МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH (NAcSIR)

OJS OPEN JOURNAL SYSTEMS

International Electronic Scientific and Practical Journal

ISSN(Print) 3005-4729
e-ISSN(Online) 3005-4737

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH(NACSIR)

SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME

International Electronic Scientific and Practical Journal

№13 (2025)
Журнал основан в 2023 г.
Ежемесячное научное издание

Адрес редакции:
Республика Казахстан, 010000, г. Астана, проспект Мангилик Ел, С4.6
E-mail: nacsir.nauka@gmail.com
Адрес страницы в сети Интернет: nacsir.kz

Google Scholar OPEN ACCESS INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

© Авторы статей, 2025
© Редакция National Academy of
Scientific and Innovative Research(NAcSIR)

Главный редактор:
Абенов Айдос Максатович, *PhD (Казахстан)*

Редакционная коллегия

Сериков Айдос Максатович,
PhD (Казахстан)
С. Айтбаева,
магистр гуманитарных наук (Казахстан)
Аубакиров Максат Отешович,
кандидат педагогических наук (Казахстан)
Бурханов Ермек Нурмакович,
профессор (Казахстан)
Искандаров М.И.,
д.б.н., профессора (Кыргызстан)
Ниязова Т.Д.,
к.т.н., доцент (Узбекистан)
Хужамбердиев А.А.,
PhD (Узбекистан)
Ходжиева А.Б.,
кандидат медицинских наук (Таджикистан)
Борисов Антон Васильевич,
кандидат политологических наук, доцент (Россия)
Ахмедова С.Р.,
кандидат психологических наук, (Азербайджан)
Досина Елена Владимировна,
кандидат филологических наук (Белоруссия)
Курманов Айбол Болатович,
кандидат экономических наук (Кыргызстан)
Чемерисов Сергей Андреевич,
профессор, доктор юридических наук (Казахстан)
Жамбылов Канат Оралович,
профессор, доктор медицинских наук (Казахстан)

Editorial team

Aydos Maksatovich Serikov,
PhD (Kazakhstan)
S. Aitbaeva,
Master of Humanities (Kazakhstan)
Aubakirov Maksat Oteshovich,
Candidate of Pedagogical Sciences (Kazakhstan)
Burhanov Ermek Nurmakovich,
professor (Kazakhstan)
Iskandarov M.I.,
PhD, professor (Kyrgyzstan)
Niyazova T.D.,
Ph.D., associate professor (Uzbekistan)
Khuzhamberdiev A.A., PhD (Uzbekistan)
Khodzhieva A.B., candidate of medical sciences (Tajikistan)
Borisov Anton Vasilyevich,
candidate of political sciences, associate professor (Russia)
Akhmedova S.R.,
candidate of psychological sciences, (Azerbaijan)
Dosina Elena Vladimirovna,
candidate of philological sciences (Belarus)
Aybol Bolatovich Kurmanov,
Candidate of Economic Sciences (Kyrgyzstan)
Chemerisov Sergey Andreevich,
professor, doctor of legal sciences (Kazakhstan)
Zhambylov Kanat Oralovich,
professor, doctor of medical sciences (Kazakhstan)

Издатель: National Academy of Scientific and Innovative Research(NAcSIR)
Тематическая направленность: *по различным отраслям технических, естественных, медицинских, общественных и гуманитарных наук.*
Периодичность: Ежемесячно
Международный научный журнал зарегистрирован в комитете информации, Министерства культуры и информации Республики Казахстан.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ КОЛЛЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКЕ ФИЗИКИ

Калиева Жаныл Ахметовна
Колледж городского хозяйства «Астана-Профи»,
преподаватель, магистр экономических наук.
Астана, Казахстан

Аннотация: В статье освещается применение технологий коллективного обучения для обучающихся колледжа городского хозяйства «Астана-Профи» на практических занятиях по дисциплине физика. Данная технология в современных условиях является одним из вопросов активизации деятельности обучающихся, чтобы приобрести и использовать знания в своей профессиональной деятельности, где ведется постоянный поиск средств, методов и форм работы позволяющих достигнуть цели.

Ключевые слова: технология коллективное обучение, инновационные технологии, коллективное взаимообучение, профессиональное образование, коммуникативные навыки, личностно-ориентированный, информационно-коммуникационные технологий.

Введение. Технология коллективного обучения имеет различные названия как организованные дебаты, ассоциативный диалог, коллективный способ обучения, обучение в сотрудничестве, работа в команде. Эта технология разрабатывалась А.Г. Ривиным в 30-е годы нашего века, В.К. Дьяченко в 90-е, а также тремя группами американских педагогов Р. Славиным; Р. Джонсоном и Д. Джонсоном; и Э. Аронсоном. Основная идея этой технологии - создать условия для активной совместной учебной деятельности учащихся в разных учебных ситуациях.

В настоящее время внедрение инновационных технологий в учебном процессе развиваются с большой скоростью, что требует от преподавателей и студентов колледжей постоянного совершенствования не только профессиональных знаний, но и педагогических навыков. Одним из инновационных методов обучения, который можно использовать на практических занятиях, является применение технологии коллективного обучения. **Актуальность.** Технология коллективного обучения в современных условиях является одним из вопросов активизации деятельности в учебном процессе для студентов колледжа городского хозяйства «Астана-профи» по приобретению и использованию знаний, поэтому постоянно ведется поиск средств в педагогической деятельности, позволяющего эффективно использовать совместную познавательную деятельность преподавателя и студентов. **Цель.** Оценить возможность повышения эффективности обучения студентов 1 курса путем применения технологии коллективного обучения на практических занятиях по физике.

Обзор литературы. Из литературных источников известно, что технология коллективного обучения относится к популярным личностно-ориентированным технологиям обучения, представляет собой работу в малых группах, которая способствует активизации учебного процесса и повышению его эффективности. Автор В. К. Дьяченко формулирует что коллективное обучение эффективно влияет на лучшее усвоение знаний и пробуждает интерес обучающихся к учебной деятельности. Помимо этого, помогает коллективу сплотиться, учит слушать друг друга и помогать в сложных ситуациях [1].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Согласно автору Фоминой М.В. роль развивающихся технологии обогащают техническое обучение, способствуют воспитанию навыков установления контактов между студентами в учебном процессе. Одновременно с динамическим подходом современного образования, необходимо отметить значительный объём профессиональной информации, необходимой для усвоения обучающимися [2]. Немаловажным фактом является то, что в технологии коллективного обучения нашли отражение такие составляющие учебного процесса, как: информационная (прием, аккумуляция, преобразование, хранение и передача информации); психологическая (развитие индивидуальности обучающегося); кибернетическая (контроль за учебно-познавательной деятельностью студентов) [2,3, 4].

Внедрение эффективных технологий и методов обучения в учебный процесс была провозглашена в Миссии и Целях стратегического плана развития колледжа городского хозяйства «Астана-профи» для улучшения качества обучения у студентов. Учитывая из вышесказанного, путем постоянного повышения качества обучения в учебный процесс была внедрена технология коллективного обучения на практическом занятий по физике на тему: «Биологическое действие радиоактивных лучей. Защита от радиации».

Методология. Применение технолгии проводилась по плану учебного процесса среди студентов 2 курса, для специальности «Автоматизация и управление» группы 123, в колчестве 17 человек.

Главными особенностями групповой работы студентов на занятиях являются следующие:

1. Группа делится на команды для решения конкретных учебных задач. Спикер команды методом жеребьевки выбирает вопросы темы;
2. Каждая команда получает определенное задание и выполняет его сообща под непосредственным руководством спикера группы;
3. Состав команды непостоянный, он подбирается с учетом того, чтобы с максимальной эффективностью для коллектива могли реализовываться учебные возможности каждого обучающегося.

Результаты. Проведение такой технологий в рамках обучения студентов мы увидели ряд преимуществ. Во-первых, стимулирует интерес студентов к изучаемому предмету, делают процесс обучения более увлекательным и запоминающимся. Во-вторых, вопросы, представленные по теме практических занятий, помогают студентам закрепить информацию, поскольку для ответа необходимо активно вспоминать и применять знания для решения задач. В-третьих, участие студентов в данной технологии способствует развитию коммуникативных навыков, так как студентам приходится работать в команде и взаимодействовать друг с другом. В ходе учебного процесса студенты часто сталкиваются с ситуациями, требующими быстрого анализа и принятия решений, что способствует развитию их критического мышления и способностей к проблемному решению.

Более того, технология коллективного обучения помогают выявить слабые места в знаниях обучающихся и направить их на дополнительное изучение материала. Образовательные технологии коллективного обучения могут служить важным инструментом для проверки уровня знаний студентов и оценки их прогресса в обучении, позволяющие преподавателям точно определить области, требующие дополнительного изучения, и адаптировать учебный процесс в соответствии с потребностями студентов.

Групповая деятельность студентов на занятиях состоит из следующих этапов:

1. Предварительная подготовка обучающихся к выполнению группового задания, постановки учебных задач, краткой инструкции преподавателя;
2. Обсуждение и составления плана выполнения учебного задания, определения способов его решения, распределение обязанностей;
3. Наблюдения преподавателя и корректировка работы группы и отдельных студентов;
4. Команда коллективно обсуждает ответы противоположной команды каждого студента выставляя полученные баллы на оценочном листе.

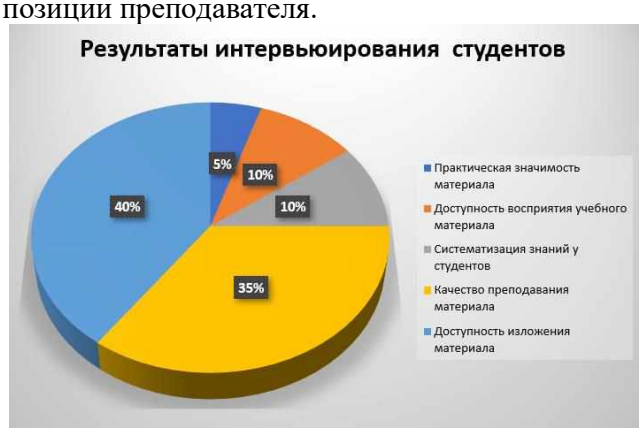
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Обсуждение. После проведения технологий нами были проанализированы результаты, а также выявлены следующие закономерности:

Качественный показатель успеваемости за занятие по теме «Биологическое действие радиоактивных лучей. Защита от радиации», составляет 96,25%, средний балл 4,58.

Анкетирование обратной связи студентов проводилась в виде интервьюирования по 5-бальной шкале (5-max, 0-min).

По результатам обратной связи, данная технология позволяют студентам лучше усвоить теоретический материал, научиться анализировать поставленные задачи и применять полученные знания на практике. Однако следует учитывать, что технология коллективного обучения должна осуществляться путем общения в малых группах, где каждый учит каждого. Работа организуется так, чтобы весь материал был последовательно проработан сначала в позиции студента, затем в позиции преподавателя.

Заключение.

1. Применение коллективного обучения на практических занятиях стало эффективным методом повышения заинтересованности и мотивации к обучению среди студентов 2 курса группы АУ-123.

2. Образовательная технология коллективного обучения в малых группах позволяет развивать у студентов самостоятельность, коммуникативные навыки и творческую деятельность.

3. Повышает мотивацию и интерес студентов, а также способствуют эффективному усвоению и закреплению знаний.

4. Умение выступать студента перед командой, формируется самооценка личности, умение оценивать своих одногруппников, а также проявлять лидерские качества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дьяченко В.К. Коллективный способ обучения становится массовой практикой. //Народное образование. –№1. – 2008.

2. Фоминых М.В. Мобильные технологии в процессе цифровизации образования.//Цифровизация образования: вызовы современности. Сборник материалов Всероссийской научно-методической конференции с международным участием. Чебоксары, 13 ноября 2020 г.

3. Халикова К., Халиков К. Проблемы профессиональной подготовки будущих учителей в условиях цифровизации образования в республике Казахстан.//Цифровизация образования: вызовы современности. Сборник материалов Всероссийской научно-методической конференции с международным участием. Чебоксары, 13 ноября 2020 г.

4. Калиева Ж.А. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар пәнін оқытуда заманауи білім беру технологияларын оқу үдерісінде қолдану.//Сборник международной научно-практической интернет конференции «Развитое образование-сильное государство»РНПЦ «Білім-Образование-Education», Нур-Султан, 13.04.2019. –С. 305-309

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

Багисов Женис Жайлиевич
М.Өтемісұлы атындағы БҚУ, аға оқытушы, т.ғ.м., DBA
Қазеке Нұрболат
М.Өтемісұлы атындағы БҚУ, Ақпараттық жүйелер мамандығының 4 курс студенті,
Орал, Қазақстан

Аннотация. Мақалада білім беру саласында жасанды интеллектінің қолданылуы, сондай-ақ оқытуды дараландыру және кәсіби бағдар берудегі мәселелер қарастырылады. Жасанды интеллектіні оқу процесіне енгізудің қажеттілігі анықталып, талданды, сондай-ақ қазіргі уақытта қолданылып жатқан технологиялар ұсынылды. Жасанды интеллектінің оқытуды дараландырудағы мүмкіндіктері баяндалды. Жасанды интеллектінің қолдану мүмкіндіктерін талдай отырып, нейрондық желілер мен жасанды интеллект технологияларын білім беруде қолдану мен жетілдірудің қажеттілігіне келдік.

Кілт сөздер: білім берудегі инновация, жасанды интеллект, оқыту, кәсіби білім.

Кіріспе. Цифрландыру және ғаламдандыру дәуірінде білім беру саласы өзгерістерге ұшырап, жаңа жоғары интеллектілік реңктерге ие болуда. Нейрондық желілер, жасанды интеллект және басқа да цифрлық құралдардың енгізілуі – осының дәлелі.

Еліміздегі білім беру жүйесі мемлекетіміздің дамуындағы маңызды құрамдас бөлік болып табылады, ол жоғары білікті мамандарды даярлауға ерекше назар аударуды талап етеді. Мұндай мамандар еңбек нарығында қажетті бәсекелестік артықшылықтарға ие болып, цифрлық экономика жағдайында өз әлеуетін іске асыруға дайын болуы тиіс.

Негізгі бөлім. Жасанды интеллектінің білім берудегі маңыздылығын қарастыру білім беру процесін дараландыру бағдарламалары мен құралдарын әзірлеу қажеттілігімен байланысты, бұл оқыту сапасы мен тиімділігін арттыруға бағытталған.

Соңғы уақытта жасанды интеллектінің адам қызметінің барлық салаларына, оның ішінде білім беруге еніп жатқаны жиі айтылып жүр. Бұл зерттеуде біз жасанды интеллектінің не екенін және оның қоғам мен білімнің дамуына қалай әсер ететінін талдауға тырысамыз. Жалпы алғанда, нейрондық желілер – бұл математикалық модель, массивтік есептеу коды, ол қойылған интеллектуалдық тапсырманы шешу арқылы болжам жасауға қабілетті. Берілген сұрақтың критерийлерін бағалай отырып, үлкен көлемдегі ақпаратты, дерекқорларды талдай отырып, жасанды интеллект ең нақты және дұрыс жауапты құрастырады. Нейрондық желілердің артықшылығы – олардың оқытылу мүмкіндігінде, яғни олар IT- маманның тікелей қатысуынсыз өздігінен үйрене алады.

Жасанды интеллект немесе машиналық оқыту қазіргі уақытта білім беру саласында белсенді қолданыс табуда. Бұл процесс емтихандарды жүргізу мен тексеруден бастап, оқушылардың қиындықтарға тап болған салаларында автоматты түрде оқу материалын таңдап беруге дейінгі барлық аспектілерді қамтиды. Жасанды интеллект оқушылардың пәнді тереңірек меңгеруіне, білім және дағдылар деңгейін арттыруға, оқушының үлгерімін және нәтижелілігін талдай отырып, оқу жоспарын түзетуге көмектеседі. Бұл «сезімсіз» машинаның тұрақты және адал бақылауымен жүзеге асады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жасанды интеллект оқу процесіне белсенді енгізілуде және бұл технологиялардың қолданылу ауқымы жыл сайын арта түсетіні айқын. Қазіргі уақытта білім беруде жасанды интеллектінің негізгі қолдану бағыттарын қарастырайық:

Рутинді тапсырмаларды автоматтандыру. Оқытушылардың мойнында әрқашан студенттермен жұмыс істеу барысында үлкен жауапкершілік пен жұмыс көлемі бар – үлгерімді бақылау, стандартты тапсырмаларды тексеру, сабақтарға дайындық деңгейі. Мұндай рутинді тапсырмалар оқу процесінің маңызды бөлігінен көп уақыт алады. Білім берудің тиімділігі мен сапасын арттыру мақсатында рутинді жұмыстарды жасанды интеллектке енгізу мүмкіндігі пайда болды. Адамның осындай көлемдегі мәтін мен ақпаратты өңдеуі қиын, ал жасанды интеллект қателіктерді болдырмайды.

Оқытуды дараландыру. Жасанды интеллект технологияларын білім беру ортасына енгізу арқылы әрбір пән бойынша жеке оқу жоспарларын жасау мүмкіндігі пайда болады, бұл мамандарды даярлауда маңызды рөл атқарады. Бұл технологияларды қолдану педагогтар мен психологтар тарапынан оқушылардың қабілеттерін, мотивациясын, ерік-жігерін және басқа да көрсеткіштерін анықтау әдістерін әзірлеу арқылы жүзеге асырылады. Осы негізде жеке оқу бағдарламалары құрылуда.

Білім беру қосымшаларын жасау. Білім беру қосымшалары оқушыларға арнайы контент ұсынып, оқу процесін дараландыруға көмектеседі. Бұл функция көптеген студенттер мен оқытушылар арасында белсенді қолданылады. Мысалы, шет тілдерін үйрену барысында түрлі форматтарда бір қосымша арқылы оқыту. Технология оқушының сөйлеуін тану, сөйлем құрылысы, лексика және грамматиканы талдау арқылы, материалды қайта бекіту үшін ұқсас тапсырмаларды ұсынады. Мұндай қосымшалар көпшілік үшін гаджеттерде рутинді әрекетке айналуы себепті танымал болып отыр. Шет тілдерін оқытумен қатар, бұл технология барлық пәндерге қолданыла алады және студенттер мен оқытушылар арасында үлкен сұранысқа ие болуда.

Персоналды оқыту - бұл студенттің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру жоспарын әзірлеу және жүзеге асыру әдісі. Білім беру процесінің тиімділігін арттыру үшін, персонализация тұрғысынан, мұғалімдер мен студенттер жасанды интеллектінің мүмкіндіктерін пайдалануы қажет.

Жасанды интеллект үлкен көлемдегі деректерді жинап, талдай алады, сонымен қатар, осы деректерден жалпы суретті шығарады. Бұдан басқа, жасанды интеллект бастапқы нүктеден болашақтағы даму жағдайын болжай алады және талапқа байланысты түзету нұсқаларын ұсынады. Білім беру процесіне қатысты, жасанды интеллект оқушылардың қандай пәндерде, пәндердің қандай салаларында қиындықтары бар екенін анықтай алады. Бұл студенттің қай жерде қосымша көмек қажет екенін талдауға көмектеседі. Сонымен қатар, технология әр уақытта осы көмекті азайту немесе көбейту қажеттілігін анықтай алады. Бұл концепция қызығушылық, психологиялық жағдай, белгілі бір уақытта ақпаратты қабылдау мүмкіндігі сияқты параметрлерді ескере отырып, персоналды оқу жолын жасауға көмектеседі.

Цифрлық дәуірде, кәсіби дағдыларды (hard skills) игерумен қатар, «жұмсақ» дағдыларды (soft skills) дамыту да маңызды. Ақпараттар мен білімдердің тұрақты өсуі адамның миына үлкен әсер етеді. Барлық ақпаратты меңгеру мүмкін емес, бірақ жасанды интеллект әртүрлі тапсырмаларды орындауға көмектесіп, студенттердің сыни ойлау мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда кросс-технологиялар ақпаратты жинап, сүзуге тамаша көмекші бола алады, бұл студенттердің оқуын тиімдірек, ал мұғалімдердің оқу материалын меңгеру сапасын арттыруға көмектеседі.

Нейрондық желілер білім беру мекемелері мен платформалардың қызығушылығын тез арада арттыруда. Олар оқушылардың оқу іс-әрекетін механикалық түрде талдап,

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

белгілі бір пәндер бойынша олардың жетістіктеріндегі әлсіз жақтарды анықтай алады. Бұл, өз кезегінде, оқытушыларға қосымша араласудың және студенттердің нәтижелілігін арттыруға көмектесудің қажеттілігін көрсетеді. Жасанды интеллектіні білім беру процесіне енгізу концепциясы жүйені персонализациялауға, оқушылардың қабілеттеріне бейімделуге, әлеуметтік құрамды мониторингтеуге, сондай-ақ пайдаланудың ыңғайлылығы мен практикалықты қамтамасыз етуге бағытталған.

Жасанды интеллект студенттердің қызығушылықтарын талдап, оларға сәйкес бағдарламалар мен курстарды ұсына алады. Жеке тәсіл студенттердің оқу процесіне қызығушылығын арттыруға, сондай-ақ қашықтан немесе өз бетінше оқу кезеңінде тапсырмаларды орындаудағы дербестігін бақылауға мүмкіндік береді.

Цифрлық әлем – бұл адамның қайта өңдеп, талдай алмайтын үлкен ақпарат ағыны. Сондықтан бұл жұмысты технологиялар атқарсын. Нейрондық желілер оқытушылардың күнделікті рутиналық жұмыстарына, бақылау, курстық және көлемді үй тапсырмаларын тексеруге көмектеседі. Текст жазу, тесттер шешу, күрделі математикалық теңдеулерді шешу кезінде әртүрлі қателерді анықтау – білім беру саласы үшін үлкен жаңалық және оқытушылардың қолында өте пайдалы құрал.

Заманауи білім беру саласындағы тағы бір мәселені нейрондық желілер арқылы шешуге болады – бұл кәсіби бағдар беру. Ол тек мамандық таңдауына дайындықпен шектелмейді, сонымен қатар түлектердің өзін-өзі анықтауына және жұмысқа орналасуына көмек көрсетуге бағытталған. Түрлі тақырыптар бойынша сұрақтарға жауаптарды талдау арқылы машина логикалық тізбек құрып, адамның қабілеттері мен қызығушылықтарының егжей-тегжейлі суретін шығарады.

Бұл процесс былай жұмыс істейді: Ресейдің жетекші оқытушылар тобы әзірлеген тест жүйесі бойынша нейрондық желіге енгізілетін деректер – студенттерге ұсынылған тесттердің нәтижелері. Сұрақтар кәсіби деңгей мен білім беру саласындағы саналы таңдауды көрсететін нақты талаптарға сәйкес таңдалып, формаландырылады. Деректер енгізілгеннен кейін, машиналық оқыту моделі арқылы код нәтижені береді: тестіленушінің даму бағыттарын көрсететін сандық нөмірлер.

Қорытынды. Заманауи технологияларды, әсіресе жасанды интеллект пен нейрондық желілерді пайдалану оқытудың тиімділігін айтарлықтай арттыруға, студенттердің цифрлық және ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді және білім беру процесін персонализациялауға жағдай жасайды. Сонымен қатар, жасанды интеллект технологияларын қолдану білім беру процесін бақылап, түзетуге мүмкіндік береді, бұл қазіргі цифрлық қоғамның талаптарына сай келеді.

Енді талапкерлер білім беру ұйымдарына қабылдау кезінде мамандық таңдауын әлдеқайда жеңілдетеді, өйткені машиналық құрылғылар тек студенттер ұсынған ақпаратты талдайды, қоғам, ата-аналар мен құрдастардың пікірін қарастырмайды. Жасанды интеллект оқыту әдістерін әр студенттің қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне сәйкес оңтайландыруға көмектеседі. Осылайша, білім беруді персонализациялау мақсатында осы технологияны пайдаланудың қажеттілігі туындайды.

Сонымен қатар, жасанды интеллекттің жалғыз заманауи технология емес екенін түсіну маңызды; ол үлкен деректер, робототехника мен сенсорика, заттардың интернеті, бұлтты технологиялар, қосымша және виртуалды шындық, кванттық технологиялар, жаңа өндірістік технологиялар сияқты басқа сквозные технологиялармен тығыз байланысты. Бұл технологияларды пайдалану білім беру процесінің барлық қатысушыларының табысты кәсіби қызметінің кепілі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Булаева, М.Н. Цифрлық платформаларды кәсіби білім беру ұйымдарында қолдануға арналған әдістемелік ұсыныстар / М.Н. Булаева, О.Н. Филатова, П.В. Канатьев // Заманауи педагогикалық білім беру мәселелері. – 2022. – №72(4). – Б. 34-36

2. Вайндорф-Сысоева, М.Е. «Цифрлық форсайт» – гибридтік оқыту жағдайында ұжымдық жұмыс конструкторы / М.Е. Вайндорф-Сысоева, И.П. Тихоновецкая, Н.Д. Вьюн // Минин университетінің вестнигі. – 2022. – Т. 10. – №2.

3. Гущин, А.В. Жоғары білім ұйымының ақпараттық стратегиясын іске асыру ерекшеліктері / А.В. Гущин, О.И. Ваганова, О.Н. Филатова // Балтық мемлекеттік балық шаруашылығы академиясының хабаршысы. – 2021. – № 3 (57). – Б. 47-51

4. Лебедева, Т.Н. Оқытушының цифрлық мәдениетін қалыптастыру үшін ашық онлайн-курстардың құралдары / Т.Н. Лебедева, О.Р. Шефер, С.В. Крайнева, Н.А. Белоусова, Е.Н. Эрентраут, Ю.А. Ахкамова // Минин университетінің вестнигі. – 2022. – Т. 10. – №3.

5. Сябитова, К.С. Кәсіби білім жүйесіндегі жасанды интеллект / К.С. Сябитова, О.Н. Филатова // Жастардың инновациялық өңірде кәсіби өз-өзін анықтауы: мәселелері мен перспективалары. – Красноярск – Челябинск – Нижний Новгород. – Мәскеу. – 2023. – Б. 132-134

6. Петров, Ю.Н. Кәсіби білім беруді цифрландырудың танымдық бағыттары / Ю.Н. Петров, М.В. Фирсов, О.Н. Филатова // Балтық мемлекеттік балық шаруашылығы академиясының хабаршысы. – 2020. – № 2 (52). – Б. 7-11

7. Фирсов, М.В. Болашақ дағдыларын (Future Skills) компьютерлік тренажерлер мен жасанды интеллектпен цифрлық ассистенттерді әзірлеу арқылы меңгеру / М.В. Фирсов, О.Н. Филатова, А.В. Гущин // Балтық мемлекеттік балық шаруашылығы академиясының хабаршысы. – 2020. – №3(53).

8. Филатова, О.Н. Кәсіби білім беруде нейрондық желілерді қолдану / О.Н. Филатова, М.Н. Булаева, А.В. Гущин // Заманауи педагогикалық білім беру мәселелері. – 2022. – №77-3. – Б. 243-245

9. Филатова, О.Н. Кәсіби білім берудегі инновациялар / О.Н. Филатова, С.А. Зиновьева, М.В. Гринина // Заманауи педагогикалық білім беру мәселелері. – 2022. – № 77-2.

10. Филатова, О.Н. Авто мектебінде оқытуда педагогикалық және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар / О.Н. Филатова // ФГОУ ВПО «Мәскеу мемлекеттік агроөнеркәсіп университеті» вестнигі. – 2008. – №6-2(31). – Б. 143-145

11. Филатова, О.Н. Педагогикалық Кванториум цифрлық құзыреттіліктерді арттыру құралы ретінде / О.Н. Филатова, Т.Д. Феофанова, А.Д. Маркова // Балтық мемлекеттік балық шаруашылығы академиясының хабаршысы: психологиялық-педагогикалық ғылымдар. – 2022. – № 1(59). – Б. 61-64. – DOI 10.46845/2071-5331-2022-1-59-61-64. – EDN ZAYBQR.

12. Филатова, О.Н. Заманауи ақпараттық қоғамдағы кәсіби білім беру / О.Н. Филатова, А.В. Гущин, Н.А. Шобонов // Заманауи педагогикалық білім беру мәселелері. – 2019. – № 64-2. – Б. 189-192. – EDN MCENTJ.

13. Филатова, О.Н. Оқушылардың білім беру робототехникасы сабақтарында инженерлік ойлауын қалыптастыру / О.Н. Филатова, О.Ю. Рябков, Е.Л. Ермолаева // Заманауи педагогикалық білім беру мәселелері. – 2020. – № 68-4. – Б. 245-247. – EDN QMQLSF.

14. Маркова, С.М. Өндірістің индустриализациясы мен интеллектуалды машиналар жағдайындағы университетті жаңғырту / С.М. Маркова, С.А. Цыплакова, Е.П. Седык, О.Н. Филатова, А.В. Хижная // Желі мен жүйелердегі лекция жазбалары. – 2021. – Т. 200. – Б. 940-947

15. Маркова, С.М. Кәсіби білім берудің даму болашағын болжау / С.М. Маркова, С.А. Цыплакова, Е.П. Седык, А.В. Хижная, О.Н. Филатова // 21-ші ғасырды заманауи ғылым тұрғысынан: интеллектуалдық, цифрлық және инновациялық аспектілер. – Cham, 2020. – Б. 452-459

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СНИЖЕНИЯ ЦЕН ДИЗЕЛЬНОГО ТОПЛИВА

Сандуақас Мадияр Сағынышұлы, Сапарғали Батыржан Болатұлы
Студент
Ақтобе, Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются экономические последствия снижения цен на дизельное топливо. Анализируются ключевые последствия этого явления для различных секторов экономики, включая сельское хозяйство, транспорт, промышленность и энергетику. Особое внимание уделяется изменениям в структуре издержек бизнеса, перераспределению ресурсов и их влиянию на макроэкономические показатели, такие как инфляция, уровень безработицы и исполнение государственного бюджета. В исследовании представлены прогнозы о влиянии на конкурентоспособность национальных производителей и потребительский спрос, а также о потенциальных последствиях для окружающей среды. Статья завершается обсуждением необходимости комплексного подхода к регулированию цен на энергоносители для минимизации негативных последствий и поддержки устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: Дизельное топливо, Снижение цен, Логистика, Сельское хозяйство, Транспортные расходы, Себестоимость продукции, Экономические последствия, Инфляция, Конкурентоспособность, Транспортная инфраструктура, Экологическая устойчивость, Топливные затраты, Продолжительность снижения цен, Мировые рынки, Энергоэффективные технологии.

Введение

Снижение цен на дизельное топливо является важным экономическим событием, которое оказывает значительное влияние на различные сферы экономики. Дизельное топливо занимает ключевое место в транспортной и энергетической отраслях, а также используется в сельском хозяйстве, строительстве и промышленности. В условиях глобализации и нестабильности мировых рынков, изменение цен на энергоносители, в частности на дизельное топливо, становится важным фактором, способным воздействовать на динамику развития экономик стран, а также на внутреннее состояние отдельных отраслей и потребителей.

Цель данного исследования – анализировать экономические последствия снижения цен на дизельное топливо для различных секторов экономики, включая влияние на транспортные расходы, стоимость товаров и услуг, а также на уровень инфляции. Особое внимание будет уделено последствиям для потребителей, производителей и государственных органов, а также возможным долгосрочным эффектам на экономическую ситуацию в целом.

Актуальность исследования обусловлена постоянными колебаниями цен на энергоносители, которые напрямую влияют на экономическое положение как на уровне отдельных предприятий, так и на уровне государственной экономики. Снижение цен на дизельное топливо может привести как к положительным результатам, так и к определённым вызовам для экономики.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Основная часть

Основная часть исследования будет посвящена анализу экономических последствий снижения цен на дизельное топливо, охватывая несколько ключевых аспектов: влияние на транспортный сектор, сельское хозяйство, промышленность, а также на потребителей и государственные финансы.

Влияние на транспортный сектор

Транспортная отрасль является одним из крупнейших потребителей дизельного топлива. Снижение цен на дизельное топливо напрямую снижает расходы на топливо для автотранспортных компаний, что может привести к сокращению общих транспортных расходов. Это, в свою очередь, может повлиять на снижение цен на перевозки, что положительно скажется на стоимости логистики и транспортировки товаров.

Для международной торговли снижение цен на дизельное топливо также может снизить стоимость доставки товаров, что может сделать товары более доступными для потребителей и повысить конкурентоспособность национальных производителей на внешних рынках. Однако, необходимо учитывать, что снижение цен на топливо также может привести к росту потребления транспортных услуг, что может вызвать перегрузку инфраструктуры и дополнительные расходы на ее обслуживание.

Влияние на сельское хозяйство

Влияние снижения цен на дизельное топливо на сельское хозяйство

Сельское хозяйство является одной из отраслей, где снижение цен на дизельное топливо оказывает наиболее ощутимое влияние. Дизель используется для работы сельскохозяйственной техники, такой как тракторы, комбайны, ирригационные насосы, а также для транспортировки продукции с полей к перерабатывающим предприятиям и рынкам сбыта. Снижение цен на дизельное топливо приводит к сокращению эксплуатационных затрат, что повышает рентабельность сельскохозяйственного производства.

Прямой эффект снижения цен на дизельное топливо заключается в уменьшении себестоимости производства сельскохозяйственной продукции. Это особенно важно для фермеров, работающих в условиях высокой конкуренции или неблагоприятных климатических условий, где каждое снижение затрат может существенно повлиять на экономическую устойчивость их бизнеса. Фермеры могут направить сэкономленные средства на закупку новых технологий, модернизацию оборудования или расширение площади обрабатываемых земель.

Кроме того, снижение цен на топливо может способствовать снижению стоимости транспортировки сельскохозяйственной продукции. Это особенно важно для регионов, расположенных далеко от крупных рынков сбыта. Дешевле доставка продукции повышает её доступность для потребителей, а также позволяет сельскохозяйственным производителям конкурировать с импортной продукцией.

В условиях снижения затрат фермеры могут также предлагать продукцию по более низким ценам, что в долгосрочной перспективе способствует стабилизации цен на продовольствие.

Это, в свою очередь, положительно сказывается на уровне инфляции, поскольку продукты питания занимают значительную долю в потребительских расходах.

Однако снижение цен на дизельное топливо также может создавать определённые вызовы для сельского хозяйства. Например, если снижение цен временное, фермеры могут столкнуться с трудностями при планировании долгосрочных инвестиций.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кроме того, в условиях глобальной конкуренции снижение цен на топливо может не компенсировать воздействия других факторов, таких как снижение цен на сельскохозяйственную продукцию на мировых рынках или увеличение затрат на удобрения и семена.

Также стоит учитывать, что снижение цен на дизельное топливо может снизить стимулы для перехода на более экологически чистые и энергоэффективные технологии. Хотя использование дизельного топлива остается необходимым в краткосрочной перспективе, долгосрочная устойчивость сельского хозяйства требует внедрения возобновляемых источников энергии и снижения углеродного следа.Влияние на промышленность

Множество отраслей промышленности, включая строительную, добывающую и производственную, активно используют дизельное топливо для работы тяжелой техники и транспорта. Снижение цен на дизельное топливо снижает операционные расходы таких предприятий. Это может привести к снижению себестоимости товаров и услуг, что сделает продукцию более конкурентоспособной на рынке, повысив её привлекательность для потребителей.

Кроме того, снижение цен на дизельное топливо может стимулировать инвестиции в расширение и модернизацию производственных мощностей, так как компании получают возможность инвестировать сэкономленные средства в развитие бизнеса. Однако, если снижение цен на топливо сопровождается другими экономическими факторами, такими как сокращение спроса на продукцию или увеличение налоговой нагрузки, этот эффект может быть ограничен.

Влияние на инфляцию и уровень цен

Снижение цен на дизельное топливо, безусловно, оказывает влияние на общий уровень цен в экономике. Транспорт и логистика являются важными элементами в цепочке поставок товаров, и снижение стоимости дизельного топлива может привести к снижению цен на многие товары, в том числе на продовольственные. Это может оказать благоприятное воздействие на уровень инфляции, снизив её темпы. В странах, где дизельное топливо используется в массовом масштабе для отопления, снижение цен также может привести к уменьшению расходов на энергоснабжение домохозяйств, что улучшит покупательскую способность населения.

Однако, важно учитывать, что снижение цен на топливо может быть краткосрочным, и если оно сопровождается другими экономическими кризисами, такими как снижение доходов населения или дефицит бюджетных средств, эффект от такого снижения может быть ограниченным.

Влияние на государственные финансы и налоговую политику Снижение цен на дизельное топливо может привести к изменению государственных доходов, в частности, за счет налогов на топливо и акцизов. В условиях бюджетного дефицита или экономических проблем государство может потерять часть налоговых поступлений, что приведет к необходимости перераспределения бюджетных расходов. Однако, снижение цен на дизельное топливо может также повысить экономическую активность, снизив расходы на транспорт и логистику, что может способствовать увеличению объемов производства и, как следствие, налогооблагаемой базы.

Кроме того, государственная политика в области регулирования цен на топливо может сыграть важную роль в формировании долгосрочной устойчивости экономики. Если цены на дизельное топливо снижаются за счет снижения налогов или субсидий, это может стать временной мерой поддержки бизнеса, но также потребует значительных затрат из государственного бюджета.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Логистика играет ключевую роль в функционировании экономики, обеспечивая перемещение товаров от производителей к потребителям. Дизельное топливо является основным источником энергии для грузового автомобильного транспорта, морских судов, железнодорожных перевозок и даже некоторых авиационных операций. Снижение цен на дизельное топливо оказывает значительное влияние на все аспекты логистической цепочки.

Прямое последствие снижения цен на дизельное топливо – сокращение транспортных расходов. Для транспортных компаний, особенно тех, которые оперируют на большие расстояния, затраты на топливо составляют одну из крупнейших статей расходов. Падение цен на дизельное топливо позволяет им уменьшить затраты, что в конечном счете может привести к снижению стоимости услуг для клиентов. Это особенно важно в секторах, где транспортные расходы составляют значительную долю себестоимости продукции, таких как розничная торговля, производство и сельское хозяйство.

Для малого и среднего бизнеса снижение транспортных расходов может стать фактором, стимулирующим рост. Предприятия, которые ранее ограничивались локальными рынками из-за высокой стоимости доставки, могут начать расширять свои географические зоны деятельности. Это создаёт новые возможности для конкуренции, увеличивает доступность товаров и услуг и стимулирует экономическую активность в целом.

Кроме того, снижение цен на топливо положительно сказывается на международной торговле. Доставка товаров на экспорт становится дешевле, что позволяет странам-экспортёрам повышать конкурентоспособность своей продукции. Это особенно важно для стран, расположенных далеко от основных рынков сбыта, где стоимость логистики играет критическую роль.

Однако важно учитывать, что значительное снижение цен на топливо может привести к увеличению объемов перевозок, что в краткосрочной перспективе может перегружать транспортные сети. Например, увеличение использования грузового транспорта может увеличить износ дорожной инфраструктуры, что потребует дополнительных затрат на её содержание и модернизацию.

Кроме того, рост перевозок может сопровождаться увеличением выбросов углекислого газа, что вступает в противоречие с целями устойчивого развития и экологической политики.

Заключение

Снижение цен на дизельное топливо является значимым экономическим и политическим фактором, который оказывает комплексное воздействие на различные отрасли экономики, включая логистику и сельское хозяйство. Эти отрасли особенно чувствительны к изменениям стоимости топлива, так как оно играет ключевую роль в их операционных процессах.

В логистике снижение цен на дизельное топливо способствует сокращению транспортных расходов, что облегчает доставку товаров, увеличивает географическую доступность рынков и стимулирует экономическую активность. Удешевление логистики также снижает затраты на поставки сырья и готовой продукции, что может положительно отразиться на ценах для конечных потребителей. Однако, вместе с этим, увеличивается нагрузка на транспортную инфраструктуру, что требует её модернизации и поддержания в надлежащем состоянии.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

В сельском хозяйстве снижение цен на дизельное топливо позволяет уменьшить себестоимость продукции, что положительно сказывается на доходах фермеров и конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. Сокращение затрат на транспортировку особенно важно для сельско хозяйственных производителей в удалённых регионах, что способствует выравниванию экономических условий и улучшению продовольственной безопасности. Тем не менее, важно учитывать временный характер снижения цен, который может усложнить планирование долгосрочных инвестиций, а также риски отказа от перехода на более экологически устойчивые технологии.

Таким образом, снижение цен на дизельное топливо предоставляет значительные возможности для стимулирования экономического роста и улучшения качества жизни. Однако для устойчивого использования этих преимуществ необходимо учитывать долгосрочные последствия и разрабатывать комплексные меры, направленные на модернизацию транспортной инфраструктуры, внедрение энергоэффективных технологий и поддержание экологического баланса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Антонов, В. С. Экономика топливно-энергетического комплекса. – Москва: Инфра-М, 2020.

2. Петров, И. А., Смирнов, К. Н. Логистические системы: Теория и практика. – Санкт-Петербург: Питер, 2019.

3. Романов, Е. В. Энергетические рынки: анализ и прогнозирование. – Москва: Юрайт, 2021.

4. Сергеев, В. И. Логистика: Основы теории и практики. – Москва: Экономика, 2022.

5. Сидоров, А. Н. Сельское хозяйство и его связь с энергетическим сектором. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2018.

6. Государственный комитет по статистике Республики Казахстан. Экономические показатели ТЭК за последние 10 лет. – URL: stat.gov.kz.

7. Мировая организация торговли. Отчеты по международной торговле и влиянию энергетических рынков. – URL: [wto.org](https://www.wto.org).

8. Официальные данные Министерства энергетики Казахстана. Обзор ситуации на топливном рынке. – URL: energo.gov.kz.

9. Smith, J., & Brown, T. Energy Markets and Global Economics. – London: Springer, 2017.

10. Johnson, R. Sustainable Agriculture and Energy Policies. – New York: Routledge, 2020.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ БЕЙНЕСІ

[1]Ф.Ж.Турсуманова., [2]Г.Ж.Жаналиева
[1]Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті
[2]Б.Саттарханов атындағы Түркістан облыстық олимпиада резервінің мамандандырылған мектеп-интернат колледжінің тарих пәні мұғалімі, педагог-сарапшы
Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа: Тарихи тұлғалардың әдебиеттегі бейнесі – әдебиеттану мен тарихты зерттеуде маңызды тақырыптардың бірі болып табылады. Әдеби шығармаларда тарихи тұлғалардың образы олардың қоғамдық және мәдени рөліне, ерліктеріне, күрестеріне негізделеді. Бұл бейнелер әдебиетте идеализацияланған немесе кейде сынға алынған түрде беріледі, сонымен қатар олар ұлттық сана мен тарихи кезеңдер арасындағы байланысты көрсетеді. Қазақ әдебиетінде тарихи тұлғалардың бейнесі қазақ халқының тарихи санасын қалыптастыруда, ұлттың мәдениеті мен дәстүрлерін сақтауда маңызды рөл атқарады.

Кілт сөздер: әдебиеттану, тарихи тұлғалар, бейне, мәдениет

Тарих пен әдебиет арасындағы байланыс өте тығыз әрі көпқырлы. Әдебиет тарихты бейнелеудің бір тәсілі ғана емес, ол сол тарихтың өзін терең түсінуге мүмкіндік беретін құрал болып табылады. Әдеби шығармалар арқылы біз тек қана өткен кезеңдердің оқиғаларын емес, сонымен қатар сол уақыттағы адамдардың дүниетанымын, моральдық құндылықтарын, рухани жағдайын және әлеуметтік құрылымын да көре аламыз. Тарихи оқиғалар мен тұлғалар әдебиетте бейнеленгенде, олар тек тарихи дерек ретінде ғана емес, сонымен бірге сол кезеңнің әлеуметтік және психологиялық жағдайының көрінісі ретінде маңызды болып келеді.

Әдебиет - тарихты, мәдениетті және адам болмысын бейнелейтін бірегей өнер түрі. Әдебиет арқылы біз өткен дәуірлердегі халықтың рухани жағдайын, қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайын, сонымен қатар тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметін көре аламыз. Тарихи тұлғалардың әдебиеттегі бейнесі маңызды эстетикалық және философиялық мәселелерді көтереді, өйткені әдебиет белгілі бір кезеңнің тарихи шындығын сипаттап қана қоймай, сол кезеңнің әлеуметтік-саяси ахуалын да көрсетеді. Әдебиет тарихындағы тарихи тұлғалар - бұл тек тарихи оқиғаларға қатысушылар ғана емес, сонымен қатар шығармашылық арқылы сол дәуірдің рухын жеткізушілер.

Тарих пен әдебиеттің байланысының бірнеше маңызды аспектілері:

Тарихи оқиғаларды бейнелеу: Әдеби шығармалар жиі тарихи оқиғаларға негізделеді. Мысалы, Қазақ әдебиетінде тарихи тұлғалар мен оқиғалар туралы жазылған шығармалар халықтың ұлттық санасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. М. Әуезовтің "Абай жолы" эпопеясында Абайдың өмірі мен шығармашылығы арқылы XIX ғасырдағы қазақ қоғамы мен мәдениетінің болмысын көруге болады.

Тарихи тұлғалардың бейнесі: Әдебиет арқылы тарихтағы белгілі тұлғалардың бейнесі қалыптасады. Бұл бейнелер көбінесе халықтың ерлік дәстүрі мен мәдени құндылықтарын сақтауға қызмет етеді. Сонымен бірге, әдебиетте тарихи тұлғалар идеализациялануы мүмкін, бірақ бұл олардың шынайы бейнесі мен қоғамдағы орнын да ашады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әдебиеттегі тарихтың интерпретациясы: Әдебиет тарихтың объективті түрде жазылуы ғана емес, сонымен қатар оның субъективті интерпретациясы болып табылады. Жазушылар, ақындар, драматургтер белгілі бір тарихи оқиғаларды өз тұрғысынан, эмоциялық және философиялық тұрғыдан сипаттайды. Бұл, өз кезегінде, тарихтың көпқырлы және адамзат өміріндегі мәнін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиет және қоғамның идеологиясы: Әдебиет қоғамдағы идеологиялық бағытты көрсету құралы болып та табылады. Әдеби шығармалар арқылы белгілі бір тарихи кезеңдегі адамдардың идеалдары, арман-мақсаттары, әлеуметтік және саяси жағдайлары бейнеленеді. Мысалы, Кеңес дәуірінде жазылған шығармаларда социалистік идеология мен коммунизмнің көзқарастары көрініс тапқан.

Тарих пен әдебиеттің өзара әсері: Әдебиет өз кезеңінің тарихи оқиғаларына әсер етуі мүмкін, себебі ол қоғамдық санаға ықпал ететін қуатты күшке ие. Сонымен қатар, әдебиет қоғамның әлеуметтік және мәдени өзгерістерін бейнелейді, бұл өз кезегінде тарихты құру процесіне әсер етеді. Әдеби шығармалар арқылы тарихи өзгерістер мен қозғалыстар туралы көп мәлімет алуымызға болады.

Әдебиетте тарихи тұлғалар көптеген қырынан бейнеленеді. Олар шығармаларда түрлі сипатта көрініс табады: кейде батыр ретінде, кейде философ, саясаткер немесе халықтың өкілі ретінде. Тарихи тұлғалардың бейнесі әдебиетте олардың өмірлік жолдарын, ішкі жан дүниесін, күрестерін, жеңістерін, даңқын және сәтсіздіктерін қамтиды. Тарихи тұлғаның әдебиеттегі бейнесі көбінесе жазушының субъективті көзқарасы, эстетикалық бағыты, тарихи кезеңнің идеологиялық ықпалына байланысты болады. Әдебиетте тұлғалардың бейнесі белгілі бір кезеңнің рухын, халықтың мұңын, үмітін және күресін танытады.

Тарихи тұлғалардың әдебиеттегі бейнесі олардың іс-әрекеттері мен қызметіне негізделгенімен, көбінесе олар әдеби шығармаларда идеализацияланған немесе романтизм арқылы көрсетіледі. Әдебиетте тарихи тұлғаның бейнесі көбінесе тарихи шындыққа сәйкес келмей, көркемдік мақсаттарға сай өңделеді. Жазушының шығармашылық тұрғыдан қабылдауы, оған деген көзқарасы, тарихи жағдайлар — осылардың барлығы да тұлғаның әдеби бейнесіне әсер етеді.

Әдебиетте тарихи тұлғаларды идеализациялау олардың халық үшін жасаған еңбектерінің маңыздылығын көрсету мақсатында жүзеге асырылады. Әдебиеттегі тұлғалар көп жағдайда батырлар, ержүрек күрескерлер, адамгершілікке толы адамдар ретінде суреттеледі. Алайда кейде тарихи тұлғалардың шынайы өмірі мен әдеби бейнесі арасындағы алшақтық халықтың ұғымдары мен түсініктеріне сәйкес болады.

Мысалы, Жамбыл Жабаевтың бейнесі ақын ретінде, халықтың мұңын жеткізуші тұлға ретінде көбінесе күрескер, ержүрек бейнесінде көрсетілген. Абайдың бейнесі де терең философиялық ойшыл, ұлттық мәдениеттің ұстазы ретінде қалыптасқан. Бұл бейнелерде көбінесе халыққа қызмет ету идеалы басым болады.

Сөз соңында айтқанда, тарих пен әдебиет арасындағы байланыс адамның өткенін түсіну мен тану үшін аса маңызды. Әдебиет арқылы тарих тек қана өткеннің оқиғаларын суреттеп қоймай, сол оқиғалардың адамзат өміріндегі маңыздылығын, моральдық аспектілерін, қоғамның дамуын да бейнелейді. Тарих пен әдебиеттің өзара әсері мен байланысы халықтың мәдениетін, ұлттық құндылықтарын сақтауға және дамытуға бағытталған маңызды құрал болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абдуллин Т. "Қазақ әдебиетінің тарихы". -Алматы, 2003.
2. Байыров Қ. "Қазақ әдебиетінің жаyһарлары". -Алматы, 2004.
3. Тұрғынбаев Т. "Ұлттық әдебиет және қоғам".-Алматы, 2000.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘӨЖ: 821.512.122

ТҰЛҒААРЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР: ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ КОНФЛИКТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Курбанов Ал-Бухарий – «Ғылым» бөлімі маманы
Құлабай Перизат – магистр оқытушы
Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті,
Шымкент, Қазақстан

Түйіндеме: Мақалада қазақ әдебиетіндегі тұлғааралық қатынастар, әдебиеттегі конфликтологияның зерттелуі, жазушылар қаламынан туындаған прозалық және лирикалық шығармалардағы конфликтілердің мән-жайы туралы баяндалады.

Кілт сөздер: әдебиеттану, конфликт, психоаналитика, жазушылар, әдеби шығарма, кейіпкер портреті.

Қазақ әдебиеті – ұлттық мәдениеттің, әлеуметтік құрылымдардың және тұлғааралық қатынастар мен тарихи тәжірибенің күрделі көрінісі. Әдебиетте конфликт мәселелері адамдардың ішкі және сыртқы әлемі арасындағы күрес, түсінбеушілік, дәстүр мен жаңашылдық арасындағы тартыс арқылы көрінеді. Бұл конфликтілер қоғамның тарихи және мәдени контекстінде маңызды рөл атқарады.

Қазақ әдебиетіндегі конфликт мәселелері алғаш рет XX ғасырдың басында зерттеле бастады. Алғашқы әдебиеттанушылар мен жазушылар конфликтілерді ұлттық және әлеуметтік контексте қарастырады. Мысалы, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытовтың шығармаларында конфликт мәселелері терең зерттеледі. Олар тұлғааралық қатынастар мен әлеуметтік өзгерістеді көрсетіп, қазақ қоғамының рухани әлемін бейнеледі. Кеңестік кезеңде конфликт мәселелері идеология мен саясаттың әсерінде зерттелді. Жазушылар мен әдебиеттанушылар конфликтілерді социалистік реализм тұрғысынан қарастырып, қоғамның идеалдарына сәйкес келетін кейіпкерлер мен сюжеттер жасады. Бұл кезеңде конфликттердің әлеуметтік аспектілері, таптық күрестер мен революциялық идеялар басты назарда болды.

Конфликт мәселелерін зерттеуде әр түрлі әдебиеттанулық теориялар қолданылады. Постколониалдық теория, феминистік теория мен психоаналитикалық әдістер қазақ әдебиетіндегі конфликттің күрделілігін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл теориялар арқылы қазақ әдебиетіндегі конфликттер ұлттық мәдениет, тарихи контекст және әлеуметтік нормалармен байланыста қарастырылады. Сонымен бірге, конфликт мәселелері әлеуметтік ғылымдар, психология, антропология тұрғысынан да зерттеледі. Әлеуметтік факторлардың, мәдени құндылықтардың, тұлғааралық конфликттердің туындауына әсері терең талданады. Конфликт – тұлғааралық қатынастардың күрделілігін көрсету үшін жиі қолданылатын элемент. Әдебиетте конфликттер кейіпкерлердің бір-бірімен өзара әрекеттесуінде туындайды. Мысалы, Ф.Достоевскийдің «Құдіретті Мораль» романында адамдар арасындағы моральдік дилеммалар мен конфликтіле терең зерттеледі.

Төл әдебиетімізде конфликттердің бірнеше түрлерін кездестіре аламыз. Мысалыға, отбасылық конфликтілер кеңінен кездеседі. Ата-ана мен балалар, ерлі-зайыптылар арасындағы түсінбеушіліктер, дәстүр мен заманауи көзқарастар арасындағы тартыс – мұның бәрі отбасылық қатынастарды күрделендіреді. Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы»

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

романында Абай мен оның отбасы арасындағы қарым-қатынастары терең сипатталады. Абайдың шығармашылық жолындағы қиындықтар мен отбасындағы кереғарлықтар қазақ қоғамының дәстүрлері мен жаңашылдық арасындағы кикілжіңдерді көрсетеді. Мәселен, Абай мен оның әкесі Құнанбай арасындағы конфликт олардың өмірлік көзқарастары мен құндылықтарында жатыр. Құнанбай дәстүрлі қоғамның талаптарын ұстанса, Абай жаңашылдыққа, білімге және өнерге бет бұрады.Абайдың өз ойлары мен шығармашылық талпыныстары әкесінің дәстүрлі көзқарастарымен қайшы келеді. Құнанбайдың билікке, дәстүрге деген адалдығы Абайдың қоғамдағы әділетсіздікке, білімсіздікке қарсы күресін қиындатады. Абайдың этикалық көзқарастары мен әкесінің саяси мүдделері арасындағы конфликт әлеуметтік және моральдық дилеммаларды туындатады. Абай мен анасы Ұлжан арасындағы қарым-қатынасты да конфликтілер бар. Ұлжан баласының шығармашылық жолына алаңдаушылық білдіреді. Ол Абайдың дәстүрлі қоғамдағы рөлін, отбасылық міндеттерін орындауын қалайды. Абайдың өз жолын таңдау анасының тілектерімен кереғар келеді.Абайдың өнерге, білімге деген құштарлығы мен анасының баласын қорғау және тәрбиелеу инстинкті арасындағы қайшылықтар олардың арасындағы қарым-қатынасты күрделендіреді. Бұл конфликт Абайдың тұлғалық дамуында, өзін өзі тануында үлкен рөл атқарады.

Әдебиет әлемінде кездесетін тағы бірі - әлеуметтік конфликтілер. Кедейлік пен байлық, таптық айырмашылықтар мен этникалық мәселелер конфликтілердің негізі болып табылады. Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» шығармасында әлеуметтік теңсіздік, қоғамдағы әділетсіздіктер айқын әрі тереңірек сипатталады. Бұл конфликтілер қоғамдағы әлеуметтік құрылымдарды тереңінен түсінуге мүмкіндік береді. Шығармада қазақ ауылындағы таптық бөлініс анық байқалады. Байлар мен кедейлер арасындағы әлеуметтік жағдайдың айырмашылығы, кедейлердің құқықтарының шектеулі болуы – бұл мәселе басты тақырыптардың бірі. Шұғаның кедейлігі мен әлсіздігі арасында қарама-қайшылықтар қоғамындағы әділетсіздікті ашады. Майлин шығармасында әлеуметтік әділетсіздік пен кедейлік мәселесін өткір етіп көрсетеді. Кедейлердің құқығы мен мүмкіндіктері шектелген, ал байлар өздерінің байлығын сақтап, ауылда үстемдік етеді. Шұғаның кедей отбасынан шығуы оның қоғамдағы мәртебесіне кері әсер етеді.

Мәдени айырмашылықтар мен дәстүрлік кедергілер де әлеуметтік конфликтілердің туындауына себеп болады. Қазақ әдебиетінде дәстүр мен жаңашылдық арасындағы тартыс, әсіресе әйелдер рөлі мен құқықтары мәселесі терең зерттеледі. Әлеуметтік конфликтілердің әдебиеттегі көрінісі проза, поэзия жанрларында жиі байқалады. Проза жанрындағы әлеуметтік конфликтілер адамгершілік мәселелерін, моральдік дилеммаларды және қоғамдағы әділетсіздікті терең зерттеуге мүмкіндік береді. Шыңғыс Айтматовтың «Жәмила» шығармасында ауылдағы әлеуметтік стратификация, яғни қоғамның топтарға бөлінуі, дәстүрлі құндылықтар арасындағы тартыстар көрсетіледі. Ғабит Мүсіреповтің «Азамат» шығармасында еңбекші халықтың, байлар мен зиялылардың арасындағы конфликттер айқын көрінеді. Кедейлердің ауыр тұрмысы, еңбекке қабілеттілігінің шектелуі,байлардың үстемдігі – бұл мәселелер шығарманың тұлғааралық конфликтілерінің бірі. Мүсірепов әлеуметтік әділетсіздікке қарсы күресті, кедейлердің арман-мақсаттарын, олардың өміріндегі қиыншылықтарды паш етіп көрсетеді.

Поэзиядағы әлеуметтік конфликтілер лирикалық формалар арқылы баяндалады. Ақындардың шығармаларында қоғамдағы әділетсіздік, кедейлік, халықтың тұрмыстық жағдайы терең сезіммен жеткізіледі. Мұқағали Мақатаевтың өлеңдерінде тұрмыстық – әлеуметтік теңсіздік, адамзаттың қайғысы мен қуынышы, кедейліктің ауыртпалығы және байлардың үстемдігі көрініс табады. М.Мақатаевтың «Мен бір жұмбақ адаммын» өлеңі – ақынның тұлғалық әрі қоғамдық мәселелерге деген көзқарасын көрсететін туынды. Өлең

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

еркін формада жазылған, ритмі мен ырғақтары оқырманды бірден өзіне баурайды. Ақын сөздері образды, эмоционалды және терең мағыналы. Мұнда жұмбақтық элементі бар, ол оқырманның қызығушылығын арттырады. Ақын метафоралар, эпитеттер және риторикалық сұрақтарды қолдана отырып, өзінің ойларын тереңдете түседі. «Жұмбақ адам» образы арқылы адамның күрделі табиғаты, өмірдің мағынасы мен мәні туралы ой қозғайды.

Мақатаев өлеңдері әрқашан эмоциялық тереңдікпен ерекшеленеді. Өлеңдерінде автордың өзінің ішкі әлеміне, жалғыздығы мен ізденісі айқын көрінеді. Ақын «жұмбақ» ретінде өзін таныта отырып, адамдардың өмірдегі орны мен мәні туралы сұрақ қояды. Ол өзіне, қоғамға және өмірдің мәніне деген терең көзқарасымен оқырманды ойландырады. «Жұмбақ адам» образы арқылы Мақатаев адамзаттың «Мен кіммін?», «Менің өмірімнің мәні неде?» деген сұрақтарға жауап іздейді.

Сонымен, әдебиеттегі тұлғааралық қатынастар – адамның ішкі және әлеуметтік дүниесін терең түсінуге мүмкіндік береді. Олар конфликтілер, эмоциялар және әлеуметтік құрылымдар арқылы көрініс табады. Әдебиет арқылы тұлғааралық қатынастарды зерттеуде адамдардың бір-бірімен байланысын, достық, махаббат, сезім, бәсекелестік, қоғамдағы рөлі мен адамның ішкі дүниесін тереңірек түсінуге мүмкіндік аламыз.

Әдебиет арқылы біз өзімізді, бір-бірімізді және әлемді жаңа қырынан көреміз, бұл бізді адам ретінде дамытады. Тұлғааралық қатынастар тақырыбы – әдебиеттің мәні мен құндылығын аша отырып, адамзаттың мәңгілік сұрақтарына жауап іздеу жолында бізді қолдайды.

Қорытындылай келе, әдебиеттегі конфликтілер:

- **Тақырыптың тереңдігін ашады:** Конфликттер адамзаттың өміріндегі күрделі мәселелер, эмоцияларды және моральдік таңдауларды көрсетеді.
- **Персонаждардың дамуына ықпал етеді:** Күрестер мен қарама-қайшылықтар арқылы кейіпкерлер өздерінің шынайы қасиеттерін танытады, олардың дамуы мен өзгерісі жүзеге асады.
- **Оқырманды тарту**: Конфликттер оқырмандардың қызығушылығын оятады, оларды эмоциялық тұрғыдан әсерлендіреді.
- **Әлеуметтік мәселелерді көтереді:** Көптеген шығармаларда конфликттер қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздік, теңсіздік және басқа да мәселелерді айқындайды.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бәшірова, Ж. Р. Тұлғааралық қарым - қатынас педагогикасы [Электрондық ресурс] : оқу құралы / Ж. Р. Бәшірова, Н. С. Әлқожаева. - Алматы : Қазақ университеті, 2011. - 175 б.
2. Еркінбекова М.А., Саметова Ф.Т. Конфликтология (жоғары оқу орындары білімгерлеріне арналған оқулық). -Алматы, 2014.
3. Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: Ұжымдық монография. – Алматы: ―Print express‖, 2017 – 512 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 37.015.3

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ДЕГЕН МОТИВАЦИЯСЫН ДЕҢГЕЙЛІК ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

САЛГАРЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, педагогика және психология магистрі,
Султанбек Әсел, Уролбаева Ақжібек, Хашим Сәяра
6В01301-Бастауышта оқыту педогогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының 3-курс студенттері,
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген мотивациясын деңгейлік тапсырмалар арқылы арттырудың теориялық және практикалық аспектілері жан-жақты қарастырылады. Оқушылардың білім деңгейі мен қабілеттеріне сәйкес тапсырмаларды таңдап беру, олардың оқуға деген қызығушылығын, ынтасын оятуға мүмкіндік береді.

Автор оқушылардың жеке оқу траекторияларын қалыптастыру, тапсырмаларды таңдау еркіндігін беру және олардың табыстылық сезімін дамыту арқылы ішкі мотивацияны күшейту қажеттігін атап өтеді. Мақалада деңгейлік тапсырмалардың әртүрлі деңгейлері мен оларды әр пәнде қолдану үлгілері келтірілген. Әсіресе, математика және әдебиет сабақтарында деңгейлік тапсырмаларды тиімді қолдану жолдары талданып, бұл әдістің оқу үлгеріміне қалай оң әсер ететіні баяндалады. Бастауыш сыныпта осындай тапсырмаларды жүйелі қолдану оқушылардың өз-өзіне деген сенімін арттырып, олардың оқуға деген оң көзқарасын қалыптастыруға септігін тигізеді.

Кілт сөздер: деңгейлік тапсырмалар, мотивация, бастауыш сынып, оқушылар, оқыту әдістері

Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясы қазіргі уақытта маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Бұл жас кезеңіндегі балалар оқу процесін ойын ретінде қабылдайды, сондықтан қызығушылықтарын жоғалтпай, оқуға деген ынтасын сақтап қалу оңай емес. Көптеген оқушылар ойынға көп уақыт бөлгенді ұнатады, ал сабақ кезінде зейіні шашырап, материалды қабылдауы төмендейді.

Негізгі мәселелердің бірі - ақпараттық технологиялар мен гаджеттердің кең таралуы. Балалар жиі смартфондар мен планшеттерді қолданатындықтан, оқу материалына қызығушылығы азаюы мүмкін. Сонымен қатар, ата-аналардың жұмысбастылығы, сабақтан тыс уақытта балалармен жеткілікті қарым-қатынас жасай алмауы да мотивацияны төмендетеді.

Бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын арттыру үшін, мұғалімдер оқытуда деңгейлік тапсырмаларды, интерактивті әдістерді пайдалану және топтық жұмысты енгізу маңызды. Қызықты тапсырмалар мен ойын арқылы білім беру балалардың қызығушылығын арттырады. Оқушылардың жетістіктерін жиі мақтап, оларды марапаттап, өз мүмкіндіктеріне сенім ұялатып, жаңа білімге қызығушылық тудыру қажет.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Мұндай әдістер арқылы мотивация деңгейін арттыруға, оқушыларды оқу процесіне қызықтыруға болады. Осыған байланысты, МЖБС талаптарына сәйкес, бастауыш сыныптарда оқушылардың білімін, дағдыларын және құндылықтарын қалыптастыру деңгейіне қарай саралап оқыту маңызды болып табылады. Осы стандарт оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында деңгейлік тапсырмаларды қолдануды ұсынады. Деңгейлік тапсырмалар арқылы мұғалімдер оқушылардың жеке ерекшеліктеріне сай білім беріп, олардың өз қабілеттеріне сай дамуына жағдай жасайды. Бұл оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға, ішкі мотивациясын күшейтуге, сондай-ақ оларды жетістікке жетуге ынталандыруға септігін тигізеді. МЖБС-та әр пән бойынша оқу мазмұнының талаптары нақты анықталған, сондай-ақ білім беру мазмұнының пәнаралық байланысы, құндылықтарды қалыптастыру мен құзыреттіліктерді дамыту аспектілері де қарастырылған. Осының аясында деңгейлік тапсырмалар оқушылардың жеке траекторияларын құруға, өз бетімен және топтық жұмысқа бейім болуға мүмкіндік береді. Бұл стандарт оқу процесінде оқушылардың табысты білім алуына, өз-өзіне сенімді болуына ықпал етіп, олардың болашақ білім алу траекториясының негізін қалайды [1].

Осыдан келе, оқу мотивациясы - бұл оқушылардың білім алуға, жаңа ақпаратты үйренуге деген ішкі ынтасы мен талпынысы. Яғни, бұл оқушылардың оқу процесіне деген ішкі және сыртқы ынталандырушы факторларының жиынтығы. Бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген қызығушылығы мен мотивациясы олардың білім алуындағы табыстылық пен болашақтағы білімге деген көзқарасының негізін құрайды. Оқуға деген мотивацияны дамыту оқушылардың жеке қабілеттері мен оқу деңгейіне сәйкес келетін тапсырмалар беру арқылы жүзеге асады. Яғни, бұл мақалада деңгейлік тапсырмаларды қолдану арқылы оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыру жолдары қарастырылады.

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген мотивациясын дамыту - болашақ ұрпақтың сапалы білім алуына ықпал етеді. Мотивациясы жоғары оқушылар оқу үдерісіне белсенді қатысады, өз бетінше ізденеді, білімдерін тиімді қолдана алады. Осы тақырыпқа байланысты оқушылардың мотивациясын зерттеу психология мен педагогика салаларында маңызды бағыт болып табылаты туралы шетелдік ғалымдардың ішінде Лев Выготский, Жан Пиаже, Джон Дьюи және Альберт Бандураның еңбектері ерекше орын алады. Олар оқушылардың танымдық және мотивациялық даму процестерін зерттеп, оқу мен ынталандыру арасындағы байланысты сипаттады. Альберт Бандура оқушылардың өзін-өзі тиімді сезінуінің мотивацияға әсерін қарастырды. мотивацияны қажеттіліктер иерархиясы тұрғысынан қарастырды, онда өзекті мақсаттар мен өзін-өзі дамыту мотивацияның негізінде жатыр[2].

Оқу мотивациясының теориялық аспектілерін Джон Келлер (Keller, J.M., Motivational Design for Learning and Performance, 2010) өз жұмысы арқылы терең зерттеген, ол ARCS моделін құрып, мотивацияның назар аудару, өзектілік, сенімділік және қанағаттану аспектілеріне ерекше көңіл бөлді[3].

Қазақстанда оқушылардың мотивациясын зерттеуде Ш. Таубаева (Оқу үрдісінде мотивацияны дамыту мәселелері, 2018) және Ә. Құнанбаева (Қазіргі білім беру жүйесіндегі мотивацияның орны, 2021) сияқты ғалымдардың еңбектері маңызды рөл атқарады. Қазақстандық педагогика саласында оқушылардың оқуға деген мотивациясын арттыруды зерттеген ғалымдардың қатарында Ж.Жұмабеков, Ш. Таубаева, Ә. Құнанбаева және М. Әлімбекова сынды ғалымдар бар. Олар оқушылардың оқуға қызығушылығын арттыру мақсатында түрлі әдістемелер мен инновациялық тәсілдерді ұсынды.

Қазіргі таңда бұл бағытта зерттеулер жүргізіліп жатыр, әсіресе цифрлық технологияларды қолдану арқылы мотивацияны арттыру және деңгейлік тапсырмалардың тиімділігін анықтау бойынша зерттеулер жүргізілуде. Оқушылардың оқуға деген мотивациясын дамыту қоғамның болашағы үшін өте маңызды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Лев Выготский 1978 зерттеулерінде оқу процесінде әлеуметтік өзара әрекеттестіктің рөлін атап өтті. Оның жұмыстарында білім мен ойлауды дамытуда мотивацияның маңыздылығы көрсетілген, себебі ынталанған оқушылар өз білімі мен қабілеттерін қоғамның пайдасына қолдануға қабілетті келеді. Қазіргі уақытта оқушылардың мотивациясының төмендеуі маңызды мәселе болып табылады. Кэтрин Уентворт және әріптестері атап өткендей, технологияның ықпалы және назар аудару уақытының қысқаруы оқушылардың мотивациясын төмендететін факторлар болып отыр.

Деңгейлік тапсырмаларды қолдану барысында мұғалім оқушылардың әрқайсысының білім деңгейін ескере отырып, оларға сәйкес тапсырмалар дайындайды. Мұнда оқушыларға тапсырманы түсіндіру, орындау және нәтижелерін талқылау маңызды рөл атқарады. Оған мысал ретінде төмендігелерді келтіруге болады.Бір тақырып бойынша үш деңгейдегі тапсырмалар әзірленеді. Бастапқы деңгейдегі тапсырмалар – ақпаратты түсіну және жаттау болса, орта деңгейде – ол ақпаратты қолдану және талдау, ал жоғары деңгейде – жаңаша ойлап, өз пікірін айту немесе тапсырманы шығармашылықпен орындау.

Әр оқушы өз деңгейіне сәйкес тапсырмаларды орындап болғаннан кейін, топпен талқылау кезеңі өтеді, онда әрбір оқушы өз пікірін айта алады. Бұл оқушылардың өз ойларын жеткізу қабілетін дамытады.

Білім алуға деген қызығушылық: Мотивация балалардың оқу үдерісіне қызығушылық танытуына әсер етеді. Жоғары мотивация білім алудың тиімділігін арттырады, бұл өз кезегінде оқу нәтижелерінің жақсаруына әкеледі.

Өздігінен білім алу: Мотивированный оқушылар өздігінен зерттеу жасап, жаңа ақпараттарды іздеуге ынталанады. Бұл олардың өмір бойы оқу мен дамуға деген көзқарасын қалыптастырады.

Жеке даму: Мотивация балалардың өзін-өзі бағалау деңгейін көтереді. Олар жетістіктеріне қуанып, сәтсіздіктерден сабақ алып, одан әрі даму жолында алға басады.

Әлеуметтік қатынастар: Мотивация әлеуметтік ортада белсенділік танытуға ықпал етеді. Балалар бірге жұмыс істеп, бір-бірінен үйренеді, бұл достық қарым-қатынастарды нығайтады.

Қоғамдық жауапкершілік: Мотивированный балалар өздерінің білімдерін қоғам игілігі үшін пайдалануға ынталанады, бұл оларды белсенді азаматтар етеді [8].

Келешекке дайындық: Білімге деген ынта болашақта табысты маман болып қалыптасуға және қоғамның дамуына үлес қосуға негіз қалайды.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын дамыту — тек жеке даму ғана емес, сонымен қатар қоғамның болашағы үшін маңызды мәселе. Бастауыш сынып кезеңі — баланың білімге деген қызығушылығы қалыптасатын және оқу процесіне қатысуға деген мотивациясын дамытуға ең маңызды кезең. Осы жаста балалардың оқуға деген қызығушылығы мен белсенділігін арттыру үшін педагогтардың қолданатын әдіс-тәсілдері үлкен рөл атқарады.

Деңгейлік тапсырмалар – бұл мотивацияны дамыту мен оқушылардың оқу үлгерімін жақсарту үшін тиімді құралдардың бірі болып табылады [5].

1. Деңгейлік тапсырмалардың мәні мен маңызы

Деңгейлік тапсырмалар – әртүрлі деңгейдегі қиындықтағы тапсырмалар арқылы оқушылардың оқу процесіне қызығушылығын арттыруға бағытталған әдіс. Бұл әдістің мақсаты — әр оқушының қабілетіне сәйкес тапсырма беру арқылы олардың жетістікке жетуін қамтамасыз ету. Оқушы өзінің мүмкіндіктерін сезіне отырып, күрделі тапсырмаларды орындай алады, ал бұл өз кезегінде оның өзіне деген сенімділігін арттырады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2. Мотивацияны арттыру жолдары

Оқуға деген мотивация — бұл ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен туындайтын ынта-ықылас. Ішкі мотивация баланың өзі үшін білім алуға деген қызығушылығын қамтиды, ал сыртқы мотивация – мадақтау, жоғары баға алу немесе мұғалімнің мақтауы секілді сыртқы факторлар арқылы туындайды. Деңгейлік тапсырмалар оқушылардың ішкі мотивациясын дамытудың маңызды құралы ретінде әрекет етеді. Бұл тапсырмалар балаға өз мүмкіндіктерін көрсетіп, өз жетістіктерін сезінуге мүмкіндік береді.

3. Деңгейлік тапсырмалардың түрлері

Деңгейлік тапсырмалар оқушылардың қабілеттері мен дайындық деңгейлеріне сәйкес бірнеше деңгейде ұсынылады:

• Базалық деңгей: Барлық оқушылар орындай алатын ең қарапайым тапсырмалар.

•Орташа деңгей: Орташа қабілетті оқушыларға арналған, күрделілігі орташа тапсырмалар.

• Жоғары деңгей: Жоғары деңгейдегі оқушыларға арналған, тереңірек ойлануды талап ететін тапсырмалар.

Әр деңгейдегі тапсырмаларды орындау барысында оқушының шығармашылық қабілеті дамып, сыни тұрғыдан ойлау қабілеті жетіледі.

4. Деңгейлік тапсырмалардың мотивациялық артықшылықтары

•Жеке тұлғаға бағдарлау: Әр оқушы өз деңгейіне сәйкес тапсырма алады, бұл олардың өз күшіне сенімділігін арттырады.

•Тапсырмаларды таңдау мүмкіндігі: Оқушыларға әртүрлі деңгейдегі тапсырмаларды таңдау еркіндігі беріледі, бұл олардың белсенділігін арттырады.

•Оқыту процесін саралау: Деңгейлік тапсырмалар әр оқушының жеке оқу траекториясын қалыптастырады, бұл білім беру процесін жекелендіруге мүмкіндік береді.

•Табыстылық сезімі: Әр деңгейдегі тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар өз жетістіктерін сезініп, оқуға деген ынта-жігерлері артады.

5. Мысал ретінде деңгейлік тапсырмаларды қолдану

Мысалы, математика пәнінде 2-сынып оқушыларына деңгейлік тапсырмалар ұсынуға болады:

•Базалық деңгей: Екі таңбалы сандарды қосу және азайту.

•Орташа деңгей: Қарапайым теңдеулерді шешу.

•Жоғары деңгей: Логикалық есептер немесе геометриялық пішіндермен жұмыс.

Бұл әдіс оқушылардың математикалық ойлау қабілеттерін дамытуға ғана емес, сонымен қатар олардың пәнге деген қызығушылығын оятуға көмектеседі.

Бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын дамыту – олардың оқу үрдісіне деген қызығушылығын, белсенділігін және оқу нәтижелерін жақсарту үшін маңызды фактор.

Деңгейлік тапсырмалар арқылы бұл мотивацияны тиімді түрде арттыруға болады. Мұндай тапсырмалар оқушылардың қабілеттеріне, қызығушылықтарына және оқу мүмкіндіктеріне қарай ұсынылады, бұл әрбір оқушының өзіне лайық деңгейде білім алуын қамтамасыз етеді. Мотивацияны деңгейлік тапсырмалар арқылы дамытуға ықпал ететін бірнеше маңызды аспектілер бар:

Тапсырмаларды күрделендіру деңгейі: Оқушының білім деңгейіне сай тапсырмалар беру оның оқу үрдісіне деген сенімділігін арттырады. Жеңіл тапсырмалар оқушыға қызықсыз болса, тым күрделі тапсырмалар оны ынталандырмауы мүмкін. Сондықтан, тапсырмалардың деңгейі оқушының дамуына сай болуы маңызды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қызықты және нақты мақсаттар: Әр деңгейде оқушыларға қол жеткізуге болатын нақты мақсаттарды қою арқылы олардың алдына қойылған тапсырмаларды орындауға деген ынтасы артады. Тапсырмаларға қызықты ойын элементтерін қосу да мотивацияны жоғарылатуы мүмкін.

Жетістіктерді мойындау және мадақтау: Әр деңгейдегі жетістіктерін мойындау және марапаттау оқушының өзін-өзі бағалау деңгейін арттырады және келесі деңгейге өтуге ынталандырады.

Өзіндік даму мен оқу дербестігін қолдау: Деңгейлік тапсырмалар арқылы оқушылар өз бетінше шешім қабылдап, өзіндік оқу дағдыларын қалыптастырады. Оқушыларға таңдау құқығын беру, олардың қызығушылықтарына қарай тапсырмалар ұсыну олардың мотивациясын арттырады.

Оқушылар арасындағы ынтымақтастық: Тапсырмаларды топтық немесе жұптық түрде орындау балаларды бір-бірімен қарым-қатынас жасап, бірлесіп жұмыс істеуге үйретеді. Бұл әлеуметтік мотивацияны дамытып, оқушылардың өзара қолдау көрсетуіне ықпал етеді.

Деңгейлік тапсырмалар оқу үдерісін жекелендіруге және әр оқушының қабілетін ескере отырып, тиімді білім алуға мүмкіндік береді, осылайша, олардың мотивациясы артады.

Сонымен жоғарыдағы бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген мотивациясын деңгейлік тапсырмалар арқылы дамыту — бұл оқыту процесінің тиімділігін арттырудың заманауи әдістерінің бірі.

Бұл әдіс оқушылардың өз мүмкіндіктерін толық ашуға мүмкіндік беріп, олардың оқу үлгерімін жақсартуға ықпал етеді. Мұғалімдер осы әдісті қолдана отырып, әр оқушының жеке қажеттіліктерін ескеріп, олардың білім алуға деген құлшынысын арттырады. Берілген тақырып бойынша жүргізілген зерттеудің қорытындысы ретінде келесілерді атап өтуге болады:

• Мотивацияның маңыздылығы**:** Бастауыш сынып оқушыларының оқу процесіндегі мотивациясы олардың оқу жетістіктерін арттырудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Мотивацияның жоғары деңгейі оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, білімді терең меңгеруіне ықпал етеді.

• Деңгейлік тапсырмалар тиімділігі**:** Оқушылардың мотивациясын дамытуда деңгейлік тапсырмаларды қолдану тиімді әдіс болып табылады. Мұндай тапсырмалар оқушылардың жеке қабілеттеріне, оқу деңгейіне қарай бейімделеді, соның нәтижесінде әр оқушы өзіне ыңғайлы әрі қолжетімді деңгейде жұмыс жасай алады.

• Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру**:** Деңгейлік тапсырмалар арқылы оқушылардың жеке оқу қарқыны мен мүмкіндіктерін ескеру олардың өз мүмкіндіктеріне деген сенімділігін арттырады және өзіндік дамуына жол ашады.

• Мотивациялық факторлар**:** Оқушыларға тапсырмаларды орындауда жетістікке жету мүмкіндігін беру, сондай-ақ, оларды мадақтау, оқушыны өз жетістіктеріне қуана білуге үйрету мотивацияның дамуына оң ықпал етеді.

Біздің мұғалімдерге беретін ұсыныстарымыз**:** Мұғалімдерге деңгейлік тапсырмаларды құрастыру кезінде оқушылардың оқу деңгейін және жеке қызығушылықтарын ескере отырып, тапсырмаларды кезең-кезеңмен күрделендіру ұсынылады. Бұл тәсіл оқушыларды оқу үрдісінде белсенділік танытуға ынталандырады және олардың сабаққа деген қызығушылығын тұрақты түрде қолдап отырады.

Мақаланы жазу барысында біздің ең маңызды ұсынысымыз-оқушылардың мотивация сезімін дамытудағы нақты мақсаттарды анықтау.Яғни, олар сыныпқа кірген бойда күннің мақсаты анықталуы керек.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ал мұғалімнің міндеті оқушыларға үнемі жұмыс жасауға ынталандыратын тапсырмалар береді. Тапсырмалар оқушылардың деңгейіне қарай беріледі. Сонымен қатар оқыту үрдісін ойын арқылы ұйымдастыруды айтсақ болады. Оқу материалын ойын элементтерімен өткізу балалардың қызығушылығын арттырады. Мысалы, математиканы ойындар арқылы, грамматиканы жұмбақ шешу немесе қызықты тапсырмалар арқылы үйрету.

Дидактикалық ойындар мен рөлдік ойындарды қолдану балалардың назарын ұзақ уақыт бойы ұстап, сабақты тиімді етеді. Келесі, Балаларға таңдау еркіндігін беру, балалар өз бетімен белгілі бір тақырыпты таңдай алатын немесе өзіне ұнайтын тапсырманы орындауға мүмкіндік беру олардың қызығушылығын арттырады. Бұл оларға жауапкершілікті сезініп, өз шешімдеріне сенімді болуға үйретеді.

Оқушының оқуға деген ынтасын арттыруда ата-аналармен тығыз қарым-қатынаста маңызды. Ата-аналарға балаларының жетістіктерін көрсету және оларды қолдауға шақыру.

Оқушылардың оқуға деген мотивациясын арттыру үздіксіз қолдауды талап етеді. Сондықтан мұғалім мен ата-ананың бірлескен жұмысы, сабақтың қызықты әрі креативті болуы бастауышсы.

Осыдан келе, қорытындыласақ бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын дамытуда деңгейлік тапсырмаларды қолдану оқыту процесін тиімді етіп, оқушылардың оқу үлгерімін арттыруда маңызды рөл атқаратыны дәлелденді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669
2. Альберт Бандура “Social Learning Theory” (1977)
3. Джон Келлер (Keller, J.M., Motivational Design for Learning and Performance, 2010)
4. Ш. Таубаева (Оқу үрдісінде мотивацияны дамыту мәселелері, 2018)
5. Абылкасымова, А. Е. Оқытудың тиімді әдістері мен технологиялары. Алматы: Мектеп, 2019.
6. Жұмабекова, Ж. Деңгейлік тапсырмалардың оқушы мотивациясына әсері. Педагогика журналы, 2020, №3, 56-61 б.
7. Мұқашева, Г. Бастауыш сыныпта оқыту әдістемесі. Астана: Білім, 2021.
8. Васильева, Т. А. Методы мотивации учеников начальных классов. М.: Просвещение, 2018.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҒЫЛЫМИ ШОЛУ: ТАҒАМ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ МЕН ҚАУІПСІЗДІГІН БАҒАЛАУДА СЕНСОРЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Азидоллақызы Нұрайна
Алматы технологиялық университеті,
Тағам технологиялары факультеті,
Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі және сапасы кафедрасының,
Стандарттау,сертификаттау және метрология мамандығының 3 курс студенті
жетекші: Нукенова Сауле Ануархановна
Алматы технологиялық университеті, Тағам технологиялары факультеті
Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі және сапасы кафедрасы, техника ғылымының магистрі,
Алматы, Қазақстан

Кілт сөздер: Дескрипторлық-профильді талдау әдіс, сенсорлық талдау, органолептикалық көрсеткіш,дегустация, балл,шкала.

МЕМСТ 5492-2005 сәйкес сезім мүшелерінің сенсорлық талдауы (көру, есту, иіс, дәм, жанасу, вестибулярлық қабылдау және интероцепция арқылы ағзаны қоршаған орта туралы ақпаратпен қамтамасыз ететін жоғары спецификалық рецепторлық органдар [57].

Органолептикалық талдау талдау): иіс, дәм, көру, сипап сезу және есту арқылы тағамдарды, дәмдерді және хош иісті заттарды сенсорлық талдау.

Термин сезімдік талдаумен синоним емес, оның мағынасы зерттеу объектісімен және сезім мүшелерінің санымен шектеледі;

«Органолептикалық» термині кездеседі гректің «organon» (құрал, құрал, орган) және «lepticos» (алуға немесе қабылдауға бейім) сөздерінен шыққан және «сезім арқылы төгілген» дегенді білдіреді. «Сенсорлық» термині «сезім» дегенді де білдіреді және латынның «sensus» (сезім, сезім) сөзінен шыққан. Шетел әдебиетінде «сенсорлық» термині жиі кездеседі. Ағылшын тіліндегі «sense» сөзінің бір түсіндірмесі «сезім» дегенді білдіреді [7, 17, 45]. Ол тамақ өнімдерінің органолептикалық қасиеттерін бағалау үшін кеңінен қолданылмайды.Адамның сезім мүшелерінің түйсіктерін талдауға негізделген дәм тату әдістері.Өнімнің химиялық құрамы мен тағамдық құндылығынан анағұрлым органолептикалық қасиеттері тұтынушылардың таңдауына әсер етіп, сайып келгенде олардың сұранысын қалыптастырады.

Адамның сезім мүшелерін пайдалана отырып жүзеге асырылатын дәм, немесе органолептикалық (сенсорлық) бағалау тағам өнімдерінің сапасын анықтаудың ең көне және кең тараған тәсілі болып табылады. Қолданыстағы зертханалық әдістер талдау органолептикалық бағалау әдістерімен салыстырғанда күрделірек және еңбекті көп қажет етеді және сапаның ішінара сипаттамаларын ғана сипаттауға мүмкіндік береді. Дәм көру Он-лайн талдау тез және дұрыс талдау объективті түрде өнімнің сапасы туралы жалпы әсер береді [7].

Дегустация талдауы өнімнің бүкіл өмірлік циклі бойынша әртүрлі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді: өнімді жасаудан бастап оны жүзеге асыруға дейін және өндіру мен сақтау кезінде өнімнің сапасын бақылау, дрейф пен фальсификацияны анықтау [14, 46, 50]. Дегустациялық талдау әдістері білу және дұрыс қолдану оның нәтижелерінің объективтілігінің кепілі болып табылады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ғылыми ұйымдастырылған дегустация талдауы көптеген зертханалық зерттеу әдістеріне, әсіресе дәм, иіс және консистенция сияқты көрсеткіштерге қатысты сезімталдығы жағынан жоғары.

Сенсорлық талдаудағы қателер көбінесе осы бағалау әдісіне кәсіби емес көзқараспен байланысты. Органолептикалық бағалаулардың субъективтілігі мен қайталанбайтындығы туралы қалыптасқан пікір негізінен дәмдеуіштердің жеке ерекшеліктерінің ескерілмеуімен, оларды арнайы дайындықпен және сенсорлық талдау әдістеріне оқытудың жүргізілмеуімен, негізгі ережелер мен шарттармен байланысты. ғылыми негізделген органолептикалық әдіс сақталмаған, атап айтқанда, дегустациялаушылардың сенсорлық қабілеттері тексерілмеген, сенсорлық талдау жүргізілетін бөлмеге қойылатын талаптар сақталмаған, бағалауды таңдауға тиісті көңіл бөлінбеген. әдіс. Соңғы жағдай сенімді және салыстырмалы нәтижелерге қол жеткізу үшін маңыздылардың бірі болып табылады.

Дегустацияны бағалау әдісін таңдау кезінде зерттелетін өнімнің сапасы туралы жалпы әсерді құру кезінде маңыздылығы (маңыздылығы) бойынша сапа сипаттамаларын міндетті түрде саралаумен нүктелік жүйелерге артықшылық беріледі [51].

Негізгі әдістер халықаралық ұйым әзірлеген әдістер болып табылады сапа бойынша (Халықаралық стандарттау ұйымы, ISO). Төменде дегустацияны талдау әдістерінің жіктелуі және есептерді шешу бағыттары.

Тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін бағалауда дегустация талдауының сараптамалық әдістерін қолдану

ИСО 6658 стандартына сәйкес дәм тату талдауының барлық әдістерін эксперименттік (аналитикалық) және тұтынушыларды бағалау әдістеріне бөлуге болады. Дегустацияны талдаудың сараптамалық әдістері өз кезегінде дискриминациялық және сипаттамалық әдістерге бөлінеді [5, 18, 21, 22, 50].

Органолептикалық талдаудың аналитикалық әдістері сапа көрсеткіштерін сандық бағалауға негізделген және жеке сипаттамалар арасындағы корреляцияны орнатуға мүмкіндік береді.

Дискриминациялық талдау әдістері.

Дегустациялық талдаудың ерекше әдістеріне мыналар жатады: сапалық (жұптық салыстыру әдісі, үшбұрышты әдіс, дуэт-трио, бірнеше стандарт әдісі, А- емес-А, ранг әдісі) және сандық (сұйылту индексі әдісі, баллдық әдіс) [8 , 20, 34]

Дискриминациялайтын сапалық әдістер екі ұқсас А және В сынамаларын салыстыруға негізделген және әлсіз көрсетілген айырмашылықтары бар және сұраққа жауап береді: бағаланатын үлгілер арасында сапа көрсеткіштерінің бірінде (дәмі, иісі, консистенциясы және т.б.) айырмашылығы бар ма, бірақ жоқ па? сұраққа жауап: үлгілердің айырмашылығы неде.

Бұл әдістерге мыналар жатады:

Duo-trio («Дуо-трио» сынағы ISO 10399) [37]. Кодталған үлгілердің екі жұбын белгіленген стандартты үлгімен салыстыру арқылы бағалаудың органолептикалық әдісі. Ол жеке сапа көрсеткіштерінің айырмашылығын анықтау үшін аналитикалық мақсаттарда қолданылады. Әдістемені жүзеге асыру үшін дегустатор алдымен стандартты үлгіні, содан кейін біреуі стандартты үлгімен бірдей екі үлгіні бағалайды. Екі үлгі кодталған 6-7 жұптық үлгілер түрінде толтырылады. Дәмгерден әрбір үлгіде стандартты үлгіге ұқсас үлгіні анықтау сұралады.

ISO 5495 [57]. Стандартына сәйкес жұптастырылған серіктес сынағы. Бұл әдіс 2 кодталған үлгіні бағалауға негізделген. Жұптастырылған салыстыру әдісі айқын айырмашылықтары бар 2 үлгіні салыстыруға негізделген.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл әдісті пайдаланған кезде дәм сынаушы сынамалардың 6-8 кодталған жұбын бағалайды. Жұпта бір-бірінен аз айырмашылығы бар 2 үлгі толтырылады. Барлық жұптарда бірдей сынақтар ұсынылады, бірақ кездейсоқ ретпен. Дәмгер әрбір жұпта белгінің айқынырақ көріну дәрежесі бар үлгіні анықтайды. Жауап үлгілерді бірдей немесе әртүрлі деп тану болуы мүмкін. Бір уақытта тек бір өнім қасиетін бағалауға болады (мысалы, хош иістің қарқындылығы, түс қарқындылығы, дәм қарқындылығы). Жұптастырылған салыстыру әдісі өнімнің сапасына кез келген фактордың әсерін анықтау үшін қолдануға ыңғайлы: рецептті өзгерту, өндіру технологиясы немесе сақтау.

Бес сынақтан екі [22].

Бес кодталған үлгімен ұсынылған өнімнің екі үлгісін бағалаудың органолептикалық әдісі, олардың үшеуі бір үлгіге және екеуі екіншісіне ұқсас, үлгілерді екі сәйкес топқа бөлу арқылы. Нәзік айырмашылықтарды анықтау үшін қолданылады.

Үшбұрышты (үшбұрыш сынағы ISO 4120) [39].

Үшбұрышты әдіс үш кодталған үлгіден басқа үлгіні таңдауға негізделген, олардың екеуі бірдей. Әдістемені жүзеге асыру кезінде дегустациялаушыға үш үлгіні салыстыру ұсынылады, олардың екеуі бірдей.

А-емес-А (“А”-емес-“А” ISO 8588 бойынша) [42].

Органолептикалық бағалаудың бұл әдісі ұсынылған кодталған үлгілер сериясында сыналған үлгілерді («А» және «А емес») дегустациялаушының сәйкестендіруінен тұрады, яғни. Стандартты (А) және әртүрлі (А емес) өнім үлгілерімен алдын ала танысқаннан кейін оларды кодталған үлгілер сериясында сәйкестендіру үшін дегустациялаушы шақырылады.

Ранг әдісі (ISO жоқ рейтингті сынау 8587) [41].

Бұл кодталған үлгілерді берілген өнім сипаттамасының қарқындылығының немесе өрнек дәрежесінің өзгеру реті бойынша қатарға орналастыру арқылы бағалаудың органолептикалық әдісі. Бұл әдісті пайдаланған кезде дәмдеуіштен осы кодталған үлгілерді бағаланатын сипаттаманың интенсивтілігін арттыру немесе азайту ретімен кездейсоқ ретке келтіру сұралады.

Бірнеше стандарт әдісі [56].

Берілген сериядан өнімді бірнеше формада көрсететін стандартты үлгілерден айтарлықтай ерекшеленетін үлгіні таңдаудың органолептикалық әдісі (екіден беске дейін). Дискриминациялық сандық әдістер белгілі бір қасиеттің қарқындылығын немесе өнімнің сапалық деңгейін сандық түрде анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әдістерге мыналар жатады:

Бес сынақтан екі [22].

Бес кодталған үлгімен ұсынылған өнімнің екі үлгісін бағалаудың органолептикалық әдісі, олардың үшеуі бір үлгіге және екеуі екіншісіне ұқсас, үлгілерді екі сәйкес топқа бөлу арқылы. Нәзік айырмашылықтарды анықтау үшін қолданылады.

Үшбұрышты (үшбұрыш сынағы ISO 4120) [39].

Үшбұрышты әдіс үш кодталған үлгіден басқа үлгіні таңдауға негізделген, олардың екеуі бірдей. Әдістемені жүзеге асыру кезінде дегустациялаушыға үш үлгіні салыстыру ұсынылады, олардың екеуі бірдей.

А-емес-А (“А”-емес-“А” ISO 8588 бойынша) [42].

Органолептикалық бағалаудың бұл әдісі ұсынылған кодталған үлгілер сериясында сыналған үлгілерді («А» және «А емес») дегустациялаушының сәйкестендіруінен тұрады, яғни. Стандартты (А) және әртүрлі (А емес) өнім үлгілерімен алдын ала танысқаннан кейін оларды кодталған үлгілер сериясында сәйкестендіру үшін дегустациялаушы шақырылады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ранг әдісі (ISO жоқ рейтингті сынау8587) [41].

Бұл кодталған үлгілерді берілген өнім сипаттамасының қарқындылығының немесе өрнек дәрежесінің өзгеру реті бойынша қатарға орналастыру арқылы бағалаудың органолептикалық әдісі. Бұл әдісті пайдаланған кезде дәмдеуіштен осы кодталған үлгілерді бағаланатын сипаттаманың интенсивтілігін арттыру немесе азайту ретімен кездейсоқ ретке келтіру сұралады.

Бірнеше стандарт әдісі [56].

Берілген сериядан өнімді бірнеше формада көрсететін стандартты үлгілерден айтарлықтай ерекшеленетін үлгіні таңдаудың органолептикалық әдісі (екіден беске дейін). Дискриминациялық сандық әдістер белгілі бір қасиеттің қарқындылығын немесе өнімнің сапалық деңгейін сандық түрде анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әдістерге мыналар жатады:

Сұйылту индексі әдісі. Максималды сұйылту мәніне негізделген өнімнің иісі, дәмі және түсінің қарқындылығын анықтауға арналған. Негізінен сұйық өнімдер үшін қолданылады. Қандай да бір факторға (өндіріс жағдайына, сақталуына және оны абсолютті сандар түрінде көрсетуге) байланысты белгілі бір тітіркендіргіштің өзгеруін байқауға мүмкіндік береді [20, 21, 50].

Бағалау әдісі (SCORING тесті) [22, 41].

Өнімдердің сапа атрибуттарын сандық бағалауға мүмкіндік береді. Әдіс графикалық немесе сөздік шкалаларды қолдануға негізделген. Дегустациялаушыға бағаланатын сипаттамасы ең үлкен және ең аз мәнге ие өнімнің екі үлгісі және сипаттаманың қарқындылығы белгісіз бір үлгі ұсынылады. Үшінші үлгіні алғашқы екеуімен салыстыру кезінде сипаттаманың салыстырмалы мәні бағаланады және екі шетіндегі қашықтықты ескере отырып, перпендикуляр штрихпен шкала бойынша белгіленеді. Ол өнім сипаттамаларының оңтайлы мәнін анықтау үшін жаңа өнімдерді жасау кезінде қолданылады.

Баллдық әдіс өнімнің сапалық сипаттамаларын сандық бағалауға мүмкіндік береді және өнімнің органолептикалық қасиеттері мен аспаптық әдістермен өлшенетін объективті көрсеткіштер арасындағы корреляцияны зерттеуге үлкен мүмкіндіктер ашады.

Сипаттамалық аналитикалық әдістер – қарастырылатын тамақ өнімдерінің әрбір қасиетін олардың сапалық сипаттамаларының тізбесін (дескрипторлар), стандартталған және стандартталмаған, 20 пайдалана отырып, сапалық бағалау әдістері, 20. Сипаттамалық әдістердің міндеті – нақты терминологияны пайдалану болып табылады. қайшылықтарға жол береді. Бұл әдістерге жатады.

Тікелей сипаттау әдісі - бұл әдістің нәтижелері тағам өнімдерінің әрбір дерлік нормативтік-техникалық құжатына енгізілген және олардың стандартты органолептикалық қасиеттерін реттейді. Мысалы, ГОСТ Р 4.1.7 тармағы 53396-2009 «Ақ қант. Техникалық шарттар» деп көрсетілген: Органолептикалық көрсеткіштер бойынша өнім 1-кестенің талаптарына сай болуы керек. Бұл әдістің артықшылығы: қарапайымдылығы, көп уақытты, материалды және энергияны қажет етпейді.

Әрбір ГОСТ-те берілген органолептикалық сапа көрсеткіштерін тауарларды қабылдау кезінде өнімнің қажетті сапа көрсеткіштерін жылдам анықтауға, өнімді белгілі бір сортқа немесе санатқа жіктеуге мүмкіндік беретін, сондай-ақ ауыл шаруашылығы шикізатын сатып алу кезінде өндірушілерге көмектесетін нұсқаулықтар жүйесі ретінде қарастыруға болады. тұтынушылар жүйесіндегі материалдар -ская кооперация.

Кемшіліктері: сенсорлық сезімдерді сипаттайтын нақты терминологияның болмауы.Сипаттама әдісінің бұл теріс қасиетін шешу үшін профиль немесе нүкте әдісі қолданылады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Нүктелік әдіс [38, 56].

Азық-түлік өнімдерінің сапасын бірнеше сапа көрсеткіштері бойынша бағалау әдісі, онда олардың ұпаймен көрсетілген рейтингтері қорытындыланады. Жоғары білікті дегустаторлар жүргізетін сараланған талдау үшін пайдаланылады. Бағалау нәтижелері әрбір нақты сапа көрсеткішінің белгілі бір интенсивтілігіне сәйкес келетін сандар тізбегінің жоғарылауымен шартты шкала бойынша баллдар түрінде көрсетіледі.

Таразылардың 4 түрі бар [7,23]:

- номиналды - сандар немесе белгілер объектілерді немесе осы объектілердің қасиеттерін анықтауға арналған белгілер ретінде қызмет етеді;
- реттік - сандар заттардың немесе қасиеттердің олардың арасындағы белгілі бір байланысты ескере отырып, олардың маңыздылық дәрежесіне қарай реттілігін көрсетеді;
- интервал – реттіліктен құрылады, объектілер немесе қасиеттер арасындағы айырмашылықтардың өлшемін көрсетеді; бұл шкалаларда таңбалар арасындағы қашықтық тең және ерікті түрде орнатылады;
- рационалды - интервалдар сияқты, олар нөлдік тірек нүктесі болған кезде объект өлшемдерінің қатынасын көрсетеді.

Ең жиі қолданылатындар 10, 20 және 100 интервалдық баллдық жүйе. Егер өнім бір сапа көрсеткіші бойынша бағаланса, онда ол пайдаланылады 5 балдық шкала. Бағалауды қорытындылау кезінде жиі сапа көрсеткіштерінің әрқайсысының салмақтық коэффициенті қолданылады. Шетелдік тәжірибеде бұл әдіс Ресейде сирек қолданылады, ол дәм тату талдауының негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Әдіс жартылай (жеке көрсеткіштер үшін) және жалпы (көрсеткіштер жиынтығы үшін) сапа деңгейлерін орнатуға мүмкіндік береді.

Өнімнің органолептикалық бағасын сыналған сезімталдығы бар 5-7 адамнан тұратын арнайы дайындалған дегустацияшылар тобы жүргізуі керек [16, 57, 58].

Қазіргі уақытта әрбір азық-түлік өнімі өз балдық шкаласы бойынша бағаланады. Мысалы, ірімшіктер бағаланады 100 баллдық жүйе, алкогольсіз сусындар – 25 балл, шұжықтар – 25 балл 9 ұпай және т.б. Сондай-ақ ірімшіктердің дәмін, иісін, консистенциясын және үлгісін сипаттайтын арнайы каталогтар бар. Мысалы, голланд ірімшігі үшін 77, сары май үшін 64 термин қолданылады. Сыраның дәмі мен иісін сипаттайтын 156 терминнен тұратын сөздік «дәм дөңгелегі» деп топтастырылған, бұл терминдерді есте сақтауды жеңілдетеді [57,59]. Ғылыми негізделген баллдық жүйені пайдалану және басқа да негізгі талаптарды (мысалы, үлгіні беру тәртібі) сақтау кезінде әдіс жеткілікті объективті, сенімді және жоғары қайталанатын нәтижелерді алуға мүмкіндік береді [7, 29].

Профильдік әдістер

ISO 6564) [40] бойынша. Алдын ала таңдап алынған сипаттамалық белгілерді пайдалана отырып, белгілер-қасиеттер жиынтығын бағалаудың органолептикалық әдісі: хош иіс, дәм, консистенция.

Ол сызба бойынша реттелген нүктелермен және графикалық түрде бағаланған органолептикалық сипаттамалардың ауызша сипаттамасы мен сандық көрінісін білдіреді. Ерекшеліктерге тән нюанстарды, олардың қарқындылығын, реңктердің пайда болу ретін және кейінгі әсерді бұйым профилі деп атайды [23, 38, 40].

Профильдік әдіс жеке дәмдік, иіс сезу және басқа да тітіркендіргіштер біріктірілген кезде өнімнің дәмдік қасиетіне сапалы жаңа анықтама беретініне негізделген.

Берілген өнімге ең тән дәм элементтерін анықтау өнімнің нәзіктік профилін белгілеуге, сонымен қатар әртүрлі факторлардың (технологиялық режимдер, сақтау шарттары, шикізат) әсерін зерттеуге мүмкіндік береді [8, 17, 29, 53, 54, 55]. Алдымен иіс

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

профилі, содан кейін дәмі мен консистенциясы анықталады. Содан кейін анықтаңыз әрбір мүмкіндіктің қарқындылық деңгейі (дескриптор). Бұл әдісті күрделі сипаттамалары бар өнімдердің сапасын бағалау үшін қолдануға болады.

Органолептикалық сипаттамалардың ауызша сипаттамасы немесе сандық көрінісі, ұпаймен немесе графикалық түрде бағаланады және схема бойынша орналасады: сипаттамалардың сипаттамалық реңктері, олардың қарқындылығы, реңктердің көрініу тәртібі, салдары - өнімнің профилі деп аталады.

Профиль әдісін пайдаланған кезде әртүрлі таразылар қолданылады:

- реттік, онда бағалау сандармен немесе ұзындығы 10 см кесіндідегі нүкте ретінде беріледі;
- сипаттамалар (дескрипторлар) қарқындылығының таңдалған стандартына қатысты баға берілетін салыстырмалы шкалалар;
- баға берілетін графикалық шкалалар: график немесе қадамдық диаграмма түрінде, мұнда дескрипторлар немесе олардың сандары абсциссалар осі бойымен, ал түйсік қарқындылығы ордината осі бойымен сызылады; дөңгелек диаграмма түрінде, мұнда радиустардың саны дескрипторлар санына сәйкес келеді, ал олардың қарқындылығы орталықтан қашықтағы радиустағы нүктемен белгіленеді; барлық нүктелерді қосқаннан кейін құм диаграммасы түрінде профиль алынады [7, 23, 50].

Шетелдік тәжірибеде «профиль» деп те аталатын соңғы сипатталған әдіс, біздің ойымызша, ең перспективалы және берілген тұтынушылық қасиеттері бар жаңа өнімдерді жасауда қолданылуы мүмкін.

Тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін бағалаудағы тұтынушылардың дәмін анықтау әдістерінің рөлі

Дегустациялық талдауды дамытудың заманауи тенденцияларының бірі тұтынушылардың сенсорлық бағалауы – маркетингтік зерттеулердің де, өнім сапасын бағалаудың да маңызды элементі болып табылады. Ол тұтынушылардың қалауын анықтауға және олар үшін өнімнің қандай сенсорлық сипаттамалары қолайлы екенін түсінуге мүмкіндік береді, яғни. тұтынушының өнім туралы алған әсері туралы ақпарат алу.

Белгілі бір үлгілерді бағалау кезінде тұтынушылардың (өнімдерді пайдаланушылардың) реакцияларын орнатуға бағытталған әдістер тұтынушылық әдістер деп аталады [13, 16,29, 33, 491].

Тұтынушылардың бағалау әдістері тамақ өніміне, мысалы, жаңа өнімге немесе технологияға, тасымалдау немесе сақтау шарттарына өзгерістер енгізу кезінде тұтынушылардың реакциясын зерттеу үшін қолданылады. Бұл әдістерді маркетологтар брендтің бәсекеге қабілеттілігін бағалау және жаңа өнімді қабылдауды бағалау үшін сәтті қолданады [31].

Тұтынушылардың бағалауын жүргізген кезде дәмдеуіштер жаңа өнімді, бірақ рецепт құрамдас бөліктері немесе технологиялық режимдері өзгертілген, дәстүрлі түрде дайындалған өніммен бағалайды.

Тұтынушыны бағалау әдістері эмоционалды-тұтынушы (аффективті) әдістерге жатады, олар көптеген дәм-тұтынушыларды тартады және тұтынушының өнімді қалай сезінетінін және оған қалай қарайтынын анықтауға және қалауларын, қолайлылығын және «ұнатпауын» бағалауға арналған тесттерді қамтиды. ” көзқарасы маған ұнайды” [8].

Тұтыну реакциялары нақты белгілердің болуы немесе болмауына жанама түрде байланысты болуы мүмкін. Тұтынушыға тауар ұнай ма? Оған қаншалықты ұнайды? Қай үлгінің консистенциясы нәзік болады? Тұтынушылар бұл өнімді басқаларға ұнатпай, әрқашан сатып алатындай жақсы көреді ме? Тұтынушы азырақ ащы болғанын қалайтын болса да, өнім қолайлы ма? Мұндай зерттеулердегі дәмдеуіштер өнімнің тұтынушылары

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

болуы керек. Тұтынушы дәмдеуіштері оқытылған комиссияға қарағанда қатысушылардың көбірек санын қамтуы керек, өйткені берілген топтағы сынақ нәтижелерінен алынған қорытындылар бүкіл халыққа экстраполяциялануы керек.

Халықтың үлкен топтарының демографиялық бейіндері анықталған жағдайларды қоспағанда, тұтынушылардың дегустация тобына қатысушылар арнайы іріктеуден немесе оқытудан өтпейді. Тұтынушылардың дегустациялары жалпы тұтынушы мінез-құлқының мотивациялық себебі ретінде дәмін татушылардың өнімге қатынасын анықтауға бағытталған [31, 39, 56, 58].

Тұтынушыны бағалау әдістеріне мыналар жатады: артықшылықтар әдісі, артықшылықтарды саралау әдісі, тауардың қолайлылығын анықтау әдісі, тауардың қолайлылығын анықтау әдісі, «сәйкестікті» анықтау әдісі. Тұтынушыны бағалау әдістері негізінен «ұнады – ұнамайды» деген гедоникалық принципке негізделген. Тұтынушылардың дегустациялау комиссиясы нәтижелердің талап етілетін дәлдігіне қарай, жынысы мен жасы дәмі мен дәмін таңдау сипатына байланысты өнімді тұтыну үшін мақсатты аудиторияға жататын 30-100 оқытылмаған респонденттерден тұруы керек [8, 16].

Артықшылық әдісі. Ол оның сипаттамаларын жақсарту сатысында бір тауардың басқасына артықшылығын анықтау немесе брендтің бәсекеге қабілеттілігін анықтау үшін қолданылады. Ол тұтынушылардың интуитивті жауаптарына негізделген және мақсатты аудиторияның қалауы туралы толық және жан-жақты әсер береді [7,20, 50].

Артықшылықты әдістерді әзірлеу кезінде дәм татушыларға ұсынылатын сауалнамаларды мүмкіндігінше жеңілдетуге көп көңіл бөлінеді, өйткені олар қарапайым тұтынушылар. Ең жақсы нәтиже тұтынушыларға бағаланатын үлгілерге қатысты өз пікірлеріне байланысты тиісті белгілерді қоюды талап ететін қарапайым гедоникалық таразылар ұсынылғанда алынады.

Таразылардың әртүрлі түрлері бар. Олардың ең қарапайымдары вербальды гедоникалық шкала және гедоникалық бет шкаласы [13, 22].

Артықшылықты бағалау әдісі.

Ол ұсынылған үлгілер қатарындағы артықшылықтардың жоғарылауын немесе азаюын анықтау үшін қолданылады. Оны өнімнің кешенді органолептикалық бағалауы үшін ғана емес, сонымен қатар өнімнің ауыспалы қасиеттерін бағалау үшін де қолдануға болады [7, 8, 21].

Өнімнің қолайлылығын анықтау әдісі. Өнімнің қабылдану деңгейін бағалауға немесе бір өнім екіншісіне қарағанда неге қолайлы екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Қайта сипаттамалық әдістерді қабылдау әдістерінде тұтынушылар ешбір жағдайда дайындалған мамандарды тартуға болмайды [16, 22, 29].

Жарамдылық әдістерін қолдануға болады:

- егер оның үлесі төмендесе, өнімді нарықта ұстап тұру.
- өнімді жақсарту немесе оңтайландыру.
- жаңа өнімді жасау кезінде.

Қажеттілікті анықтау әдісі.

Тұтынушылар жеке сезімдер негізінде гедоникалық шкала арқылы өз әсерін бағалағанда, өнімнің немесе айнымалы атрибуттың қажеттілік деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Тұтынушының қалауы сапаны бағалаудың маңызды критерийі болып табылады, бірақ тұтынушының тауарға қатынасы көптеген факторларға байланысты, субъективті де (әдет, теріс пікір және т.б.) және объективті (экономикалық, жарнамалық) [9, 18, 31].

«Өзектілігін» анықтау әдісі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ол тұтынушылардың органолептикалық қабылдауына әсер ететін сыртқы факторлардың (тамақтану уақыты, мәдени дәстүрлер және т.б.) әсерін бағалау үшін қолданылады [22.3 1]. Жоғарыда қарастырылған дегустацияны талдау әдістері іргелі болып табылады және мақсаттар мен міндеттерге байланысты қолданылады [7, 8, 9, 13, 16, 18, 221].

Дескрипторлық-профильді талдау әдісінің потенциалы

Тамақ өнеркәсібінде тұтынушылар үшін сапалы және тартымды өнімдерді әзірлеуге ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынға экономикалық жағынан тиімді болуға мүмкіндік беретін дәмдік талдаудың жаңа әдістерін әзірлеу және қолдану уақыт талабы болып табылады. Қазіргі таңда сенсорлық әдістерді игеруге тауартанумен қатар басқа салалық ғылымдар да қызығушылық танытуда. Технологиялық тамақ өнеркәсібі мен маркетингі тағамдық ингредиенттер мен дайын өнімдердің органолептикалық қасиеттерін талдаудың және олардың тұтынушылық қасиеттерін бағалаудың экспресс әдістерін қажет етеді [7, 9, 12, 18].

Бұл жерде жан-жақты, үнемді, қамтамасыз ету өте қарапайым, бай ақпаратты қамтамасыз ету үлкен маңызға ие дескрипторлықпрофильді талдау әдісінің негізі (ДМ).

Дескриптор профилінің әдісі (DPM) алдын ала таңдап алынған дескрипторларды пайдалана отырып, тағамдық өнімнің аса маңызды органолептикалық сипаттамаларының: хош иісі, дәмі, консистенциясы графикалық профилактика түріндегі жиынтығын сандық көрсету әдісі [30].

Дескриптор - бәсекеге қабілетті өнімдерді бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік беретін, оның көрсетілген қасиеттерін барынша айқын көрсететін тағамдық өнімнің жеке сипаттамасы. Дәм, хош иіс, текстураның ең маңызды дескрипторлары және т.б. тұтастай өнімнің сенсорлық қабылдауын көрсететін дескрипторлар тақтасын құрайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бережной Н.Г. Роль современных методов сенсорного анализа при разработке и продвижении новых продуктов на рынке // Молочная промышленность – 2015. – № 4. –С. 34-36.

2. Востриков С.В. Основы органолептического анализа спиртных, слабоградусных,и безалкогольных напитков /С.В. Востриков, Г.Г. Губрий, О.Ю. Мальцева. – М.: Пищевая промышленность, 2018. – 219 с.

3.Головня Р.В. Сенсорный анализ для организации контроля качества традиционных и новых пищевых продуктов.Современные методы анализа пищевых продуктов / Р.В. Головня и др. – М: Наука, 2017. – 324 с.

4. Дуборасова Т.Ю. Сенсорный анализ пищевых продуктов. Дегустация вин: учебное пособие. – М.: Издательско-книготорговый центр “Маркетинг”, 2001. – 237 с.

5. Органолептические методы оценок пищевых продуктов: Терминология / отв. ред. Р.В. Головня. – М.: Наука, 2015. – С. 24-27.

6. Заворохина Н.В. Дегустационные методы анализа как инструмент маркетинга при разработке новых пищевых продуктов / Н.В. Заворохина, Чугунова О.В // Пищевая промышленность. – 2018. – № 7. – С. 14-7. Родина Т.Г. Дегустационный анализ продуктов /Т.Г. Родина, Г.А. Вукс – М.: КолосС, 2020. – 312 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 159.598

ЗНАЧЕНИЕ И НАЗНАЧЕНИЕ АССОЦИАТИВНЫХ СЛОВАРЕЙ: СИНХРОНИЧЕСКИЕ (МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ) И ДИАХРОНИЧЕСКИЕ (ВНУТРИЭТНИЧЕСКИЕ) АСПЕКТЫ

Пернебаева Ғалия Батырбекқызы
УДН имени академика А.Куатбекова,старший преподаватель,
Шымкент, Казахстан

Аннотация: В этой статье рассматриваются значение и назначение ассоциативных словарей для комплексного изучения особенностей лексикона индивида и этноса в целом

Ключевые слова: Ассоциативные словари, лингвокультурные особенности, ментальный климат, этнос.

Значение и назначение ассоциативных словарей в наше время трудно переоценить. Полученные в ходе массовых экспериментов, они являются источниками самой разнообразной лингвистической и паралингвистической информации.

Теоретической основой ассоциативных словарей служит обоснованное в психологии представление о том, что «явления реальной действительности, воспринимаемые человеком в структуре деятельности и общения, отображаются в его сознании таким образом, что это отображение фиксирует причинные, временные, пространственные связи явлений и эмоций, вызываемых восприятием этих явлений. Иными словами, «ассоциативные словари можно трактовать как модель сознания человека. … Любой ассоциативный словарь – это мощный инструмент социологического и социально-психологического исследования, позволяющий судить о ментальном климате, характерном для участников эксперимента – современных носителей исследуемой языковой культуры» [1, с.6].

Метод свободного ассоциативного эксперимента на сегодняшний день является одним из наиболее доступных и действенных способов исследования внутреннего лексикона человека и языкового сознания. При всей индивидуальности процесса ассоциирования при большом количестве опрошенных выявляется и некоторая обязательная общность реагирования на одинаковые слова-стимулы. Такая обнаруженная в ходе экспериментов общность ассоциаций, их типичность и высокочастотность позволяет говорить о существующей общности *коллективного, массового* сознания этноса (хотя, безусловно, необходим и учёт наличия индивидуальных, единичных ассоциаций у отдельных представителей исследуемых языков). Наличие этих общих ассоциативных связей между словами данного языка обеспечивает адекватность понимания в процессе общения. Иначе, если бы у всех носителей языка одно и то же слово ассоциировалось с совершенно разными представлениями, общение между людьми было бы затруднено. Поэтому наличие общих реакций на одинаковые слова-стимулы вытекает из социальной природы языка.

Ассоциативные словари считаются словарями дескриптивного, т.е. описательного, а не предписывающего (нормирующего) типа. По своей структуре они однотипны: определяются одним словом-стимулом, от которого рассеивается сеть ответов-ассоциаций, представленных в порядке убывания их частоты. Обратные ассоциативные

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

словари представляют собой зеркальное отражение ассоциативной сети – от реакции (R) к стимулу (S): в них отражается весь спектр ассоциаций, зафиксированных во всех ассоциативных полях заданных в САЭ стимулов. Таким образом, выявляется иерархия частотности, актуализации, востребованности тех или иных слов-концептов, отражающих центральную часть внутреннего лексикона человека, или ядра языкового сознания индивида и целого социума.

Необходимость в ассоциативных исследованиях сказалась в последнее время в распространении ассоциативных методик для комплексного изучения особенностей лексикона индивида и этноса в целом, позволяющих выявлять некоторые универсальные тенденции и специфические лингвокультурные особенности в восприятии и понимании окружающей действительности, что проявляется в ассоциативном поведении разноязычных информантов и экспликации соответственно разных языковых картин мира.

Нормативные данные по свободным ассоциациям, полученные в разных странах от разных социальных и возрастных групп, многократно использовались для внутриязыковых сопоставлений по целому ряду различных параметров и зарекомендовали себя как надежное средство исследования семантической структуры слов, их дистрибутивных (синтагматических и парадигматических) отношений, как способ выявления национально-культурной специфики словарных единиц, как мощный инструмент социологического и социально-психологического исследования, позволяющий судить о ментальном климате представителей данной лингвокультурной общности. Возрастающий интерес к развитию этой области психолингвистики, а также необходимость проверки гипотез отечественных и зарубежных лингвистов и психолингвистов относительно вербального поведения носителей тех или иных языков, заставили исследователей обратиться к межъязыковым сопоставлениям ассоциативных данных.

Любой ассоциативный словарь – это «мощный инструмент социологического и социально-психологического исследования, позволяющий судить о ментальном климате» [1, с.7], характерном для участников эксперимента – современных носителей исследуемой языковой культуры. Так, оказалось, что мышление американцев заметно более стереотипное, типизированное, чем, скажем, у русских, а у казахов оно еще более конкретное и индивидуализированное, по сравнению с русскими. Например, на слово СТОЛ (TABLE) из 1000 американцев (по данным [2]) 814 человек ответили ассоциацией *стул (chair*); в Русском ассоциативном словаре на слово СТОЛ самой типичной тоже оказалась реакция *стул*, но этим словом отреагировали только 86 человек из 804, т.е. спектр разнообразных ассоциаций русских заметно шире, чем у американцев, ответы русских более разнообразны, менее стереотипны. Для сравнения: из 1000 информантов-казахов на стимул СТОЛ 157 человек ответили ассоциацией *агаш*(деревянный), 135 – *үлкен* (большой), 105 – *тегіс* (гладкий), а всего разных ответов в этом ассоциативном поле (далее – АП) у казахов оказалось 120 разных лексем-ассоциаций – т.е. их ответы ещё более разнообразны и индивидуализированы [2,с.45].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Русский ассоциативный словарь – РАС-1 // под ред. Ю.Н.Караулова, Ю.А.Сорокина, Е.Ф.Тарасова, Н.В.Уфимцевой, Л.А.Черкасовой. М. 1994.

2.Дмитрюк Н.В. Казахско-русский ассоциативный словарь. Шымкент-Москва, 1978. – 246 с. (переизд. 1998) или http://dmitryuk-nv.livejournal.com

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 811

THE EFFECTIVENESS OF USING PODCASTS AND VIDEOS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Акбердиева Динара Аскаровна
Университет Мирас, магистр, старший преподаватель
Шымкент, Казахстан

Abstract: The article examines the effectiveness of using podcasts and videos in English language teaching. The advantages of multimedia content are analyzed, such as access to authentic materials, a variety of accents, vocabulary enrichment, the development of listening skills and increased motivation of students. In conclusion, the importance of using podcasts and videos for the formation of language skills and improving the quality of English language teaching in the modern educational environment is emphasized.

Key words: подкасты, видеоролики, английский язык, изучение, навык, обучение.

Podcasts and videos are becoming increasingly popular among students as a form of self-study of the English language. They provide access to authentic materials that can be adapted to any language level. The advantages of using multimedia content in English language teaching. Podcasts and videos provide an opportunity to hear native speakers in a natural environment. They demonstrate the use of language in various contexts (formal speech, everyday dialogues, slang). Students get acquainted with accents from different regions (British, American, Australian, etc.). This helps to develop auditory perception and adaptation to different manners of speech.

Interesting plots, modern themes and visual effects make the learning process more exciting. Using popular videos (such as TED Talks) or podcasts with relevant topics encourages students to study independently. Frequent listening to materials improves the understanding of speech, rhythm and pronunciation. Podcasts help you master listening, even when there is no visual support. Videos and podcasts contain many new words and expressions that are used in context. Authentic materials demonstrate phrasal verbs, idioms and stable expressions.

Video combines audio and visual elements, which makes learning more effective for students with different styles of perception (visuals). Visual cues help you better understand the context and remember the material. You can listen to podcasts at any time: on the road, while walking, during training. Videos are easy to find on online platforms such as YouTube, BBC Learning English or Netflix. Many video and podcast platforms offer subtitles, transcripts, and additional exercises. This helps to improve the understanding of the text and work with the language material. These advantages make multimedia content a powerful tool in English language teaching, contributing both to the motivation of students and their language development. Methodological recommendations on the use of podcasts and videos in English language teaching.

Choose podcasts and videos that correspond to the level of students (for example, for the beginner level – videos with simple sentences, for advanced ones – materials with idioms and complex topics). The materials should be interesting and relevant to the audience (for example, topics related to their professional field, hobbies or cultural aspects). The optimal length of a video or podcast is 3-10 minutes to keep attention and avoid overload.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Stages of working with the material:

1. Presuppositions: Determine what students need to pay attention to (vocabulary, pronunciation, basic idea). Show the title or key frames of the video and suggest guessing the topic.

2. Listening/watching: general understanding (students answer general questions, define the topic). Detailing (working with vocabulary, answers to more complex questions). First without them, then with subtitles to test understanding.

3. Post-tasks: Discuss key ideas in groups or pairs. Making a short retelling or writing a review. Role-playing: staging a dialogue or a situation from a video. Use videos to illustrate grammatical or lexical topics. Include podcasts in your homework, for example, listen to an episode and prepare answers to questions. Organize discussions or debates on topics from the videos. Use platforms such as BBC Learning English, TED-Ed, YouTube, as well as podcasts on Spotify or Apple Podcasts. Engage in interactive exercises: crosswords, quizzes, flash cards to consolidate vocabulary. Distribute transcripts to analyze unfamiliar words. Ask students to fill in the gaps in the text (cloze tasks). Use the transcript to practice pronunciation: let the students voice the text. Teach students to independently search for podcasts and videos that are suitable for their level and interests. Recommend services with filtering by topic and level, such as Elllo.org or Learn English Podcasts. Organize regular progress checks: mini-speech perception tests, vocabulary dictation. Include questions in your reflection: what did you like, what caused difficulties, what can be improved. These recommendations will help make working with podcasts and videos more structured, interesting and effective for students.

Problems and their solutions when using podcasts and videos in English language teaching.

1. The difficulty of perceiving authentic speech by ear. Students may have difficulty understanding the natural pace of speech, accents, or slang.

Decision - use materials with subtitles, first with subtitles in your native language, then in English. Start with slow podcasts like BBC Learning English: The English We Speak. Divide the video into short fragments and listen to them several times.

2. Excessive amount of new vocabulary - an excess of unfamiliar words can cause overload and reduce interest.

Decision - provide a list of keywords before starting listening/watching. Focus on 5-7 new words per lesson. Use visual cues (slides, drawings) to explain new words.

3. Lack of context or interest in the topic - students may not understand the content due to lack of background knowledge or disinterest in the topic.

Decision - select topics that are close to the interests of students (technology, travel, culture). Include presuppositions: discussion of a topic or assumptions based on the title and keywords.

4. Limited access to quality resources - not all students have access to platforms with good podcasts or videos.

Decision - use free resources, YouTube, BBC Learning English, TED Talks. Upload materials to a shared disk or use offline access.

5. Lack of methodical teacher training - teachers may not know how to properly integrate multimedia content into a lesson.

Decision - conduct trainings for teachers on the use of multimedia in teaching. Provide ready-made lesson plans using videos and podcasts.

6. Difficulties with subtitles or transcripts - some materials do not have subtitles or transcripts, which makes it difficult to use them.

Decision - use automatic tools to create subtitles (for example, in YouTube). Involve students in the creation of transcripts as a learning task.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

7. Passive perception - students can just watch or listen to videos without being actively involved.

Decision - include tasks for active listening, find specific phrases, answer questions, fill in gaps. Ask creative tasks after watching, retelling, composing a dialogue, or creating your own videos. These solutions will help you overcome possible difficulties and make working with multimedia content more productive and comfortable.

The use of podcasts and videos in English language teaching is an effective tool that allows you to integrate authentic materials into the educational process. These multimedia resources not only develop listening skills, expand vocabulary and help to master natural speech, but also significantly increase the motivation of students, making the process of learning a language exciting and diverse.

Despite the existing difficulties, such as the difficulty of perceiving authentic speech or limited access to resources, a competent approach to the selection of materials, the use of modern technologies and the active involvement of students in the learning process can successfully overcome these obstacles.

The inclusion of podcasts and videos in classes promotes the development of key language skills such as listening comprehension, speaking, reading and writing. In addition, it builds students' independent work skills and improves their intercultural competence, which is especially important in today's globalized world.

Thus, multimedia content is a powerful tool for achieving educational goals and can become an integral part of a modern English lesson.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беляева, Е. И. Использование мультимедиа в обучении иностранным языкам // Вестник педагогики и психологии. – 2020. – № 3. – С. 45–51.

2. Гальскова, Н. Д. Современные методы обучения иностранным языкам. Теория и практика. – М.: Академия, 2017. – 208 с.

3. Баранов, К. С. Развитие навыков аудирования через работу с подкастами // Современные технологии обучения. – 2021. – № 6. – С. 19–25.

4. Richards, J. C., Renandya, W. A. *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice.* – Cambridge University Press, 2018. – 400 p.

5. Vandergrift, L., Goh, C. C. *Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action.* – Routledge, 2012. – 315 p.

6. Harmer, J. *The Practice of English Language Teaching.* – Pearson Education Limited, 2015. – 448 p.

7. BBC Learning English. The English We Speak. [Электронный ресурс]. URL: https://www.bbc.co.uk/learningenglish (дата обращения: 22.11.2024).

8. TED-Ed. Video Lessons Worth Sharing. [Электронный ресурс]. URL: https://ed.ted.com (дата обращения: 22.11.2024).

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 691.1

БИІКТІКТЕ ЖҰМЫС ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Сүлеймен Мерейім Мұхамед-әлиқызы
Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, студент
Ғылыми жетекші: Иранғаип Сания Рустамқызы т.ғ.м., оқытушы,
Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада биіктікте жұмыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Зерттеу нәтижелері биіктікте жұмыс істейтін қызметкерлердің біліктілігін арттыру, қауіпсіздік шараларын үнемі жетілдіріп отыру, сонымен қатар қауіпсіздік мәдениетін дамыту қажеттілігін көрсетеді. Бұл үшін кәсіпорындарда тұрақты оқыту бағдарламаларын ұйымдастыру, заманауи қорғаныс құралдарын енгізу және жұмысшылардың тәуекелдерге деген жауапкершілігін арттыру маңызды болып табылады.

Зерттеу нәтижелері биіктікте жұмыс істеу қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі Қазақстандағы құрылыс саласының негізгі мәселелерінің бірі болып қалатынына назар аударады.

Кілт сөздер: биіктікте жұмыс, құрылыс нысаны, еңбекті қорғау, жұмыс орны, өндіріс, нұсқаулық, қауіпті факторлар, қауіпсіздік, техникалық шаралар.

Кіріспе

Биіктікте жұмыс істеу – құрылыс, монтаждау, жөндеу сияқты көптеген өндірістік процестерде маңызды рөл атқарады. Дегенмен, бұл жұмыс түрі қауіпті болып табылады, себебі жоғарыда орналасқан жұмыс орындарынан құлау немесе әртүрлі құрылымдардың бұзылуы салдарынан түрлі жарақаттар мен апаттар туындауы мүмкін. Сондықтан, биіктікте жұмыс істейтін қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін арнайы талаптар мен ережелер бар. Биіктікте жұмыс істейтін қызметкерлерге арналған қауіпсіздік шаралары, ең алдымен, жұмыс берушінің міндеті болып табылады. Жұмысшылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін арнайы нұсқаулықтар, қорғаныс құралдары мен жүйелер, сондай-ақ ұйымдастыру шаралары жасалуы тиіс. Бұл шаралар әрбір қызметкердің өмірі мен денсаулығын қорғауға бағытталған және олардың жұмысын қауіпсіз әрі тиімді түрде орындауға мүмкіндік береді. Қауіпсіздік талаптары мен ережелерінің сақталмауы өндірістік апаттарға, жарақаттар мен адам өлімдеріне әкелуі мүмкін. Сондықтан биіктікте жұмыс істеу кезінде барлық қажетті қауіпсіздік шараларын қатаң орындау қажет.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Мақалада зерттеу жұмыстары барысында аналитикалық және құжаттық әдістер қолданылды.

Аналитикалық әдіс биіктікте жұмыс істеу кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жүйелеу және нормативтік құжаттарды талдау үшін қолданылды. Бұл әдіс жұмыстардың қауіпсіздігіне қатысты қолданыстағы анықтамалар мен ұғымдарды нақты жіктеуге мүмкіндік берді.

Құжаттық талдау әдісі биіктіктегі жұмыстардың қауіпсіздігі тақырыбы бойынша ғылыми мақалаларды, монографияларды және басқа да жарияланымдарды зерделеу кезінде, сондай-ақ биіктіктегі жұмыстарды жүргізудің қауіпсіздігімен айналысатын кәсіби

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

қауымдастықтар мен ұйымдардың материалдарын зерттеу барысында қолданылды. Бұл әдіс арқылы Қазақстан Республикасы мен халықаралық тәжірибеге негізделген нормативтік актілер, техникалық талаптар және қауіпсіздік стандарттары тереңірек талданды.

Осы зерттеу әдістерін қолдану биіктіктегі жұмыстардың қауіпсіздігін жан-жақты және терең талдауды қамтамасыз етті. Сонымен қатар, қазіргі жағдайды жақсарту үшін практикалық ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Биіктікте жұмыс істеу кезіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған нормативтік актілер мен құжаттарға келесілер жатады:

- Қазақстан Республикасының еңбек қауіпсіздігіне қатысты заңдар мен нормативтік актілер;
- Халықаралық қауіпсіздік стандарттары;
- құрылыс саласындағы қауіпсіздік техникасы бойынша оқу құралдары мен нұсқаулықтар;
- құрылыс ұйымдары мен кәсіпорындардың ішкі қауіпсіздік құжаттары;
- сауалнама нәтижелері мен практикалық деректер;
- биіктікте жұмыс істеу тәжірибесі бар қызметкерлерден алынған сұхбаттар мен пікірлер.

Биіктіктегі жұмыстарды атқару барысындағы тәуекелдерді бағалауға тоқталайық. Биіктіктегі жұмыстарда қызметкер өз міндеттерін орындаған кезде жарақат алуы мүмкін. Негізінде, мұндай тәуекелдерді жұмыс беруші өзі бағалай алады, бірақ нормативтік-құқықтық база өте күрделі және маңызды болып табылады. Сондықтан, тәуекелдерді бағалау жұмыстарын еңбек қорғау жүйесін басқаруды жүргізетін мамандандырылған ұйымдарға жүктеген жөн. Ол ұйым қауіптерді анықтап, олармен байланысты тәуекелдерді бағалайды, тәуекелдер тізімін жасайды және оларды басқару жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлейді, мысалы, арнайы сақтандыру жабдықтарын ұсынады.

Биіктіктегі жұмыстардағы тәуекелдерді басқару үшін келесі шараларды қарастыруға болады:

- қауіпсіздік техникасы бойынша оқыту – барлық жұмысшыларды биіктіктегі жұмыстардың қауіптері мен қауіпсіз жұмыс жүргізу әдістері туралы оқыту қажет;
- жабдықты тексеру және пайдалану – биіктіктегі жұмыс үшін пайдаланылатын жабдықтарды, мысалы, альпинистік құралдар, көтергіштер, арқандар, қауіпсіздік белдіктері мен құрылғыларды тексеру және дұрыс пайдалану;
- қауіпсіз жұмыс аймағын ұйымдастыру – жұмыс аймағында қауіпсіздік белгілерін орнату және жұмыс орындарын қоршау, жұмысшылардың қозғалысы мен жабдықтарды көтеру үшін белгіленген аймақтарды анықтау, жұмыс алаңында қолайсыз ауа райы (жел, жаңбыр, қар) кезінде жұмыстарды тоқтату немесе қауіпсіздік шараларын күшейту;
- құлаудың алдын алу шаралары – биіктіктегі жұмысшыларға қауіпсіздік белдіктері, шлемдер және басқа қорғау құралдарын міндетті түрде беру.

Сонымен қатар, биіктікте жұмыс істеу кезінде қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін әртүрлі қорғаныс құралдары қолданылады:

- қауіпсіздік белдіктері мен арқан жүйелері;
- сатылар мен көтергіш құрылғылар;
- жұмысшының арнайы қорғаныс киімдері.

Биіктіктегі жұмыстар әртүрлі салаларда орындалатын күрделі және қауіпті іс-шаралар болып табылады. Құлау, құралдардың ақаулары, электр тоғының соғуы және ауа райының қолайсыздығы – ең көп кездесетін қауіптер. Осы қауіптерді болдырмау үшін жұмыс беруші мен жұмысшылар барлық тәуекелдерді уақытылы бағалап, қорғаныс құралдарын және қауіпсіздік шараларын қолданып жүру керек.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Шешімдер мен талқылау

Қызметкерлер жұмыс барысында қандай да бір биіктікке көтерілетін болса немесе қол құралдарын пайдаланатын болса, әрбір жұмыс түріне арналған жеке еңбекті қорғау нұсқаулығы болатынын түсінуі керек.

Кәсіпорында қолданылатын еңбекті қорғау нұсқаулықтарының толық және жеткілікті тізімі кәсіпорын басшылығының бұйрығымен бекітіледі. Жұмысқа қабылданған кезде әрбір қызметкер өз қызметіне қатысты еңбекті қорғау нұсқаулықтарымен қол қойып танысуы тиіс. Егер нұсқаулық қайта қаралса, қызметкер нұсқаулықтың жаңа редакциясымен қайта танысуы керек.

Жұмыс беруші қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін биіктікте орындалатын жұмыстарды мүмкіндігінше болдырмауға тырысуы керек. Мысалы, агрегатты жөндеу жұмыстарын, егер мүмкіндік болса, оны жерге түсіріп, жерде орындау қажет.

Егер биіктікте жұмыс істеуді болдырмау мүмкін болмаса, жұмыс беруші келесі шараларды қамтамасыз етуі тиіс:

- инвентарлық лесалар, көтергіштер, құрылыс баспалдақтары, люлькалар, машиналар немесе механизмдерді қолдану;
- жұмыс орындарында және алаңдарда қызметкерлерді құлаудан қорғайтын биіктігі 1,1 м немесе одан жоғары қоршаулар орнату;
- жұмысшыларға қорғаныс киімдері мен аяқ киімдер беріліп, оларды жұмысқа дейін және жұмыс барысында тексеру қажет.

Қорытынды

Биіктікте жұмыс істеу – жоғары қауіпті өндірістік қызмет түрлерінің бірі. Сондықтан бұл салада қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қойылатын талаптар ерекше маңызға ие. Жұмыс беруші мен қызметкерлердің еңбекті қорғау ережелерін сақтауы, жеке және ұжымдық қорғану құралдарын дұрыс қолдануы, ұйымдастырушылық және техникалық шараларды уақтылы жүзеге асыруы – қауіпті жағдайларды болдырмаудың негізгі кепілі.

Әрбір қызметкер өзіне тиісті нұсқаулықтарды, өндірістік талаптарды және биіктікте жұмыс істеу ережелерін мұқият сақтауы тиіс. Ал жұмыс беруші қажетті жағдайлар жасап, қауіпсіздік талаптарының орындалуын бақылап отыруы қажет. Бұл тек жұмыс сапасын арттырып қана қоймай, қызметкерлердің өмірі мен денсаулығын қорғауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, биіктікте жұмыс істеу қауіпсіздігін қамтамасыз ету – әрбір өндірістік процестің ажырамас бөлігі. Бұл талаптарды орындау жұмыс орнындағы қауіпті факторлардың әсерін азайтып, қызметкерлердің тиімді әрі қауіпсіз жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Konstrukciya dlya krepleniya sredstv zashchity rabotayushchih na dlinnomernyh vysotnyh oporah. Patent Rossiskaia Federatia no.167382 (2016).
2. Gigerencer G. Ponimat' riski. Kak pravil'no vybirat' kurs [To understand risks. As it is correct to choose a course]. Moscow, KoLibri Publ., 2015, 460 p.
3. Горина Л.Н. Управление безопасностью труда: Учеб. пособие. Тольятти: ТГУ [Текст] / Л.Н. Горина, 2015. 128 с.
4. Сенченко В.А., Карауш С.А. Анкерная точка на опоре как элемент обеспечения безопасности работ на высоте // Строительство: новые технологии – новое оборудование. – 2016. – № 7. – С. 50–53.
5. Белов П.Г. Управление риском, системный анализ и моделирование. М.: Юрайт, 2014. 728 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

UDC 37.016:811.111

INTEGRATION OF REGULAR AND EXTRACURRICULAR ENGLISH LANGUAGE ACTIVITIES FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Fayzieva Lala Turgunovna
Miras University, Ph.D., Assoc.Professor,
Abdullina Darikha Sadrievna
Miras University, Senior Lecturer,
Shymkent, Kazakhstan

Abstract: The article is devoted to the consideration of approaches to the integration of regular and extracurricular activities in teaching English to secondary school students. The importance of a holistic approach to learning is analyzed, which contributes to the formation of communicative competence, increased motivation and the development of personal qualities of students.

Keywords: integration, academic activities, extracurricular activities, English, secondary school, project activities, communicative competence, motivation, language practice, intercultural communication, digital resources, creative activity.

Introduction

Learning English in high school involves not only mastering basic language skills, but also developing the ability to apply them in real communication situations. Modern education requires a systematic approach to learning, where regular and extracurricular activities complement each other. This approach provides a deeper immersion into the language environment, creates motivation and allows students to realize their individual interests.

As part of the scheduled work, students master the basic knowledge and skills necessary to learn English. Extracurricular activities, in turn, provide opportunities for deepening and practical application of this knowledge in non-standard and creative conditions. This contributes not only to better language acquisition, but also to the expansion of students' horizons, the development of their creative and communicative abilities.

Integration of regular and extracurricular activities

The need to integrate regular and extracurricular activities in the formation of foreign language communicative competence of schoolchildren is an urgent problem due to a number of factors faced by teachers in the process of teaching a foreign language. One of the main problems is the gap between academic and extracurricular activities, which often function in parallel, are not always interconnected and do not fully support each other. Such a gap in the organization of the educational process arises as a result of the predominance of traditional teaching methods, which are based on a class-based system. Within this system, the emphasis is on reproductive learning, where students receive information mainly in verbal form, which limits their active participation in the learning process.

In addition, in the traditional system of teaching a foreign language, special attention is paid to the formation of knowledge, skills and abilities through theoretical classes, where the student most often takes a passive position, and the teacher-student interaction is authoritarian in nature. This approach, despite its durability and stability, does not always contribute to the development of full-fledged communicative competence, especially in conditions of real communication in a foreign language.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

As a result, students, despite mastering grammatical rules, vocabulary and other aspects of the language, are not always able to effectively apply their knowledge in real life. Many students do not have a sufficient level of foreign language communicative competence necessary to communicate in a foreign language in various situations, since their language skills are limited by the educational framework, which does not include the active use of language outside the classroom. It is important to note that extracurricular activities, despite their importance for the development of practical skills, often remain inconsistent with the educational process, which further deepens this gap.

To eliminate this gap, it is necessary to create an integrated system in which regular and extracurricular activities will closely interact, which will ensure a more harmonious and comprehensive development of students' communicative competence. This approach will not only improve the level of language proficiency, but also create conditions for more effective use of the language in real situations, which will significantly increase the motivation of students to learn a foreign language and dispel stereotypes about its complexity and uselessness in everyday life.

The creation of an integrated system, including both regular and extracurricular activities, opens up the greatest opportunities for improving the effectiveness of the educational process in a foreign language. Such an organization of work makes it possible to significantly increase the activity of students, which, in turn, indicates an increased interest in the subject. The inclusion of extracurricular activities as an integral part of the educational process provides students with a unique opportunity to use a foreign language not only in the classroom, but also in real communication situations. This contributes not only to improving language skills, but also to students' awareness of the importance and relevance of the language being studied in everyday life. Extracurricular activities allow you to expand the horizons of language application, including cultural, social and professional aspects, which confirms the importance and necessity of studying it for personal and professional development.

The integration of regular and extracurricular activities presupposes consistency and interrelation between these types of educational process. Such integration is aimed at forming a holistic perception of the educational material and its practical significance. Integration is based on the principles of consistency, accessibility, connection with life and consideration of individual interests of students. English lessons are usually focused on the implementation of a curriculum in which phonetics, grammar, vocabulary, reading, writing, speaking and listening skills are studied. However, extracurricular activities allow you to go beyond the program, adding elements of creativity, intercultural communication and project activities, helps to expand and deepen this knowledge through the practical application of language. Educational projects, English language clubs, theatrical productions, contests, excursions, meetings with native speakers and participation in international programs create unique opportunities for using the language in real situations.

Effective integration implies that extracurricular activities should be a logical continuation of lessons. For example, a topic studied in a lesson can be expanded as part of a project or creative assignment. If students study vocabulary on the topic of "Travel" in the lesson, then extracurricular activities may include a quest using thematic vocabulary or the creation of a guidebook in English.

The integration of part-time and extracurricular activities can take various forms.

1. Project activities

As part of the projects, students develop and submit assignments that require the use of language in practical situations. For example, the project "Creating a tourist route around the city" includes the study of attractions, the preparation of descriptions in English and the presentation of the results.

2. Extracurricular activities

English language clubs, theatrical productions, theme nights and contests help students communicate in the language in an informal setting. Such events develop not only language, but also social competence.

3. International programs and exchanges

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Participation in international exchanges or online projects, such as video conferences with students from other countries, motivates students to learn a language by creating real language practice.

4. Interactive formats

Extracurricular quests, debates and quizzes in English contribute to the consolidation of educational material and stimulate interest in the language.

5. Using digital resources

Online platforms, language applications and virtual excursions help integrate language into the daily lives of students, making learning continuous.

The role of the teacher and interaction with students

The teacher plays a key role in the integration of regular and extracurricular activities. His task is to coordinate processes, develop interesting and meaningful tasks for students, motivate and support them in the learning process. Successful integration also requires skills to work with parents and school administrators to provide organizational and technical support for events.

In the process of integration, the teacher becomes not only a source of knowledge, but also an organizer, coordinator and inspirer. It is important that it takes into account the interests of students, creating conditions for their involvement. In addition, successful integration requires cooperation between students, parents and the school administration. For example, holding holidays or events with parents can strengthen the connection between lessons and extracurricular activities.

Advantages of integration

The integration of regular and extracurricular activities contributes not only to the development of language skills, but also to the formation of personal qualities such as independence, initiative and the ability to work in a team. In addition, it creates a positive attitude towards language learning, as students begin to see it as a means of communication and creativity, rather than as a compulsory school subject.

The integration of regular and extracurricular activities ensures the comprehensive development of students and makes the English language learning process more effective and motivating.

Extracurricular activities based on the interests of students create an emotionally saturated educational environment. Participation in theatrical productions, quests or international projects creates a desire to learn a language, as students see its practical significance.

Using English outside the classroom — in projects, communicating with native speakers, or during educational trips — helps to better consolidate the material learned and improve confidence in using the language in real situations.

Integration promotes the development of skills such as teamwork, creative thinking, the ability to analyze and summarize information, as well as communication skills, which are important for successful adaptation in modern society.

Participating in joint activities helps students develop self-confidence, leadership skills, and decision-making skills. Extracurricular activities encourage them to show their talents and abilities more actively.

Students are beginning to understand how to use English outside of the school curriculum. For example, creating video projects or discussing modern problems in a language allows them to see the practical value of the knowledge they have gained.

Extracurricular activities provide a freer and less formalized environment, which helps students overcome the fear of mistakes and better reveal their abilities.

Extracurricular activities, including the study of traditions, holidays or cultural characteristics of English-speaking countries, form students' respect for other cultures and develop their intercultural competence.

Integration allows you to link lessons and extracurricular activities into a single whole, where each element of the educational process logically complements the other, ensuring continuity and structurality in learning.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Students are not limited to lessons where standard methods are used, but get the opportunity to participate in interactive, playful and creative learning formats. This allows you to take into account different learning styles and student needs.

The integration of regular and extracurricular activities makes learning English more dynamic, interesting and effective, while simultaneously preparing students for real life and professional activities.

The integration of regular and extracurricular activities has a positive impact on the learning process. It stimulates cognitive activity, develops language skills and forms a stable motivation to learn English. Due to the variety of forms of work, students become more confident in their abilities, adapt better to the use of language in real life and begin to perceive it as a communication tool, and not just as a school subject.

Conclusion

The integration of regular and extracurricular English language activities in secondary schools is an important element of the modern educational process. It allows you to make learning more holistic and effective, contributing not only to the acquisition of language skills, but also to the formation of communicative competence. The successful implementation of this approach requires the active participation of teachers, school support and consideration of the interests of the students themselves.

The integration of part-time and extracurricular activities is an effective approach to teaching English in secondary school. It contributes to the formation of a holistic educational environment in which lessons and extracurricular activities work towards a common goal — the development of students' communicative competence. Careful coordination, support from the school and consideration of the interests of students are necessary for the successful application of this approach. This approach helps to make learning English not only useful, but also an exciting process.

BIBLIOGRAPHY:

1.Alekseicheva E. Y. Problems of using informatization technologies in education // New in science and education. Proceedings of the international annual scientific and practical conference. The responsible editor is Yu. N. Kondrakova. 2018. Moscow : Max Press LLC. 2018. pp. 15-22.
2. Alekseicheva E. Y. Current approaches to the formation of future competencies// Bulletin of the Moscow City Pedagogical University. The series "Philosophical Sciences". 2020. No. 1 (33). pp. 44-50.
3. Guillaume G. Principles of theoretical linguistics. - 4th ed. - M. : LKI, 2010. 230s.
4. Guziekova Saida Musovna, Khachak Svetlana Kadirovna Innovative approaches in the methodology of teaching foreign languages // Bulletin of the Adygea State University. Series 3: Pedagogy and Psychology. - 2013. - №2 (117), Pp.68-71
5. Methods of teaching foreign languages in secondary educational institutions / col. authors under the guidance of S. Y. Nikolaeva, - M. : Lenvit, 1999. 225s.
6. Sabirova R. I. Modern methods of teaching English // Young scientist. - 2019. - No. 32. - pp. 149-152.
7. Slutsky S.N., Shanary as a means of teaching a foreign language // CCS&ES. - 2018. - No.3. pp.177-182
8. Chislova A. S. Pedagogical workshop - how to apply a teaching and experimental approach to multimedia programs. // Educational technologies and society. - 2008. - No.11. pp.439-451
9. Faltis S. Case study methods in the study of language and education // Encyclopedia of Language and Education. - 1997. - No. 8. pp.145-152
10. Case studies in applied linguistics / Patricia A. Duff., - New York : Lawrence Erlbaum, 2008. - 358 p.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЖАЗУ МЕН ОҚУДЫ ҮЙРЕНУДІҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ

САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА,
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Бастауыш оқытудың педогогикасы мен әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, п.п. магистрі
Туранова Алтынай Кайратқызы,
Турдали Мадина Бегалықызы,
Тілепбергенова Гүлнұр Қайратқызы
6В01301-Бастауышта оқыту педогогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының 3-курс студенттері
Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларына жазу мен оқуды үйретудің заманауи әдістері қарастырылады. Жазу мен оқуға үйрету білім беру жүйесінің маңызды бөлігі болғандықтан, инновациялық әдістерді қолдану оқушылардың қызығушылығын арттыруға және оқу процесін жеңілдетуге мүмкіндік береді. Мақалада ойын арқылы оқыту, интерактивті оқуды пайдалану, дауыстап оқу, сөздік ойындар, жазылым дағдысын дамыту әдістері талданады. Бұл әдістер оқушылардың жазу және оқу дағдыларын тиімді қалыптастыруға бағытталды.

Кілт сөздер: жазылым, оқылым, заманауи әдістер, ойын, интерактивті оқу, дауыстап оқу, бастауыш сынып.

Жазылым мен оқылым – тіл үйрену және меңгеру процесінде негізгі дағдылардың бірі. Жазылым – ойды жазбаша жеткізу процесі. Ол адамға өз ойын дұрыс әрі түсінікті түрде жеткізуге, грамматикалық және лексикалық құрылымдарды дұрыс қолдануға мүмкіндік береді. Жазылым дағдысын дамыту үшін көп жаттығу жасап, әртүрлі тақырыптарға эссе, хаттар жазу, күнделік жүргізу пайдалы.

Оқылым – жазбаша мәтіндерді түсіну процесі. Оқылым дағдысын дамыту үшін әртүрлі деңгейдегі мәтіндерді оқып, олардың мазмұнын түсініп, қажетті ақпаратты алуға дағдылану керек. Оқылым кезінде адамның сөздік қоры ұлғайып, грамматиканы меңгеру деңгейі артады.

Екі дағды бір-бірімен тығыз байланысты: оқылым арқылы жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды үйренсек, жазылым арқылы оларды бекітеміз. Жазылым мен оқылым дағдыларының қоғамдағы сұранысы жоғары. Қазіргі ақпараттық дәуірде бұл дағдылардың маңызы арта түсуде, себебі ақпаратты дұрыс түсіну, оны талдау және жеткізу – табысты өмір сүрудің маңызды көрсеткіштері.

Оқылым дағдысының қазіргі қоғамдағы сұранысы:

Ақпаратпен жұмыс істеу: Қазіргі кезде жаңалықтар, ғылыми мақалалар, нұсқаулықтар, құжаттар секілді ақпараттың көп түрі жазбаша түрде ұсынылады. Оларды түсіну үшін оқылым дағдысы қажет.

Білім алу және өзін-өзі дамыту: Кітаптар мен мақалаларды оқу – адамды білімді және бәсекеге қабілетті ету жолдарының бірі. Жоғары білім алу мен кәсіби жетістікке жету үшін оқылым дағдысы өте маңызды.

Жазылым дағдысының қоғамдағы сұранысы:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жұмыс және мансап: Іскерлік хат алмасу, есеп беру, жоба жазу сияқты міндеттерде сауатты жазу талап етіледі. Көптеген кәсіпорында жазбаша қарым-қатынас басты орында, сондықтан жақсы жазу дағдысы мансапта өсуге көмектеседі.

Әлеуметтік байланыс: Әлеуметтік желілер, блогтар мен форумдарда ойды сауатты жазбаша жеткізе білу маңызды. Бұл адамның өз пікірін білдіруіне, тыңдаушыларды тартуға және әсер етуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, жазылым мен оқылым дағдылары қоғамдағы білім беру жүйесінің негізгі компоненттері болып саналады. Бұл дағдыларды қалыптастыруға, дамытуға және бағалауға бағытталған нормативтік құжаттар білім беру стандарттарында, бағдарламаларда және әдістемелік нұсқаулықтарда көрініс табады. Қазіргі қоғамда сауаттылықтың маңыздылығы артып отырғандықтан, жазылым мен оқылым бойынша құжаттар білім беру саласының маңызды бағыты ретінде қарастырылады.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Жалпыға Міндетті Білім Стандарты (МЖБС) жазылым мен оқылым дағдыларын дамыту бойынша басты нормативтік құжат болып табылады. МЖБС әрбір білім деңгейінде (мектепке дейінгі, орта, кәсіби және жоғары білім) оқушылар мен студенттердің қандай оқылым және жазылым деңгейлерін меңгеруі керектігін анықтайды. Мысалы, бастауыш сыныптарда балалардың оқылым жылдамдығы, мәтінді түсіну қабілеті, жазбаша сауаттылығы сияқты талаптар бекітіледі [1].

Оқу бағдарламалары – оқу үрдісінің құрылымын және мазмұнын реттейтін маңызды құжат. Оқу бағдарламалары әр сынып пен пән бойынша нақты мақсаттар мен міндеттерді белгілеп, оқылым және жазылым дағдыларын жүйелі түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мұндай бағдарламаларда оқушыларға қандай мәтін түрлері ұсынылатыны, қандай шығармашылық жұмыстар орындалатыны нақты анықталады [2].

Ұлттық бірыңғай тестілеу (ҰБТ) мен емтихандар – оқушылардың оқылым және жазылым дағдыларын бағалау құралы ретінде нормативтік талаптарға сай келеді. Әсіресе қазақ тілі мен әдебиеті, шет тілі пәндері бойынша өткізілетін сынақтарда оқылым және жазылым деңгейі тексеріледі. Бұл талаптар білім алушылардың мектептен алған білімін өмірде қолдану қабілетін анықтауға бағытталған [3].

Әдістемелік нұсқаулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер – мұғалімдерге арнап жасалған және оқылым мен жазылым дағдыларын қалыптастыру бойынша нақты тапсырмалар мен жаттығуларды қамтиды. Бұл нұсқаулықтар оқытушылардың оқушыларды оқылым мен жазылым дағдыларына үйрету әдістерін білуіне, тиімді тапсырмалар құрастыруына ықпал етеді [4].

Халықаралық стандарттар мен құжаттар – Қазақстанның PISA, TIMSS секілді халықаралық зерттеулерге қатысуы оқылым және жазылым деңгейлерін әлемдік стандарттарға сәйкестендіруге әсер етті. Бұл зерттеулер оқылым дағдыларын бағалау және дамыту қажеттігін көрсетіп, ұлттық білім беру стандарттарына өзгерістер енгізуге негіз болды [5].

Жазылым дағдысы туралы зерттеген ғалымдар жазу процесінің когнитивті, әлеуметтік және тілдік аспектілерін қарастырды. Бұл ғалымдардың еңбектері жазылым дағдысының дамуына әсер етіп, оны оқыту әдістемесінің қалыптасуына ықпал етті. Солардың кейбіреулері:

Джеймс Бриттон – Жазуды зерттеуде оқушылардың шығармашылық және рефлексивті жазу қабілеттерін дамытуға мән берген. Ол жазу арқылы тұлғаның өзіндік көзқарасы мен түсінігін жеткізе алатынын және оқушыларға өз ойларын еркін жеткізетін кеңістік берудің маңызды екенін айтқан [6].

Л.С. Выготский жазылымның әлеуметтік-мәдени теориясын ұсынған. Ол жазудың тек дағды емес, адамның когнитивті дамуына әсер ететін күрделі процесс екенін көрсеткен. Выготскийдің зерттеулері жазуды үйрету барысында әлеуметтік қолдаудың маңызды екенін айтады [7].

Қазақстанда жазылым дағдыларын дамытуға үлес қосқан бірнеше ғалым мен зерттеушілерді атап өтуге болады:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Құдайберген Жұбанов қазақ тіл білімінің негізін қалаушылардың бірі болып саналады. Жұбанов тілдің құрылымы мен оның ерекшеліктерін зерттеуде алғашқылардың бірі болып ғылыми әдістерді қолданған. Қазақ жазу ілімі Құдайберген Жұбанов еңбектері арқылы дамыды. Қ. Жұбанов ұу, үу, ый, ій дыбыстарының емлесіне қатысты пікір білдірді. Қ. Жұбанов «Қосар ма, дара ма»тақырыбындағы мақаласында ұу, үу, ый, ій дыбыстарының қос дыбыс емес, бір дыбыс екенін дәлелдеп береді.

Сарсен Аманжолов - Қазақ тіл білімінің негізін қалаушылардың бірі, оның еңбектері қазақ тіліндегі жазылым дағдыларын дамытуға бағытталған.

Зейнолла Қабдолов - Қазақ әдебиетінің теориясы мен практикасында жазылым дағдыларына қатысты зерттеулер жүргізген.

Ахмет Байтұрсынов - Қазақ тілінің грамматикасы мен жазу мәдениетіне қатысты маңызды жұмыстар жасаған, оның еңбектері қазіргі жазылым дағдыларын дамытуға әсер етті.

Нұржамал Оралбаева - Жазылымды оқыту әдістемесі бойынша зерттеулер жүргізіп, оқушылардың жазу қабілеттерін дамытуға арналған бағдарламалар жасаған.

Тұманбай Молдағалиев - Қазақ тілінде жазылым дағдыларын дамытуға арналған оқу құралдары мен әдістемелік нұсқаулықтар жазған.

Гүлдархан Смағұлова - Жазу мен оқу дағдыларын дамыту бойынша ғылыми жұмыстар жүргізіп, мектептік білім беруде тәжірибелік әдістерді ұсынған.

Жоғарыда аталған ғалымдардың еңбектері жазу мен оқу дағдыларын дамытуда кешенді көзқарасты ұсынады және өз зерттеулерінде теориялық және практикалық аспектілерді ұштастыра отырып, оқушылардың жазу қабілеттерін дамытуға арналған тиімді әдістер мен стратегияларды ұсынады. Осылайша, ғалымдардың зерттеулері білім беру саласында маңызды рөл атқарады, олар педагогтарға оқушылардың жазу дағдыларын жетілдіруге көмектеседі.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу-жазу дағдыларын дамыту оқу-тәрбие үрдісіндегі басты міндеттердің бірі болып табылады. Бұл дағдылар табысты оқу және оқушылардың қоғамға интеграциялануының негізі. Педагогикада оқу-жазу дағдыларын дамытуға арналған көптеген стратегиялар мен әдістер бар. Мысалы, оқу дағдыларын дамыту үшін, дауыстып оқу, интерактивті оқулар мен сөздік ойындар сынды түрлі тәсілдерді қолдануға болады. Енді әрқайсысына жеке-жеке тоқталып өтейік.

Дауыстап оқу: Сабақтың бір бөлігі ретінде дауыстап оқуды ұйымдастыру. Бұл оқушының тек айтылу дағдыларын дамытып қана қоймай, сонымен қатар оқыған мәтінін түсінуін жақсартады. Дауыстап оқу – бастауыш сынып оқушыларының оқу дағдыларын дамыту үшін ең тиімді әдіс. Бұл әдіс айтылу дағдыларын дамытуға, мәтінді немесе шығарманы түсінуге мүмкіндік береді, сонымен қатар оқуға деген қызығушылықты арттырады. Бұл ретте, ең бастысы баланың жасына сай кітапты таңдау керек. Өйткені, оқылатын мәтіннің түсінікті әрі қызықты болуы маңызды рөл атқарады. Және де педагог айтылым симуляциясын әрдайым бақылауда ұстап отырғаны дұрыс. Яғни, сөздердің, сөз тіркестерінің дұрыс айтылуына, интонация мен ырғаққа мән беруі қажет. Бұл балаларға тілдік дыбыстар мен ырғақтарды жақсы әрі дұрыс қабылдауға көмектеседі. Мәтінді оқып болған соң, оқушыға тақырыпқа сай сұрақтар қою да маңызды. Ол арқылы баланың сыни ойлау және талқылау дағдылары қалыптасады.

Интерактивті оқулар: Материалды оқып болған соң, оқушылармен кітаптың мазмұнын талқылау. Бұл білім алушының өз ойын айтуына, пікір білдіруіне жағдай жасайды. Интерактивті оқу – тыңдаушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын, мәтінді талқылауын және мазмұнмен өзара әрекеттесуін көздейтін әдіс. Бұл әдіс оқу дағдыларын дамытуға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар ойлауды, талқылауды дамытуға да атсалысады. Бұл әдіс барысында балаларға өз ойларын айтуға, бөлісуге мүмкіндік беру қажет. Және де оларға өз әсерлерін сурет арқылы көрсетуге тапсырма беру де оң әсер етеді. Одан бөлек, сюжеттік карталар жасау арқылы балаларға негізгі оқиғалар мен кейіпкерлерді таныстыруға да болады. Бұл ақпаратты құрылымдауға және сюжеттің дамуын визуализациялауға жағдай жасайды. Жаңаша әдіс ретінде кітаптағы кейіпкерлерді немесе оқиғаларды бейнелейтін карталарды

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

пайдаланған жөн. Ал, бұл арқылы балалар картаға оқиғаларды ретімен орналастырып, өз түсінгендерін айтып беруге ұмтылады. Негізінен, интерактивті оқу – әдебиетті меңгеру процесін қызықты етеді. Шығармашылық ойлау мен коммуникативті дағдыларды дамытуға атсалысады.

Сөздік ойындар: Жаңа сөздерді үйренуді қызықты ету үшін кроссворд ойындары, сөздерді сәйкестендіру секілді балалардың ойлау және есте сақтау қабілетін жақсартатын ойындарды пайдалану.

Балаларға арналған сөздік ойындар тек қызықты ғана емес, сонымен қатар танымдық көкжиегіңді арттыруға үлес қосатын үлкен құрал. Ол баланың сөздік қорын, грамматикалық дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мысалы:

Сөз тізбектері: Балалар алдыңғы сөздің соңғы әрпінен басталатын сөзді атайды. Мысалы, «мысық» - «қауын» - «нан» және т.б.

Сөздерді біріктіру:

Балалар басқа сөздердің әріптерін пайдаланып жаңа сөздер құра алады. Мысалы, «бала» сөзінен «ала» немесе «бал» сөздерін жасауға болады.

Сөзді кері айт:

Бұл ойында балалар сөздерді кері айтуға тырысады. Содан кейін олар әріптердің ретін өзгерту арқылы жаңа сөздер құрады.

Дыбыстары бар ойындар:

Балалармен сөздердегі дыбыстарды анықтауға шақыратын ойындарды ойнау. Мысалы, неше сөз «ш»-дан басталып, қаншасы «а» әрпімен аяқталады, т.б.

Қызықты кітаптарды пайдалану: Оқушыларды қызықтыратын және олардың оқу деңгейіне сәйкес келетін кітаптарды таңдау. Оқыту барысында қызықты кітаптарды пайдалану балалардың оқуға деген қызығушылығын оятып, олардың әдебиетке деген сүйіспеншілігін арттырады. Мәселен, сабақтың тақырыбына сәйкес келетін кітаптарды таңдау оқушыларға әдеби контекст арқылы оқу материалын жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Оқушының мәтінді түсініп оқуына жағдай жасау:

-Негізгі идеяларды анықтау, мәтін бойынша сұрақтар қою және оқиғаларды болжау сияқты оқуды түсіну стратегияларын үйрету.

Суреттерді пайдалану:

-Түсініп оқуды қолдау үшін кітаптардағы иллюстрациялар мен суреттерді пайдалану. Бұл оқушылардың оқиғаны және жаңа сөздерді көз алдына елестетіп, айтып беруіне көмектеседі.

Рөлдерге бөліп оқу: Оқушылар кейіпкерлердің рөлдерін ойнайтын рөлдік оқуды ұйымдастыру. Бұл арқылы олар сюжеттегі оқиғаларды, мәтіндегі негізгі ойды тереңірек түсінеді.

Ал, енді жазу дағдыларын дамыту үшін оқушыларға ең алдымен әріптерді құрастыруды үйрету қажет. Бұл ретте, “Сурет салу”, “Құм сағаты”, “Қағаз жаттығулары” сынды әртүрлі әдістерді қолданған жөн. Сонымен қатар, дайын үлгілерді пайдалана отырып, үлгі бойынша әріптер мен сөздерді қайталап жазған да дұрыс. Бұл ретте әріптер мен сөздерден тұратын ойындар да артық етпейді. Оқушылардың жазу дағдыларын жаттықтыру үшін сөздік ойындар, сөзжұмбақ сияқты білім беру ойындарын пайдалану қажет. Одан бөлек:

Әңгімелер құру: Оқушыларды өз бетінше әңгіме құрастыруға ынталандыру. Мысалы, оқушыға қысқаша әңгіме, шытырман немесе қиял-ғажайып оқиға құрастырып жазуға тапсырма беру.

Хат алмасу: Оқушыларға хат жазу тапсырмаларын беру. Балалар бір-біріне хат жазу арқылы, өз әсерлерімен бөлісе алады. Бір-біріне түрлі оқиғаларды айтып бере алады.

Негізінен жазу продуктивті дағдылар қатарына жатады. Бастауыш сынып оқушыларының әріптер мен сөздерді пайдалана отырып, сөйлем құрай білуі маңызды қадам. Сөздерді орынды пайдаланып, сөйлемдер құрап өзінің ойын, түсінгенін қағаз бетіне түсіре алу – жақсы нәтижеге қол жеткізуінің алғашқы баспалдағы. Өйткені, жазылым барысында оқушы

орфографиялық қатесіз жазуға, әріптерді дұрыс жаза білуге, пунктуацияны дұрыс қолдануға, абзацты дұрыс ұйымдастыра білуге, стилді дұрыс таңдай алуға, сауатты жазуға біртіндеп үйрене бастайды. Күнделікті сабақ барысында осы дағдыларды үнемі тиімді қолданар болса, жазу дағдысын жақсылап қалыптастырады. Сондай-ақ, оқушы бойында шапшаңдық, алғырлық, өзіне қажет мәліметтерді тыңдап, ойын жеткізе алу, сауатты жазуға деген бірнеше өзгерістерімен қоса дағдылары да дами түседі.

Жазылым дағдысын бір оқушы тез меңгеріп кетсе, енді бірі аса зор қиындықпен игеруі мүмкін. Бұл жағдайда педагог әр оқушының жазу дағдыларын меңгеру қабілеттеріне орай, әріптерді пайдалану арқылы бірнеше сөз шығару, сөздерден сөйлем құрастырып жазу, сөздердің қатесін тауып, түзетіп жазу секілді оңайырақ тапсырмаларды берген дұрыс. Мысалы, «4 сөйлем» немесе «ПОПС» әдісімен сөйлемдер құрастыруға тапсырма беруге болады. Ол төмендегідей:

Бірінші сөйлем «Менің ойымша, … »

Екінші сөйлем «Себебі, мен оны былай түсіндіремін … »

Үшінші сөйлем «Оны мен мына мысалдармен дәлелдей аламын … »

Соңғы сөйлем «Осыған байланысты мынадай қорытындыға келдім …»

Бұл әдіс – оқушылардың сыни ойлау, талдау және тұжырым жасау қабілеттерін дамытуға бағытталған тәсіл. Бұл әдіс оқушыларға тақырыпты жан-жақты қарастыруға, өз көзқарастарын негіздеуге және өз ойларын жүйелі жеткізуге көмектеседі. Осылайша «4 сөйлем» әдісін қолдана отырып, оқушылардың ойларын жүйелеп, нақты жеткізуіне көмектесуге болады.

Қорыта келе, біз оқушылардың оқылым, жазылым дағдыларын қалыптастыру арқылы: олардың мәтіндерден қажетті ақпараттарды таңдап, қолданып, біріктіре алуына, өз пікірін еркін жеткізуіне ықпал етеміз. Өзіндік жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырып, жазу қабілеттерін дамытамыз. Сыни ойлап, алған білімін өмірде қолдануына жағдай жасаймыз. Оқушылардың оқылым және жазылым дағдыларын жетілдіру - бұл олардың өмір бойы үздіксіз оқуға және білім алуға дайындығын қалыптастырудың маңызды факторы. Мәтіндерден ақпаратты таңдап, қолданып, біріктіру қабілеті олардың сыни ойлау қабілетін дамытуға, алған білімдерін өмірде қолдануға мүмкіндік береді.

Жазу дағдыларын жетілдіру – бұл оқушылардың өз ойларын еркін жеткізе білуін, өз пікірлерін дәлелдей білуін қалыптастыру. Өзіндік жұмыс істеу дағдыларын дамыту олардың өз білімдерін жетілдіруге және жаңа білімдерді өз бетінше меңгеруге мүмкіндік береді. Сонымен, оқылым және жазылым дағдыларын жетілдіру арқылы біз оқушылардың интеллектуалдық, шығармашылық және қоғамдық дамуына қолайлы жағдай жасаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669

2.Оқу бағдарламалары https://uba.edu.kz/qaz/metodology/4

3. Ұлттық бірыңғай тестіле https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015173

4. Оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендердің тізбесі https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100023539

5. Халықаралық стандарттар мен құжаттар PISA, TIMSS https://taldau.edu.kz/storage/app/media/PISA/%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D0%B5_2013_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf

6. Джеймс Бриттон "The Role of Writing in Learning" (1989)

7. Лев Выготский Педагогическая психология (1926)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 631.4

ВЛИЯНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПОЧВЕ НА АККУМУЛЯЦИЮ В КОРНЯХ РАСТЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ С. ЕГИНДЫКОЛЬ, АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Марчук Екатерина Владмировна
Магистрант, Евразийский национальный университет им. Гумилева,
Астана, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается накопление тяжелых металлов (цинк, медь, кадмий и свинец) в корнях растений, взятых на разных глубинах (10, 20 и 30 см) в агроэкосистемах села Егиндыколь, Акмолинской области Казахстана. Исследование проводилось на трех участках, что позволило оценить влияние различных факторов на содержание металлов в почве и растительных корнях. Анализ показал, что уровень концентрации тяжелых металлов значительно снижается с увеличением глубины, при этом наибольшие значения были зарегистрированы в верхнем слое почвы. Результаты исследования подчеркивают важность контроля за содержанием тяжелых металлов в агроэкосистемах для обеспечения их устойчивости и безопасности.

Ключевые слова: тяжелые металлы, накопление, корни растений, агроэкосистемы, фиторемедиация, экологический мониторинг, Акмолинская область.

Введение.

Накопление тяжелых металлов в почвах и растениях является актуальной проблемой, которая требует особого внимания в свете растущей антропогенной нагрузки на экосистемы. Тяжелые металлы, такие как свинец (Pb), кадмий (Cd), медь (Cu) и цинк (Zn), становятся источником серьезных экологических и санитарно-гигиенических рисков, поскольку они могут накапливаться в биосфере и переноситься через пищевые цепи. Сельскохозяйственные экосистемы, особенно в районах с высокой интенсивностью сельскохозяйственного производства, подвержены риску загрязнения, что может приводить к ухудшению качества почвы и продукции[1], [2].

В Казахстане, где сельское хозяйство играет важную роль в экономике, исследование содержания тяжелых металлов в почвах и растительных корнях становится особенно важным для обеспечения продовольственной безопасности и здоровья населения. В частности, в Акмолинской области, где расположено село Егиндыколь, агроэкосистемы подвергаются влиянию различных факторов загрязнения, включая использование удобрений и пестицидов, а также близость к промышленным объектам [2].

Данное исследование направлено на оценку накопления тяжелых металлов в корнях растений на различных глубинах почвы (10, 20 и 30 см) на трех участках села Егиндыколь. Полученные результаты позволят более глубоко понять процессы загрязнения и разработать рекомендации по мониторингу и рекультивации загрязненных территорий, что является важным шагом к сохранению экосистем и улучшению качества сельскохозяйственной продукции.

Материалы и методы.

Акмолинская область, расположенная в центральной части Казахстана, имеет значительное аграрное и экологическое значение. Село Егиндыколь находится в этой области, и сельское хозяйство здесь играет важную роль в экономике региона. Однако

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

интенсивное использование удобрений и пестицидов, а также промышленная деятельность привели к накоплению тяжелых металлов в почвах, что оказывает негативное влияние на окружающую среду и продукцию сельского хозяйства. Различные исследования отмечают, что почвы региона подвергаются значительному загрязнению, особенно такими металлами, как свинец (Pb), кадмий (Cd), медь (Cu) и цинк (Zn)[3], [4].

Растения, растущие на загрязнённых почвах, могут аккумулировать тяжелые металлы, что угрожает как экологии, так и здоровью человека при потреблении сельскохозяйственных культур. Данное исследование нацелено на изучение взаимосвязи между содержанием тяжелых металлов в почве и их накоплением в корнях растений на территории села Егиндыколь.

Пробы были взяты с трех участков в окрестностях села Егиндыколь на глубинах 10, 20 и 30 см. Исследование проводилось в период с мая по август 2024 года.

На каждом участке были собраны пробы почвы и корней растений на указанных глубинах. Пробы собирались с помощью буров, а корни растений извлекались вручную, очищались от почвы и высушивались для последующего анализа. Для каждой глубины было взято по три образца, что обеспечивало репрезентативность данных.

Образцы почвы и корней были проанализированы на содержание тяжелых металлов с использованием метода атомно-абсорбционной спектрометрии (ААС), что является стандартным методом для выявления содержания свинца, кадмия, меди и цинка. Перед анализом образцы подвергались химическому разложению в смеси азотной и соляной кислот, чтобы обеспечить полное высвобождение металлов[5].

После сбора и очистки корни растений были взвешены с целью оценки общей биомассы на разных глубинах. Биомасса корней имеет важное значение для оценки накопления металлов, поскольку более развитая корневая система может улавливать больше загрязнителей из почвы. Все данные были обработаны с использованием программного обеспечения SPSS для оценки различий между уровнями содержания металлов на разных глубинах и участках. Были рассчитаны средние значения, стандартные отклонения, а также проведен анализ вариации (ANOVA) для выявления значимых различий.

Таблица 1. Результаты анализа почвенных корней на содержание тяжелых металлов.

Участок	**Глибина отбора образцов**	**Цинк (Zn), мг/кг**	**Медь (Cu), мг/кг**	**Кадмий (Cd), мг/кг**	**Свинец (Pb), мг/кг**
Участок 1	10 см	58,3	14,2	0,76	7,85
	20 см	47,9	11,3	0,61	6,54
	30 см	41,5	9,8	0,57	5,97
Участок 2	10 см	61,2	15,1	0,61	8,32
	20 см	50,3	12,8	0,54	7,05
	30 см	44,1	10,6	0,42	6,43
Участок 3	10 см	59,4	14,8	0,79	8,10
	20 см	49,7	13,1	0,61	6,78
	30 см	42,3	10,1	0,58	6,22

Таким образом, данное исследование предоставляет целостную картину по накоплению тяжелых металлов в корнях растений на разных глубинах почвы, что позволяет лучше понимать экологическую ситуацию в регионе.

Полученные результаты.

Участок 1. На первом участке исследование показало, что концентрация цинка в корнях на глубине 10 см составила 58,3 мг/кг, на глубине 20 см — 47,9 мг/кг и на глубине 30

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

см — 41,5 мг/кг. Это указывает на закономерность уменьшения содержания тяжелых металлов с увеличением глубины, что подтверждает результаты других исследований, которые указывают на накопление тяжелых металлов в верхних слоях почвы [6]. Высокие концентрации цинка в верхних слоях почвы могут быть связаны с источниками загрязнения, такими как применение удобрений и неорганических добавок.

Концентрация меди на первом участке также продемонстрировала значительное снижение с глубиной: 14,2 мг/кг на 10 см, 11,3 мг/кг на 20 см и 9,8 мг/кг на 30 см. Это подтверждает выводы о том, что медь имеет тенденцию накапливаться в верхних слоях почвы и корнях растений[7]. Кадмий на глубине 10 см составил 0,76 мг/кг и уменьшился до 0,57 мг/кг на 30 см, что соответствует данным, указывающим на высокую адсорбцию кадмия в органических компонентах верхних слоев[8]. На первом участке концентрация свинца в корнях составила 7,85 мг/кг на глубине 10 см, 6,54 мг/кг на глубине 20 см и 5,97 мг/кг на глубине 30 см. Это указывает на снижение содержания свинца с глубиной, что подтверждает данные других исследований о том, что свинец имеет тенденцию накапливаться в верхних слоях почвы[6].

Участок 2. На втором участке были зарегистрированы более высокие концентрации тяжелых металлов по сравнению с первым. Концентрация цинка на глубине 10 см составила 61,2 мг/кг, что может указывать на значительное антропогенное влияние[9]. На глубине 20 см содержание цинка уменьшилось до 50,3 мг/кг, а на 30 см — до 44,1 мг/кг. Эти результаты согласуются с ранее проведенными исследованиями, показывающими, что содержание тяжелых металлов снижается с глубиной, но на более высоких уровнях из-за близости к источникам загрязнения.

Концентрация меди составила 15,1 мг/кг на глубине 10 см и снизилась до 10,6 мг/кг на глубине 30 см. Это также подтверждает данные о накоплении меди в почвах, богатых органическими веществами[10]. Кадмий и свинец на втором участке также демонстрировали значительные уровни, что подчеркивает необходимость мониторинга таких участков[11].

Участок 3. На третьем участке наблюдалась схожая динамика. Концентрация цинка на глубине 10 см составила 59,4 мг/кг, на глубине 20 см — 49,7 мг/кг, и на 30 см — 42,3 мг/кг. Концентрация меди на глубине 10 см составила 14,8 мг/кг и уменьшилась до 10,1 мг/кг на 30 см. Это соответствует выводам о том, что цинк и медь имеют тенденцию накапливаться в верхних слоях почвы[12]. Кадмий на глубине 10 см составил 0,79 мг/кг и снизился до 0,58 мг/кг на глубине 30 см, подтверждая результаты других исследований о токсичности кадмия и его накоплении в корнях растений[13].

Сравнительный анализ трех участков показал, что содержание тяжелых металлов, таких как цинк, медь, кадмий и свинец, имеет тенденцию к накоплению в верхних слоях почвы. Это подтверждает результаты других исследований, где показано, что концентрации тяжелых металлов уменьшаются с глубиной из-за снижения органического вещества и антропогенного воздействия[11], [9]. На третьем участке свинец в корнях составил 8,10 мг/кг на глубине 10 см, 6,78 мг/кг на глубине 20 см и 6,22 мг/кг на глубине 30 см. Данные указывают на значительное содержание свинца, что подчеркивает необходимость мониторинга и контроля загрязнения на данном участке[9].

Данные свидетельствуют о значительном уровне загрязнения почвы на исследуемых участках, особенно в отношении кадмия и свинца, что может оказывать негативное воздействие на здоровье растений и животных. Регулярный мониторинг и управление качеством почвы необходимы для уменьшения воздействия тяжелых металлов на экосистему и здоровье человека [7].

Таким образом, данное исследование подчеркивает важность мониторинга содержания тяжелых металлов в почве и их воздействия на растения, что критически важно для устойчивого управления сельскохозяйственными угодьями.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Выводы

Исследование показало, что содержание тяжелых металлов в почвах на территории села Егиндыколь значительно варьируется в зависимости от глубины и участка. Концентрации тяжелых металлов, таких как цинк, медь, кадмий и свинец, имеют тенденцию к накоплению в верхних слоях почвы, что связано с органическим веществом и антропогенной нагрузкой.

Наибольшую угрозу представляют кадмий и свинец, концентрации которых в некоторых случаях превышают допустимые нормы. Это указывает на необходимость проведения дополнительных исследований и разработки мер по снижению антропогенного загрязнения почв. Результаты также подчеркивают важность регулярного мониторинга почв для предотвращения дальнейшего ухудшения их качества и снижения рисков для здоровья человека и животных.

Полученные данные подтверждают результаты предыдущих исследований, которые показывают, что тяжелые металлы имеют тенденцию накапливаться в верхних слоях почвы и могут существенно влиять на состояние растений и экосистемы в целом. Разработка и применение эффективных стратегий биоремедиации, таких как использование гипераккумуляторов или внесение сорбентов, может помочь снизить концентрации тяжелых металлов в почве и улучшить её состояние.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Степанова Л.П., Циканавичуте В.Э., Халимон С.Ю. Экологическая оценка интенсивности накопления тяжёлых металлов в агроэкосистемах на техногенно-загрязнённых почвах // Вестник ОрелГАУ. 2018. №4 (73).
2. Глущенко Е.И. Накопление тяжелых металлов в почвах техногенных ландшафтов (на примере Северодвинского района Архангельской области) // Диссертация. Архангельск. 2007.
3. Ковалев, А. и др. (2020). "Загрязнение почвы в сельскохозяйственных районах Центрального Казахстана." Наука об окружающей среде и исследования загрязнений, 27(18), 22900-22910.
4. Жуманов, Ю. и др. (2019). "Влияние тяжелых металлов на рост растений в Казахстане." Журнал почвоведения и питания растений, 19(3), 521-534.
5. Zhang, H., et al. (2022). "Assessment of soil heavy metal pollution in agroecosystems." Environmental Monitoring and Assessment, 194(3), 132.
6. Alloway, B. J. (2013). Heavy Metals in Soils: Trace Metals and Metalloids in Soils and Their Bioavailability. Environmental Pollution, 161, 173-188.
7. Zhang, C., et al. (2018). Assessment of heavy metal accumulation in soil and vegetables. Chemosphere, 205, 113-122.
8. Fowler, S. W., et al. (2016). Bioavailability and toxicity of heavy metals in sediment: A critical review. Marine Pollution Bulletin, 113(1-2), 246-254.
9. Рёмер, В., и др. (2020). Накопление тяжелых металлов в почвах и растениях: Комплексное исследование городских садов. Science of The Total Environment, 748, 141452.
10. Chen, Y., et al. (2020). Effect of Organic Matter on the Accumulation of Heavy Metals in Soil and Plants. Environmental Science and Pollution Research, 27(1), 246-254.
11. Kumar, V., et al. (2021). Heavy metals in soils: Sources, effects, and remediation strategies. Environmental Science and Pollution Research, 28(23), 29207-29223.
12. Nriagu, J. O. (2007). The Nature of Metals in the Environment. Environmental Pollution, 145(1), 5-15.
13.Чжао, З., и др. (2018). Накопление тяжелых металлов и физиологические реакции растений: Обзор. Environmental and Experimental Botany, 155, 154-165.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 82-3:7.046

ФЕНОМЕН ТРИКСТЕРА В РАССКАЗАХ БАХЫТЖАНА КАНАПЬЯНОВА

ВАЛИЕВА ЗЕМФИРА РИНАТОВНА
Докторантка Таразского университета им. М.Х.Дулати
Тараз, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается выраженность архетипа трикстера в рассказах казахстанского прозаика и поэта Бахытжана Канапьянова. Актуальность исследования образа трикстера обусловлена его недостаточной изученностью в малой прозе Казахстана.

Данный факт предполагает необходимость дальнейших исследований, направленных на определение функциональной значимости образа трикстера. Такие исследования будут способствовать культурфилософскому осмыслению архетипа. Данный процесс актуален ввиду того, что архетипы манифестирует себя в культуре и художественном сознании эпохи постмодерна. Вкультуре конца двадцатого века и начала двадцать первого века просматриваются принципысознания, исходящего из архетипов. Сознание, которое воплощается в архетипе трикстера, обнаруживается в постмодернизме, интердисциплинарном идейном течении двадцать первого века, которое отразилось в гуманитарном знании. Трикстер представляет собой один из важнейших архетипов в сознании человека. Он определяет культуру народа и обнаруживается в искусстве и литературе.

Данный образ способен формировать культурные парадигмы. Целью данной статьи является попытка определить функциональную значимостьархетипического образа трикстера в малой прозе Казахстана. Для анализа выбран материал из рассказов Бахытжана Канапьянова.

Ключевые слова: архетип, рассказ, трикстер, озорник, архетипический образ.

Введение

Теория архетипов швейцарского психолога и психиатра Карла Густава Юнга считается его самым важнымнаучным трудом. Его идеи из данной теории внесли большой вклад в исследования мифов и фольклора. Кроме Карла Густава Юнга, архетипами занимались ученые Джозеф Кэмпбелл [1],Арнольд Минделл и Роберт Блай [2].Архетипы представляют то бессознательное содержание, которое изменяется, становясьосознанным и воспринятым [3, с. 99].

Архетипне имеет конкретного психического содержания, а носит матричный, универсальный характер, представляя собой «оси кристалла», «грибницу», «универсальную модель психической активности, спонтанно определяющую человеческое мышление и поведение»[4, с. 50-51].

Архетипы являются древнейшими, изначальными типами,всеобщими образами, которые находят свое отражение в мифах и сказках. Архетипы есть психические стереотипы, которые передаваются по наследству через «структуру мозга». В архетипах запечатлен психический опыт, пережитый миллионами людей ипредставленный в виде архетипических образов[5].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Первые ученые, которые занимались архетипом трикстера в мировой культуре были П. Радин (1999), Г. Юнг (1991,1999), К. Керенья(1999). П. Радин изучал образ трикстера у индейцев и определил архетипические черты, свойственные герою как «творцу и разрушителю, дающему и отвергающему, обманщику и жертве обмана» [6, с. 7]. Мотивацию его действийРадин находит в желании о протесте против несовершенного порочного мира. Другой швейцарский ученый, Карл Кереньи,продолжает исследование архетипа. Он исследует древнегреческие мифы с их множеством параллельных индейским образов. Кереньи указывает на «вневременную» природу Трикстера, что есть «корень всех плутовских созданий мировой литературы, охватывающий все времена и культуры» [7, с. 246]. Также признаки мифологического образа трикстера как плута определил российский ученый Д. А. Гаврилов[8]. Однако самый фундаментальный труд, который описывает архетипический образ трикстера, был и остаётся «Трикстер» [6] американского антрополога Пола Радина. В данной работе ученый наблюдает за образом плутау североамериканских индейцев. Работа была издана в 1956 году.

Сегодня трикстером может быть любой человек, который пытается противостоять жизненным трудностям с помощью хитрости и обмана. Трикстера можно найти среди политиков, которые несут вместе с властью своей кардинальные перемены в жизни народа.Трикстеры есть в современных фильмах и древних сказках. Образ распространен на все виды искусства и сферы общественной жизни.

Материалы и методы

Для исследования выбраны методы культурологического, структурного и сравнительно- исторического анализа литературы.

Информация из научных трудов Юнга К.Г., Радина П., Тамарченко Н.Д., Гаврилова Д.А., Семьюэлза Э., Шортера Б. и Плота Ф. была использована для выявления черт архетипического образа трикстера.

Швейцарский психиатр и психолог, Карл Густав Юнг, детально исследовавший архетип трикстера, писал, что трикстером правит «бессознательное», что есть инстинктивный голос в сознании человека. Второе название его - низшая форма душевной деятельности. Архетип трикстера является «отражением абсолютно недифференцированного человеческого сознания, соответствующего душе, которая слегка возвысилась над животным уровнем» [9, с.2].

В научном труде «О психологии образа трикстера» ученый Карл Густав Юнг сравнивает архетип трикстера с полтергейстом. Для Юнга трикстер и полтергейст ведут себя бессмысленны и неожиданны, они меняют облики.Полтергейст обладает способностью превращаться в животное, трикстерможет неожиданно менять тактику действий и манеру поведения [6, с. 266].

Согласно Карлу Густаву Юнгу, триукстер - это герой с особым типом сознания, которое ориентировано на медиацию и синтез. Трикстер - плут, шут, озорник, хитрец, безумец, маргинал, одиночка, амбивалентная фигура. Трикстер говорит истину и тут же высмеивает ее.

Речь его – инсценировка. Он подает в виде гротескного шаржа установленные правила- идеологемы[10].Юнг пишет, что трикстеру свойственна «любовь к коварным розыгрышам и злым выходкам, способность изменять облик. Двойственная природа – наполовину животная, наполовину божественная, подверженность всякого рода мучениям…»[11, с. 338] Гаврилов Д.А. пишет, что «нарушая социальные нормы, герои трикстерного поведения разрывают порочный круг мира, где все предопределено, создавая многовариантность, свойственную в мифах богам хтоническим» [12, с. 17].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Американский антрополог Пол Радин пишет, что трикстер - «обманщик, ловкач, хитрец». «У него нет сознательных желаний. Его поведение всегда диктуется импульсами, над которыми сам он не властен. Он не знает ни добра, ни зла, хотя и несет ответственность и за то, и за другое. Для него не существует ни моральных, ни социальных ценностей; он руководствуется лишь собственными страстями и аппетитами, и, несмотря на это, только благодаря его деяниям все ценности обретают свое настоящее значение»[6, с. 7-8].

У Тамарченко Н.Д. в словаре актуальных терминов и понятийопределение трикстера (англ. trickster — обманщик, ловкач) звучит таким образом: «наделенный комплексом не героических, зачастую прямо комических свойств: деструктивной инициативой, ленью, хитростью, глупостью, способностью обманывать и становиться жертвой обмана» [13, с. 271]. В словаре аналитической психологии Карла Густава Юнга трикстер (англ. trickster - обманщик, ловкач) есть образ, который обнаруживается в мифологии, фольклоре, религии и художественной литературе. Божества, люди, антропоморфные животные могут исполнять роль трикстера. Архетип связан с нарушением сложившихсятрадиций. В нем выражены черты плута, шута, озорника, ломающий установленный порядок. Трикстер ведет себя аморально, стремясь к созданию игрового процессажизненной ситуации. Трикстер своим обманом проверяет сам себя на это мастерство. Для него маловажен исход жизненных ситуаций. У ученого Юнгаархетип трикстера является эквивалентом архетипатени. «Трикстер - это фигура коллективной тени, сумма всех низменных черт характера у индивида» [14].

Французский мифолог Жорж Дюмезиль находит архетип трикстера в персонаже Локи из германоскандинавской мифологии: «…Он хитроумен, изобретателен, но недальновиден: весь во власти мгновенного побуждения, впечатления или минутной страсти он удивляется последствиям собственных поступков…он самоуверен и хвастлив. Злоязычный сплетник, ругатель, он несет с собой смуту и раздоры, предает…» [15]

Таким образом, нельзя сразу выработать систему всех атрибутивных признаков архетипа трикстера, потому что черты образа зародились еще в глубокой древности. Трикстер менял себя на протяжении веков. В Оксфордском словаре английского языка 18 века он описан как «обманщик, мошенник, лжец». Как термин данный образ упоминается в 19 веке в научном труде о фольклоре американских индейцев 1868 года у антрополога Д.Г. Бринтона. У него трикстер является комическим действующим лицом.

Следовательно, трикстер - отрицальный герой фольклорных писаний, как правило, мужского пола. Персонаж спонтанно совершает плохие действия. Это его стиль жизни, «игровой» процесс, которыйприносит герою радость. Он связан сшутовством, ложью, дурашливым поведением, цинизмом, неадекватными шутками, нарушением традиций и морали. Трикстер есть в разных культурах. Его образ можно найти в культурных праздниках и народных обычаях. Например, Хэллоуин, карнавалы с шутами, праздники Природы и Весны[16].

Результаты и дискуссия

Итак, мы провели анализ характеристик архетипического образа трикстера. Данный образ обнаруживается в рассказах Бахытжана Канапьянова, современного казахстанского писателя и поэта. Результаты исследования кратко отражены в таблице 1.

Таблица 1 - Трикстер среди героев Бахытжана Канапьянова

Книга	Рассказ	Персонаж	Действия
Реальность и отражение	Алма-яблоко	Подростки	Спорят, ссорятся
Реальность и отражение	Ворон	Лебедь, автор	Надсмехается, задирается
Реальность и отражение	Бахчисарай	Айша	Собирает сплетни, разводит ссоры

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

«Рассказ – небольшое эпическое произведение, состоящее из изложениясобытия и типических мотивировок его» [17, с.158]. «В отличие от прочих родов и видов искусства, условного по своей сути, рассказ исконно присущ человечеству, возникнув одновременно с речью и являясь не только передачей информации, но и средством общественной памяти. Рассказ есть изначальная форма литературной организации языка» [18, с. 364].

Рассказ «Алма-яблоко»[19] из книги Бахытжана Канапьянова «Реальность и отражение» короткий и современный. Он помещен на одной странице. Его название включает в себя наименование одного и того же предмета на двух языках. В переводе с казахского языка слово «алма» означает фрукт яблоко. Автор хотел быть понятным и русскому, и казахскому народу. Это рассказ о яблоко, о его падении. Яблоко созрело, отяжелело и упало, а дерево, мать его, вздохнуло с облегчением. Оно приняло «веселое положение». Мать растила своего ребенка, яблоко, терпела его и бросала. Однако ребенок-яблоко вырос и упал сам, потому что больше не нуждался в матери.До этого яблоко кормилось от ветвей матери, которое своими корнями впитывало влагу и полезные вещества из почвы. Теперь яблоко станет жить самостоятельно. Дереву-матери стало легче от того, что уже не несет тяжести незрелого ребенка.

Двенадцатилетние подростки «из пионерского лагеря, расположенного в горах,» являются архетипом трикстера. Они озорники, драчуны и спорщики. Когда подростки завидели упавшее яблоко, они стали спорить о том, кто возьмет его. Трикстер вносит ссоры и перемены в отношениях и т.д.

Данный рассказ написан для детей. Он учит их уму-разуму.

Рассказ «Ворон» из той же книги «Реальность и отражение» является философским. Автор спрашивает ворона о значении его траурного оперения. Автор считает, что цвет может символизировать что-нибудь. Он думает, что черное оперение символизирует «мрачные цвета ушедшей жизни». Автор есть трикстер, который задирается до немощной птицы, дразнит ее за некрасочное оперение, которое она никак не может изменить. Он обидчик и озорник. Автор унижает черного ворона перед лебедем, который белый от природы и еще чистит свои перья от грязи. Автор унижает внешний облик черного ворона перед обликом розового фламинго. Когда розовые фламинго танцуют, то создается над озером Кургальджин «мираж розового марево». Автор унижает черного ворона, называя его оперение карой за долголетие и его образ жизни. Черные вороны питаются, главным образом, падалью. Эти физические недостатки, которые заложены в птице от природы, никто не может изменить. Автор низок душой в своих насмешках.

Черный ворон мудр. Он не вступил в драку с глупым человеком, а рассудительно ответил ему притчей о матери своей, вороне. Ее птенцы «были черны, словно их кто-то измазал». Однако мать любила их и продолжала заботиться о них. Когда ее обидела белая лебедь, унизив оперение ее детей, то мать сказала: «Разве не правда: кто близок сердцу, тот и светел для глаз? Мои детеныши похожи на меня, потому краше их нет на всем белом свете» [19, с.38].

Таким образом, мать защитила своих детей от дразнилок. Она есть любовь и забота во всех отношениях.

Озорная лебедь есть архетип трикстера. Она опустилась вниз и стала дразнить мать-ворону тем, что ее детеныши самые черные. Птица ехидно стала предлагать матери искупать птенцов. На самом деле птенцы были чистые, лишь их оперение было темным и казалось грязным. Лебедь притворилась незнающей об этой хитрости природы. Она обидчик, возбудитель ссор.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бытовой рассказ «Бахчисарай» о старом татарине Кемале. Он назван в честь его частых слов «Бахчисарай, Бахчисарай». Автор повторял данные слова. Он есть главный герой данного рассказа. Старик был добротным мужем, кормильцем. Старик ухаживал за цветами своего палисадника. Ему было больше шестидесяти лет. Он жил со своей старухой, практически не общался с соседями. Он умело преобразил свой дом в «дом-сад». Возле дома он насадил и вырастил фруктовые деревья. Цветами «усеян был каждый пустующий клочок земли возле их дома» [19, с.85]. Старик татарин Кемаль напевал слова «Бахчисарай, Бахчисарай», когда он прививал деревья и окучивал клумбы. Он подрезал «ветви, тронутые морозцем».Старик Кемаль был хорошим портным. Он кормил и таким мастерством. Он искусно шил «мужские пиджаки и куртки из разных лоскутов вельвета». У него брали заказы по шитью. Он пользовался швейной машинкой «Зингер» и настольным ткацким станком.

Ани - имя белолицей жены Кемаля. Она «подпевала» ему.Она заботилась обо всех и обо всем. Ани часто угощала играющих на улице мальчишек сушенным урюком, изюмом и яблоками. Она добрая и щедрая душа.

Повествование идет о первого лица. Автор является учеником пятого класса, сыном учителей. Его отец - директор школы.

Соседка Айша - трикстер. Она собирает сплетни, спекулирует. Таким образом данная женщина возбуждает скандалы. Она знает много о соседей. Однажды она рассказала матери автора о том, что старик Кемаль, известный своим чудесным садом, в данный момент лежал в больнице с нервным расстройством. Однако татарин поправлялся и его должны были выписать из больницы в скором времени. Соседка собирала и хранила в памяти информацию о соседях.

Бахчисарай - это «город в Крыму, в котором находится дворец бывших Крымских ханов и эмиров, дословно переводится, как «Дворец-сад» [19, с.86]. Об этом автор узнал от его отца. Отец рассказал ему легенду, как возник город Бахчисарай. Хан Менгли-Гирей однажды во время охоты увидел змей в схватке, удивился, как они легко оживают после боя, испив воды. На месте, где дрались змеи, хан Менгли-Гирей велел построить дворец. Таким образом возник Бахчисарай. Это есть легенда о Бахчисарае.

Заключение

Архетип трикстера является образом озорника, шута, проказника, вора, мелкого пакостника. Он несет с собой ссоры и перемены в жизни. Его образ может быть выражен в человеке, животном, птице, т.д. Трикстером обычно бывают персонажи мужского пола. Данный комический герой нарушает обычный ход жизни, традиции и моральные устои. Он живет, как ему хочется. Ему нравится дурачиться и обижать других. Типичной характеристикой для трикстера стали бы плач на свадьбе, но смех на похоронах. Однако при всем этом абсурде трикстер остается значимым и необходимым элементом культуры разных народов мира. Данный архетипический образ вносит юмор и психологическую разгрузку в мировую литературу. Практическая значимость данной статьи заключается в том, что из собранного материала можно разработать лекции для элективного курса по литературоведению.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1Campbell, J. (Ed.). (1971). The portable Jung (R.F.C. Hull, Thans.). New York: Viking Press. Google Scholar

2 Mindell, A. (1985). River's way: The process science of the dreambody. London: Routledge & Kegan Paul. Google Scholar

3Юнг, К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг: [перевод / предисл. А.М. Руткевича; примеч. В.М. Бакусева [и др.]. – М.: Ренессанс, 1991. – 297с.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4 Фурс В. Н. Архетип // Всемирная энциклопедия: Философия XXвек / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. М.: АСТ; Минск: Харвест: Современный литератор, 2002. С. 50–51.

5 Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. - М., 1994. - 179с.

6 Радин П. Трикстер. Исследование мифов североамериканских индейцев с комментариями Г. Юнга и К. Кереньи / П. Радин ; пер. с англ. В. В. Кирющенко. - Санкт Петербург : Евразия, 1999. - 286 с. - ISBN 5-8071-0028-X.

7 Кереньи К. К. Трикстер и древнегреческая мифология / К. Кереньи // Трикстер. Исследование мифов североамериканских индейцев с комментариями К. Г. Юнга и К. К. Кереньи. - Санкт-Петербург : Евразия, 1999. - С. 242-264.

8 Гаврилов Д. А. Трикстер в период социокультурных преобразований: Диоген,Уленшпигель, Насреддин // Experimentum - 2005: сб. науч. ст. филос. ф-та МГУ / под ред. Е. Н. Мощелкова. - М.: Соц.-полит. мысль, 2006. - С. 166 - 178.

9 Юнг К.Г. О психологии образа трикстера. Filosoff.org [Электронный ресурс] //Режим доступа: https://filosoff.org/jung/tvorchestvo/o-psixologii-obraza-trikstera/

10 Юнг К.-Г. Душа и миф. Шесть архетипов. - М., 2005. - С. 338–358.

11 Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов. Киев: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. - 384 с.

12 Гаврилов, Д. А. Трикстер. Лицедей в евроазиатском фольклоре [Текст] / Д. А. Гаврилов. – М. : Социально-политическая мысль, 2006. – 239 с.

13 Тамарченко Н. Д. Трикстер / Н. Д. Тамарченко // Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий. - Москва : Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. - С. 271- 275. - ISBN 978-5-903955-01-5

14 Семьюэлз Э., Шортер Б., Плот Ф. «Словарь аналитической психологии К. Юнга» / Пер. с англ. В. Зеленского. - Спб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2009. - 288 с.

15 Фетисова Д.С. Образ Локи в скандинавской мифологии. Cyberlenika.ru [Электронный ресурс]// Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-loki-v-skandinavskoy-mifologii/viewer

16 Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Основные архетипы в классических юнгианских и

современных представлениях // Медицинская психология в России. - 2018. - Т. 10, № 1. - С. 3. doi: 10.24411/2219-8245-2018-11030

17Антонов, С.П. Я читаю рассказ / С.П.Антонов – М.: Молодая гвардия, 1973. - 256 с.

18Веллер, М.Ю. Песнь торжествующего плебея/ М.Ю.Веллер – М.: Издательство АСТ - 2006. - 364 с.

19 Канапьянов Б. Реальность и отражения/ Б. Канапьянов. – Алматы: Издательство «Жибек жолы», 2015. – 616с. ISBN 978-601-294-224-8

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕДЕГІ КОУЧИНГ ТӘСІЛІНІҢ МАҢЫЗЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ергалиева Асель Асылбековна
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің
«Zhansugurov College» - інің шетел тілі пәнінің оқытушысы
Талдықорған, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада педагогикалық тәжірибедегі коучинг тәсілінің маңызы мен ерекшеліктері, коучинг тәсілдерін қолданудың жолдары баяндалған.

Тірек сөздер: педагогикалық тәжірибе, коучинг, коучинг тәсілі, шкалдау технологиясы, ашық сұрақтар, жетістіктер дөңгелегі, уақыт сызығы

Білім беру жүйесінің қарыштап дамып отырған заманында студенттердің білуге деген құштарлығы мен танымдық қызығушылықтарының белсенділігін тұрақты түрде ұстап отыру аса өзекті болып табылады. Студенттердің оқуға деген саналылығы жоғары болуы үшін оның колледжде алған білімі ол үшін жеке мағынаға ие болуы керек. Көптеген студенттер үшін оқу - бұл жеке маңызды мақсат емес, мүмкіндігінше тезірек құтылғысы келетін ауыр міндет болып табылады. Соның салдарынан оқу іс-әрекетіне формалды түрде қарап, жоғары нәтижеге ұмтылмай, өз мүмкіндіктерін іске асыруға деген құлшыныстары болмайды.

Колледж қабырғасында білім алып жатқан студенттердің жан – жақты дамуы, болып жатқан өзгерістерге сын көзбен қарап, кез – келген өмірлік жағдаяттардан тез шығып кете алу қабілеттерін дамытуда коучинг тәсілінің маңызы зор.

Коучингтің негізін қалаушы Джон Уитмор «Коучинг (ағылш. coaching – бапкерлік) – бұл адамға өзінің жеке мақсатын айқындау мен оған қол жеткізуге кәсіби көмек», – дейді. Ағылшын тіліндегі қысқаша оксфордтық сөздікте ««coach» жаттықтыру, оқыту, ақыл қосу, бағыттау, деректермен қамтамасыз ету» деген мағынаны білдіреді. Коучинг – бұл өзінің мақсаты мен міндетінен тұратын арнайы әдіс. Коучинг – оқу процесін басқаруда ғана қолданылмайды, сонымен қатар педагогикалық қарым-қатынасты ұйымдастыруда, философия мен технологияның өзара байланысына, студенттер мен педагогтардың дамуына бағытталады. Коучинг технологиясын жеке және кәсіби дамуға қол жеткізу үшін тиімді әдістер жиынтығы ретінде жоғары білім беру жүйесінде қолдану маңызды, ол болашақ маманның мақсатқа жету жолы мен шешімін анықтайды.

Коучингтің білім берудегі мақсаты – студенттерге саналы түрде оқуға, білімді қызығушылықпен меңгеруге, өз әлеуетін максималды түрде ашуға, дағдылары мен біліктіліктерін дамытуға, бағдарлама мен тапсырмаларды нәтижелі игеруге көмектесу болып табылады.

Педагогикалық коучинг – студенттің өз білімі мен тәжірибесін пайдалана отырып, белгілі бір мәселелерді, міндеттер мен мақсаттарды шешуге көмектесетін арнайы жүйе, бұл технология өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оқудың өнімділігі мен тиімділігін арттыруға, өзін-өзі жетілдіруге көмектеседі.

Педагогикалық коучингтің мақсаты:

1. Педагогикалық қызметтің тиімділігін арттыру;
2. Студенттерді өмірлік және білім беру жолында психологиялық сауатты сүйемелдеу;
3. Өзіңізге және оқушыларыңызға шынайы және өзекті мақсаттар қою;

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4. Қысқа және ұзақ мерзімді өмірлік мақсаттарды анықтау;
5. Жеке уақытты басқару дағдыларын дамыту;
6. Отбасында және басқа адамдармен қарым-қатынасты жақсарту;
7. Стрессті жеңу;
8. Өзіне деген сенімділікті арттыру;
9. Қолайсыз өмірлік жағдайларды тиімді және тез жеңу.

Педагогикалық іс-әрекет - студент өз оқу нәтижесіне жауапкершілікпен қарағанда ғана нәтижелі болады. Мұнда оқытушымен бірге мақсатқа жету үдерісін жоспарлап, оның жоспарын жасаған тиімді. Бұл жоспар коучингтің негізгі сұрақтарына жауаптарды қамтуы керек:

– Мен нақты неге жетуім керек?
– Ол дәл қалай көрінеді?
– Бұл маған не үшін керек?
– Мен қалаған нәрсеге қол жеткізгенімді қайдан білемін?
– Мен бұл процесті қашан бастауға дайынмын?
– Бұл процесс қашан аяқталады?
– Мен нақты не істеуім керек?
– Менің жолымда қандай кедергілер болуы мүмкін?

Коучинг процесінің моделі бірнеше нақты анықталған қадамдардан тұрады:

1. Мақсат қою және оның шынайылығын сезіну.
2. Табыстың қажетті компоненттерін талдау.
3. Қолда бар мүмкіндіктерді талдау.
4. Мақсатқа жету жолдарын анықтау, стратегия таңдау.
5. Мақсатқа жетуді бақылау және нәтижелерді талдау.

Осы кезеңдердің әрқайсысы үшін тиісті құралдар мен әдістер жиынтығы бар, олардың ішінен оқытушы әрбір нақты студент және әрбір нақты жағдай үшін ең оңтайлы комбинацияны таңдайды.

Бұл жолдағы оқытушының студентке көмектесетін алғашқы және ең шешуші қадамы: олардың оқуға деген жеке қажеттілігін туындату. Сократ: «Әр адамда өзі де біле білмейтін білім бар», - деп тұжырымдаған. Сондықтан мұндай адамға оның ішіндегі ұйықтап жатқан шындықты оятуға көмектесу керек. Сократтық әдіс сұрақ қоюға және білімді бірге іздеуге негізделген. Қазіргі уақытта Сократтық әдіс коучингтің қызмет етуінің негізі болып табылады.

Коучинг әдісінің негізгі қағидаларына келетін болсақ:

1) Барлық адамдар өздерінің күнделікті көрсетіп жүрген қабілеттеріне қарағанда, өте үлкен ішкі қабілеттерге ие болып табылады;
2) Қателіктерді ескеріп емес, нәтижеге бағытталып оқыту;
3) Мәселеге емес, оның шешіміне бағытталу;
4) Осы шақтан болашаққа бағыттылық;
5) Барлыққ жауаптар – адамның ішкі дүниесінде жатыр, адам өзін өзі бағалайды, сыртқы бағалаулар мен кеңестердің қажеті жоқ.

Коучинг тәсілін қолданатын педагогтың рөлі оқушылардың саналылығы мен жауапкершілігін күшейту болып табылады. Ол мақсатты анықтау, жоспар құру, іс – әрекетке көшу, шабыттандыру, түрткі болу, қобалжуды жою. Коучинг тәсілін қолданатын педагог тыңғылықты тыңдап, дауысты дұрыс қолданып, «күшті» сұрақтарды қоя білуі керек. Педагогикалық коучинг педагогикалық іс – әрекеттің нәтижелілігін көтеруге, студенттерді өмірлік және білім беру жолында психологиялық тұрғыдан сүйемелдеуге, өзінің және студенттердің алдына шынайы мақсаттарды қою, қысқа және ұзақ мерзімге

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

өмірлік мақсаттарды қою, өз уақытын басқара алу дағдыларын дамыту, отбасы мүшелерімен қарым – қатынасын жақсарту, күйзелістік жағдайларды жеңу мен өзіне деген сенімділікті жоғарылату, жағымсыз өмірлік жағдайларды тез және нәтижелі жеңуге бағытталады.

Коуч әдістері мен техникалары: шкалдау технологиясы, ашық сұрақтар арқылы әңгімелесу, логикалық деңгейлер пирамидасы, жетістік дөңгелегі, уақыт сызығы, серіктестік ынтымақтастық, Ганттың жоспарлау әдісі, миға шабуыл және т.б.

Шкалдау технологиясы – жағдаятты көрсетудің графикалық әдісі. Мұнда а) шкалдаудың көмегімен оқушы өзінің оқу қабілеттерін бағалап, нақты тақырып бойынша проблемалық зоналарды көруге мүмкіндік береді; б) шкалдаудың көмегімен бақылау және диагностикалық жұмыстарға дайындықты бақылауға болады.

Ашық сұрақтар – ойлануға, ой толғауға, пікірталасқа алып келетін және талқылауға мүмкіндік беретін сұрақтар.

Логикалық деңгейлер пирамидасы – бұл құрылымға кез – келген материалды меңгерту бойынша жұмыстар кіреді. Бұл пирамида бойынша кез – келген іс – әрекетті өз атыннан немесе тарихи тұлға, кейіпкер, командадағы әріптестің атынан талдауға болады. Бұл тәсіл іс – әрекетті, мағынаны саналы түсінуге мүмкіндік береді.

Жетістік дөңгелегі - секторлар бойынша бөлінген дөңгелек болып табылады. Бұл студенттердің конструктивті біліктіліктерінің қалыптасуына сай келеді. Және 1 - ден 10 – ға дейінгі бағалау шкаласынан тұрады. Әрбір студент бір семестрде өзінің жеке картасындағы дөңгелектің жолағын өзінде қалыптасқан біліктіліктердің деңгейіне қарай бояйды. Мұнда барлық біліктіліктердің қалыптасу қарқыны көрнекі түрде қаралып, барлық дағдылардың қалыптасуы бойынша тұтас картина қалыптасады. Барлық ұсынылған параметрлер бойынша он балдық шкалада бағалау критерийлерін әзірленген. 1 – Мұндай дағдының бар екенін білемін; 2 – Терминнің негізгі мазмұнын түсінемін; 3 – Тізбекті белгілеу, жоспарлау, болжау және т.б. ұғымына анықтама бере аламын; 4 – Мен бұл дағдының не үшін қажет екенін түсінемін; 5 – Мен бұл әрекетті мұғалімнің көмегімен орындай аламын; 6 – Жеке оқу пәндері шеңберінде бұл әрекетті өз бетімше орындай аламын; 7 – Менде бұл дағды кез - келген оқу пәнінде бар; 8 – Мақсат қоюдың, жоспарлаудың, болжаудың түрлі әдістерін білемін; 9 – Мен бұл дағдыны басқа адамға үйрете аламын; 10 – Мен бұл дағдыны кез - келген өмірлік жағдайда жүйелі түрде қолданамыз.

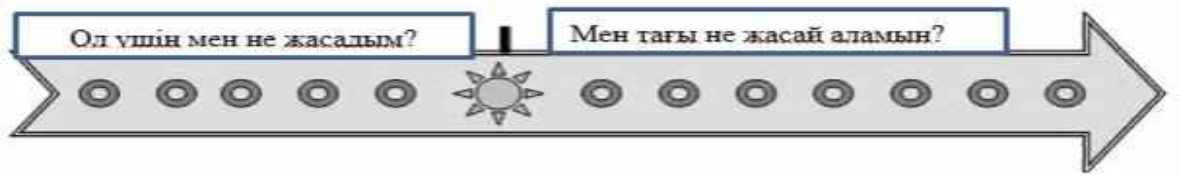

Кесте – 1. Оқуды бірлесіп басқаруда қалыптасатын дағдылар тізімі және әрбір дағды үшін 1-ден 10-ға дейінгі рейтингтік шкаласы бар «Жетістік дөңгелегі».

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

«Уақыт сызығы» - бүгінгіні түсіну арқылы өткеннен болашаққа бағытталған векторлық сызық. Әрбір студент үшін уақыт сызығы - күтілетін нәтижесіне, қабілеті мен мүмкіндіктеріне байланысты жеке – жеке болады. Оны студент өз бетінше немесе оқытушымен бірге құрастыра алады. Мақсат қоюға арналған бағыттарды әртүрлі тәсілдермен ұсынуға болады: «Мен жақсы адаммын», «Мен жақсы студентпін», «Мен жақсы маманмын» т.б. (Әр бағыттағы жетістік параметрлерін әр студент өмірлік тәжірибесіне (өзінің өмірлік тәжірибесіне, топтың немесе сыныптың ұжымдық тәжірибесіне, мұғалімнен, басқа көздерден – баспа, электронды) алған мәліметтеріне сүйене отырып, өз бетінше анықтайды.

Мысалы: «Мен жақсы студентпін» бағыты бойынша «уақыт сызығын» ұсынамыз.

Кесте – 2. «Уақыт сызығы»

«Мен бұл үшін не істедім?», «Мен тағы не істей аламын?» деген сұрақтарға негізделген жетістік параметрлері. келесідей болуы мүмкін: Мен барлық сабақтарға үнемі қатысамын, конференцияларға, олимпиадаларға, жарыстарға қатысамын, факультативтік сабақтарда, үйірмелерде, жобалық іс-шараларда өз білімім мен дағдыларымды тереңдетемін, үнемі мені қызықтыратын тақырыптар бойынша ізденіп, өз-өзімді тәрбиелеймін.

Студенттің ұмтылатын мақсаттарын анықтау – өте күрделі міндет. Әрбір студент өзінің құндылықтары туралы және соларға сәйкес өмірінде қандай нәтижеге қол жеткізгісі келетіні туралы ойлайды, бірақ осы мақсаттарға жетуде әрекет етпей жатады. Сондықтан, студенттермен арнайы жұмыс, оларға мақсат қою, жоспарлау және мақсатқа жету дағдыларын үйрету қажет. Оқытушы студентпен бірге мақсатқа жету үдерісін үнемі қадағалап, әр кезеңнен кейін орындалатын жетістіктерді бағалауы қажет. Бұл кезеңде студент келесі негізгі сұрақтарға жауап табуы керек: «Мақсаттарға қол жеткізілді ме?», «Жоспарларға қандай өзгерістер еңгізілді және неге?», «Бұл тәжірибеден нені үйрендім?», «Енді нені өзеше жасайтын боламын?».

Нәтижесінде студент өзінің қателіктерін сәтсіздіктер ретінде емес, оның алға қарай тиімді жылжуына мүмкіндік беретін құнды тәжірибе ретінде қарастыруы керек. Оқу іс-әрекеті студент өз нәтижесіне жауапкершілікпен қарағанда ғана нәтижелі болады. Мақсатқа сәтті жету үшін студентке бүкіл топтың, оқытушы мен ата-ананың қолдауы және оның жетістігін мойындауы қажет. Коучинг технологиясы сіздің мақсаттарыңызға жету үшін қолайлы орта құруға арналған.

Коучинг - басқа адамның ақылы, білімі мен тәжірибесіне емес, өзіндік білім алу мен шығармашылық түрде әрекет ете алу қабілетіне сүйене отырып, дамуы мен білім алуына, нәтижелілігін жоғарылатуға әсер ету өнері болып табылады.

Коучинг – топтық оқыту негізінде әрбір студентті жеке дамытудың бағдарламасы, оның нәтижесінде студенттің алдыға қойған мақсатқа оптималды, қысқа жолмен жету қабілетін белсендіріледі.

Білім беру ортасындағы коучинг – студенттің ішкі мүмкіндіктерін ашуға негізделген педагогикалық ғылым мен тәжірибедегі жаңа бағыт. Оның басты мақсаты – бірленені үйрету емес, өзін-өзі оқыту мен өзін-өзі тануға ынталандыру. Коучинг - бұл мәжбүрлеп оқыту, қысым мен басқа адамдардың идеяларын таныту емес. Бұл технологияның арқасында студент өз бетінше мақсат қойып, оған жету жолдарын, білімді саналы түрде алуды, өз іс-әрекетінің нәтижелерін талдауды және жүйелеуді үйренеді.

Қорытындылай келе, педагогикалық коучинг - студенттің өз білімі мен тәжірибесін пайдалана отырып, белгілі бір мәселелерді, міндеттер мен мақсаттарды шешуге көмектесетін арнайы жүйе, сонымен қатар өнімділік пен оқу тиімділігін арттыруға, өзін-өзі бағалауды арттыруға көмектесетін технология деп тұжырымдаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Посадская Т.В. Коучинг как инновационная технология повышения профессионального мастерства педагога: http://www.myshared.ru/slide/157393/
2. Костяева Н.А., Кузнецова Е.В. Коучинг как инновационная технология повышения профессионального мастерства педагога. //«Педагогическая мастерская. Всё для учителя!» № 9 (45) сентябрь 2015 г.
3. В.Е. Пырков, Южный федеральный университет Коучинговый подход в обучении старшеклассников как технология реализации современного образования. gulchevskaya.ru/wp-content/uploads/2012/11/coaching_pyrkov.pdf.
4. Зырянова Н.М. Коучинг в обучении подростков // Вестник практической психологии образования. 2004., №1
5. Уитмор Д. Коучинг: Основные принципы и практики коучинга и лидерства. – Альпина Паблишер, 2018.

УДК 372.878(075.8)

ЛАТЕНТНАЯ ПРАКТИКООРИЕНТИРОВАННОСТЬ МУЗЫКИ

Голешевич Бронислав Олегович,
Мозырский государственный университет имени И.П. Шамякина,
профессор, доктор педагогических наук,
Мозырь, Республика Беларусь

Аннотация: в статье представлены краткие характеристики функций музыки как вида искусства и предмета образования. Осуществлена их условная дифференциация на социальные, психологические и педагогические предназначения. В кратких характеристиках многочисленных функций музыки акцентируется внимание не только на её эмоционально-чувственной, но и практикоориентированной сущности.

Ключевые слова: ассоциативность, восприятие, детерминант, нелинейность, образность, прагматизм, функции.

Общеизвестна многофункциональность музыки как вида искусства и образовательной дисциплины. Её уместно также трактовать художественным средством отражения действительности, формой общественного сознания, языком межкультурного общения. Большинство профессиональных пользователей музыки эксплицируют (истолковывают) сущность функций данного вида искусства по их номинальному (в

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

соответствии с названием) смыслу. Основное внимание концентрируется при этом на её комитантном (преходящем) восприятии и исполнительстве в любой форме, при разных обстоятельствах и условиях, без учёта качества звучания и художественного содержания произведений. Вследствие такого понимания сущности музыки большинство слушателей относятся к ней как гедонистическому виду искусства.

Вместе с тем подобная односторонняя трактовка общественно-личностного смысла продуктов музыкального творчества представляется дилетантской. Такое категорическое утверждение обусловлено латентным (скрытым) воплощением множества других, практикоориентированных функций музыки. Их наличие весьма представительно, а активное состояние зависит от многих условий индуцирования (образовательного процесса, художественно-интеллектуального шоу, интимного восприятия, культурно-массового применения музыки, молодёжных досугов и др.). Многое также детерминировано целью и содержанием используемой музыки, её ведущим или фоновым предназначением. В связи с возникающими вопросами целесообразно проанализировать прагматическую сущность функций музыкального искусства дифференцированно, с учетом их актуализации в различных областях жизни.

Социальные функции музыки

Коммуникативная. (Расширение межличностных, внутриреспубликанских и межгосударственных связей). Вследствие данной коммуникации в программе, созданной под руководством Д.Б. Кабалевского, являющейся артефактом истории развития музыкальной педагогики, представлена тема четверти «Между музыкой народов мира нет непереходимых границ». Очевидно, по этому поводу Р.Роллан констатирует: «Политическая жизнь нации – это лишь самая поверхностная сторона её существа. Чтобы познать её внутреннюю жизнь, источник её энергии, надо проникнуть в глубину её души с помощью литературы, философии и искусства, отразивших идеи, страсти, мечты целого народа» [1, с. 21]. Зачастую о малочисленных народах мировое сообщество лучшим образом узнает из побед их представителей на спортивных состязаниях и результатов художественных (вокально-хоровых, инструментально-исполнительских, изобразительных, литературных, хореографических и др.) конкурсов.

Организаторская. (Сопутствующая любому виду деятельности). Релевантная (уместная) сути мероприятия музыка способствует восстановлению позитивного тонусного состояния участников осуществляемого процесса. Поддержание положительного эмоционального настроя происходит и при организации оригинального педагогического процесса, художественно-интеллектуального досуга, культурно-массовых мероприятий.

Отражательная. (Познание окружающей среды и социальной действительности средствами музыки). Как известно, диалектический путь постижения духовной и материальной действительности зависит от степени эмоциональности восприятия идей, объектов, предметов, явлений; осознания и рефлексии полученной информации; эффективности деятельностно-практического решения любой, без исключения, цели.

Патриотическая. (Воспитание безусловной любви к Родине в музыкальных произведениях). Декларируемое, литературно и законодательно обоснованное отношение индивидуума к семье, географическому месту рождения, государству, предоставившему ему все личностные и социальные блага не всегда коррелируют с понятием патриотизма. Зачастую им игнорируется даже генетическая связь с родными людьми, воспетая в стихотворении 1830 года А.С. Пушкиным «Два чувства дивно близки нам...»:

Два чувства дивно близки нам —
В них обретает сердце пищу:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Любовь к родному пепелищу,
Любовь к отеческим гробам...

Количеством директивных, порой формальных указаний по патриотическому воспитанию детей и подростков заметного эффекта вряд ли можно достичь. Необходимо комплексное неимперативное, образовательное, практикоориентированное, основанное на принципе выявления контрастов и сходств (в идеологии, искусстве, морали, политике, сфере материального производства, эстетике разных государств) влияние на общественное, во многом присущее учащейся и студенческой молодежи, сознание.

Прагматическая. (Воплощение прикладных /идеологических, педагогических, политических, психологических, социальных и др./ задач с помощью музыки). Несмотря на выразительные свойства музыкального искусства, известно множество произведений, созданных композиторами с целью наглядного отражения звуков природного и даже технического происхождения (Прокофьев С. «Тема птички» из симфонической сказки «Петя и волк», Сен-Санс К. «Петухи и куры» из пьесы для инструментального ансамбля «Карнавал животных», Мосолов А. «Завод. Музыка машин» и др.). Однако существуют сочинения именно прагматического содержания, в которых заключён не «изобразительный», а социально-политический смысл (Соколовский Н. «Государственный гимн Республики Беларусь», Александров А. «Священная война» и др.). По мнению социологов, подобная музыка существенно влияет на моральное состояние общества и результаты его жизнедеятельности.

Пропагандистская. (Распространение и поддержание корпоративного и государственного имиджа). Воплощение данной функции музыки может осуществляться как локально (в виде рекламы, гимнов предприятий и учреждений, произведений о здоровом стиле жизни), так и масштабно (через Государственный гимн, сочинения о социальных достижениях, природных ресурсах республики, военной мощи страны и др.). В данном контексте Ю.П. Попов утверждает: «В общем и целом надо помнить, что отнесение понятий к тому или иному виду должно начинаться с определения его содержания» [2, с. 23]. Через музыкальное сопровождение, являющееся обязательным атрибутом конкурсов, конференций, спортивных состязаний, фестивалей познаётся сущность жизненного уклада народов многочисленных государств.

Эвдемоническая (ощущение блаженства). (Создание условий эмоционального, душевного комфорта для слушателей). Такое состояние возникает у детей и взрослых при восприятии музыки, соответствующей их эстетическим предпочтениям и потребностям на фоне результативного осуществления текущих задач и стратегических планов. Именно поэтому при организации культурно-массовых мероприятий их учредителям следует учитывать возраст и сферы деятельности посетителей мест досуга.

Юмористическая. **(**Активизация у слушателей позитивного отношения к происходящим событиям средствами музыки). «Преодоление тупиковой ситуации трагизма и переход к состоянию эмоциональной уравновешенности и бодрости происходят как в жизни, так и музыке зачастую через *«комическое»*. Длительное психологическое напряжение с любой векторной направленностью неизбежно трансформируется в свою противоположность» [3, с. 173]. В музыкальном искусстве юмор выражается через программные произведения (Кабалевский Д. «Клоуны», Шостакович Д. «Вальс шутка», Бах И. «Шутка» из сюиты № 2); ускоренное воспроизведение сочинений (например, в телевизионных рекламных роликах); фоновое сопровождение театральных сюжетов.

Ритуальная. (Актуализация устоявшихся архетипов нравственности в процессе организации общественных мероприятий, проводимых при музыкальном сопровождении). Наиболее рельефно социальные обряды и церемонии можно наблюдать при звучании

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Государственного гимна Республики Беларусь Н. Соколовского, Свадебного марша из увертюры к пьесе Шекспира «Сон в летнюю ночь» Ф. Мендельсона, Марша «Прощание славянки» В. Агапкина, Траурного марша из сонаты для фортепиано № 2 си-бемоль минор, ор. 35 Ф. Шопена. Уже по начальным тактам названных произведений даже музыкально неподготовленный слушатель убедительно назовёт сущность отражённых в них событий.

Психологические функции музыки

Арттерапевтическая (лечение средствами музыки). (Оздоровление и укрепление психосоматического состояния людей). Весьма ярким примером может служить итальянский народный танец «Тарантелла» в сопровождении гитары, тамбурина (бубна) и кастаньет. С XV века данный танец считался средством лечения «тарантизма» (безумия), вызываемого укусом тарантула (паука). Именно поэтому музыка и движения данного произведения очень ритмичные и довольно динамичные, обусловленные необходимостью выздоровления исполнителей от хвори через потовыделение.

Гедонистическая (наслаждение). (Личностное эмоционально-чувственное одухотворение при слушании музыки, отвечающей индивидуальным эстетическим предпочтениям). Противоположное душевное состояние возникает у посетителя концерта, обладающего полюсным музыкальным вкусом, при случайном (возможно, корпоративном) присутствии на нём. Критикуя множество интерпретаций понятий «желание» и «мотив» и характеризуя чувства случайного зрителя-слушателя подобного мероприятия, Д. В. Колесов превозносит: «Одним словом, сумбур вместо музыки (!)» [4, с. 4]. Влияние факторов мотивации и предпочтений на эмоционально-чувственное состояние учащихся, сотрудников учреждений и организаций следует прогнозировать при проведении культурно-массовых мероприятий.

Катартическая (очищение). (Превосходная степень эмоционально-чувственного состояния слушателя, активированного средствами музыкального искусства). В данном контексте выделяют наиболее явные аспекты такого его самочувствия: душевный и духовный, умственный и физический. В совокупности они являются компонентами понятия «человеческий фактор». Эстетическая чувствительность выражается через многие состояния как юного, так и взрослого слушателя: «ком в горле», «слезы на глазах», «холодный пот на спине», «задержка дыхания» и др. Подобные устойчивые реакции на музыку и повторяющееся душевное самочувствие слушателя во многом обусловлены интенсивностью общения с ней.

Компенсаторная. (Восстановление психосоматического тонуса). Данная функция музыки обусловлена полюсной сущностью жизненного уклада человека. Его физиологическая усталость компенсируется созданием душевного комфорта, снижением эффекта повышенных интеллектуальных или физических нагрузок. Существует множество факторов восстановления психофизиологического тонуса индивидуума, но наиболее действенным и эффективным из них является восприятие объектов искусства, в особенности – музыки.

Пропологическая (закрепление определённого поведенческого стереотипа). (Создание основ воспитания моральных свойств у школьников средствами музыки). Различают понятия стереотипов и архетипов нравственности поступков и действий человека. Если первые относительно скоротечны, то вторые можно сравнить с классическими нормами поведения учащихся. Наряду с главенствующей ролью архетипов в воспитании подрастающего поколения, в педагогическом процессе необходимо коррелировать их с меняющимися условиями развития социума и стереотипами текущей жизни.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Релаксативная (снижение эмоционального напряжения). (Умаление психофизиологической перегруженности средствами музыки). При существующей вариативности снижения усталости ребёнка от занятия однообразной учебной деятельностью восприятие им музыки, соответствующей его эстетическим потребностям, обладает особыми свойствами релакса. Создаваемый психофизиологический контраст образно выразил в своем исследовании Ю.П. Попов: «Представить себе удовольствие без страдания в самом деле так же трудно, как мыслить существование левой стороны без существования правой» [2, с. 22]. Неслучайно уроки музыки в школе рассредоточивают в середине учебных занятий.

Суггестивная (внушение). (Нелинейное влияние на подсознание слушателей средствами музыкальной выразительности). Наиболее массовым видом искусства незримого внушения эмоционально-чувственного состояния слушателям обладает музыка. В контексте нравственно-эстетического и идеологического воспитания это её свойство является особенно очевидным. Например, весьма ощутимую лепту в победу в Великой Отечественной войне привнесли музыкальные произведения многих композиторов. Особенным внушающим свойством в тот угнетающий период истории обладала музыка песни А.В. Александрова «Священная война».

Эскапистская (уход от действительности). (Музыкальный фон, способствующий возникновению состояния «нирваны» /угасания, высшего блаженства/). Вероятно подобный эмоционально-чувственный тонус молодого человека можно связать с избыточным использованием переносных аудиоустройств и увлечённым отношением к компьютерным игровым программам. Суицидальные настроения среди представителей подрастающего поколения, возможно, во многом усугубляются именно подобными факторами. Как известно, некоторые направления современной музыки могут содержать и крайне негативный эффект воздействия на психику молодых людей.

Успокоения-возбуждения. (Тренинг релевантных поведенческих стереотипов у учащихся). Данная функция зафиксирована в работе 1872 года известного философа Ф. Ницше «Рождение трагедии из духа музыки». Её реальное воплощение становится очевидным как при звучании рэп и рок-композиций на молодежных дискотеках, так и душевно-релаксативного состояния, в особенности, «интровертов» в домашних условиях.

Педагогические функции музыки

Эстетическая. (Развитие способности к интуитивному и осознанному выявлению «прекрасного» и «возвышенного» в окружающей среде у слушателей). Наиболее благоприятной ситуацией можно считать совпадение индивидуальных эстетических предпочтений школьника или взрослого человека с общепринятыми архетипами культуры. Вполне понятно, что с течением времени музыкальные, в частности, вкусы могут существенно меняться. Вместе с тем их логично сверять с классическими постулатами «эстетического» как в искусстве, так и общественной жизни.

Воспитательная. (Последовательное усвоение учащимися общественных канонов поведения с учётом их цивилизационных изменений). Данный процесс длится на протяжении всей жизни человека, так как может рассматриваться в общесоциальном и узкокорпоративном контекстах. Его логично дифференцировать по критериям генетических свойств ребенка, энциклопедических знаний человека и его способности к интеграции названных показателей в деятельности. Понятия «воспитание» и «обучение» являются основными компонентами категории «образование» и функционируют комплексно.

Развития творческих способностей. (Формирование потребности в определении собственной сферы деятельности с целью максимального раскрытия индивидуальной креативности). Понятие «творчество» очень часто используемо в методической и научной

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

литературе. Иногда его отождествляют с категорией «креативность», что не является корректным. Зачастую данное понятие адресуют лишь к занятиям художественной деятельностью, хотя любой труд можно выполнять оригинально, неординарно. В педагогическом процессе важным представляется выявление у ребёнка его креативности (способности к определенному виду творчества), вследствие чего актуализируется проблема её практического воплощения и развития.

Образовательная. (Становление Человека /homo sapiens/). Несмотря на выразительную, эмоционально-чувственную сущность музыки, в её художественном содержании явно или нелинейно присутствует и когнитивный смысл. Благодаря вокальным жанрам и интердисциплинарным свойствам она обладает внушительным образовательным потенциалом. Отвечая на вопросы (К творчеству какого народа относится данное произведение? Какой менталитет у людей данной национальности? Чем отличается их одежда и сценические костюмы? Где географически располагается это государство?), учащиеся приобретают комплексные, энциклопедические знания.

Каноническая. (Актуализация народных традиций и классических постулатов музыкальной композиции). Принято рассматривать понятия «канон» в комплексе с категорией «эвристика». Для учащихся такой метод «выявления контрастов и сходств в музыке» является наиболее доступным. Любой инсайт (озарение), открытие со временем становятся известным фактом. При этом канон определяется многозначно: в виде жанра художественного произведения, стиля многоголосной музыки, традиционного правила действий или деятельности.

Познавательная. (Латентное влияние на обогащение энциклопедических знаний у слушателя). Музыкальное восприятие отличается комитантным (преходящим), гедонистическим и познавательным стилями постижения художественного содержания произведений. Для непрофессиональных слушателей наибольшим фактологическим материалом обладает вокально-хоровая музыка. Это объясняется семантическим (смысловым) содержанием поэтической части сочинений.

Эвристическая (открытие, нахождение, отыскивание). (Активизация инсайтного интеллектуального состояния в процессе музыкального восприятия). Эвристика как отрасль научных знаний долгое время признавалась прерогативой физиков и математиков. Вместе с тем открытия осуществляются преимущественно на основе эмоциональных переживаний человека. Неслучайно психологи и философы часто ссылаются в своих исследованиях на функционирование триумвирата: эмоций, интеллекта и воли. Социологи же вовсе называют конкретную цифру в 98% математиков, осуществивших свои открытия на основе эмоционально-чувственного состояния.

Эйдетическая (усиление образной памяти). (Непроизвольное функционирование мнемонической /укрепляющей и развивающей память/ обусловленности музыкального восприятия). Наглядным примером может являться «навязчивый» мотив какого-нибудь музыкального сочинения. Не менее эффективным приёмом можно считать использование композиторами или кинорежиссёрами музыкальных цитат с целью введения слушателя либо зрителя в контекст воспроизводимого произведения или транслируемого кино. Звучание четырёх тактов марша В. Агапкина «Прощание славянки», ассимилированных с основным музыкальным материалом, активизирует ассоциативные представления у слушателя на тему Великой Отечественной войны. Кроме этого звучание определённых мелодий воссоздаёт образные фрагменты жизни, связанные, в том числе, с его бытом. Данное свойство музыки можно считать безусловным фактором усиления памяти.

Гуманистическая. (Воплощение в музыке как виде искусства и предмете образования «человечности» и «добра»). Процесс музыкального восприятия является глубоко интимным, не нуждающимся в дидактическом назидании и навязывании

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

педагогом личных ассоциативных представлений учащимся. На уроке, в частности, проводится методически обоснованная психолого-педагогическая установка на восприятие, осуществляются повторные слушания сочинения с информационным дополнением, его художественно-педагогический анализ. Этими факторами определяется гуманистическое отношение к постижению музыкального содержания детьми.

В сознании непрофессиональных пользователей музыка представляется чаще одним из видов искусства. С предметом образования её отождествляют лишь немногие слушатели. Вместе с тем именно в педагогическом процессе особенно рельефно воплощается практико-ориентированный смысл музыкальных произведений. Формальное отношение к музыке как гедонистическому виду искусства также следует расценивать необоснованным и поверхностным. Такой категорический вывод обусловлен интимной сущностью сочинения, исполнения и восприятия её образцов. Толкование музыкального искусства как формы общественного сознания и художественно-образного отражения окружающей среды является лишь одним, очевидным аспектом его социального предназначения. Опосредованное воздействие названных функций музыки на психофизиологическое состояние слушателя происходит нелинейно, подсознательно, вне его генерального целеполагания. Безусловно, в данном явлении латентно заключён главный смысл её практикоориентированности.

Существенным аргументом реализации рассматриваемого свойства музыки является её образовательная (воспитательная, дидактическая, просветительская) сущность. Воплощается она не только в учебном процессе, но и комитантных, спонтанно возникающих условиях. Наблюдающаяся данность подтверждается всеобщим пользованием аудио и видеоустройствами. Вместе с тем такое восприятие произведений музыкального искусства вряд ли можно считать воспитательным. Подобное поведение общества свидетельствует о его нравственно-эстетическом состоянии и «оцифрованном», информационно-зависимом укладе жизни. На этом фоне контрастно проявляются тенденции меркантилизации музыкальной среды. Особенно негативно данный фактор влияет на музыкальные предпочтения и эстетические потребности детей и подростков. Именно поэтому весьма актуальным является поиск оригинальных, увлекательных для учащихся путей воплощения прагматической, образовательной сущности музыки в учебном процессе

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

0. Роллан Ромен. Музыкально-историческое наследие: в 8-ми вып. / редкол., сост. и коммент. В. Брянцевой. – М.: Музыка, 1988. – Вып. 3: Музыканты прошлых дней. Музыкальное путешествие в страну прошлого, 448 с.

1. Попов Ю.П. Логика: учеб пособие, 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2015, 296 с.

2. Голешевич Б.О. Музыкально-педагогическое проектирование: учеб. пособие. – Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2020, 276 с.

3. Колесов Д.В. Избранные психологические труды. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006, 736 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 82.091.7

ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВА ЛЮБВИ И УВАЖЕНИЯ К ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ УЧЕНИКОВ ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА

Утелбаева Айгуль Болысбековна
средняя школа № 51, Учитель русского языка и литературы
Шымкент, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются такие вопросы, которые охватывают экологические и гуманистические аспекты воспитания, широко представленные в творчестве этого выдающегося писателя. Айтматов в своих произведениях поднимал вопросы взаимоотношений человека с природой, экологии души, сохранения традиций и ценностей, которые актуальны и в наши дни.

Таким образом, произведения Чингиза Айтматова позволяют формировать у учеников не только нравственные и духовные ценности, но и важное понимание того, как важно бережно относиться к природе и окружающему миру.

Ключевые слова: Ч. Айтматов, произведение, русский язык и литература, воспитание любви, ученики

Одной из возможности учителя является дарить знания и вскрытия вдохновения нравственных чувств учеников с целью формирования у них личностных качеств посредством обучаемого предмета. Я являюсь учителем русского языка и литературы и с большим удовольствием провожу уроки, на которых мы с учениками обсуждаем историю возникновения слов, современную русскую лексику. Учимся работать с синонимами и фразеологизмами, пословицами и поговорками, сказками и легендами, которые пронизаны чувством любви к окружающей среде. При изучении русского языка и литературы, уделяем особое внимание ценностям и культуре народов населяющих нашу страну. В этом нам огромную помощь оказывает произведение всемирно известных писателей А.С. Пушкина, А. П Чехова, М.В. Лермонтова, Р. Гамзатова и т.д. Особое чувство у учеников возникает при рассмотрении произведений писателя Чингиза Айтматова, которые полны идеями гуманизма и огромной любви. В произведениях писателя поднимается непростые проблемы окружающего мира, описываются сложные ситуации, в которых оказываются его герои. Его персонажи являются достойными примерами подражания и помогает читателю отличить добро от зла. Поражает глубина и ширина охвата описываемых ситуаций, умение и стремление проникнуть в тайны бытия, попутно осветив острейшие проблемы, порожденные современной действительностью. Не отказываясь от создания национального колорита на основе различных фольклорных мотивов, Чингиз Айтматов все острее ставит проблемы общечеловеческие, вечные имеющие значение для всех времен и народов. На поприще современного многоликого мира глобализации в единой для всех эпохе XXI века Он ставит задачу служить своему

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

народу, общечеловеческими ценностями призывая нести имя человека достойно. По словам Чингиза Айтматова: «Перед каждым человеком стоит неизбывная задача – быть человеком, сегодня, завтра, всегда». Сам Чингиз Торекулович был образцом того, как надо быть человеку человеком и как надо любить Человека.

..., Пожалуй, каждое произведение Айтматова не просто знакомит читателя с особенностями степных народов, но задевает самые потаённые струны, заставляет сострадать главным героям, находить отголосок их печали в своём сердце, переосмысливать собственные ценности, открывая глаза на мир вокруг и на истинные человеческие качества – честность, искренность, любовь и дружба.

Уже в 1952 году появились первые рассказы будущего писателя, которые были опубликованы в местной газете. Молодой человек в совершенстве владел как киргизским, так и русским языком, поэтому его литературные творения выходили на обоих языках. В 1956 году Айтматов продолжил обучение в Москве на высших литературных курсах, которые окончил в 1958 году.

В 1957 году студент литературного института в Москве Чингиз Айтматов, приезжает на несколько дней к величайшему сказителю эпоса «Манас» **Саякбаю Каралаеву**, понять, что из себя представляет эпос, ставший олицетворением всего кыргызского народа. Он погружается в культуру своего народа, которые до конца его земной жизни будут сопровождать на пути ко всемирной славе. Всё это нашло отражение в киргизском эпосе «Манас», которое стоило ему ценой собственной карьеры.

Именно в результате покровительства казахского писателя и общественного деятеля Мухтара **Ауэзова**, молодой кыргызский писатель возвысился, сохранив эпос «Манас», предотвратив уход его в забытье. Эпос «Манас» воспитывает уважение и любовь к традициям своего народа, формирование у школьников таких нравственных понятий, как долг и ответственность

«Манас» — это огромный мир прошлого кыргызского народа, это его грандиозное художественное полотно, которое он вписал в панораму мировой культуры», - писал сам Чингиз Айтматов.

Писатель признавался, что черпал вдохновение в национальных легендах, благодаря которым произведения получались более реалистичными. «Моё направление - реалистическая проза эпического повествования. Я не вижу себя автором фантастических произведений, бестселлеров, детективов. У меня свой путь», - так характеризовал Он своё творчество.

В 1958 году в свет вышла его знаменитая повесть «Джамиля». В ней автор описал историю молодой замужней женщины, которая не побоялась бросить вызов семье, традициям и обычаям ради любви к простому раненому солдату Данияру. Джамиля с детства гоняла с отцом табуны. В характере ее проявились какие-то мужские черты, что-то резкое, а порой даже грубоватое. И работала Джамиля с мужской хваткой. Любила говорить правду в глаза, не прикидывалась тихоней. Свекровь даже гордилась такой невесткой. Мечтала когда-нибудь дом на нее оставить. С мужем Джамиля прожила 4 месяца, а потом война, он ушел на фронт. На ее пути появился раненый солдат, Данияр, а кто он и чей он, не знает никто. Оказывается, Данияр был коренным уроженцем аила. В детстве он остался сиротой. Года три мыкался по дворам, а потом подался к казахам –к родственникам по материнской линии. «И вот встретились два человека Джамиля и Данияр. Песня Данияра раскрывала большую человеческую душу. В его песне было что-то необыкновенно взволнованное, где музыка Данияра вобрала в себя все самые лучшие мелодии двух родных пародов и по своему сплела их в одну в единую песню - Песню любви! Данияр был человек глубоко влюбленный, это была какая-то другая, огромная любовь к жизни, к земле. Да, он хранил любовь в себе, в своей музыке. И каждый раз

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Джамиля потрясенная и растроганная, медленно тянула к нему руки. Почему Джамиля не стала скрывать свои чувства к Данияру и призналась? Могла ли она кривить душой перед мужем, перед семьей, перед свекровью и Данияром? Джамиля поняла жизнь, которой он радуется и огромная любовь к земле, о которой он поет, он связывает с ее образом. Любовь Джамили и Данияра - это истинная красота человеческих отношений. Эта повесть была переведена на французский язык Луи Арагоном и принесла молодому писателю международную известность.

Литературоведы делят творчество Айтматова на два периода. К первому относятся ранние произведения, написанные в духе социалистического реализма. А второй период включает в себя поздние работы писателя, в основном созданные за границей.

Ранние произведения насыщены романтикой, они лишены пафоса, в них особенно не поднимались глобальные проблемы о мироустройстве. Герои рассказов и повестей этого этапа – почти все кристально чистые и честные,
окрыленные настоящими и будущими успехами, а также где-то наивными нравами. Судьбы героев повестей Айтматова очень интересны, просты, понятны. Но его герои отличаются благородством, величием духа, чистой совестью, гуманностью, которые вдохновляет и тянет за собой читателя.

"Материнское поле" – это повесть о войне, но, не о героических подвигах на передовой, а о подвиге жителей, оставшихся в тылу. Две женские судьбы описаны в повести - Толгонай и Алиман, мудрость и молодость. Толгонай до войны прожила счастливую жизнь: муж, трое сыновей, любимая земля, пшеничные поля. Основная тема произведения - это разговор старой Толгонай с матушкой- землей. Алиман - невестка старшего сына- только начала свою взрослую жизнь. Обе женщины - образец нравственности и человечности. Внимание учеников обратить: «зачем люди воюют?»

В 1963 году вышел сборник «Повести гор и степей» («Джамиля», «Тополёк мой в красной косынке», «Первый учитель», «Верблюжий глаз»), в этих повестях поднимались проблемы философского и нравственного характера, которые искусно переплетались с восточным жизненным укладом и традициями. В произведениях Айтматова поднимались непростые проблемы окружающего мира, описывались сложные ситуации, в которых оказывались его герои. Поражала глубина и ширина охвата описываемых ситуаций, стремление проникнуть во все тайное бытие, раскрывая острейшие проблемы, порожденные современной действительностью. К числу таких лучших произведений Айтматова считаются повести «Прощай, Гульсары!» и «Белый пароход», а также романы «И дольше века длится день» и «Плаха».

В повести «Прощай, Гульсары!» описывается жизнь старого крестьянина Тананбая. Верный конь Гулсары служил своему хозяину на протяжении долгих лет, и теперь пришла пора проститься Тананбаю со своим преданным другом. Взаимоотношение Тананбая и Гульсары пронизаны любовью человека, которое формирует уважительные чувства учеников ко живому окружающей среды. После прочтения произведения дать задание ученикам написать эссе по ситуации: «Наступало утро. На краю оврага чуть тлели угольки костра. Рядом стоял седой старик. А Гульсары отошёл в небесные табуны».

В «Белом пароходе» Чингиз Айтматов рассказал печальную историю об одиночестве и несправедливости. Автор обнаруживает самые низменные пороки человеческой души и показывает, насколько люди жестоки и эгоистичны. Особенно ярко в произведении прослеживаются две проблемы: Противостояние добра и зла. Главный герой живет в двух параллельных мирах - вымышленном и реальном. Фантазируя, он оживляет предметы, наделяет животных благородными чертами, верит, что даже Орозкул изменится, если у него родится ребенок. Однако вскоре сталкивается с жестокой действительностью. Наблюдая за несчастьем деда и тетки, понимает, что в реальном мире не всегда добро и справедливость побеждают зло. Мальчик рассуждает: «Почему одни злые, другие добрые? Почему есть счастливые и несчастливые?». На эти вопросы автор не дает ответа, а предлагает читателю

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

поразмышлять. Отношение человека к природе. Пагубное влияние человека на природу - излюбленный мотив Чингиза Айтматова, который встречается во многих его произведениях. Автор изобличает зверскую жестокость людей по отношению к животным - часто необоснованную, ради собственной потехи. Описывая такие ситуаций, Он призывает сохранение природы, относиться к ней с уважением и любовью. Писатель пророчит: если человек не научится бережно с ней обращаться, его ждет неминуемая трагичная расплата. В повести автор затрагивает темы, которые важно обдумать каждому.

В 1977 году была опубликована повесть «Пегий пес, бегущий краем моря», одним из любимых произведений Айтматова. Главный герой «11» летний мальчик, которому пришла пора отправиться в море, чтобы осознать, что значит быть охотником, добытчиком и воином, бросая вызов судьбе в суровом неподвластном человеку море. В целом, основной темой произведений Чингиза Торекуловича была судьба обычного человека, который представлял собой весь человеческий род. Наиболее полно эта тема проявилась в его романах.

Первый роман Айтматова «И дольше века длится день» опубликован в 1980 году. Особенно интересны в романе вставки самого автора, в которых он рассказывает древние легенды, на которых выросло ни одно поколение. В одном отступлении речь идёт о войсках **Чингисхана**, а несколько десятков страниц спустя автор уже погружает своего читателя в историю одного манкурта – человека, потерявшего Родину, свой народ, свою память, забывший о крови, что течёт в его жилах. Чингиз Айтматов всегда считал, что намного легче уничтожить человека, чем удалить его память и разум, «вырвать корни того, что остаётся с человеком до его последнего вздоха, оставаясь его единственным обретением, уходящим вместе с ним и не доступным для других». Писатель рассказывает древние легенды, на которых выросло ни одно поколение. Мы называем землю матерью, матушкой, кормилицей, На деле мы иногда поступаем с ней безнравственно и жестоко, как люди поступает между собой. Все происходящее заставляет задумываться, что Земля ждет милосердия, как и люди ждут друг у друга доброту и нормального человеческого отношения. Тем временем роман «И дольше века длится день» множество раз издавался и переиздавался и особенно за рубежом. Здесь автор признается: «никто из читателей, столь горячо принявших роман, не подозревал, как сокрушался я в душе всякий раз на больших публичных встречах, ибо в романе было описано далеко не все, что я намерен был сказать. Не без оснований я избегал включать в повествование те события, которые явно не могли быть проходящими по цензурным соображениям». Эта внутренняя авторская неудовлетворенность, недосказанность, копившаяся многие годы, обида на обстоятельства и на самого себя, однако же нашли, наконец, свое разрешение – в интегрированной повести к роману — «Белое облако Чингисхана». Хотелось бы, чтобы читатели сами рассудили, стоило ли автору так долго мучиться, так долго держать в тени от недремлющего идеологического ока задуманные главы. Как бы то ни было книга теперь в полном составе. Какое-то время в новых переизданиях интегрированная повесть будет соседствовать с прежним названием романа «И дольше века длится день» и в скобках («Белое облако Чингисхана»).

Роман «Буранный полустанок» (И дольше века длится день) породил самые различные, мнения и дискуссия вокруг него продолжается. Несмотря на это, «И дольше века длится день», который лёг в основу многих советских и современных полнометражных картин.

Второй роман Айтматова, «Плаха», вышел через шесть лет, в 1986 году. Этот роман произвёл неизгладимое впечатление на читателей, подняв сразу несколько острых тем и заострив внимание на таких проблемах, как наркомания и коррупция, не обойдя стороной понятия веры, честности и искренности служителей церкви.

Роман «Плаха» – одно из самых драматичных произведений писателя с чрезвычайно напряженным сюжетом. Тяжелые сцены, созданные автором, имели целью привлечь внимание читателей к человеческим порокам, в том числе и к жестокому отношению к живой природе. Мы называем землю матерью, матушкой, кормилицей. На деле мы иногда поступаем с ней безнравственно и жестоко, как люди поступает между собой. Все

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

происходящее заставляет задумываться, что Земля ждет милосердия, как и люди ждут друг у друга доброту и нормального человеческого отношения. В романе Айтматов применил специальный прием очеловечивания животных, наделил их такими чертами, как благородство, забота о ближнем. Люди же, утратившие эти качества, противопоставляются нашим меньшим братьям. Всё их существование подчинено стремлению к наживе. Ради этого они не гнушаются ничем: воруют, убивают, распространяют наркотики. За предельно реалистическое освещение злободневных тем роман «Плаха» занял достойное место в золотой коллекции современной прозы. В романе поднимались проблемы веры, гибели природы, коррупции, наркомании, о которых раньше не принято было говорить вслух.

В 70-е–80-е годы Чингиз Торекулович занимался общественно-политической работой. За границей он был назначен послом Киргизии в странах Бенилюкса (Бельгия, Нидерланды, Люксембург). В этот период изменилось и направление творчества писателя, о чем ярко свидетельствует появление такого неоднозначного романа, как «Тавро Кассандры». По жанру это произведение можно отнести к антиутопии. Для тех, кто был близко знаком с ранними произведениями писателя, было непривычно осознавать, что это написал один и тот же человек. Проблема, поднимаемая в романе, касалась создания искусственного разума, что также было не характерно для раннего Айтматова с его проникновенными рассказами о любви, его повестями, украшенными мифами и легендами. Чингиз Айтматов в произведении «Тавро Кассандры» пишет о компьютерной науке, о создании интеллектуальных систем, которые выполняют задачи и действия, требующие разумного мышления. Проблема, поднимаемая в романе, создания искусственного разума, где форму намерения осуществляет специалист. При больших технических возможностях человека, прояснить ученикам, что нравственные чувства - доброта, милосердие и любовь характерна только для человека, которое означает **личность** формируется этими качествами. И возможность учителя заключается в том, чтобы открыть ученику мир истории и культуры своего народа и общечеловеческого развития, где главными героями этих происшествий являемся мы с Вами – люди. Важно знакомить учеников с классической литературой, живописью и музыкой своего народа, и ценностями мировой цивилизаций. Стоит процитировать Чингиза Айтматова, чтобы захотеть думать и обсуждать прекрасное. Отдавая должное всемирно известным писателям, следует гордиться, что в этом ряду находится и Чингиз Айтматов, выдающийся прозаик киргизской и русской литературы, дипломат и общественный деятель, Чингиз Айтматов писатель гуманист, новатор. Он великий драматург и талантливый публицист и лучший сценарист мира. По мотивам его произведений поставлено более 20 фильмов. Он также занимает первое место по количеству переводов на другие языки. Его перевели на свои языки, как большие, так и малые народы. Он классик мировой литературы!

Судьба героев произведения Чингиза Айтматова, Он сам и его кредо в жизни, выраженные в нижесказанных цитатах требует задумываться многим достойно нести имя - ***Человек:***

«А ведь перед каждым человеком стоит неизбывная задача – быть человеком, сегодня, завтра, всегда».

«Как трудно рождалось в человеке человеческое…»

«Когда враг погибает в бою, он перестает быть врагом».

«Не зря, говорят, люди не прощают тому, кто не умеет заставить уважать себя».

«…добро не лежит на дороге, его случайно не подберешь. Добру человек у человека учится».

«Путь к истине – повседневный путь к совершенству».

Юные друзья, милые ученики пусть в вашем сердце живет гармония, милосердие и цитаты великого писателя Чингиза Айтматова!

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

КЕҢЕСТІК ҚАЙТА ҚҰРУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ ҚАЗАҚСТАН БАСПАСӨЗІНДЕ

Садықов Сейдулла
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
қауым. профессор (доцент), филология ғылымдарының докторы
Түркістан, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада 1980 жылдың ортасына қарай КСРО-да түрлі объективтік және субъективтік факторлардың зардабынан шешімін таппай қордаланып қалған проблемаларың алып елді тығырыққа тиегені негізге алынады. Қайта құрудың алғашқы кезеңінде дімкәс қоғамның кеселдерін айқындауға қадамдар жасалды. Бұқара санасын коммунистік идеологиямен улап келгендердің алғы шебінде журналистер де жүрген болып шықты.

Қайта құрудың бастапқы кезеңінде ел басшылығындағылар экономикада, саясатта, әлеуметтік салады, ұлт мәселесінде қаншалықты қиындықтардың бар екенін түсінбеді. КСРО-да ұлтаралық қатынастардың шиеленісіп тұрғаны байқалғанмен, ұзақ жылдар бойы шындық проблемалар әсіресе қызыл сөздермен бүркемеленіп отырды. 1986 жылғы 16-18 желтоқсандағы Алматыда болған оқиға ұлттық сипат алған көтеріліске ұласты. Бұл оқиға-көтеріліс қазақ халқының ұлттық сана-сезімінің қаншалықты көтерілгенін, өзін дербес те нағыз ұлт ретінде идентификацияландырғанын әлемге паш етті.

Кілт сөздер: Кеңестік тоқырау, қайта құру, коммунистік идеология, бұқара санасы, ұлтаралық қатынас, желтоқсан оқиға-көтерілісі, қазақ әлемі.

1980-жылдардың ортасына қарай КСРО-да түрлі объективтік және субъективті факторлардың күшімен шешімін таппай қордаланып қалған проблемалар экономиканың даму қарқынының жоғалуы секілді келеңсіз құбылысқа әкеліп соқты. Әлеуметтік коррозия мен жүйенің деформациясы елдің дағдарыс жағдайы алдында тұрғанынан хабардар етті. Өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығындағы ұзаққа созылған тоқырау тауарлар мен бірінші кезекте қажетті азық-түлік тапшылығының барған сайын өсе түсуін туындатты.

1985 жылы наурызда М.С.Горбачевтің билік басына келуі елді модернизациялау жөніндегі міндеттерді жүзеге асырудың басы болды. СОКП Орталық Комитетінің 1985 жылғы сәуір Пленумы барлық салаларды түбірімен қайта құру жолымен кеңес қоғамын жаңғырту бағыттарын белгіледі. Ел басшылығы жүргізген талдау жұмыстары кеңес мемлекетінің қоғамдық-саяси өміріндегі экономикалық, әлеуметтік және рухани проблемаларды шешуде түбірлі жаңа амалдар қажеттігі жөніндегі ойларға жетеледі.

Бұл мәселелер жөнінде «Правда» газеті өз басмақаласында он екінші бесжылдықтың өн бойында және 2000 жылға қарай «осы жылдарға дейін жинақталған көлемде тең өндірістік потенциал жасау қажет, ал ұлттық табыс екі есеге жуық өсуі тиіс» деп жазды [1].

Тоқырау процестерінің одан әрі өсе түсуінің қаншалықты зардаптары болатынын жақсы түсінген идеология қызметкерлерінің отряды, журналистер, халықтың едәуір бөлігі қоғамдық өмірді қайта құруға бағытталған шақыруларды қызу қолдады. Сонымен бірге тоқырау кезеңінің көрінісі ретінде талқылауға ұшыраған келеңсіз процестер осы

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

идеологиялық қызметкерлер отряды жауынгерлерінің бойына бұдан көп ілгері, қоғам дамуының сонау жеке басқа табынудың алғашқы қадамдарынан бастап, бюрократизм, волюнтаризм, субъективизм кең жайылған кезеңдер аралығында сіңіп кеткен болатын.

Қайта құрудың алғашқы кезеңінде дімкәс қоғамның кеселдері нақты айқындалып, оны таратушыларды анықтауға әрекет жасалды. Сол тұста айқындалғандай, бұқара санасын коммунистік идеологиямен улап келгендердің алғы шебінде журналистер де жүрген болып шықты. Кейіннен қоғам дамуына кедергі келтіріп отырған осы кеселді құбылыстарды ой елегінен өткізіп, таразылау арқылы «жаңаша ойлау» деген тіркес пайда болды. Қайта құрудың бастапқы кезеңінде саяси-әлеуметтік ортадағы алғашқы өзгерістер ескі тәсілдермен жүргізілді: газет беттерінде тағы да сол жаттанды догматизмге негізделген ұрандар мен шақырулар атойлады. Мысалы, сондай жаттанды әдістің бірі ретінде идеологиялық практикада баяғы 20-жылдары-ақ берік орын алған «ішкі жау» жөніндегі ұғым-түсініктің қайтадан бас көтергенін алуға болады. Осылайша, «қайта құру қарсыластары» аталған топтар бас көтеріп, бітіспес идеологиялық майдан басталды. Газет-журналдар беттері бір-бірімен кереғар идеялар сайысы алаңына айналды. Жетпіс жылға жуық уақыт бойы өңін әртүрлі формада өзгертіп, дамып келген кеңестік жүйенің бір-бірімен сабақтасып жатқан сталиндік, хрущевтік, брежневтік догматизмдері жан тәсілім алдындағы соңғы тыныстарын алып жатты. Осы тұста идеялар қақтығысы күшіне міне бастады да, олардың арасында бітіспес күрес жүріп жатты.

Республикалық ұлттық газеттердің тігінділерін ақтарып отырсаңыз, олардың бағыт-бағдарының түбірлі өзгерістерге ұшырағанын аңғару қиын емес. Материалдарда тоқырау жылдарындағы керенаулық, бірсарындылық жоқ, өзекті мәселелер кесек-кесегімен көрініс тапты. Қалай дегенмен де журналист сөзі бұрынғы қай кездегіден асқақ естілді, баспасөз беттері талас-тартыстың алаңына айналды. Осы ретте кейбір жанрлар мазмұнының өзгерістерге ұшырағанын да айта кеткен жөн. Айталық, республикалық ұлттық газеттер енді схематизм, формализмге тән бас мақалаларды бермейтін болды. Нақты проблемалық немесе сын мақала қазақ публицистикасының негізгі формасына айналды, ол қордаланып қалған келеңсіздіктермен қарсы күресте баспасөздің маңызды функциясын атқарды. Консерватизм, бюрократизм негізгі сын объектісіне айналды. Жариялылық, қоғамдағы терең өзгерістер мерзімді басылымдар беттеріндегі ескі шаңды тазарта бастады. Азаматтық үн аңғарылатын хаттар тасқыны оқырмандар белсенділігінің айқын куәсі болды. Газеттер беттеріндегі жаңа айдарлармен жарық көріп жатқан сын материалдар демократия мен жариялылықтың өріс алып келе жатқанын дәлелдеді. (Мысалы, қараңыз: «Социалистік Қазақстан» газетінде 1986, 1987, 1988, 1989 жылдарда «Партия тұрмысы: қайта құру қадамдары», «Ашық әңгіме: қайта құру қалай жүруде?», «Қайта құру – уақыт талабы», «Партия тұрмысы: қайта құру барысы», «Партия тұрмысы: адам факторы», «Қоғамдық пікір» атты айдарлармен берілген материалдар легі – С.С.).

Уақыт өте келе М.С.Горбачев сөздерінің бірінде қайта құрудың бастапқы кезінде ел басшылығының экономикада, саясатта, әлеуметтік салада, ұлт мәселесінде қаншалықты қиындықтардың бар екенін, олардың түбінде қандай зардаптарға әкеліп соғуы мүмкін екенін жете түсінбей-ақ қойғанын айтты. Дегенмен де ол XIX партия конференциясында жасаған баяндамасында ұлт саясатына қатысты тоқтала келе, бұл бағытта проблеманың жоқтығына кәміл сенетінін жария етті [2]. Демек, тәжірибелі партиялық функционер ретінде оның санасында жылдар бойы айтылып келген «елде ұлттық мәселе түбірімен толық шешілген, бұл социалистік қоғамдық құрылыстың ұлы жеңістерінің бірі» дегендей қорытынды ойлар мызғымастай орын тепкен [3].

Алып елде ұлтаралық қатынастардың шиеленісіп тұрғаны байқалғанмен, бұл салада ұзақ жылдар бойы шынайы шындық проблемаларды әсіре қызыл сөздермен бүркемелеп отыру белең алған болатын. Терең ойластырылған іс-қимыл орнына бұрқ-сарқ қайнаған

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

қоғамдық өмірдегі тыныс-тіршілік, ұлттық бұлқыныстар схематизмге негізделген фразалармен ауыздықталып келді.

КСРО-да ұлтаралық қатынастар саласы мен ұлттық саясатта орын алып отырған жағдайдың мәз емес екендігі тұрғысындағы қоңыраулар үні қайта құрудың алғашқы жылдарында-ақ естіле бастады. Егер 1985 жылғы Якутиядағы студенттер толқуларына байланысты оқиғалар баспасөзде ескерусіз қалса, ал 1986 жылғы 16-18 желтоқсандағы Алматыдағы оқиға кең түрде жария етілді. Егер якутиялық оқиға әлеуметтік проблемаларға ғана байланысты болса, Алматыдағы тек оқиға ғана емес, ұлттық сипат алған көтеріліске ұласты.

Орталықтың ұлттық өзіндік ерекшеліктерге селкеу көзқарасы, ұлттық дамудың көптеген проблемаларының шешімін таппауы ұлттық санаға салқынын тигізіп, халықтың болашағына алаңдаушылық сезімін туғызумен болды. Бұл қордаланған қарама-қайшылықтардың ушыға түсуіне әкеліп, қауіпті жарылыстық сипат алды. Орталық тұтас халықтың ой-пікірімен санаспай-ақ Қазақстан басшылығына бұрын есітіп-білмеген мүлдем бейтаныс Н.В.Колбинді алып келгенде сол жарылыс болды да. Мұндай жағдайда, жергілікті халықтың ар-намысын аяқ асты еткенде эмоцияның буырқанған күшінің қаншалықты тегеурінді болатынын тәкаппар да момын қазақ халқы сол күндері айқын дәлелдеді.

Бұл оқиға-көтеріліс жөнінде шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары жаппай жазып жатты. Қазақстандық зерттеуші Н.Кенжеғұлова шетелдік баспасөздің Алматыдағы оқиғалар туралы жеделдікпен жазғанын айтады. Бастапқыда реакцияның тез болғаны соншалықты, фактілер ешқандай түсіндірмесіз-ақ жарияланып жатты. Бұл суыт хабарды әлемдегі барлық ірі ақпарат агенттіктері мен көптеген баспасөз және аудиовизуалды бұқаралық ақпарат құралдары жарыса берумен болды [4].

Бұл кеңес баспасөзін оқиғаға байыппен қарауға мәжбүрледі. Алматы оқиға-көтерілісі қазақ халқының ұлттық сана-сезім дәрежесінің қаншалықты көтерілгенін, өзін дербес те нағыз ұлт ретінде идентификацияландырғанын, кеңестік Конституция шеңберінде болса да тұтас халық ретінде республика басшылығына жергілікті кадрдың кандидатурасын ұсынуға құқылы екенін жете түсінгендіктерін көрсетіп берді.

Жасанды саясат жүргізу арқылы халықтардың сана-сезімін улап, көздеген мақсаттарына жетіп келген империялық өктем күштерді Кеңес Одағын ғана емес, бүкіл әлемді дүр сілкіндірген Қазақстандағы 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы қатты сескендіріп, тіксіндірді. Бұл тек жастар ғана емес, тұтас қазақ халқының ұлттық сана-сезімінің орталықтың жылдар бойы қалыптасып келген әділетсіздігіне, империялық өктемдікке негізделген орыс шовинизміне қарсы бағытталған бұлқынысы еді. Ұлттық ар-намыстың оянуы, кемерінен асып, шиыршық атуы заңды құбылыс болатын. Халқымыздың тарихында өшпес із қалдырған Желтоқсанның қасірет-қайғысы жөнінде аз жазылған жоқ, сол қанды оқиғалардың әлі де талай-талай томдарға жүк болары да ақиқат. Мұны тарихшылардың үлесіне қалдырайық. Осылай десек, біз үшін қазақ халқының тарихында үлкен орын алатын Желтоқсан ақиқаты турасында орталық басылымдар тегершігінің қалай айналғаны жөнінде шама-шарқымызша талдау жасау арқылы империялық өктемдіктің кезекті құйтырқы әрекеттерін паш ету маңызды болмақ.

Желтоқсан оқиғасы былай басталды. Орталық және республикалық газеттердің 1986 жылғы 17 желтоқсан күнгі нөмірінде Қазақстан КП Орталық Комитетінің кезекті Пленумы туралы хабар беріліп, онда «16 желтоқсанда Қазақстан КП Орталық Комитетінің ұйымдық мәселе қарастырған V пленумы болып өтті. Пленум Д.А.Қонаевты зейнеткерлікке кетуіне байланысты Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметінен босатты. Оның орнына СОКП Орталық Комитетінің мүшесі, Ульяновск обкомының бірінші хатшысы Г.В.Колбин сайланды» деп көрсетілген [5]. Бұл

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

хабар республика жұртшылығын дүр сілкіндіріп, наразылық толқынын туғызды. Ол Алматыдағы алаңда басталды.

Ал, 1986 жылғы 19 желтоқсанда Кеңестер Одағы телеграф агенттігінің таратуымен барлық газеттерде Алматыдағы оқиға туралы «Сообщение из Алма-Аты» деген тақырыппен төмендегідей хабар жарияланды: «Алматы. 18 желтоқсан. Кеше кешке және бүгін күндіз Алматы қаласында ұлттық шиеленіс туғызатын элементтері бар жастар тобы көшелерге шығып, Қазақстан Колмпартиясының Орталық Комитетінде болып өткен V пленумның шешімдерімен келіспейтіндіктерін айтты. Олар құқық қорғау өкілдеріне қарсылық көрсетіп, бұзақылық, антиқоғамдық, паразиттік әрекеттер жасады. Және дүкендер мен жеке автомобильдерді өртеді. Алайда, барлық кәсіпорындар, қалалық транспорт, оқу орындары қалпында» [6].

Орталықтың нұсқауымен бұл суыт хабар тек орыс газеттерінде ғана емес, жергілікті қазақ газеттерінде жедел түрде жарық көрді. Елде демократиялық бұлқыныс ширығып, арнасынан тасып жатты. Орталық бұл бас көтеруге себепшілерді ең алдымен жастар емес, ірі зиялы топтардың арасынан іздестіріп, соларды кінәлайтындай кейіп танытты.

Бұл оқиға-көтеріліс жөнінде СОКП Орталық Комитеті Саяси бюросының мүшесі, Қазақстан КП Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болған Д.А.Қонаев өз мемуарында толық сипаттап жазды. Оның жазбалары желтоқсан толқуының шынайы шындықтарын толыққанды күйде алға тартады [7].

Уақыт өте келе КОКП Орталық Комитетінің атышулы: «Қазақ республикалық партия ұйымының еңбекшілерге интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жұмысы туралы» қаулысы қазақ халқының ашу-ызасын туғызды [8]. Қаулыда «қазақ ұлтшылдығы» деген сөз бар еді.

Орталық газеттердің республикадағы меншікті тілшілерінің желтоқсан көтерілісін жан-жақты беруге тырысқан, орталықтың өктемдігі айқын аңғарылып тұрған сыңаржақ материалдары беріле бастады. «Уақыты келгенде Алматыдағы оқиғаны ұйымдастырушылардың кім екенін білетін сәттің туатынына мен сенемін, шүбәсіз сенемін... Республикада тұратын қазақтар мен басқа да халықтардың арасына баспалап келіп, сенімсіздік ұрығын сепкісі келгендердің түрін де, аты-жөнін де білуге тиіс. Біздің балаларымызды кімдердің алдағанын білетін күн де келеді. Өтірікпен, өсекпен оларды студенттік жатақханалардан алып шығып, қолдарына дұшпандық, сауатсыз транспоранттар ұстатып, өздері бас сауғалап қалғандарды әлі білетін боламыз», - деп жазды «Литературная газетада» жарияланған мақалада. Материал авторы, газеттің Қазақстандағы меншікті тілшісі А.Самойленко «Көп жастар жазасын алды, комсомолдан шығарылды, правоға қарсы әрекеттері үшін оқу орындарынан қуылды, біразының бұзақылығы, жаппай тәртіпсіздік жасағаны үшін істері сотта қаралатын болды. Әрине, тәртіпсіздіктердің басшыларын, ұйымдастырушыларды іздестіруді табанды түрде жедел жүргізу керек», - деп орталықтың өктемдік пиғылын ашық білдірді [9]. Ал, одан одақтық жастар газеті «Комсомольская правда» да қалысқан жоқ. Басылымдағы «Ащы сабақ» атты материалдың мына жолдары ерекше назар аудартады: «Біршама уақыт өтіп, ұлтшылдық пиғылдағы желтоқсан оқиғаларындағы іс-әрекеттердің себебі айқындала түскен шақта бұған не деп жауап беруге болады?.. Жастардың бір бөлігінің ұлтшылдық көзқарастары кеше ғана қалыптасқан жоқ. Олар баршаның көз алдында, уақытымен оталмаса қаулап өсетін арамшөп сияқты өскен болатын.

Республикада жүзден астам ұлт пен ұлыстың өкілдері тұратынына қарамастан қазақ астанасында, қаланың жоғары оқу орындары мен техникумдарында оқитындардың басым көпшілігі жергілікті ұлт өкілдері екендігіне назар аудармады. Жатақханада студенттердің ұлттық белгісіне қарай орналасуы ұсақ-түйек деп қарады» [10].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Осылайша, журналист бар мәселені сайып келгенде өріс алған ұлтшылдыққа әкеліп тірейді. Шындығында солай ма еді? Бұл сыңаржақ ұшқары пікір болатын. «Өйткені сол тұста партияның сенімді идеологиялық қарауына айналған бұқаралық ақпарат құралдарында «ұлтшыл» жастардың оқу орындарында өз ана тілінде оқи алмайтыны, астана зауыттары мен фабрикаларында ең аз ақылы жұмысқа қолдары әрең жететінін, мүмкіндіктері толық жоқтығы, пәтер зардабын шеккендер тек қазақтар екендігін, қазақ тіліндегі мектептердің, балабақшалардың жыл санап жоғалып бара жатқандығын, ұлт тағдырына, тіл тағдырына қатысты көкейкесті, күрделі мәселелердің, проблемалардың шешімін таппай келе жатқандығы жөнінде, жергілікті ұлт өкілдерінің көп жерде кемсітушілікке ұшырап, өзінің азаматтық құқын тіпті қорғай да алмай қалатыны жайында бір ауыз сөз айтылған жоқ» [11].

Кеңестер Одағының бас басылымы «Правда» газеті Желтоқсан оқиғасына оралып соғып отырды. Демократиялық бұлқыныстың себеп-салдарына талдау жасалып жатты. Осылайша отқа май құюмен болды. Материалдарда тұтас ұлтты және ұлтшылдықты кінәлау, ешбір негізсіз қара күйе жағу пиғылы негізгі өзек болып, өріліп жатты. Кезінде газетте жарияланған «Мардамсудың салдары» деген мақала халықтың орынды ашу-ызасын туғызды [12]. Автор ешбір ғылыми негізсіз қазақ ұлтшылдығын дәлелдеуге тырысып, өз ұлтына өз қолымен қара күйені баттастыра жақты.

Енді осыған аз-кем тоқтала кетейік.

Одақтық бас басылымның Қазақстандағы меншікті тілшісі Т.Есілбаев «Вечерняя Алма-Ата» газетінің Алматыда ашылған оқушыларға арналған тәрбие мекемесінен жариялаған репортажына түсініктеме бере келе газеттің «бұл жерде тәрбие мен оқу қазақ тілінде жүргізілетін болады, мұның өзі балалардың қалауы» деген сөздеріне назар аударады да «газет таза ұлттық мәселені насихаттап отыр» деген айып тағады (өктемдіктің шегі болмағандығының бір көрінісі осы еді. Әйтпесе, бір миллион халқы бар республика астанасы – Алматы қаласында мұның ұлттық екінші балалар бақшасы екенін еске салар болсақ, істің қаншалықты насырға шауып тұрғаны айқындала түседі. – С.С.)

Бұдан әрі мақала авторы Т.Есілбаев «Социалистік Қазақстан» газетінің бұл фактіні тарихи құбылыс ретінде бағалап отырғанын айтады. «Правданың» қазақ тілшісі «Ленинші жас» газетінің Алматы мен тың облыстарындағы қалаларда қазақ тілінде оқытатын мектептер мен мектеп жасына дейінгі балалар мекемелерін көбірек ашу керек деген ұсынысын келтіре отырып, «республикада қазақ тілінде тәрбие беріп, оқытатын мектептер мен балалар бақшалары аз емес» дей келе «Адамдарды біртұтас социалистік Отанға шексіз берілгендік рухта тәрбиелеуден артық мәртебелі міндет болуы мүмкін емес» деген тұжырым жасайды.

Сонда қалай, автордың қазақ тілінде біртұтас Отанға берілгендік рухында тәрбиелеуге болмағаны ма?! Демек, тілшінің жазған сөздерінің астарына үңілер болсақ, маңызы жөнінен орыс тілі интернационалдық, ал қазақ тілі ұлтшылдыққа апарады екен!

Бертін келе орталықтың тағы бір басылымы – «Молодая гвардия» журналының тілшісі Ж.Г.Головоткин өз мақаласында желтоқсан оқиғасының әлеуметтік-саяси тамырларын өзінше «қазбалады» [13]. Журнал тілшісі «Бұл орталық мемлекеттік органдар бақылауының әлсіздігінің нәтижесінде болған, содан келіп, біріншіден, белгілі бір ру не жүзге жататын қандық туысқандық принциптері бойынша бірлестіктер пайда болған; екіншіден, жергілікті ұлт өкілдері бірқатар артықшылықтарға ие болған; үшіншіден, жоғары оқу орындарында қазақ жастарының саны күрт өсіп кеткен» дей келе, «мұның бәрі ұлттар теңдігі принципінің жергілікті этностың пайдасына қарай бұзылуына (!!! – автор ескертпесі) әкеп соқты» деген пікір айтады.

Орталықтың тағы бір басты басылымдарының бірі – «Известия» газетінде жарияланған «Шырмауық» атты мақала негізінен республика оқу орындарының

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

басшылықтарына тиісті, Желтоқсан оқиғасына тікелей соларды кінәлі етіп көрсетуге тырысып-ақ бақты [14]. Материалда аттары аталған бірқатар қазақ зиялылары Желтоқсанның «құрбаны» болды.

Сол жылдары Желтоқсан оқиғасы орталық газет-журналдардың негізгі тақырыптарының біріне айналды. Оларда жарияланған материалдар ізінше-ақ қазақ тіліне аударылып, жергілікті басылымдарда жарық көріп жатты. Ал, жергілікті қазақ баспасөзінің Желтоқсан ақиқатын шынайы талдауға, тіпті бұл жөнінде нақты кесімді ой айтуға құқығы болмады. Тек «Қызыл империя» құлап, коммунистік партия аренадан кеткеннен соң ғана тәуелсіз еліміздің бұқаралық ақпарат құралдары Желтоқсан оқиғасы жөніндегі шындықты бар дауыспен айту мүмкіндігіне ие болды. Бұған жету жолында, яғни бес жылға жуық уақыт ішінде ғана Желтоқсан ақиқатын айтуға бел байлаған талай-талай азаматтарымыз жазықсыз жапа шекті. Қалай десек те, Желтоқсан шындығы құнының тым қымбатқа түскені ақиқат. Дегенмен де халқымыздың Мұхтар Шаханов, Хасен Қожахметов сияқты ұлдары Желтоқсан шындығын іздеп шарқ ұрды, бастарын қауіп-қатерге байлады.

Үлкен өкінішке қарай, сол тұста «Литературная газетадағы» мақаласында белгілі қазақ жазушысы Ә.Әлімжанов та біржақтылық танытты [15]. Ол насихаттық әдістің ауқымынан шыға алмай, бәрін де патриоттық және интернационалдық тәрбиедегі кемшіліктерге, экономика мен кадр саясатындағы, т.б. келеңсіздіктерге әкеліп тірейді.

«Правда» газеті бастаған орталықтағы газет-журналдарда жарияланған материалдар республика бұқаралық ақпарат құралдары үшін басты ұстанымға айналды. Олар өзіндік пікір айтуға, айтыс-тартысқа бара қойған жоқ. Оның үстіне Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Г.В.Колбин 1987 жылы 15 қаңтарда республика бұқаралық ақпарат құралдары мен насихат басшыларымен, орталық басылымдар журналистерімен кездесуінде қазақстандық баспасөз алдына қатаң міндет қойды. «Бұқаралық ақпарат құралдары мен насихат, - деді ол, - тәрбие жұмысын бұрынғыдан да күшейте түсіп, кеңестік патриотизм мен социалистік интернационализм идеяларын барынша ашып көрсетуі, ұлтаралық қатынастардың өзекті мәселелерін батыл көтеруі тиіс» [16].

Осыдан кейін республикалық баспасөз беттерінде желтоқсан толқуларына авторлар «өзіндік баға берген» материалдар көріне бастады. Бұлар партия органдары белгілеп берген шеңберде бірізді шаблонмен жазылды. Бәрі де «өз ұясына» қайта оралғандай болды. Мақалалардағы штамптардан, клишелерден көз сүрінді: «жастардың рухани дүниесіне интернационализмді мақсаткерлікпен қалыптастыру», «жіберілген қателіктер мен келеңсіздіктер жөнінде ашық әңгіме болды», «қоғамдық тәрбиенің резервтері туралы», «интернационализм рухы жоғары оқу орындарының өмір салтына айналуда», «ұлттық пен интернационализмнің диалектикасы», «ұлттық әлеуметтік құрылымды сауықтыруға білім деңгейінің ықпалы», «Бірлескен еңбек, мызғымас достық ұлттық мәдениет пен салт-дәстүрге мүдде ортақтығын туғызады, ұлтаралық байланыстарды күшейтуге мүмкіндік береді», т.б.с.с.

Қазақстан партия ұйымының бірінші хатшысы Г.В.Колбин басшылығының бастапқы кезінде басты назарды кадр саясатының барлық тұстарын демократияландыруға аудара келе, республикада кадр мәселесін шешуде жеке басқа берілгендік, тамыр-таныстық, жерлестік, т.б. принциптерінің кең пайдаланылғанын мәлімдеді. (Кейін айқындалғандай, республика партия ұйымы жаңа басшысының сол кездегі шақырулары тұтастай алғанда өз ісінен тым алшақ жатты. – С.С.).

Әдебиеттер мен партиялық құжаттарда жылдар бойы мемлекеттік аппараттың кадрларын іріктеумен және орналастырумен партияның айналысатыны айтылып келді. Іс жүзінде бұл міндетті орындаумен көп жағдайда қатардағы коммунистер мен қалың

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

бұқарадан қол үзген партиялық аппарат айналысты. Шын мәнінде, партиялық аппарат мемлекеттік аппаратты құрды. Аппаратқа таңдау ресми түрде адамдардың іскерлік, саяси және моральдық сапалық белгілерімен түсті. Ал іс жүзінде, бұл принциптер есепке алынбады [17].

Партия қызметкерлерінің практикалық қызметінде кадрларды үміткердің іскерлік сапасына емес, анкеталық мәліметке, мінездеменің қай тұрғыда жазылуына қарай орналастыру әдісі кеңінен қолданылатын болды. Адамның кейбір кері сапасы міндеті түрде көрсетілетін жартыжылдық немесе жылдық аттестациялар кеңінен таратылып жатты. Осы жерде берілетін мінездеменің объективсіздігі аңғарылады. Егер адамның бойында жағымсыз қасиет болмаса, онда оны ойдан құрастыра салатын.

1988 жылғы жаз айында өткен XIX Бүкілодақтық партия конференциясынан кейін жағдай өзгере бастады. Онда қайта құру бағытымен алға басу қажеттігі жария етілді [18]. Ал бұл үшін социалистік қоғамға кесел болып жабысқан жеке басқа табыну мен тоқырау жылдарындағы кедергілерді жою қажеттігі туындады. Бұлар қоғам дамуын ондаған жылдарға шегеріп, адамдық, адамгершілік және идеялық селкеуліктерді туындатты. Форумға қатысушылар елді жаңғыртуды екі бағытта жүргізу қажеттігіне баса назар аударды. Біріншісі – экономикалық сауықтыру, екіншісі – кең көлемде демократияландыру. Соңғысы кеңес адамының құқығын қамтамасыз ету, биліктің қоғам алдындағы әлеуметтік және адамгершілік жауапкершілігін арттыру және шынайы халықтық билікке көшу арқылы ғана мүмкін екендігін білдірді.

Өткен кезеңдерде артта қалып келген республикалардың жедел қарқынмен дамуына мүмкіндік беретін кең көлемді шаралар жүйесінде жеңілдетілген бюджет және салық саясаты ерекше рөл атқарды. Мысалы, отызыншы жылдары мынадай жалпы көрініс қалыптасты: орталықтандырылған көздерден алынатын дотация есебінен көптеген одақтас республикалардың бюджеттен шыққан шығынының 60 пайыздан астамы жабылып отырды. Осылайша, мемлекет бюджет каналдары арқылы көптеген халықтардың мүддесіне сай ұлттық табысты қайта бөлуді жүргізді. Мұндай саясаттың нәтижесінде еліміз 40-жылдардың аяғы мен 50-жылдардың басында көптеген мәселелерде ұлттардың шын мәнінде теңдігіне қол жеткізді. Осындай өзекті міндеттердің шешілуімен бірге көптеген жеңілдіктер мен артықшылықтарға мұқтаждық қажет болмай қалды. Өзге де әртүрлі себептерге байланысты мұндай тәжірибе 90-жылдарға дейін сақталып келді. Мысалы, 1989 жылы Орта Азия республикаларына одақтық бюджеттен бірнеше миллиард сом көлемінде дотация бөлінді [19]. Кеңестер Одағының ыдырау қарсаңына дейін құпия сақталып, айтылмай келген осындай жағдай, бір жағынан, жергілікті басшылық арасында масылдық пиғылдың кең өріс алуына жол ашты. Екінші жағынан, бұл жергілікті халық арасында өз республикасының жалпы одақтық саясаттағы өлшеусіз үлкен үлесі жөніндегі сенімнің кең етек жаюымен түсіндіріледі. Басшылықтың емеурінін ұққан ұлттық интеллигенцияның бір бөлігі бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен республиканың одақтағы «ерекше» рөлі жөнінде аңыз-хабарлар таратып жатты.

Бұған Қазақстан мысал бола алады. 1987 жылы 17 наурызда өткен VIII Пленумда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті бюросының баяндамасында өздерінің жеке жұмыстарындағы олқылықтар жөнінде ауыз ашпаған басшылық «Қазақстан өз нанымен Ресейді де, Украинаны да және бірқатар әскери округтерді де, т.б. асырап отыр» деп сендірді. «Шын мәнінде», деп аталып өтті баяндамада «экономика жөнінде тұтастай айтатын болсақ, біз бұл кезеңде жалпыодақтық қорға өзіміздің әлеуметтік-экономикалық дамуымызға алғандағымыздан едәуір аз мөлшерде үлес қостық.

Халық шаруашылығының тиімділігін арттыруға, демократия принциптерін дамытуға, тиімділікті нығайтуға бағытталған қайта құру сонымен қатар халықтар мен әртүрлі ұлттар арасындағы әлеуметтік әділеттілікті де қамтамасыз етуге жұмылған еді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Осыған байланысты әлеуметтік әділеттілік принциптері негізінде жекелеген республикалар мен елді тұтас алғанда ортақ мүдделердің тығыз астасуына кең мүмкіндіктер ашатын түбірлі экономикалық реформалар шешуші маңызға ие болатын. Осы тұрғыдан келгенде бүкілодақтық байланыстар мен еңбек кооперациясы артықшылықтарын толық жүзеге асыру, экономикалық өзара байланыс, шаруашылық есеп негізінде республикалардың экономикалық потенциалын пайдалануды жақсарту, республикааралық әртүрлі кедергілерді жою бағыттарында қыруар істер күтіп тұр еді [20].

Кеңестік жүйенің тәжірибесі экономикалық өмірдің объективті талаптары ретіндегі шоғырландыру мен оны жүзеге асырудың орталықтандырылған бюрократтық формалары арасындағы қайшылықтардың бар екенін көрсетіп берді. Сондықтан, жалпыодақтық орталықтандырылған басшылықтың интернационалдық, жалпыхалықтық маңызға ие мәселелерінде және сонымен қатар жалпыодақтық, сондай-ақ арнайы міндеттерді, жедел тапсырмаларды жүзеге асыруда республикалардың құқықтары мен міндеттерін орындау, дербестікті кеңейту жөніндегі екіжақты процесс кең перспективалы болып есептелді. Тәжірибе құқықтар мен міндеттердің, дербестіктің ғылыми негізделген ауқымын кеңейту, бір жағынан, республикалар мен жергілікті органдардың инициативасы мен белсенділігін арттыратынын, екінші жағынан, өкіметтің жоғары эшелондағылардың республикалық немесе жергілікті жерлердің өзінде-ақ ойдағыдай жүзеге асырылатын, өздеріне тән емес міндеттер мен функцияларды орындаудан басталатынын көрсетіп берді. Бұл стратегиялық жалпыодақтық маңызға ие мәселелер орталықтандырылған басшылықты тереңдетіп, жетілдіруге мүмкіндік туғызады деген сенім пайда болды. Бүкілхалықтық XIX партия конференциясының «Ұлтаралық қатынастар туралы» қарарында атап көрсетілгендей, «Әңгіме СССР одағы мен Совет республикаларының компетенциясын шектеу, жергілікті жерлерге бірқатар басқару функцияларын беру, экономика, әлеуметтік және мәдени даму, табиғатты қорғау салаларында дербестік пен жауапкершілікті күшейту жолымен одақтас республикалар мен автономиялық құрылымдардың құқығын кеңейту жөнінде болып отыр».

Сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық дамудағы айырмашылықтарды жою мақсатымен жалпы мемлекеттік сипаттағы шаралар қабылданды. Бұл, ең алдымен, республика экономикасына инвестиция тартуды одан әрі жетілдіруде көрініс тапты. Елдің 1986-1990 жылдарға және 2000 жылғы кезеңге дейінгі экономикалық және әлеуметтік дамуының негізгі бағыттарында Қазақстанда жалпыодақтық дамумен салыстырғанда материалдық-техникалық базаны сапалық жаңарту қарқынын едәуір арттыру және өндірістік күштердің қазіргі талаптарына сәйкес жаңа құрылымын құру қарастырылды.

Бүкілодақтық XIX партия конференциясында ұсынылған реформаларды жүзеге асыру жолындағы басты міндеттердің бірі «Аймақтар дербестігін кеңейтуге, әрбір республика өзінің шаруашылық қызметінің ақтық нәтижелерінде қызығушылық танытатын ынтымақтастықтың осындай формаларын жүзеге асыруға жағдай туғызу» болып табылатындығы атап көрсетілді.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін шешуде олардың рөлін елеулі түрде арттыра түсетін республикалық және жергілікті бюджеттерді қалыптастырудың жаңа механизмі жасалып жатты. Бұл ретте негізіне аймақтық-әкімшілік өлшемдер статусы емес елдің халық шаруашылығына республиканың қосар нақты үлесі жатқанына назар аударылды. Шындығында да, егер ұлттық құбылыстардың этно-мәдени астары негізінен адамдармен, яғни тұрғындардың ұлттық құрамымен байланысты болса, экономикалық жағынан аймаққа, бірінші кезекте, оның ресурстарына тәуелді.

Сонымен қатар, ведомстволық, әкімшілік-аймақтық салаларда ең алдымен ұлттық қатынастардағы бірліктер арасындағы байланыстарды орнату маңызды болатын. Бұл орайда салалардың ресурстарды пайдаланғаны үшін әкімшілік-аймақтық өлшемдер

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

пайдасына арендалық төлем төлеп отыратыны есепке алынды. Сөйтіп, бұл бағытта алғашқы қадамдар жасалды.

Өзін-өзі басқару мен өзін-өзі қаржыландыру ауыл шаруашылығы өнімдерінің маңызды түрлерін сатып алу бағасының түрлі табиғи жағдайларда оларды өндіруге жұмсалатын еңбек шығынының нақты есебі жағдайындағы негізділігін жан-жақты қарастыру қажеттілігін айқындап берген еді. Әлеуметтік-экономикалық салалардағы жинақталып қалған мәселелер көп ретте ұлттық қатынастарға сайып жатқанда ғана тиімділікке жол ашатыны айқын бола бастады.

Барлық ұлттардың мүддесін айқындауға ықпал ететін саяси жүйе институттарының белсенділігін арттыру міндеті елеулі практикалық маңызға ие еді.

80-жылдардың аяғында, яғни ел тәуелсіздігінің қарсаңында республикада жүріп жатқан терең өзгерістер, қалыптасып отырған жағдайлар «Одақтық және автономиялық республикалар, автономиялық облыстар мен округтер туралы заңдарды олардың құқықтары мен міндеттерін, өзін-өзі басқару принциптері мен орталық пен жергілікті жерлердегі билік органдарындағы барлық ұлттар өкілдіктерін жаңғырту мен дамыту негізінде» жүзеге асырудың қажеттілігін айқын көрсетті. (Бүкілодақтық XIX партия конференциясы...) Бұл заңдарды жаңарту мен дамыту саяси жүйені реформалаудың, құқықтық мемлекет құрудың аса маңызды құрамдас бөлігіне айналуы тиіс еді.

Экономикалық қайта құрулар жоғарыда айтып өткен бағыттар мен проблемаларға негізделуі тиіс болатын. Осы ретте республиканың ауыл шаруашылығында 90-жылдардың басына дейін тұтынушы мен өндірушінің өндірістің өндіргіш күш көлемін сақтау және кеңейту үшін қаншалықты қажеттігіне байланысты жағдайда ғана өзара бірлікте іс-қимыл танытатынымен сипатталып жүрді. Әміршілдік-әкімшілдік жүйе, мысалы, астық дақылдарын жинау науқанына қанша комбайн, автотранспорт, т.б. құрал-жабдықтар қажет екенін өздері белгілеп отыратын жағдай қалыптасты. Жоспарлау органдары нақты баланстар көмегімен (мысалы, автотранспорт кәсіпорындары министрлігіне астық жинау науқанына қажетті машиналардың саны көрсетілген нақты жоспар беріледі) автомобилшілер мен дикандардың өзара бірліктегі іс-қимылын ұйымдастырумен айналысты. Басқалай айтсақ, жоспарлы тапсырмаларда дерективалық бөлу, яғни әміршілдік күшіне енеді: оның астарында не, қашан, кімге, қанша өндіру керек, қайда апару керек, ресурстарды қайдан іздестіру керек... т.б. жатады. Тапсырмалардың негізінде тонна, дана, гектар, өнімділік, т.б. көрсеткіштермен көмкерілген әміршілдік атой салып тұрады.

Әкімшілдікпен орталықтандырылған мұндай жүйенің тіптен тиімсіз екені экономикалық дамудың кеңестік кезеңінде айқын дәлелденді. Бұл жағдайда экономикалық буындар өзара ықпал етуден қалды. Әр буын жоғарыдан келген жоспарды орындады. Оның үстіне өндірісті осылай ұйымдастыру орталыққа маңдай термен тапқан табыстың негізгі бөлігін беріп отыруға мәжбүр етті.

Кеңестік қоғамтанушылар – бұл жерде олардың партия мен елдің жоғары басшылығының кеңшілік жасауы арқасында нақты іске көшкенін айту керек – марксткелиндік теорияның сенімділігіне, ары кеткенде қазіргі қоғамға жарамдылығына күмән келтірді. Олар адамзат дамуының тәжірибесі көрсетіп отырғандай, кезінде коммунизм классиктерінің адамзат болашағын алдын ала болжағандай болмай шыққанын мойындай отырып, түсіндіруге тырысты.

Нақтылап айтқанда, жұмысшы табы мен буржуазияның антагонистік қарама-қайшылығы жөніндегі идея іс жүзінде дәлелденбеді, ал империализм капитализмнің жоғары стадиясы ретінде елдер арасындағы шиеленісті қарама-қайшылықтарға бармады. Бәсекелестік ұлттық монополиялар мен әртүрлі мемлекеттердің ұлттық мүдделері арасындағы қайшылықтарға қарай ойысты.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Объективті түрде қоғамның авангарды болуы тиіс саналатын социалистік елдердің жұмысшы табы жоғары саналылық, темірдей тәртіп, жоғары ұйымшылдық көрсетпейді, ал ең бастысы – өздерін қоғамның шынайы төңкерілісшілері ретінде сезінбейді. Бұл тақырып жұмысшы табының өзін де ойландырды, шынтуайтына келгенде олардың жеке мүдделері не сонда? Осы тақілеттес сауал төңірегінде кеңестік қоғамның шаруалары мен интеллигенциясы да ойлана бастады.

Осындай сауалдар партиялық басылымдарда талқыға салына бастады. Айталық, партияның басты теориялық органы «Қазақстан коммунисі» журналында өткір пікірталас жүрді. А.Қалшабековтің «Ленинизмнен бас тартайық» және А.Айдосовтың «Ленинизмді қорғайық» атты бір-бірімен кереғар мақалаларда [21] авторлар ашық пікір сайысына шығып, өз позициялары тұрғысында бірқатар мәселелерді қозғайды, ұлттар мәселелері бойынша бағдарламалық жайларға да тоқталады. Егер бірінші автор «қуырылған фактілерге» иек артса, екіншісі лениндік ілімнің өткені мен бүгінін ой елегінен өткізе отырып, әртүрлі келеңсіздіктерден қорғауға үндейді. Бұл пікірталас идеялардың күресі сипатында болып, қоғамды радикалдар мен консерваторларға бөлді. Біз бұл жерде шындықтың қай жақта екеніне тоқталып жатпай-ақ қоялық, дегенмен осы фактінің өзі-ақ қайта құру кезеңінің тынысын айқындай түседі.

«Қайта құру идеяларын дамытуда, - деп жазды профессор Я.Н.Засурский, - жариялылық концепциясының таратушылары болған бұқаралық ақпарат құралдары теңдессіз рөл атқарды... Жариялылық, саясаттағы, экономикадағы, мәдениеттегі демократияландыру қоғамымыздың барлық қабаттарына сіңді және журналистиканың халық өміріндегі маңызын жаңаша ой елегінен өткізуге алып келді» [22].

«Жариялылық – бұл түпсіз қорлыққа қарсы жарияланған соғыс, - деп жазды Е.Евтушенко. – Жариялылық – бұл адамның әлеуметтік адамгершілігі үшін соғыс. Жариялылық, құдды бір «найзағай дауылпазындай» халықтың азаматтық ар-намысын оятады» [23]. Ал, Шыңғыс Айтматов «жариялылық – бұл баршамыз үшін жариялылық, шынайы демократияны, халықтық өмір салтын асқақтататын уақыт жетті» деп тұжырымдады [24].

Жариялылық бұқаралық ақпарат құралдары қызметінің алдыңғы орнына қоғамда орын алған қат-қабат кедлеңсіздіктерді ашып көрсетуге негіз болатын қоғамдық пікірді кең өрістетуді шығарды [25].

Алда тұрған міндеттер баспасөз қызметін түбірімен жаңартуды талап етті. Әңгіме жариялылық, сын мен өзара сын, журналистердің жұмыс сапасын, олардың кәсіптік деңгейін көтеру жөнінде еді. Бұл орайда жаңаша ойлау концепциясы маңызды рөл атқаруы тиіс болды.

Сексенінші жылдардың соңына қарай кеңестік журналистика алдында өзекті проблемалар бой көтерді. Олардың негізі, біріншіден, коммунистік партократия мен бұқаралық ақпарат құралдары арасындағы шиеленістің күшейе түсуіне, екіншіден, журналистиканың мемлекетпен, қоғамдық ұйымдармен және оқырмандармен арақатынасындағы өзгерістерге және үшіншіден, баспасөздің ішкі мазмұнынан, яғни көзге айқын шалына бастаған белсенді позициясына келіп саяр еді.

Сонымен, қоғам өмірінің жаңару кезеңінде журналистикаға партиялық басшылық проблемасын талқылау – тартыстың ең өткір тақырыбына айналды. Бірқатар принципті мәселелерде партия органдары мен бұқаралық ақпарат құралдары арасында шиеленісті жағдай қалыптасты. Ол, ең алдымен, баспасөз беттерінде жиі-жиі бой көтере бастаған өткір сын материалдарға жергілікті партия органдарының қарсылығынан туындады. Олардың көпшілігі-ақ журналистерді партиялық темір тәртіппен бұрынғысынша ауыздықтауға барынша тырысып бақты. Мұны партиялық функционерлердің жантәсілім алдындағы жанталасы ретінде бағалауға болар еді. Дегенмен, қалың бұқараның бір

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

партиялық басшылық формасынан бас тартуға, әміршілдік-әкімшілдік басқару жүйесі машинасын қиратуға, өзін-өзі басқаруға ұмтылысы жаңа қоғамды, қоғамдық институттарды ұйымдастырудағы бұқаралық ақпарат құралдарының маңызы мен алатын орнын түбірімен өзгертіп жіберді. Еркіндікке ұмтылған кеңестік журналистика партиялық-мемлекеттік аппараттың қатаң қарсылығына тап болды: бұқаралық ақпарат құралдарының жылдар бойы қалыптасып келген үстемдіктен оңайлықпен құтыла алмайтыны мәлім еді. Баспасөз еркіндігі жолындағы күрес өрши түсті. Бір жайт айқын болды: баспасөз қызметкерлері партиялық аппараттан қайрымдылық күтуге бомайтынын айқын түсіне бастады. Себебі, іс жүзінде партияның ең алдымен өзінің жағдайын жасауға ұмтылатыны ешбір құпия болмай шықты: ол журналист-публицистердің интелектуалдық меншігін, маңдай терін, жан толғанысын пайдаланып келді. Қоғамдағы бар артықшылықтар – жоғары еңбекақы, жайлы пәтер, жақсы тұрмыс соларда болды. Қоғам өзгерісі, демократия қарапайым журналистің бейнесі, беделі, мәдениеті, қам-қарекеті мәселесінде оңды көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік туғыза бастады. Бұл тұрғыда ащы шындық айтылатын болды [26].

Кеңестік кезеңдегі сексенінші жылдардың аяғы мен тоқсаныншы жылдардың басында экономикада жүрген түбірлі өзгерістердің халықтың басым көпшілігіне түсініспестік туғызғанын айту керек. Бұған сол кезде бұқаралық ақпарат құралдары редакцияларына ағылып келген хаттар легі айқын дәлел бола алады. Бұрынғы қалыптасып келген шаруашылықты жүргізу әдісін күл-талқан етудің неге қажет болғаны түсініксіз болды. Экономикалық дамудың перспективаларын байсалдылықпен ой елегінен өткізе отырып, шаруашылықты жүргізудің жаңа формаларын енгізу процесінің неліктен осыншалықты қарама-қайшылықты жағдайда өтіп жатқанын терең ұғына білу қажет еді.

Егер сол тұстағы өзгерістердің мән-маңызына қысқаша сипаттама беруге тырысып көрер болсақ, онда алдымен бұл қайта құрулардағы ең басты шарттың қоғам тыныс-тіршілігінің барлық салаларында қатаң объективтілік пен ғылыми негізге, реализм сабақтастығына қарай қозғалыс болғанын айтуға тиіспіз. Бұл қозғалыс еліміздегі бірқатар қоғамтанушылардың экономикаға, әсіресе, аграрлық секторға ойлы қатынасқа жетуге деген ұмтылыстарымен айқындалды. Бұған дейін республика ауыл шаруашылығын дамыту проблемаларындағы жағдай осыншалықты қарама-қайшылықты болмаған еді. Бір жағынан, ауыл шаруашылығы өнімділігін арттырудың барлық мүмкін резервтерін пайдалану сұранымы өзекті бола түсті, алайда, екіншіден, осы резервтерді идеологиялық тоқырауға ұшырату әрекеттері де жүріп жатты. Бұл күрделі жағдайдан шығу үшін дүкендердің бос сөрелерін толтырып қана қоймай, адамдарға олардың өз еңбектерінің адалдығына деген сенімін қайтару керек еді. Елімізде ауыл өмірінің барлық қырын жаңғырту адамдардың ойлау жүйесін түбірімен өзгертуді талап етті. Сонымен бір мезгілде осы процесті ойдағыдай жүзеге асыру жолында оның механизмін жасау керек болды.

Сол өтпелі кезең республикада күрделі де сан қырлы процестермен сипатталады. Мысалы, осы кезде дүкендерде, қоймаларда, ет комбинаттарында, дайындау орындарында қылмысқа қарсы күрес органдарының қызметкерлері қаптап кетті. Республикада бірқатар сот процестері жариялы түрде жүріп жатты (Бұл сталиндік кезең тарихын еске түсіреді. Айырмашылығы, бұл процестердің қайта құру ұранымен жүруінде. – С.С.). Рас, жалпы алғанда, кінәлі адамдар сотталды. Бірақ, негізгілері емес. Нысанаға алынып, қолға түскендер, баспасөз арқылы жария етілгендер, негізінен, әлдекімдердің тапсырмасын орындағандар немесе ұсақ ұрлық жасаушылар, т.б. еді. Ал, нағыз қылмыскерлер, тапсырма берушілер, әдеттегідей, көзден таса қалумен болды.

Сол жылдары баспасөз кезекті қоғамдық науқаншылдық ауанына берілгенін танытып жатты. Әрине, кінәлілер жазасын алуы тиіс болатын, дегенмен, басты мәселе назардан тыс қалды. Ұсақ-түйек қылмысқа қарсы күреске қоғамдық айыптаушылар

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

тартылуы тиіс болатын. Ал, құқық қорғау органдары мен ұрлыққа қарсы күрес бөлімінің қызметкерлері дүкендерді, қоймаларды, дайындау орындары мен ет комбинаттарын, т.б. тексеріп, жұмыс кезінде моншаларда, мейрамханалар мен сыраханаларда, т.б. адамдарды аулағаннан гөрі ұйымдасқан қылмыстың кең жайылған жүйесін айқындау бағытында мақсаткерлікпен іс жасау керек еді.

Жоғарыда құқық қорғау органдары мен сауда саласында орын алған мысалдардың бірін ғана тілге тиек еттік. Ал, қайта құрудың қайшылықтары жеке адамның адамгершілік негізін қалыптастыруда, ауыл шаруашылығы өндірісінде және бұқаралық ақпарат құралдарының өмір шындығын бейнелеуінде, т.б. да көрініс тауып жатты ғой.

Жоғары эшелонда баяу басталған әлеуметтік қайта құрулар өз құқығын сеніммен мәлімдей бастады. Осы орайда мына жайтқа ерекше назар аударуға тура келеді: «Жоғарыдағы қайта құру» теориялық әдістерге маңыз беруге ынта білдірген еді. Бұл орталық және республикалық мерзімді басылымдар материалдарында айқын көрінді. Алайда, осы ынтаның қайта құру концепциясына кіріге қоймағаны тұрғысында күдік болды.

Сексенінші жылдардың аяғы мен тоқсаныншы жылдардың басында республикамыздың жоғары эшелондағылары, сондай-ақ жергілікті жердегі партия, совет және шаруашылық басшылары негізінен өз адрестеріне айтылған сынға оң қабақ танытты. Редакцияға берген жауаптарында сынның әділдігін мойындап қана қойған жоқ, жіберілген кемшіліктерді жою бағытында белгіленген шаралар жөнінде де нақты хабарлап отырды. Осылайша екі жақтың ортақ игілікке бағытталған бейбіт те іскер байланысы болды. Уақыт өте келе басшылардың сынға деген көзқарасы өзгере бастағаны аңғарылды.

Қайта құрудың алғашқы кезеңінде бір жағынан нақты бағыттар белгіленді, екінші жағынан өзіне елеулі түрде қарсы шығатын, бірақ мұнсыз қайта құруды жүзеге асыру мүмкін емес шараларға баруға тура келді. Бұл жерде әңгіме жариялылық, демократия, көзқарастар еркіндігі, өткенге салыстырмалы баға беру жөнінде болып отыр.

Жазушы Сафуан Шаймерденовтың жазушылық даңқын шығарған шығармалары ғана емес, оның қайта құру жылдарында намысқа, тегеуріндікке толы, уытты публицистік мақалалары мен жұртшылық алдында сөйлеген сөздері де аса мәнділігімен есте сақталады [27]. Әсіресе жазушының публицистік дарыны сексенінші жылдардың соңында жарқырап көрінгенін айтуымыз керек.

Қандай жағдайда болмасын консерваторлармен және арандатушылармен бітіспес күрес жүргізбейінше сталиндік өктемдік пен брежневтік көзбояушылықтан арылу, қоғамның оңды өзгерістеріне жету мүмкін емес екендігін өмірдің өзі көрсетті. Қайта құру шектеусіз билікке негізделген жүйені жойып, құқықтық мемлекет құруға ғана бастап қоймады, сонымен бір мезгілде қарсы күштердің еркін тыныстауына да жол ашты. Демократиялық процестерге терең демократиялық дәстүрлердің тән болмауы, көпшіліктің мәдениет деңгейінің төмендігі, қоғамның адамгершілік потенциалының ұзақ уақыт бойы бұзылып келуі кері ықпалын тигізді.

Жоғарыдағы айтылғандардан демократия мен өзімшілдіктің арасындағы кеңістіктің тұтасып кетуінің, митингілердегі көзсіз өлермендіктің жанығуының, ұлтаралық шиеленістердің өрши түсуінің, қылмыстың етек жаюының қайнар көздерінің қайда екенін аңғаруға болады. Осыдан келіп мұндай күрделі жағдайда бұқаралық ақпарат құралдарының позициясы туралы мәселе тағы да алға тартылады.

Идеологиялық тұрғыдан келгенде, құрғақ уәделердің ескі механизмі мен ойға алған істі шындық түрінде көрсетушілік келеңсіз рөл атқарды. Осылайша болжамдар мен қайта құрудың нақты нәтижелері арасындағы сәйкессіздік жүріп жатты. Бастапқыда экономикадағы өсіп бар жатқан тұрақсыздық процестері мен әлеуметтік-саяси тоқырау

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

құбылыстары жөнінде ашып айтылмады. Журналистер алдына қайта құру процестері алдағы үш-бес жылдың ішінде жүзеге асатын жай ғана бір мерзімді акт ретінде қойылды.

Қоғамның белсенді қолдауына ие болған демократия мен жариялылықтың арқасында ұзақ уақыт өтпей-ақ еліміздің экономикасында, оның ішінде аграрлық салада да таяу жылдар арасында оңды өзгерістер бола қоймайтынына халықтың көзі жетті.

80-жылдардың аяғы мен 90-жылдардың басында қазақ баспасөзі материалдарының үні отан соғысына дейінгі және соғыстан кейінгі жылдардағымен, тіпті 80-жылдардың ортасына дейінгі қалыптасып келген бірізділікпен салыстырғанда ерекше естіле бастағаны ақиқат.

Кеңестік қайта құру дүрмегімен демократия дәуірлеп, жариялылық салтанат құрған сексенінші жылдардың соңына қарай нақты өмір шындығы сол қалпында айтыла бастады. Ұлттық намысы жоғары, ар-ожданы биік жазушы-публицистеріміз ақиқатты айту үшін ештеңеден де тайынбайтындықтарын танытып, күрестің алғы шебіне шықты. Кеңестік дәуірде үш рет аяусыз қудалауға ұшыраған ұлттық интеллигенциямыздың талайлы тағдырлары әңгіме өзегіне айналды. “Совет өкіметінің алғашқы жылдарында айқын бағыт алған таптық күрес, - деп жазды талантты публицист, қоғам қайраткері М.Есенәлиев, - ат төбеліндей қазақ интеллигенциясын екіге бөлді. Бірсыпыра зиялыларымыз “Алаш” ұйымына бірікті. Бұлардың ішінде аса талантты, дарынды оқығандарымыз аз емес еді… 20-жылдардағы таптық күрестің қатал логикасы мынаған алып келді: социализмнің мән-маңызын түсіне алмаған интеллигенция қатты қудаланды, қоғамдық-саяси өмірден шеттетілді, қателіктері, адасқаны үшін оларға кешірім жасалмады…

Таптық күресте шыңдалған, коллективтендіру мен индустрияландыру кезеңдерін бастан өткерген, халықтың мұң-мұқтажын терең түсінетін ардагер ұлдарымыздың басым көпшілігін 37-38 жылғы репрессия жалмады.

…Ұлттық интеллигенциямыздың үлкен бір тобына 50-жылдары тағы да “Ұлтшыл” деген айып тағыла бастады. Республикамызда “Қазақ ұлтшылдығының” бір көрінісі ретінде бағаланған “бекмахановшылдыққа” қарсы науқан “өрістетілді”.

Иә, осы оқиғадан соң 30 жыл бойы республика халқы “Ұлтшылдық” деген айыптауды естіген жоқ. Осы орайда еріксіз “Ұлы Октябрь революциясының 70 жылдығы” аталып өткен жылы КОКП Орталық Комитетінің ұлтшылдық сипаттағы ашық бой көрсетулерге байланысты «Қазақ республикалық партия ұйымының интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жөніндегі жұмысы туралы арнайы шешім қабылдауы қалай?» деген сауал көкейге оралады. Бұл қаулыда республикамыздағы шовинизм көріністері, қазақ ұлтшылдығы, ұлтшылдық пиғылдар туралы айтылады. Және қаулыда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің 1979 жылғы Целиноградта орын алған ұлтшылдық бой көрсетулер мен қазақ ұлтшылдығының көрінісі болған Алматыдағы 1986 жылғы желтоқсандағы тәртіпсіздіктерге өткір саяси баға – тек республикалық партия ұйымына ғана емес, қазақ ұлтының да атына айтылған сын еді. Мұндай саяси қатқыл тұжырым Қазақстан туралы партиялық документтерде отыз жылдан бері, яғни тың игеру жылдарынан бастап бой көрсетпеген-ді…

1960 жылы Қазақстандағы тың өлкесін РСФСР-дың құрамына береді екен деген сыбыс шыққан кезде студенттердің наразылық білдіргені рас. Сондай-ақ Оңтүстіктегі үш ауданымызды Өзбекстанға беріп, оны қайтып алғанға дейін біраз жұртшылықтың наразы болғаны тағы да шындық. 1979 жылы неміс автономиясы туралы сөз шыққанда да наразылыққа жолықтық.

Мұндай шешімдер өз-өзінен халықтың наразылығын тудырмақ. Ал бірақ осындай наразылықтың қазақ ұлтшылдығының көрінісі ретінде бағалануы орынды ма?” [28].

Публицист бұдан әрі қазақстандықтардың әр кезеңде сыналған шынайы, адал интернационализмін тілге тиек ете отырып, республикамыздағы тың игеру жылдарына

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

тоқталады. Тыңның тұсына қазақ халқы өзге республикалардан келген тың игерушілерді түріне, ұлтына, тіліне қарамай құшақ жая қарсы алды. Бауырмалдық көрсетті. Тың және тыңайған жерлерді игеру Қазақстанның экономикалық, әлеуметтік, мәдени дамуын өркендетумен қатар, қазақтардың ұлттық санасын да өсіргенін ешкім де жоққа шығара алмайды. Ұлттық сананың өсуіне орай жастар арасында интернационалдық тәрбие белсенді жүргізілуі керек еді. Бірақ бұл олай болмады. Жергілікті ерекшеліктер ескерілмеді. Құрғақ уағыз, даңғазашылдық етек алды.

Кадр мәселесін шешу ісі партия комитеттерінің бірінші хатшыларының жеке шаруасына айналды, кадрларды іріктеу мен жоғарылату кезінде партиялық принцип бұзылды, басшы қызметкерлерді тағайындауда көбінесе олардың саяси, іскерлік, адамгершілік қасиеттері емес, жерлестік, рулық, тамыр-таныстық белгілері ескерілді.

Күннен күнге сөз бен істің арасы алшақтай берді. Әлеуметтік-экономикалық және кадр мәселелерінде ұлттық саясат өрескел бұрмаланды. Халықтың сенімі азайды…

Тек қана кінәратты моральдық-саяси ахуал ғана емес, сонымен бірге республиканың экономикалық дамуындағы елеулі кемшіліктер де халықтың наразылығын туғызды. Кеңестер Одағының басшылығы қайта құру жүріп жатқан кезде Қазақстанның экономикасы “Ұсқынсыз түрде дамып келе жатқанын” айта бастады.

Ұзақ уақыт бойы әміршілдік-әкімшілдік аппараттың ықпалында болып келген баспасөз қайта құру қарсыластарына шындық көріністерін өз пайдаларына қарай бұруға мүмкіндік берді. Қазақстанда, мысалы, басшылықтың әміршілдік-әкімшілдік әдістеріне қарсы шыққан халық еркі ұлтшылдық деп жарияланды. (КСРО халық депутаты, ақын Мұхтар Шаханов басқарған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі комиссиясының жұмыс қорытындылары бойынша Алматыдағы 1986 жылғы желтоқсан оқиғалары, ақыр соңында, объективті бағасын алды. Халықтан ұлтшылдық қамыты алынып тасталды. – С.С.) [29].

Тәуелсіздік қарсаңында қабылданған Тіл туралы Заң мен Ата Заңда айқын жазылып, қазақ тіліне жеке-дара мемлекеттік мәртебе берілуі орыс тілінің өктемдігін сақтап қалуды мұрат тұтқандардың шамына қатты тигені жасырын емес. Қазақ тілінің құлдырауына негізінен сыртқы күштердің ықпалы ерекше болды. Шовинистік пиғылдағы топтар орыс тіліне мемлекеттік мәртебе әперу үшін жанталаса күрес жүргізумен болды, оларды Ресей саясатшыларының ашық та жасырын да қолдап отырғанын жасырмауымыз керек. Сол тұста Қазақстандағы ақпарат құралдарының көпшілігін қолына ұстап отырған орыс тілділер өз мақсаттарына жету үшін өз тілінің өктемдігін қорғап дауыс көтеріп жатқанда оларды Парламентте де, билік басында отырғандар арасында да жақтаушылар аз болғандықтан жалпақ жұртқа тигізген психологиялық әсері соншама, жаңа-жаңа бауырын көтере бастаған қазақ тілі қайтадан қорғансыз, қолдаусыз қалды. Әртүрлі сатыдағы билік тұтқасын ұстап отырған көптеген басшылар ежелгі әдеттерінше әсіре сақтықпен жалт етіп, сөз жүзінде қолдағансығанымен іс жүзінде тіл Заңын жүзеге асыру үшін іс- қимыл танытқан жоқ. Дес бергенде, Президенттің табанды саясатының нәтижесінде ғана Конституциямызда бір ғана мемлекеттік тіл – қазақ тілінің мәртебесі сақталып қалды. Осыған дейін-ақ республикалық “Қазақ тілі” қоғамы құрылып, оның жергілікті аудандарда бөлімшелері пайда болды. Жоғары, арнаулы оқу орындарында қазақ бөлімдері дүниеге келіп, орыс бөлімдерінде де қазақ тілі оқытыла бастады. Республикалық “Ана тілі” газеті, облыс орталықтарындағы “Қазақ тілі” қоғамы бөлімшелерінің, жүйелі болмаса да, өз газеттері жарық көріп жатты. Алайда республиканың барлық жерінде қазақ деген халықтың елінде жүргенін әр адам сезінетіндей жағдай бола қойған жоқ. Ең алдымен жергілікті ұлттың басым көпшілігінің буын-буынына сіңіп қалған “орыс тілін білмеген адам адам болмайды” деген жылдар бойғы қағидадай қалыптасқан пікір жойылмай тұрғанда, “қазақ тілін оқы, үйрен” деген жалаң үгіттен ештеңе шықпайтыны ақиқат еді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Публицистерге қайта құру ең бірінші кезекте әркім өзінің кім екенін және қандай жолмен жүру қажет екенін белгілеп алуына мүмкіндік туғызды. Бұған дейін тоқырауға ұшырап, өткір де ұшқыр сөзді аңсап келген журналистиканың жариялылық пен пікірлер әралуандығы туған қолайлы шақта көңілдегіні ашық айтуға ашқарақтана ұмтылуына таң қалуға болмайтын еді. Осы жерде журналист-публицистердің дүниетанымы, көзқарасы көп жайды айқындап берді. Қайта құрудың алғашқы қадамдарынан-ақ журналистика екі лагерьге бөлініп кетті: алғашқылары өз сөздерін айтуға, қармап қалуға асықты. Бұл "қуырылған фактілер" жақтастарының ағымы болатын. Екінші топтағылар өткенді объективті түрде ой елегінен өткізуге тырысты. Газеттер мен журналдар беттерінде айтыс-тартыс, идеялар мен ақыл-ой қақтығысы жүріп жатты. Радикалдар мен консерваторлар айқындалды, басылымдар талас-тартыстың, жанжалдың алаңына айналып кете барды. Кезінде республика журналистика әлемін дүр сілкіндіріп, талайларды терең ойға қалдырған мына факт осының айқын айғағы: Алматы облыстық "Жетісу", "Огни Алатау" газеттері мен республикааралық "Коммунизм туғи" газетінің 1987 жылғы 19 мамырдағы нөмірлерінде Желтоқсан оқиғасына қатысқан жастардың сот залынан түсірілген суреті жарияланды. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің, Алматы облыстық партия комитеті мен Фрунзе аудандық партия комитетінің осы оқиғаға байланысты жедел түрде өткен бюроларында бұған қатаң баға берілді. Аталмыш басылымдардың редакторларына кәсіптік деңгейі төмен, идеялық ұстамсыз, жауапсыз деген ауыр кінә таңылды, барлығы СОКП мүшелігінен шығарылды, қызметтерінен шеттетілді. Қайта құрудың инициаторы, жолбасшысы болған партияның өзі күтпеген жерден публицист-журналистер тарапынан сын объектісіне айналды [30].

Журналистердің адамгершілік көзқарастарының мәселелері де шиеленісе түсті. Қайта құру кезеңінде журналистің жеке басының әлеуметтік, психологиялық, саяси және тағы басқа қырлары ерекше маңызға ие бола бастады.

Қайта құру қоғамды қайта жаңғырту жолындағы күресте саяси бағыттардың айқындалуымен және идеялардың таралуымен сипаталады. Сан түрлі басылымдар – бюллетеньдер, газеттер, апталықтар, журналдар, т.б. бұрынғы кезеңдермен салыстырғанда шектеусіз шығып жатты. Тағы бір проблема – белгілі бір саяси концепция қатынастарында нақты және принциптік позицияны ұстана отырып, өзге пікірлерге зер салу проблемасы көлденеңдеді.

Сондықтан кез-келген газет материалы, егер ол мазмұны жөнінен демократиялық сипатқа ие болса және қоғамда демократияның күшейе түсуіне бағытталса, бұл тек автордың ғана жеке пікірі емес, сонымен бір мезгілде баспасөз органының теориялық және идеялық позициясы болып табылады.

Қайта құру ең соңғы кезеңіне қадам басқанда, яғни 80-жылдардың аяғында алып держава – Кеңес Одағы тұншыға тыныстап, соңғы демін алып жатқанда кеселді қоғам батыл ізденістер мен өзгерістерді талап етті. Республикада демократиялық заң шығарушылық кең құлаш жая бастады. Мұны қалайда тығырықтан шығуға бағытталған жанталас ретінде сипаттауға болар еді. Осындай жағдайда адам мүдделері бірінші кезекке қойылды. Тоқырау жағдайынан шығуға, халықтың өмір сүру дәрежесін көтеруге бағытталған қоғамның барлық салаларын жаңарту процесі жүріп жатты. Билік шын мәнінде кеңестердің қолына көшті, бұл билік құрылымдарындағы қатынастардың өзгеруіне бастады.

Жариялылықтың кең қанат жаюына байланысты партия мен өкіметтің әміршілдік-әкімшілдік күшіне сүйеніп келген кеңестік баспасөздің үгітшілік, насихатшылық және ұйымдастырушылық рөлінің төмендеуінің нәтижесінде оның ескі механизмі істен шықты. Осы тұста еліміздің түкпір-түкпірінде партиялық өктемдіктен арылған, түрлі саяси қозғалыстардың туын көтерген тәуелсіз басылымдар шыға бастады. Олардың бірқатары

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

қалың бұқара арасында лайықты қолдауға ие болды. Айталық, сексенінші жылдардың соңында латвиялық “Атмода”, литвалық “Согласие”, тағы да басқа газеттер одаққа кеңінен тарады. Кеңес журналистикасындағы бұл өзгерістер қазақ баспасөзіне де ықпалын тигізбей қалған жоқ. Республикада осы тұста Қазақстан азаматтық қозғалысының “Азат”, “Алаш” ұлт-азаттық партиясының “Алаш”, Қазақстан жастары “Азамат” ұйымының “Қазақ” сияқты бірқатар тәуелсіз басылымдары дүниеге келді. Аталмыш басылымдардың ұстанған саяси бағыттары өз алдына үлкен әңгіме етуге тұрады. Осылайша, республикамызда тәуелсіз басылымдар пайда болды.

Қоғам бір-бірімен кереғар идеялар мен пікірлер тайталасының аренасына айналды. Өкімет билігін бөлісуге ұмтылған күштердің бой көтеруі даму заңдылығынан туындаған көрініс ретінде мойындалды. Осы орайда, заң шығарушы, атқарушы және сот биліктері құрылымдарының ара қатынасы мен шекарасы бұрынғыдан да айқындала түсті.

...Сол кездегі дағдарыстың бар себебін қоғамдық жүйеге сүйей салуға болмайды. Дағдарыстың басты себебі үкімет жіберген қателіктерде еді.

...Демократияның дамытылу қарқынында да асығыстық орын алғаны анық... Горбачевтың қайта құру саясатының сәтсіздігі саясатты экономиканың алдына шығарудың қандайлық зардаптарға соқтыратындығының айқын айғағы.

Осы орайда әбден күшіне мініп алған әміршілдік-әкімшілдік жүйенің ауыр зардаптары жөнінде ашық айтыла бастаған болатын.

«Горбачев Кеңес Одағының бұрынғы қалпында тұра алмайтынын ақыры толық түсінбей-ақ қойған сияқты, - дейді Қазақстан Президенті Н.Назарбаев журналист С.Абдрахмановқа берген сұхбатында. – Басқасын былай қойғанда, КСРО-дай алып елді бір орталықтан басқару ендігі жерде мүмкін еместігі анық болатын. Мен жаңарған Одақтың ендігі жерде федерация күйінде қала алмайтынын әу бастан-ақ ескерткенмін... «Қазақстан ешқашан да бірде-бір аймақтың айыл-тартпасы болмайды, ешқашан да оның «кіші інісі» болмайды», деп те басын ашып айтқанмын... Кеңес Одағы ең әрі барғанда конфедерация түрінде ғана сақтала алатын еді. Горбачев конфедерация идеясын да қолдамай, ақыр аяғында федерациядан да айырылды. Біз ел бірлігін одақты қалайтындармен болса да, сақтап қалғымыз келген еді. Оның бел ортасында Ресей бар... Михаил Сергеевич тіпті көнбей қойды...».

Саяси дағдарыс күшейген үстіне күшейе берді. Горбачев билігіне Ресей басшылығы тарапынан орасан мықты соққы жасалды. Одан кейін Ресейде президент сайлауы өтті. Ельцин жеңіске жетті. Сайлау алдында елді аралау кезінде Ельцин Ресейдің одақтық құрылымдардың бәрінен, одақтық министрліктердің бәрінен бас тартатынын мәлімдеді... Ресейдің халықаралық қатынастар субъектісі ретіндегі тәуелсіздігін жақтады...

Көктем, жаз бойы жаңа Одақтық Шарттың төңірегінде дау-дамай қызып жатты. Сәуірде Ново-Огаревода тоғыз республика басшыларының КСРО президентімен кездесуі болды. Республикалар нақты құқықтар мен өкілеттіктер талап етті, орталық болса биліктің бар тетіктерін өз қолында қалдыруға жанталасты. Ақыр аяғында солар елдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси ахуалды тұрақтандыру жөніндегі шаралар туралы ортақ хаттамаға қол қоюмен тарасады...

ГКЧП бүлігіне қозғау салған негізгі жай – Горбачевтың 20 тамыз күні жаңа Одақтық шартқа қол қойылатынын жариялауы. Оны ұйымдастырушылар ең алдымен республикалардың жаңа мәртебеге ие болуына қарсы шығуға тырысты. Сондықтан бұл бүлікті ең алдымен одақтас республикалардың егемендік жолындағы күресіне қарсылық деп бағалаған орынды.

Мәскеудегі 1991 жылдың 19-21 тамыз аралығында болған тамыз оқиғалары партиялық өктемдікке біржолата нүкте қойды. Мұндай оқиғалар кез келген публицист-журналистің ұстанымын, саяси ойлау машығын айындауда маңызды рөл атқаратындықтан

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

бұған кеңінен тоқтала кеткен жөн секілді. Тамыздың 19 күні таңертең радио елімізді дағдарыс күйден шығару, елде қатаң тәртіп орнату мақсатын «көздейтін» төтенше жағдай жөніндегі мемлекеттік комитет деген құрылып, Президент М.С.Горбачев денсаулығының нашарлауынан өз міндетін атқара алмайтынына байланысты президент билігі вице-президентке ауысады деп хабарлады.

Әдеттегідей, барлық газеттер сол төтенше комитеттің алғашқы құжаттарының бәрін жариялады. Соның ішінде Кеңес басшылығының (үш адам Г.Янаев, О.Бакланов, В.Павлов қол қойған) Кеңес халқына үндеуі дегенді, оның №1 қаулысын, шетелдерге арнаған мәлімдемесін (кәдімгі үкімет өзгерісі болғанда айтатындай – бұл біздің ішкі ісіміз, ешкім бұған араласпасын, ал біз басқа мемлекеттер алдындағы борыш-міндеттемелерімізді қалтқысыз орындаймыз дегендерді айтты) жариялады. Олардың №2 қаулысы (небары үш қаулы қабылдап үлгерді, оның үшіншісі радиомен берілді де баспасөзде жарияланып үлгермеді) бойынша орталықта тоғыз газеттен басқа газеттердің барлығы тоқтатылып, қайтадан тіркеуден өтуге тиіс болды.

Қазақстанда жағдай қалыпты болды.

Әрине, 20 тамыз күні барлық газеттер бұрыннан орнап қатып қалған тәртіпті сақтап, ресми құжаттардың барлығын да жариялады. Қарсы жақтың құжаттары бізге жетпеді.

21 тамызда газеттер өздерінің көзқарас-қимылын айқындай бастады. «Егеменді Қазақстан» төтенше комитеттің көп құжаттарын жарияламай қойды. «Лениншіл жас» пен «Ленинская смена» да ресми материалдарға орын берген жоқ. «Казахстаская правда» сол құжаттың кейбіреуін беріп отырып, онымен қатар өздерінің түсініктемесін (ол төңкерістің түсініксіз, заңсыз екенін ашық айтқан) жариялады. Қарағандының «Орталық Қазақстан» газеті сол алғашқы күннің өзінде төңкеріске қарсы, әшкерелеген, ашынған мақалалар берді. Сөйтіп, газет редакторы Нұрмахан Оразбеков теңдессіз ерлік жасады [31].

Көпшілік облыстық газеттер, республикалық радио мен телевизия сол ресми хабарлардың аумағынан шыға алмай, өздерінің көзқарас-пікірлерін батыл айта алмады.

Тамыз оқиғасы Кеңес Одағындағы саяси үдерістерді жеделдетіп жіберді. Енді Одақтың ыдырауын тоқтату мүмкін болмай қалды...

Кеңестік жүйенің соңғы кезеңінде Қазақстанда экономикалық дағдарыс жайлады. Экономикалық қуаты, өнеркәсіп потенциалы одақта үшінші орын ала отырып, республика халыққа қажет игіліктер, әлеуметтік тұрмысты қамтамасыз ету жөнінен 8-12 орындарда болды. Елде 250 елді мекен суды тасып ішті, 1648 мекенде аурухана, 2090 жерде мектеп, 3800-інде балалар мекемелері болмаған. Республика жерінен өтетін газ құбырларының бойында отырған 2000 елді мекеннің 78-і ғана сол құбырдағы газды пайдаланды. 210 селолық ауданның 71-інде жағдай қанағаттанғысыз, ал 30 алыс аудандарда (оларда 1 миллионнан астам қазақ тұрды) адам төзгісіз еді...

Тәуелсіздік қарсаңында Қазақстанның өзіндік конституциялық заңнамасын қалыптастырудың басы уақыт жағынан Кеңестер Одағының ыдырауына сәйкес келді. Тәуелсіздікке қарай барар жолдағы алғашқы қадам 1990 жылғы 25 қазанда Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесі қабылдаған Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясы болды.

Ал, 1991 жылдың 16 желтоқсанында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық акт Заңы қабылданып, Қазақ елі өз тәуелсіздігін жариялады.

Ұзақ жылдар бойы адамзат көшінен көз жазып, азаттық, еркіндік дегеннің, иелік, қожалық, егемендік дегеннің байыбына барып көрмеген ұрпақ ойламаған жерден империяның казармалық бұғауынан босап, бостандық әлеміне шыққанда, қайда бет аларын білмей абыржып қалған-ды. Жуық арада іргесі ыдырамастай көрінетін қызыл империяның күрт күйрегені сонша, жұртшылық түсінбестей беймаза күйге ұшырады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сонау, 1909 жылы халқымыздың ұлы перзенті Міржақып Дулатов: «Оян, қазақ!» деп ұрандап еді. Арадан сексен жылдан астам уақыт өткенде Қазақ елі тәуелсіздігінің нұрлы таңы енді-енді атып келе жатқанда қазақ қалың ұйқысынан оянып қана қойған жоқ, жан-жағына қарап, көпті көріп, көп нәрсені көңілге түйіп, ұлт мүддесі жолындағы ұлан асу, ұлы жорыққа аттануға тас-түйін болып, дайын отыр еді. Дәл осындай тарихи тұста публицист-жазушы С.Досанов мынадай ұран тастады: «Ойлан, қазақ! Халқымның көсегесі көгерсін десең, ойлан! Ойланып қана қоймай, беліңді бекем буып, әрекет істе, уақытты босқа өткізбей, ұлтың үшін ұлы іс тындыр! Адамзат көшінің соңында қашанғы қала бермекпіз?! Басыңды біріктірер күн туды. Ерлігіңді танытар, елдігіңді сақтап қалар сын сағаты жетті. Қазақтың дауылдардан ықпаған, ерлік туын жықпаған ер-азаматы, сен болмасаң; халықтың ақылгөй қарты, қайсар жігіті, намысты ұланы, қиянға жұмсар қыраны, сен болмасаң; ер-азамат серігі – қазақтың сүйкімді аруы, сен болмасаң; аяулы абзал ана, сен болмасаң... қазақтың қамын кім ойлар? Қазақтың қамы әр қазақтың жүрегінде жүрер, көкейін тесер, кеудесін қарыр күн бүгін.

Ұлтым тарих тасасында ұмыт қалмасын, ұрпағым өссін, халқым өркендесін деген кеудесінде намыс оты бар әр қазақ өз ортасында халыққа пайдалы әйтеуір бір іс тындыруға міндетті. Біз ... жол айрығында тұрмыз...» [32].

Ұлт ретінде жұтылып кетудің қасіретті қаупі қара бұлттай торлаған ауыр саяси-экономикалық жағдайда еліміз өз тәуелсіздігін жариялап, егемендікке қадам басты. Осылайша, әлем картасында дербес елге айналдық, кең байтақ жеріміздің қазба байлығы, потенциалы еншімізге берілді. Қазақ елінің алдында ұлы тарихи міндеттер бой көтерді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Стратегия партии. Передовая статья // Правда. 1985. 10 ноября.
2. Горбачев М.С. О национальной политике партии в современных условиях. – М.: Политиздат, 1989. – С. 14.
3. Брежнев Л.И. О пятидесятилетии Союза Советских Социалистических Республик. Доклад на совместном торжественном заседании Центрального Комитета КПСС и Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР в Кремлевском Дворце съездов. 21 декабря 1972 г. Ленинским курсом. Речи и статьи. Т. 4. – М.: Политиздат, 1974. – С. 50.
4. // ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. 1999. №7. – 12-13-беттер.
5. // Правда. 1986. 17 декабря; Социалистік Қазақстан. 1986. 17 желтоқсан.
6. Сообщение из Алма-Аты // Правда. 1986. 19 декабря; Алматыдан хабар // Социалистік Қазақстан. 1986. 19 желтоқсан.
7. Қонаев Д.А. Ақиқаттан аттауға болмайды (Естелік-эссе) / Ауд. С.Әбдірайымұлы. – Алматы: Санат, 1994. – 427-433-беттер.
8. Қазақ республикалық партия ұйымының еңбекшілерге интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жұмысы туралы КОКП Орталық Комитетінің 1987 жылғы шілдедегі қаулысы // Қазақ әдебиеті. 1987. 17 шілде.
9. Самойленко А. Уроки правды // Лит. газета. 1987. 10 января.
10. Лапин А. Горькие уроки // Комсомольская правда. 1987. 10 января.
11. Аллаберген Қ., Нұсқабайұлы Ж., Оразай Ф. Қазақ журналистикасының тарихы. – Алматы: Рауан, 1996. – 217-бет.
12. Есильбаев Т. Цена самолюбования // Правда. 1987. 11 февраля.
13. Головоткин Ж. Что стояло за событиями в Алма-Ате? // Молодая гвардия. 1989. №6. – С. 58.
14. // Известия. 1987. 26 марта.
15. Алимжанов А. Что же произошло в Алма-Ате? // Лит. газета. 1987. 7 января.
16. // Социалистік Қазақстан. 1987. 16 қаңтар.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

17. Журавлев В., Кодин М. Аппарат – для политики // Правда. 1989. 22 сентября.

18. Бүкілодақтық XIX партия конференциясының материалдары. – Алматы, 1989. – 133 бет.

19. // Правда. 1988. 29 октября.

20. Жастармен ашық әңгіме. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Н.Ә.Назарбаевтың республика астанасы жастарының өкілдерімен кездесуі // Социалистік Қазақстан. 1990. 17 қаңтар.

21. Қалшабеков Ә. «Ленинизмнен бой тартайық» және Айдосов А. «Ленинизмді қорғай білейік». Кереғар екі хат, екі түрлі сын-сипат // Қазақстан коммунисі. 1991. №4. – 54-59-б.

22. Засурский Я.Н. Научное исследование журналистики – важный фактор развития гласности // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. 1989. №5. – С. 3.

23. // Литературная газета. 1988. 11 мая.

24. Айтматов Ч. Не подрываются ли основы? // Известия. 1988. 24 мая.

25. Қараңыз: Қозыбаев М. Тарих және әдебиет // Қазақ әдебиеті. 1988. 15 қаңтар; Нұржекеев Б. Ашық айту – арға сын // Қазақ әдебиеті. 1988. 29 қаңтар; Елубаев С. Нәубет. Мезгіл мінбесінен // Қазақ әдебиеті. 1988. 18 наурыз; Нұршайықов Ә. Қайта құру туралы ойлар // Жұлдыз. 1988. №6; Сең бұзылса, сел жүрер. Т.Қаупынбаевтың Қазақстан Жазушылар одағының хатшысы С.Мұратбековпен сұхбаты // Жұлдыз. 1988. №7; Мәуленов С. Жазушы толғанысы // Жұлдыз. 1988. №8; Кәкішев Т. Қағидаға айналған қателер түзетілсе (пікір алысу ретінде) // Жұлдыз. 1988. №11; Ақиқатын айтар болсақ... Журнал тілшісі С.Тұрғынбековтің ақын-публицист Қ.Мырзалиевпен сұхбаты // Жұлдыз. 1988. №6; Жүнісов С. Шындықтың шырайы кірсін // Жұлдыз. 1988. №6; Әділет салтанат құруда. Жазушы-публицист Б.Қойшыбаевтың Қазақ КСР Жоғарғы Сотының төрағасы Т.Аймағамбетовпен сұхбаты // Қазақ әдебиеті.. 1988. 9 желтоқсан; Кәкішев Т. Қазақ зиялыларының тағдыр-талайы // Қазақ әдебиеті. 1989. 19, 26 мамыр; Демократия тағылымдары. КСРО Жоғарғы Кеңесінің мүшесі, КСРО Халық депутаты Мұхтар Шахановпен әңгіме. Әңгімелескен К.Тәбеев // Қазақ әдебиеті. 1989. 14 шілде; т.б.

26. Бөкеев О. Партия дегеніміз... Мезгіл мінбесінен // Қазақ әдебиеті. 1990. 2 наурыз; Ахметов Қ. Партократия мен демократия // Қазақ әдебиеті. 1991. 5 наурыз.

27. Қараңыз: Бердібаев Р. Имандылық // Қазақ әдебиеті. 1991. 15 наурыз; Өзіңнен бастау оңай ма? Журнал тілшісі Т.Қаупынбаевтың публицист-жазушы С.Шаймерденовпен сұхбаты // Жұлдыз. 1988. №2; Нұрмұхамбет Д. Адалдықтан айнымаған адам. Көрнекті жазушы С.Шаймерденовтың азаматтық бейнесінің бір қыры туралы толғау // Қазақстан-Zaman. 2003. 12 желтоқсан; т.б.

28. Есенәлиев М. Қалыпқа салма, халыққа сал. КОКП Орталық Комитетінің Пленумы қарсаңында // Қазақ әдебиеті. 1989. 14 шілде.

29. Қараңыз: Шаханов М. Бес ғасырлық арман немесе Желтоқсан тағылымы (Желтоқсан оқиғасының 10 жылдығына арналған «Тәуелсіз Қазақстан» атты ғылыми-теориялық конференцияда жасалған баяндама) // Қазақ әдебиеті. 1996. 17 желтоқсан; Мәселе – әділеттілікте. Публицист Ж.Қорғасбектің «Қазақ әдебиеті» газеті жанынан құрылған ақылдастар алқасының мүшесі, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Идеология бөлімінің меңгерушісі Қ.Сұлтановпен сұхбаты // Қазақ әдебиеті. 1990. 20 шілде; т.б.

30. Садықұлы С. Қоғам және журналист. – Астана: Елорда, 2000. – 83-88-беттер.

31. Смайылов К. Дүниені дүрліктірген үш күн (1991 жылдың 19-21 тамыз аралығында не болды?) // Қазақстан коммунисі. 1991. №10.

32. Досанов С. Қазақтың қамын кім ойлар? Мезгіл мінбесінен // Қазақ әдебиеті. 1991. 21 маусым.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 371.32

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Бондаренко Наталья Юрьевна
Актюбинский колледж транспорта, связи и новых технологий,
преподаватель специальный дисциплин, педагог-мастер
Актобе, Казахстан

Аннотация: Искусственный интеллект (ИИ) активно внедряется в различные сферы образования, включая работу преподавателя колледжа. Эта статья рассматривает использование ИИ для подготовки учебных материалов, создания поурочных планов, конспектов, а также проведения опросов студентов. Анализируется влияние ИИ на повышение эффективности преподавательской деятельности и индивидуализацию образовательного процесса.

Ключевые слова: ИИ-инструменты, ChatGPT, образовательные технологии, генерация, планы уроков, методические аспекты обучения, методические рекомендации, виртуальная реальность, вовлеченность студентов, планирование урока

Введение

Современное образование сталкивается с новыми вызовами, связанными с цифровизацией и необходимостью адаптации к изменяющимся потребностям общества. Искусственный интеллект, как один из инструментов цифровой трансформации, предоставляет преподавателям возможность автоматизировать рутинные задачи, сосредотачиваясь на творческом и методическом аспектах обучения.

Основные направления применения ИИ

1. Подготовка к урокам и разработка учебных материалов

Современные ИИ-инструменты, такие как ChatGPT, позволяют преподавателям быстро создавать лекционные материалы, структурированные тексты и даже задания для студентов. Например, преподаватель может задать конкретную тему, а система предложит готовый материал, который можно адаптировать.

Автоматизированный поиск и адаптация контента

ИИ может помочь преподавателю искать актуальную информацию по теме урока в открытых источниках, фильтровать и адаптировать её для студентов. Например: генерация списков литературы, поиск мультимедийных материалов (видео, изображения, инфографика)[1].

Преимущества использования ИИ:

- Значительная экономия времени на подготовку.
- Доступ к разнообразным источникам информации.
- Возможность интеграции современных образовательных технологий, таких как интерактивные модули.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кейсы:

1. Преподаватель иностранного языка может использовать ИИ для создания текстов с упражнениями, автоматически генерируя задания для изучения грамматики или лексики.
2. Для инженерных дисциплин возможно быстрое создание расчетных задач с решениями.

2. Разработка поурочных планов и конспектов

Генерация структурированных планов уроков

ИИ может создавать поурочные планы с учетом целей обучения, временных рамок и методических рекомендаций.

Например, система предлагает:

1. цели урока (образовательные, развивающие, воспитательные),
2. структуру занятия (введение, основная часть, закрепление материала, домашнее задание),

3 рекомендации по использованию активных методов обучения.

Индивидуализация уроков

ИИ способен адаптировать планы уроков под различный уровень подготовки студентов. Для сильных групп предлагаются более сложные задания, для слабых — упрощенные версии материала.

Использование специализированных инструментов

Образовательные платформы, такие как Edmodo или Microsoft Teams, интегрируют ИИ для создания учебных планов, отправки материалов и автоматизации напоминаний [2].

Пример:

При планировании урока истории преподаватель задает тему «Великая Отечественная война». ИИ предлагает структурированный план:

1. Введение: ключевые даты и причины войны.
2. Основная часть: крупные сражения, социально-экономическое влияние.
3. Итоги: дискуссия о значении войны в истории.

3. Проведение опросов студентов и анализ их ответов

Автоматизация опросов и тестов

ИИ упрощает процесс создания и анализа опросов. Преподаватель вводит параметры (тема, тип вопросов), а система генерирует тесты: от простого выбора ответов до сложных заданий с открытым ответом.

Анализ результатов и прогнозирование

ИИ позволяет не только проверять тесты, но и анализировать общие результаты группы. Например:

- Определение тем, где у большинства студентов есть пробелы.
- Прогнозирование вероятности успешного усвоения следующего материала.

Инструменты для интерактивного обучения

Использование таких платформ, как Kahoot! или Quizizz, которые поддерживают ИИ-алгоритмы, позволяет проводить игровые опросы. Эти платформы повышают вовлеченность студентов и дают преподавателю моментальный анализ ответов [2].

Пример:

Преподаватель охраны труда использует ИИ для анализа результатов тестов. Система выявляет, что большинству студентов трудно выполнять задания по оказанию

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

первой помощи при поражении электрическим током, и предлагает дополнительные материалы и упражнения для закрепления.

4. Индивидуализация обучения

Рекомендации по улучшению образовательного процесса

ИИ анализирует успеваемость каждого студента и формирует индивидуальные рекомендации. Например, студенту с низким уровнем понимания предлагаются дополнительные упражнения, а тем, кто усвоил материал, — углубленные задания [3].

Поддержка преподавателя в работе с разноуровневыми группами

ИИ помогает адаптировать учебные материалы для различных категорий студентов:

- Студентов с особыми образовательными потребностями.
- Иностранных студентов, нуждающихся в дополнительных разъяснениях.

Пример:

При изучении английского языка ИИ генерирует для слабых студентов упражнения по основам грамматики, а для сильных — задания на развитие навыков письменной речи.

5. Визуализация и создание интерактивного контента

Автоматизация создания презентаций

ИИ-инструменты, такие как Canva или PowerPoint Designer, Gamma помогают быстро создавать визуальные материалы, включая инфографику, презентацию, схемы и диаграммы [4, стр 47].

Использование дополненной реальности (AR) и виртуальной реальности (VR)

Интеграция ИИ с AR/VR позволяет создавать уникальные образовательные сценарии. Например, изучение конструкции тепловоза может быть дополнено виртуальными моделями конструкционных блоков [4, стр 76].

Пример:

Преподаватель геодезии использует ИИ для создания интерактивной карты, где студенты могут исследовать топологических особенностей различных регионов.

Заключение

Использование ИИ в образовании открывает перед преподавателями новые возможности, значительно упрощая выполнение рутинных задач и повышая качество образовательного процесса. Искусственный интеллект становится важным инструментом для преподавателей. Его внедрение помогает персонализировать обучение и оптимизировать подготовку к урокам. Однако важно помнить, что ИИ — это инструмент, который должен дополнять, а не заменять творческую работу педагога.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гребенщикова, О.А. "Цифровизация образования: проблемы и перспективы". Вестник образования, 2021.
2. Беляев, А.Н. "Искусственный интеллект в образовании". Научный журнал "Современные образовательные технологии", 2022.
3. Кудрин, А.И., Сафронова, Н.П. "Методические аспекты внедрения ИИ в преподавание". Издательство МГТУ, 2023.
4. Лебедев, П. И. (2021). Инновационные подходы к преподаванию с использованием ИИ. *Доклады Российской Академии образования*, 82(4), 101-109.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

37.016:811.111:5

«ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСІ (CLIL) АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ ПӘНДІК ДАҒДЫЛАРЫН БІРУАҚЫТТА ДАМЫТУ ӘДІСІНЕ АНАЛИЗ ЖАСАУ»

Битебай Аружан Қанатқызы
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің
Филология факультетінің «Шет тілі: екі шет тілі» ббб 2-курс студенті, бакалавриат
Орал, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада тілдік білім беру саласындағы заманауи әдістемелер мен тәсілдер қарастырылады. Шет тілдерін үйретуде қолданылатын CLIL әдісінің тиімділігі мен олардың білім алушылардың тілдік және пәндік құзыреттілігін арттыруға ықпалы зерттелген. Сонымен қатар, тіл үйретудің бұл әдіспен келетін жаңа мүмкіндіктер талданып, оқытушы мен білім алушы арасындағы өзара әрекеттестікті жақсартуға бағытталған әдістер ұсынылады. Мақалада білім беру процесін жақсарту мақсатында белсенді оқыту әдістерін қолданудың практикалық мысалдары келтірілген. CLIL әдісінің Қазақстандағы қолданысы, тигізер пайдасы талданып, осындай әдістер мен бағдарламаларды білім беру саласына кері қосу керектігін түсіндіреді, енгізу барысындағы қиындықтар мен мүмкіндіктер талданады. Болашақ педагог маман ретінде өз ойын қалдырған.

Кілт сөздер: шет тілін оқыту, интеграция, тілдік құзыреттілік, CLIL әдісі, оқулық, жаратылыстану пәндері, бағдарлама, пәндік құзыреттілік, дағды.

Бүгінгі әлемде білім беру жүйесінің тиімділігі мен сапасы мемлекеттер арасындағы бәсекелестіктің басты факторы болып табылады. Әсіресе, жаратылыстану пәндерін оқытуда ағылшын тілінің ролі барған сайын артып келеді. Қазақстан білім беру жүйесінде үш тілде оқыту саясатын жүзеге асыру аясында жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқыту әдісі – Content and Language Integrated Learning (CLIL) – ерекше маңызға ие. CLIL – мазмұнды және тілдік білімді бір уақытта дамытуға бағытталған тәсіл. Қазақстандағы білім беру жүйесі үш тілде оқыту саясатын қабылдай отырып, халықаралық стандарттарға сай білім беру мақсатында CLIL әдісін енгізуде. Оқушылардың тілдік және пәндік білімдерін қатар дамыту, оларды глобализацияланған әлемде бәсекеге қабілетті ету үшін жаңа әдістемелер мен инновациялық технологияларды қолдану маңызды. Осылайша, жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқыту әдісі (CLIL) Қазақстанның білім беру жүйесін жаңғыртудағы және халықаралық деңгейде білім алудағы негізгі құралдардың бірі болып табылады.[1]

CLIL (Content and Language Integrated Learning) – бұл мазмұнды және тілді кіріктіріп оқыту әдісі, яғни белгілі бір пәннің мазмұнын оқу барысында сол пәнді шет тілінде меңгеруге мүмкіндік беретін тәсіл. Берілген терминді алғаш рет 1994 жылы Дэвид Марш енгізді. Бұл әдіс білім беру саласында, әсіресе, жаратылыстану, техника, экономика және басқа да пәндерді оқытуда кеңінен қолданылуда. Оқушылар пән мазмұнын шет тілінде (көбінесе ағылшын тілінде) оқи отырып, бір мезгілде пәнге қатысты терминология мен сол тілдегі сөйлеу дағдыларын жетілдіреді. CLIL-технологияны пайдалану білім беру проблемаларының айтарлықтай ауқымын шешуге мүмкіндік береді. Ана тілі емес (шетел) тілді және тілдік емес пәндерді бір мезгілде оқыту күтілетін оқыту мақсаттарына жетудің және кең ауқымды дағдылард қалыптастырудың тиімді құралы болып табылады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

CLIL концепциясы 1990-шы жылдары пайда болды, оны Еуропалық білім беру жүйесіне енгізу үшін дамытқан. Оған Еуропалық Комиссия мен түрлі білім беру ұйымдары қолдау көрсетті. Бельгия мен Италияда алғашқы эксперименттер жүргізілді. Содан бері әдіс Еуропаның көптеген елдерінде, соның ішінде Қазақстанда да кеңінен қолданыла бастады.

CLIL әдісін қолданудағы артықшылықтар:

1. Интеграция. CLIL әдісі арқылы оқушылар тек тіл үйреніп қана қоймай, сонымен қатар пәндік білімдермен де танысады, екі саланы біріктіреді.

2. Тілдік дағдыларды дамыту. CLIL оқыту кезінде тілдік дағдылар (тыңдау, сөйлеу, оқу, жазу) пәндік мазмұн арқылы дамиды. Оқушылар терминологияны, грамматика мен сөздік қорды нақты контексте қолдана отырып меңгереді.

3. Критикалық ойлау. CLIL оқыту әдісі оқушыларды ақпаратты талдауға, сыни пікір қалыптастыруға және проблемаларды шешуге ынталандырады, өйткені олар жаңа білімді алу үшін белсенді түрде қатысады.

4. Әлемдік тәжірибе. CLIL әдісі халықаралық деңгейде кеңінен қолданылып, білім беру жүйелерінде тиімділігін дәлелдеді, сонымен қатар тілдік және мәдени алмасуға септігін тигізеді.CLIL — тілдік білімді пәндік біліммен біріктіру арқылы оқушыларды жан-жақты дамытуға бағытталған тиімді әдіс.

CLIL әдісін қолданудағы кемшіліктер:

1. Мұғалімдердің Дайындығының Жеткіліксіздігі: CLIL әдісін жүзеге асыру үшін мұғалімдер пәндік және тілдік құзыреттілікті бірдей меңгеруі керек. Бұл талап көптеген мұғалімдер үшін қиындық туғызады, әсіресе егер олардың тілдік білімі жеткіліксіз болса.

2. Оқу Материалдарының Шектеулігі: Үш тілде оқытылатын пәндерге арналған арнайы оқу құралдары мен ресурстардың тапшылығы байқалады. Сапалы оқу материалдары мен құралдар болмаса, сабақтардың тиімділігі төмендеуі мүмкін.

3. Оқушылардың Тілдік Деңгейінің Әртүрлілігі: Оқушылардың тіл деңгейлері әртүрлі болғандықтан, кейбіреулері пәнді түсінуге қиналады. Бұл олардың оқу үлгеріміне кері әсер етуі мүмкін.

4. Уақыт Және Ресурс Талаптары: CLIL сабағын дайындау және өткізу қосымша уақытты, күш-жігерді және ресурстарды қажет етеді. Мұғалімдерге жоспарлау, қосымша оқу құралдарын іздеу және тілдік мазмұнды бейімдеу үшін көбірек уақыт қажет болады.

5. Бағалау Қиыншылықтары: CLIL әдісінде оқушылардың жетістіктерін бағалау қиындайды, себебі олардың тілдік дағдылары мен пәндік білімдері қатар бағалануы керек. Мұны объективті бағалау үшін арнайы тәсілдер қажет. CLIL әдісі оқушылардың тілдік және пәндік білімдерін қатар дамытуға мүмкіндік беретін тиімді әдіс болғанымен, оны сәтті жүзеге асыру үшін кешенді дайындық пен қолдау қажет.[2]

До Койл, Филип Худ, Дэвид Марш – бұл зерттеушілер CLIL (пән мен тілді кіріктіріп оқыту) әдісінің негізін қалаушылар болып саналады. Олар CLIL әдісінің теориялық және практикалық тұстарын зерттеп, тілдік және пәндік білімді бір уақытта дамыту тәсілдерін ұсынды. 2010 жылы жарыққа шыққан «CLIL (Content and Language Integrated Learning)» атты кітап авторлары. Кітап сегіз бөлімнен тұрады:

1. A window on CLIL. Бұл бөлімде CLIL (Content and Language Integrated Learning) әдісінің негізгі аспектілері мен оның маңызы талқыланады. CLIL тілді және пәндік білімді қатар меңгертуді көздейтін әдіс ретінде дамыған. Оған деген қызығушылық халықаралық білім беру саласында арта түсті, себебі CLIL әртүрлі елдерде көптілділік пен мәдениетті біріктіруді жеңілдетеді CLIL оқу жоспарларының әртүрлілігі.

2. Curricular variation in CLIL. CLIL бағдарламаларын әртүрлі оқу контекстіне бейімдеудің үлгілерін қарастырады. Бұл бөлімде әр елдегі оқу жүйесінің ерекшеліктеріне сай CLIL бағдарламаларын енгізу мүмкіндіктері талданады. CLIL бағдарламасының масштабы мұғалімдер мен оқушылардың тілдік деңгейлеріне, уақыт мөлшеріне және оқыту формасына байланысты анықталады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3. CLIL as a theoretical concept. CLIL теориялық негіздері ретінде «Төрт С» моделі» (Content-Мазмұн, Communication-Коммуникация, Cognition-Ойлау, Culture-Мәдениет) ұсынылған. Бұл модель оқыту үдерісінде тіл мен мазмұнды үйлестіре отырып, оқушылардың тек пәндік білімдерін ғана емес, сонымен бірге тілдік және мәдени дағдыларды да дамытуға бағытталған.

4. Transforming theory into practice. Теорияны іске асыру тәсілі ретінде CLIL Toolkit арқылы мұғалімдер мазмұнды оқыту кезінде тілді үйренуге бағытталған тапсырмаларды қалай қолдану керектігін, мәдениетаралық байланыстарды қалай орнату қажеттігін жоспарлайды. Бұл құрал мұғалімдерге сабақ жоспарларын жасау кезінде мазмұн мен тілдік мақсаттарды біріктіруге, оқу үдерісін когнитивті тұрғыдан тереңдетуге көмектеседі.

5. Evaluating and creating materials and tasks for CLIL classrooms. Осы теорияны материалдар арқылы жүзеге асыру мысалдары беріледі, мысалы, пәнге сәйкес мәтіндер мен тілдік жаттығуларды біріктіру. Бұл әдіс арқылы оқушылар пәндік материалды меңгере отырып, сол тақырыпқа байланысты тілдік дағдыларын да дамытады.

6. Assessment issues in CLIL. CLIL бағдарламаларындағы бағалау мәселелеріне арналған. Бұл бөлімде мұғалімдерге бағалау процесін жақсартуға бағытталған бірнеше маңызды әдістер қарастырылады: Формативті бағалау (оқыту кезінде үздіксіз бағалау) оқушылардың оқу процесін қолдау үшін қолданылады және суммативті бағалауға қарағанда жиі қолданылуы керек деп ұсынылады. Суммативті бағалау (оқу аяқталғаннан кейінгі қорытынды бағалау) сирек қолданылуы тиіс, бірақ жүйелі түрде орындалуы керек

7. Evaluating the impact of CLIL programmes. CLIL бағдарламаларының оқушыларға әсерін қалай бағалау керектігі түсіндіріледі. Бағдарламаның сапасын қамтамасыз ету және оны жақсарту үшін жүйелі түрде бағалау қажеттігі айтылады.

8. Future directions. CLIL-дің болашағы мен оның даму бағыттарын талқылайды, әсіресе жаһандану, өзгерістер, тұрақтылық және көптілділікті оқу жоспарына интеграциялау тақырыптарына ерекше назар аударады.

2017 жылғы «Көптілді білім беру» бағдарламасы. Бұл бағдарлама негізінен қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде білім беруді қолдайды және оның мақсаты – оқушыларды көптілді, бәсекеге қабілетті тұлға етіп тәрбиелеу. Көптілді білім беру бағдарламасы әсіресе орта мектептерде жаратылыстану және техникалық пәндерді ағылшын тілінде оқытуға бағытталған. Бұл жоба аясында математика, физика, химия, биология сияқты пәндер жоғары сыныптарда ағылшын тілінде оқытыла бастады. Мұнда, қазақ тілі – ұлттық мәдениет пен тарихты оқыту құралы, орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі, ал ағылшын тілі – жаһандық ақпаратқа қол жеткізу және халықаралық коммуникация құралы ретінде қызмет атқарады.[3]

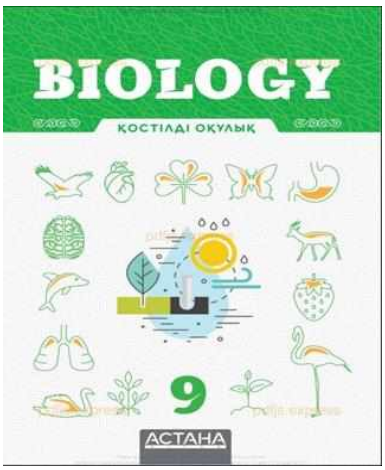
Бағдарлама аясында жүргізілген шаралар:

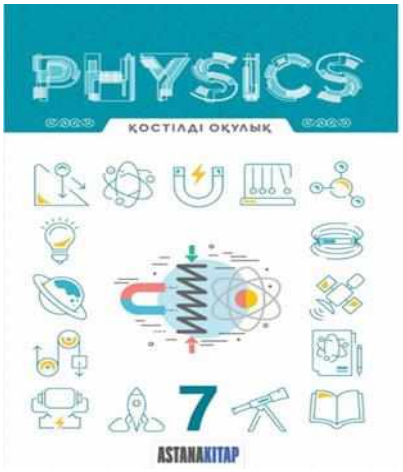
Мұғалімдерді арнайы даярлау: Жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқытатын мұғалімдерді арнайы оқыту бағдарламалары жүргізілді. Қазақстанда және шетелде педагогтар курстарға қатысып, ағылшын тілін меңгеру деңгейін жақсартты және CLIL (Content and Language Integrated Learning) әдістемесін қолдану бойынша дайындықтан өтті. Назарбаев Университеті, Назарбаев Зияткерлік мектептері және Білім және ғылым министрлігі шетелдік серіктестерімен бірге мұғалімдерді дайындау және қайта даярлау бағдарламаларын ұйымдастырды.

2. Оқулықтарды және оқу материалдарын бейімдеу: Жаратылыстану пәндеріне арналған ағылшын тіліндегі оқулықтар мен материалдар әзірленді және оқыту бағдарламасына енгізілді. Бұл оқулықтарда ғылыми терминология және тілдік қолдау материалдары қамтылып, оқушыларға шет тілінде білім алуды жеңілдетуге арналған қосымша ресурстар ұсынылды.

Авторлары: Б.Эрметов, А.Сагинтаев, К.Байрам, А.Ахметова,Л.Нуралиева, А.Джилкайдарова, Н.Карімова. Жылы: 2017

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Авторлар: А.Карабатыров, А.Байешов, Е. Дуйсеев, Н.Шокобалинов, Н.Ташев
Жылы: 2017

3. Пилоттық мектептерді таңдау: Көптілді оқыту бағдарламасы алғашында Назарбаев Зияткерлік мектептері, арнайы лицейлер және гимназиялар сияқты таңдаулы оқу орындарында іске қосылды. Бұл мектептер бағдарламаның алғашқы кезеңін іске асыру үшін таңдалып, жаңа әдістер мен оқыту тәсілдерін сынақтан өткізу алаңы ретінде қызмет атқарды.[4]

Қорытындылай келе, «Бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу» Н.Ә.Назарбаев үш тілде білім беру арқылы жастарды жаһандық деңгейде бәсекеге қабілетті ету міндетін алға қойды: «Үш тілде білім беру – болашақтың талабы». Бұл балаларымыздың жан-жақты дамуына, шет елдердің тәжірибесін үйренуге мүмкіндік береді. Қазақстандағы үш тілде білім беру саясаты – қазақ, орыс және ағылшын тілдерін қатар пайдалану арқылы оқушыларды көптілділікке дайындауға арналған. Бұл жүйенің басты мақсаты – халықаралық деңгейде бәсекеге қабілетті мамандарды тәрбиелеу. Оқушылардың ғылыми терминологияны, тілдік құрылымдарды, және коммуникациялық дағдыларды игеруі арқылы білім алу процесі сапалы түрде жүзеге асады.

Болашақта CLIL әдісі мен үш тілде білім берудің рөлі арта түсетіні сөзсіз. Глобализация және халықаралық стандарттардың талаптары білім беру жүйесінің интеграцияланған тәсілдерін қажет етеді. Оқыту барысында заманауи технологияларды пайдалану, педагогикалық инновацияларды енгізу, және мұғалімдердің біліктілігін арттыру, оқушылардың білімін сапалы деңгейде дамытуға ықпал етеді. CLIL және үш тілде білім беру концепциялары оқушылардың жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Оқушылар ғылыми білімдерімен қатар, тілдік дағдыларын меңгере отырып, болашақта табысты маман болып қалыптасады. Интеграцияланған тәсілдерді тиімді жүзеге асыру үшін білім беру жүйесінде жүйелі өзгерістер мен жаңалықтар енгізу маңызды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Р.А. Садыкова, «CLIL технологиясын қолдану арқылы оқытудың ерекшелігі», Международный научный журнал АКАДЕМИК, 34
2. https://www.linkedin.com/pulse/content-language-integrated-learning-clil-methodology;
3. До Койл, Филип Худ, Дэвид Марш, «CLIL: Content and Language Integrated Learning», 2010 жыл;
4. Смирнова З. Г., «Трехъязычное образование в Казахстане: Проблемы и перспективы», 2017 жыл;

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 373,31

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА МАТЕМАТИКА ПӘНІ АРҚЫЛЫ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ

САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы,
педагогика және психология магистрі,
АЛДАБЕРГЕН ҰЛЖАЛҒАС,
АБДИСАЛИЕВА НАЗЕРКЕ,
АБДІРАҚ АРУЖАН
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 6В01301-«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 3-курс студенттері,
Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада математика пәні арқылы бастауыш мектеп жасындағы балалардың қаржылық сауаттылығын дамытудың маңыздылығы қарастырылады. Қазіргі жағдайда қаржылық сауаттылық экономикалық жағдайларға сәтті бейімделу үшін қажетті негізгі құзыреттердің бірі болып табылады.

Мақалада сауаттылық пен ақшаны басқару дағдыларын дамыту үшін математикалық есептерді қолдану мысалдары келтірілген. Сондай-ақ балалардың қаржылық сауаттылығын тиімді дамыту үшін оңтайлы әдіс-тәсілдер ұсынылып және ата-аналармен жұмыстың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: қаржылық сауаттылық, бастауыш сынып, математика, дамыту, логикалық ойлау.

Қазіргі күні әлемдегі қаржы нарығы мен қаржылық қызметтердің тез дамуы қаржылық құралдардың алуан түрлілігі мен олардың қолдану әдістерінің күрделенуіне әкелді. Бұл өзгерістер жаһандық экономиканың цифрлануы, жаңа технологиялардың пайда болуы және нарық қатысушыларының қаржылық сауаттылық деңгейіне қойылатын талаптардың артуымен тығыз байланысты. Сондықтан қаржылық сауаттылықты дамыту – қазіргі заманның негізгі қажеттіліктерінің бірі. Бұл үдеріс тек жеке тұлғалардың ғана емес, қоғамның экономикалық тұрақтылығын арттыруға да ықпал етеді.

Ковалеваның пікірі бойынша, «Жеке қаржылық сауаттылық – оқу, талдау және басқару нәтижесінде жеке қаржылық міндеттемелерді орындап, материалдық тұрғыдан табысты болу». Бұл түсінік қаржылық сауаттылықтың үш маңызды қадамын анықтайды:

- Қаржылық білім алу (оқу) – ақшаны дұрыс басқару туралы білімдерді алу, яғни қаржы әлемін түсіну;
- Ақпаратты талдау (талдау) – қаржылық деректерді дұрыс бағалап, оларды дұрыс шешімдер қабылдауға пайдалану;
- Қаржыны басқару (басқару) – ақшаны ұқыпты әрі тиімді жұмсау арқылы қаржылық мақсаттарға жету. Қаржылық сауаттылық - бұл жеке тұлғаның тұрақты қаржылық міндеттемелерін дұрыс орындап, өз қаржысын тиімді басқаруға мүмкіндік беретін маңызды дағды [1].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 мамырдағы №338 қаулысымен бекітілген «Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020 - 2024 жылдарға арналған тұжырымдамасы» еліміздегі халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында қабылданған құжатта әрбір азаматқа өзінің қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін дұрыс шешімдер қабылдау қабілетін дамыту, қаржы құралдарын тиімді пайдалану және тәуекелдерді бағалау қабілеттерін қалыптастыру міндеті қойылған. Сонымен қатар, қаржылық білім беру саласында кешенді шараларды енгізуді көздейді.

Білім беру жүйесінде қаржылық сауаттылықты дамытуға байланысты мектептер мен жоғары оқу орындарында қаржылық сауаттылықты оқытуға арналған арнайы курстар мен әдістемелік құралдарды енгізу жоспарланған. Тұжырымдамаға сәйкес, бастауыш сыныптарда қарапайым қаржылық ұғымдар, ал жоғары сыныптарда күрделі тақырыптар енгізілуі қажет екендігі көрсетілген [2].

Тұжырымдама әртүрлі жастағы оқушыларға қаржылық білім берудің ерекше тәсілдерін ұсынады, бұл оларға қаржылық сауаттылық негіздерін жан-жақты меңгеруге мүмкіндік береді. Қаржылық сауаттылықты дамыту пәнін немесе факультативтік сабақтарды енгізу оқушыларға өз қаржылық жағдайларын басқару, жауапты қаржылық шешімдер қабылдау дағдыларын қалыптастырады. Бұл тәсіл әрбір оқушыны өмірде кездесетін қаржылық міндеттерді сауатты шешуге дайындайды және олардың болашақта қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізуіне мүмкіндік береді.

Қазақстандағы қаржылық сауаттылықты дамыту бойынша отандық ғалым С.Б.Мақыш қаржылық білімді мектеп бағдарламаларына енгізудің маңыздылығын атап өтіп, қаржылық білімді мектеп бағдарламасына енгізу қажеттігін алға тартты. Оның айтуынша, бұл бастауыш сынып оқушыларынан бастап берілсе, ақшаны басқаруды, қаражатты үнемдеуді және оны тиімді пайдалануды үйренуге мүмкіндік береді. Бұл қадам балалардың болашақта жіберуі мүмкін қаржылық қателіктерден сақтап, жеке және қоғамдық экономиканың тұрақты дамуына ықпал ететіндігін атап өтті [3].

Қаржылық сауаттылықты бастауыш сыныптарда үйрету — бұл балалардың болашақта саналы қаржылық шешімдер қабылдай алу қабілеттерін дамыту үшін маңызды қадам. Осы кезеңде олар ақшаның құнын, бюджет жоспарлау, шығындар мен табыстарды ажырату сияқты қарапайым қаржылық ұғымдармен танысады. Мектеп жасындағы балалар қаржылық сауаттылыққа қатысты алғашқы түсініктерді отбасында, дүкенде немесе қалта ақшасы арқылы қалыптастырады.

Бұл дағдылар балалардың өз ақша басқару қабілетін жақсартуға және қаржылық шешімдерді ұқыптылықпен қабылдауға көмектеседі. Қаржылық сауаттылыққа қатысты алғашқы білімді игеру, сондай-ақ ақшаның күнделікті өмірдегі рөліне деген дұрыс көзқарасты қалыптастыру, балалардың өздерінің қаржылық сауаттылығын басқаруға көмектеседі.

Қаржыға қатысты қарапайым, бірақ маңызды білімдер, әсіресе бюджетті жоспарлау мен жинақтау сияқты дағдылар, балаларға сыни ойлау мен жауапкершілігін қалыптастыруға көмектеседі.

Бастауыш сынып оқушыларына қаржылық сауаттылықты математика пәні арқылы дамытудың мүмкіндігі жоғары. Мысалы, балаларға ақшаның құндылығын түсінуді, шығындар мен кірістерді есептеу арқылы бюджет құруды, саналы түрде жұмсауға және жоспарлауға дағдыландыруға мүмкіндік береді. Мұндай дағдылар балаларға тек жеке өмірінде ғана емес, қоғамда да қаржылық мәселелерді дұрыс шешуге көмектеседі. Сондықтан, бастауыш сынып кезеңі баланың қаржылық білімін қалыптастыру үшін ең тиімді кезең болып саналады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

О. Гумированың «Теңгегүл және оның достарының бастан кешкен қиял-ғажайып оқиғалары мен көңілді қаржылық сауаттылық сабақтары» атты кітабында балаларға қаржылық білім берудің тиімді әрі қызықты жолын ұсынады. Бұл кітап арқылы балалар ақша үнемдеу, шығындарды басқару, табыс табу сияқты қаржылық дағдыларды қарапайым және түсінікті, қызықты жолмен үйренеді.

Сонымен қатар, қаржылық сауаттылық ұғымдарды түсінумен ғана шектелмей, математикалық дағдыларды меңгеруді де талап етеді. Ертегі кейіпкерлері Теңгегүл мен оның достары қаржылық мәселелерді шешу барысында математикалық есептеулер мен логикалық ойлау қабілеттерін қолданады. Бұл балаларға бюджет жоспарлау, табыс пен шығынды есептеу, пайыздарды анықтау және жинақтау сияқты қаржылық міндеттерді орындауға қажетті математикалық білімдерді нақты мысалдар арқылы түсіндіреді. Мысалы, ертегі оқиғаларында кейіпкерлер ақша жинау, шығындарды есептеу, пайдалы сатып алу шешімдерін қабылдау және қарызды басқару сияқты тапсырмаларды шешу үшін математикалық білімдерін пайдаланады [4]. Осы арқылы ертегі балаларға математиканың тек мектеп пәні ғана емес, күнделікті өмірде аса қажетті құрал екенін көрсетеді. Бұл кітап балаларға қаржылық сауаттылық пен математика негіздерін қалыптастырудың тамаша құралы болып табылады.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын қалыптастыру балалардың болашақта ақшаны тиімді басқару қабілетін ғана емес, жалпы өмірлік дағдыларын жақсартуға да ықпал етеді. Қаржылық сауаттылық математикалық біліммен тығыз байланысты, себебі күнделікті өмірдегі қаржылық шешімдер саналы түрде қабылдау мен логикалық ойлауды талап етеді. Математика пәні арқылы балалар пайыздарды есептеу, табыс пен шығынды салыстыру, бюджет жасау, тіпті ұзақ мерзімді қаржылық жоспар құру сияқты тапсырмаларды орындауға дағдыланады. Бұл процестер олардың сандық ойлау қабілетін жетілдіріп қана қоймай, қаржылық сауаттылық туралы тереңірек түсінуге жол ашады.

Бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылық деңгейін анықтау үшін сауалнама ұйымдастыру ұсынылады. Бұл әдіс олардың ақшаны тиімді пайдалану, үнемдеу және жоспарлау дағдыларын зерттеуге мүмкіндік береді. Сауалнама сұрақтары балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес құрастырылған.

«Қаржы» туралы түсінігін анықтау мақсатындағы сауалнама:

1. Ақшаны қайдан аламыз?

а) Дүкеннен

ә) Ата- анадан

б) Білмеймін

Бұл сұрақ балалардың ақшаның қайдан келетінін түсінетінін анықтауға бағытталған.

2. Ақша жинау маңызды деп ойлайсың ба?

а) Иә

ә) Жоқ

б) Білмеймін

Бұл сұрақ арқылы балалардың жинақтау әрекетіне деген көзқарасын білуге болады.

3. Сенде 100 теңге бар, ал сен 50 теңгеге тәтті сатып алдың. Қанша ақшаң қалды?

а) 50 теңге

ә) 100 теңге

б) 0 теңге

Бұл сұрақ балалардың математикалық есептер арқылы ақшаны есептеу қабілетін бағалауға көмектеседі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4. Ақшаны қалай жинауға болады?
а) Оны бірден жұмсаймын
ә) Жинақ сандығына салып қоямын
б) Білмеймін
Бұл сұрақ балалардың ақшаны жинақтау тәсілдері туралы түсінігін анықтайды.
5. Егер сағаң 500 теңге берілсе, сен оны қалай жұмсар едің?
а) Барлығын тәттіге жұмсар едім
ә) Біразын үнемдеп, қалғанын жинаққа салар едім
б) Бәрін достарыммен бөлісер едім
Бұл сұрақ балалардың ақшаны басқару дағдылары мен жеке қаржылық мақсаттарын анықтауға бағытталған.

Сауалнама нәтижелерін пайдалана отырып, бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылық деңгейін жан-жақты бағалауға мүмкіндік бар. Жауаптар негізінде қаржы ұғымдары, үнемдеу, жинақтау және қарапайым қаржылық есептерді орындау дағдыларының деңгейі анықталады.

Осы нәтижелерге сүйене отырып, қаржылық сауаттылық сабақтарында қандай тақырыптарға басымдық беру керектігі жоспарланады.

Бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын дамытуда математика пәні тиімді құрал болып табылады. Арифметикалық амалдар мен пайыздық есептерді үйрену оқушыларға ақшаны басқару дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Бастауыш сынып оқушылары математика пәні арқылы келесі негізгі ұғымдарды игере алады:

• Бағасы және құны;
• Кіріс және шығыс;
• Жинақ және инвестиция;
• Бюджет [5].

Ақшаның өзіндік құндылығы бар екенін түсіну математикалық тапсырмалар арқылы жүзеге асырылады, онда балалар сатып алу сомасын есептейді, бағаларды салыстырады. Бұл математикалық операцияларды меңгеруге көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар практикалық ойлауды дамытады.

Бастауыш мектепте математика пәніне қаржылық сауаттылықты дамытудың бірнеше әдістерді қолдануға болады:

- *бірінші әдіс, нақты өмірлік жағдайлар бойынша есептер.* Дүкеннен сатып алу, отбасылық бюджетті жоспарлау немесе жеңілдіктерді есептеу сияқты нақты мысалдарға негізделген тапсырмалар оқушыларға математиканы іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмалар математикалық дағдыларды дамытып қана қоймай, балаларға қаржылық процестерді жақсы түсінуге көмектеседі.

- *екінші әдіс, ойын әдістері.* Бастауыш мектепте оқушылардың оқуға деген қызығушылығын сақтау маңызды. Қаржылық сауаттылықты нақты экономикалық жағдайларды модельдейтін білім беру ойындары арқылы дамытуға болады. Мысалы, балалар тапсырмаларды орындау үшін "ойын" ақша тауып, оны "сатып алуға" жұмсай алатын ойындар ақшаның құндылығы мен оны ұтымды пайдалану қажеттілігі туралы түсінік қалыптастырады.

- *үшінші әдіс, жобалар мен зерттеулер.* Сынып дүкенін ұйымдастыру немесе мектепке бару шығындарын есептеу сияқты бірлескен жобалар балаларға ақша мен жоспарлау дағдыларын дамытуға көмектеседі. Бұл ретте олар топта жұмыс істеуді, деректерді талдауды және негізделген шешімдер қабылдауды үйренеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сондай-ақ, қаржылық сауаттылық үйде де сақталуы керек. Мұғалімдер ата-аналарға балаларымен бірге орындай алатын тапсырмаларды ұсына алады. Мысалы: отбасылық бюджетті құру, шығындарды талқылау немесе балаға жинақ кітапшасын ашу.

Қаржылық сауаттылықты дамытуға арналған математикалық есептердің мысалдарын ұсынғымыз келеді. Мысалдар төмендегідей:

<table>
<tr><th>№</th><th>Тапсырмалар</th><th>Мысалдар</th><th>Күтілетін нәтиже</th></tr>
<tr><td>1</td><td>Қосу және азайту бойынша тапсырма</td><td>Айдананың 1000 теңгесі бар. Ол екі ойыншық сатып алғысы келеді: біреуі 300 теңге, екіншісі 500 теңге. Айданада ойыншық сатып алғаннан кейін қанша ақша қалады?
Жауабы:
1000-300 = 700 теңге алғашқы сатып алудан кейін қалады.
700-500 = 200 теңге екінші сатып алудан кейін қалады.</td><td>Тапсырманың бұл түрі балаларды шығындарды бағалауға және жұмсалғаннан кейін аз ақша қалатынын түсінуге үйретеді.</td></tr>
<tr><td>2</td><td>Пайыздар бойынша тапсырма</td><td>Дүкенде барлық тауарларға 10% жеңілдік бар. Тауардың құны 2000 теңге. Бұл жеңілдік қанша тұрады?
Жауабы:
2000 теңгеден 10% = 200 теңге.
2000 — 200 = 1800 теңге-тауардың қорытынды құны.</td><td>Пайыздық тапсырмалар балаларға жеңілдіктер мен жинақ ұғымын жақсы түсінуге көмектеседі.</td></tr>
<tr><td>3</td><td>Бюджетті құру бойынша тапсырма</td><td>Ата-анасңы Мақсатқа аптасына 3000 теңге береді. Ол түскі асқа күніне 500 теңге жұмсауды жоспарлап отыр. Мақсатқа апта бойы ақша жеткілікті ме?
Жауабы:
Мақсатқа аптасына 500 • 7 = 3500 теңге қажет, бірақ оның тек 3000 теңгесі бар. Демек, ақша жеткіліксіз.</td><td>Бюджеттеу міндеттері балаларды шығындарын жоспарлауға және ресурстардың шектеулі екенін түсінуге үйретеді.</td></tr>
<tr><td></td><td>Шығын мен табыстарға тапсырма:</td><td>Әсел дүкенге барып, жоғарыдағы заттарды сатып алды. Әр заттың жалпы құнын есептеңіз және дүкенде барлығы қанша ақша жұмсағанын табыңыз.
<table>
<tr><th>Заттың атауы</th><th>Бір данасының бағасы</th><th>Саны</th><th>Жалпы шығын</th></tr>
<tr><td>Нан</td><td>150 тг</td><td>2</td><td>?</td></tr>
<tr><td>Сүт</td><td>200 тг</td><td>1</td><td>?</td></tr>
<tr><td>Жұмыртқа</td><td>20 тг</td><td>10</td><td>?</td></tr>
<tr><td>Кәмпит</td><td>50 тг</td><td>5</td><td>?</td></tr>
</table>
Әр заттың жалпы құнын есептейміз:
1. Нан: 150 тг * 2 = 300 тг
2. Сүт: 200 тг * 1 = 200 тг
3. Жұмыртқа: 20 тг * 10 = 200 тг
4. Кәмпит: 50 тг * 5 = 250 тг
Барлық заттардың жалпы құны:
300 тг + 200 тг + 200 тг + 250 тг = 950 тг
Жауабы: Әсел дүкенде барлығы 950 теңге жұмсады [6].</td><td>Шығын мен табыстарға тапсырма балаларды әр заттың құнын есептеуге, ақшаны басқаруды үйренуге және ресурстардың шектеулі екенін түсінуг көмектеседі.</td></tr>
</table>

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл кестеде бастауыш сынып оқушыларының математика сабағында қаржылық сауаттылығын дамытуға бағытталған тапсырмалар, мысалдар мен күтілетін нәтижелері көрсетілген. Мұндай тапсырмалар оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырып, оны өмірде тиімді пайдалануына мүмкіндік береді. Қаржыны басқарудың маңызды екенін түсіне отырып, логикалық ойлауы артады және болашақта саналы әрі жауапты қаржылық әдеттерді қалыптастырудың берік негізі қаланады. Сонымен қатар, балалар есептеуге негізделген шешімдер қабылдауға үйренеді, ал бұл өз кезегінде олардың күрделі ойлауын дамытады. Олар «қалау» мен «қажет» арасындағы айырмашылықты ажыратып, өздерінің шығындарына саналы түрде қарауға көмектеседі.

Қорытындылай келе, бастауыш сыныпта математика пәні арқылы оқушылардың қаржылық сауаттылығын дамыту заманауи білім беру жүйесінің басты мақсаттарының бірі. Қаржылық сауаттылық арқылы балаларға тек математикалық қабілеттерін дамытып қана қоймай, болашақта қажет болатын өмірлік құзыреттермен де қамтамасыз етуге болады. Әртүрлі жағдаяттық тапсырмалар, ойын әдістерін және шығармашылық тәсілдерді қолдану оқыту үдерісін қызықты, әрі тиімді етеді. Сонымен қатар, оқушылардың өмірге қажетті дағдыларды игеруіне көмектесіп, оларды болашақта саналы қаржылық шешімдер қабылдауға дайындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ковалева Г.С. Финансовая грамотность как составляющая функциональной грамотности: международный контекст // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2017. – Т. 1, № 2 (37). – С. 31–43.
2. Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020 - 2024 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 мамырдағы № 338 қаулысы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000338
3. Сембиева Л.М, Мақыш С.Б С.Б., Жагыпарова А.О., Темірханов Ж.Т. «Қаржыға кіріспе», Алматы-2021ж., 6-12 б.
4. Ольга Гумирова. Теңгегүл мен оның достарының бастан кешкен қиял - ғажайып оқиғалары немесе көңілді қаржылық сауаттылық сабақтары. 2020 ж.
5. Қағазбаева Ә.К. «Оқушылардың функционалдық математикалық сауаттылығын дамыту»,Оқу-әдістемелік құрал. Алматы-2017ж.,90 б.
6. Ольга Гумирова. Теңгегүл мен оның достарының бастан кешкен қиял - ғажайып оқиғалары немесе көңілді қаржылық сауаттылық сабақтары. 2021 ж.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

UDC: 621.81.004.67

FEASIBILITY STUDY OF THE METHOD OF RESTORATION OF VEHICLE PARTS

Golotsvan Ivan, Sarsenbaev Ruslan
students, Toraighyrov University,
Zaripov Ramis
scientific supervisor, senior lecturer, Toraighyrov University,
Pavlodar, Kazakhstan

Abstract. As part of the implementation of a comprehensive diploma project on the topic "Development of technology for restoring vehicle parts using electroplating", the authors analyze methods for restoring car parts and evaluate the economic efficiency of each of them. The article reflects the methodology for calculating the unit cost of basic operations in the restoration of parts, durability coefficients and probability of defects.

Keywords: defect, cost of restoration, repeatability coefficient, technological criterion,

The technological process of repairing machines is much more complicated than the process of manufacturing new machines, since it includes all the processes of machine–building production, namely: manufacturing of parts, assembly, running-in, painting, etc., as well as additional specific processes performed during repair - acceptance of the machine for repair, cleaning, washing, disassembly, defecation, etc. others . The choice of a rational recovery method depends on the structural and technological features of the working surface of the parts (shape and size, material and heat treatment, surface hardness and roughness), on their working conditions (nature of load, type of friction) and wear, as well as on the cost of restoration. To take into account all these factors, when choosing a rational method, it is recommended to consistently use three criteria:
– technological (applicability);
– technical (durability);
– technical and economic (the ratio of the cost of restoration to the coefficient of durability). In this article, we will consider the technical and economic criterion.

To select a method or, if it is established that several restoration methods satisfy the required value of the durability coefficient for a given surface of the part, the optimal one is selected according to a technical and economic criterion numerically equal to the ratio of the cost of restoration to the durability coefficient for these methods. In this case, the method that provides the minimum value of the technical and economic criterion is taken as rational

$$Кэ_i = \frac{Св_i}{К_{дi}} \rightarrow min \qquad (1)$$

where $Кэ_i$- is the technical and economic criterion of the i-th recovery method;
$Св_i$ - the cost of restoring the surface of the part in the i-m method, tg.;
$К_{дi}$ - the coefficient of durability of the restored surface in the i-method.

The cost of surface restoration includes: wages of production workers with accruals, the cost of machine hours of equipment operation, costs of materials, electricity, compressed air, depreciation charges, etc . If the cost of surface restoration is unknown in advance, then they can be determined analytically using the formula

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

$$C_{B_i} = C_{U_i} S K_{inf} \quad (2)$$

where C_{U_i} is the unit cost of restoring a unit of worn surface area by the *i*-th method, tg/cm^2;
S is the area of the surface to be restored, cm^2;
K_{inf} is the annual inflation coefficient, which takes into account the change in the unit cost of surface restoration due to the inflation rate.

The unit cost of restoration varies within fairly large limits and depends on the technological capabilities of a particular repair company. The approximate values of the unit cost of surface restoration in various ways were determined by researchers in 2024. They are shown in Table 1 [2]. In the absence of cost data, it is recommended to take its average value from the table adjusted for the inflation coefficient. The inflation rate to the prices of 2024 can be selected from the reference literature or the Internet. As of September 2024, this coefficient is K_{inf}= 8.4 [4].

Table 1 – Unit cost of operations for the restoration of worn surfaces of parts

Recovery method	The unit cost of restoration C_{U_i}, tg/sm^2
Surfacing in a CO_{2po} environment	60-80
Vibration arc surfacing	80-100
Surfacing under a layer of flux	120-140
Arc metallization	80-120
Flame spraying	80-120
Plasma spraying	100-140
Electrolytic chrome plating	40-90
Electrolytic hydration	50-500
Contact surfacing (welding) of the metal layer	85-120
Manual surfacing	40-60
Epoxy compositions	30-60
Electromechanical processing (planting and smoothing)	80-90
Processing for repair size	80-140
Installing an additional part	40-100
Plastic deformation	80-140

At the repair plant, after disassembling the assembly unit, the parts are sorted into several groups in case of a defect. With three sorting groups, the parts are divided into suitable, unusable and in need of repair and restoration. With a larger number of sorting groups, other additional tasks are solved. The results of the sorting control are usually entered in defective statements. Based on the statistical processing of defective statements, it is possible to determine the coefficients of repeatability of defects. The coefficient of repeatability of the *i*-th defect is determined from the expression

$$K_i = \frac{N d_i}{N} \quad (3)$$

where N_{DI} is the number of parts with this defect out of the total number of defective;
N is the total number of defective maintainable parts. To determine the repeatability coefficients of defects, it is enough to analyze 50-100 parts of this name. In fact, the repeatability coefficient of the *i*-th defect shows the probability that the part has the *i*-th defect. For example, if 10 of the 50 shafts tested have wear on the keyway, then the repeatability coefficient of this defect is K = 0.2. Accordingly, the probability that the part does not have the *i*-th defect is determined from the expression

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

$$\overline{Ki} = 1 - Ki \quad (4)$$

Knowing the probability of occurrence of each defect, it is possible to determine the probability of various combinations of defects. Since the appearance of each defect is considered as an independent event, their appearance in various combinations is possible in the process of defecation. For example, the shaft has three defects, while the repeatability coefficients for each defect are: $K_1 = 0{,}2$, $K_2 = 0{,}3$, $K_3 = 0{,}4$. With three possible defects, the number of their combinations is eight (1 – no defects; 2 – only the 1st defect; 3 – only the 2nd defect; 4 – only the 3rd defect; 5 – the 1st and 2nd defect; 6 – the 1st and 3rd defect; 7 - the 2nd and 3rd defect; 8 – all three defects). The probability of a part with all three defects

$$К_{123}^{Д} = K_1 K_2 K_3 \quad (5)$$

$$К_{123}^{Д}=0{,}2$$

The probability of a part appearing with only the first defect

$$К_1^{Д} = К_1\overline{К_2К_3} \quad (6).$$

$$К_1^{Д} = 0{,}2(1-0{,}3)(1-0{,}4) = 0{,}084.$$

The probability of the appearance of a part with only the second defect

$$К_2^{Д} = \overline{К_1}К_2\overline{К_3} \quad (7)$$

$$К_2^{Д} = (1-0{,}2)0{,}3(1-0{,}4) = 0{,}144$$

The probability of a part with the first and second defects

$$К_{1,2}^{Д}=К_1К_2\overline{К_3} \quad (8)$$

$$К_{1,2}^{Д} = 0{,}2 \cdot 0{,}3(1-0{,}4) = 0{,}036$$

The probability of a defect-free part

$$К^{Д} = \overline{К_1К_2К_3} \quad (9)$$

$$К^{Д} = (1-0{,}2)(1-0{,}3)(1-0{,}4) = 0{,}336$$

From the point of view of the organization of production, the fewer methods are used to restore various wear surfaces of a part, the fewer types of equipment are required, its load is higher, and, consequently, production efficiency. For the final choice of a method for restoring worn surfaces of a part, various combinations of methods are generally considered, starting with the minimum number of methods, and the main method is taken to provide the optimal one for the most worn surface of the part, that is, the surface whose defect repeatability coefficient is maximum.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

If this method is applicable according to the technological criterion to all wear surfaces, and provides durability coefficients of these surfaces of at least 0.8 ($C_d > 0.8$), then the cost of restoring the part as a whole is determined as if all surfaces were restored in this way. If the part cannot be restored in one way, use the second method, which is optimal for the next surface wear, and so on. The analysis ends with determining the ratio of the cost of restoring the part in the optimal way for each of its wear surfaces to the durability coefficient of the part as a whole in the expression

$$К_{эд} = \frac{С_{вд}}{К_{дд}} = \frac{\sum_i^n К_i С_{вi}}{К_{дд}} \quad (10)$$

where $К_{эд}$ is the technical and economic criterion for the restoration of a part (elimination of all possible defects);

$С_{вд}$- the cost of restoring the part, tg;

$К_{дд}$- the coefficient of durability of the restoration of the part;

$К_i$ is the coefficient of repeatability of the *i*-th defect;

$С_{вi}$ is the cost of restoring of the surface restored in the optimal way for it, tg;

n is the number of possible defects of the part. The durability coefficient of the restoration of the part as a whole is determined by the formula

$$К_{дд} = \frac{\sum_i^n K_i K_{дi}}{\sum_n^n K_i} \quad (11)$$

where $K_{дi}$is the coefficient of durability of the *i*-th surface restored by the *y*-th method.

Depending on the amount of wear, the material of the part and its heat treatment, a choice of a rational method for restoring the worn surface is proposed, depending on the cost of restoration, depending on the cost of restoration on the durability of the joint. The assessment of these factors is carried out according to technical and economic criteria, while the final decision is made at a specific production facility, taking into account its technical and financial capabilities.

REFERENCES:

1 C.O. Ujah, D.V.V. Kallon, Trends in Aluminium matrix composite development, Crystals 12 (2022) 1357, https://doi.org/10.3390/cryst12101357.

2 Savin, I. G. Choosing a rational way to restore a detail [Text] : method. instructions / I. G. Savin, Yu. D. Yanchin. Krasnodar : KubGAU, 2011. 17 p.

3 J.K. Jhothiraman, R. Balachandran, Electroplating: applications in the semiconductor industry, Adv. Chem. Eng. Sci. (2019), https://doi.org/10.4236/ ACES.2019.92018.

4 Официальный сайт национального банка Республики Казахстан информационный портал [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: https://www.nationalbank.kz/ru/news/informacionnye-soobshcheniya, 2024. – 1 с.

4 A. L´opez-Ortega, R. Bayon, J.L. Arana, Evaluation of protective coatings for offshore applications, corrosion and tribocorrosion behaviour in synthetic seawater, Surf. Coating. Technol. (2018), https://doi.org/10.1016/J. SURFCOAT.2018.06.089.

5 S. Kumar, F. Ye, S. Dobretsov, J. Dutta, Nanocoating is a new way for biofouling prevention, Frontiers in Nanotechnology (2021), https://doi.org/10.3389/ fnano.2021.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 624.012.45.044.3.

УПРАВЛЕНИЕ ФОРМОЙ ОБРАЗУЮЩИХ И НАПРАВЛЯЮЩИХ ПОВЕРХНОСТЕЙ АРХИТЕКТУРНЫХ ОБОЛОЧЕК НОМОГРАММОЙ – КЛЮЧЕВЫМ СПОСОБОМ

Косимов Турабой Косимович
Самаркандский Государственный архитектурно – строительный университет к.т.н. доцент
Кулмирзаева Гулрабо Абдуганиевна
Самаркандский Государственный архитектурно – строительный университет
старшая преподавательница (и.о.доцент)
Самарканд, Узбекистан

Аннотация. В «Достижениях в области проектирования и возведения пространственных конструкций» отмечено, что в этом вопросе имеется значительные отставание от общей проблемы, применительно к промышленному и гражданскому строительству. Поставлены задачи: поиск новых архитектурных решений, материалов теории расчета, моделирования, технологии и экономики.

Ключевые слова: номогограммно-ключевого способ, подоболочечный объем, декартовая система, промежуточные кривые, дуга, радиус, кривизны, оболочки, дискретные точки, гипотенуза, площадь, параметр формы, ординаты, многоугольник, панстрофоид, астроида, аньезиана, циссоида Диоклеса, трисектриса Маклорена.

Введение. В теории оптимального проектирования предусматривается процесс последовательного улучшения конструкции, согласно принятым критериям оптимальности. Эти критерии, применительно к архитектурным оболочкам имеют свою специфику. Например, площадь поверхности оболочки S , подоболочечный объем V являются функцией от геометрических параметров R и h , поэтому желательно разработать такой геометрический аппарат, который позволил бы управлять формой поверхностей архитектурных оболочек.

Для более эффективного использования оболочек сложной геометрии необходимо научиться определять их физико – механические качества, оценивать напряженно – деформированнное состояние и устойчивость под действием различных нагрузок. Среди трудностей, связанных с более широким распространением оболочек сложной геометрии, следует отметить сложность технологии их изготовления. [5]

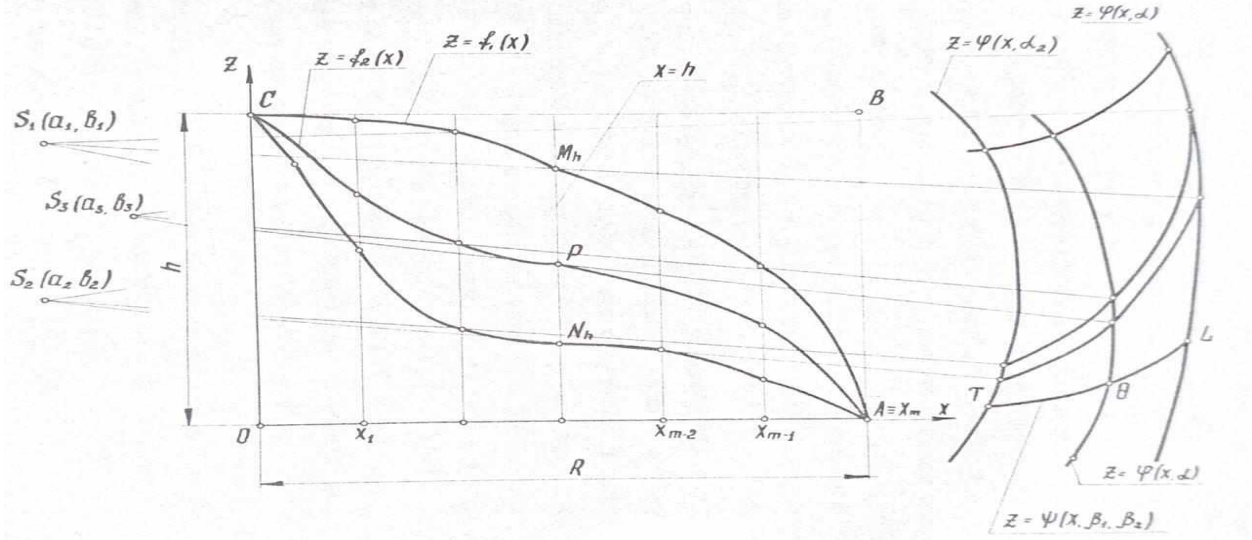
В основе статьи лежит исследование выполнение которого дало возможность провести анализ информации о существующих архитектурных стилях , направлениях, стилевых течениях.[7]

Метод. Предполагается геометрический аппарат, который позволяет управлять формой образующих архитектурных оболочек с помощью номограмм. При сечении исходных и вспомогательных секущих поверхностей плоскостью чертежа получим своеобразную номограмму / номограммно – ключевой способ/.

На основе этого в прямоугольной декартовой системе координат задаем кривые $z = f_2(x)$ и $z = f_1(x)$, которые назовем исходными. (рис.1)
$z = f_2(x)$ является начальным состоянием образующей, а $z = f_1(x)$ конечное состояние образующей. Если задать наперед критерии оптимальности $k^{\text{опт}}$, то можно найти одну кривую, которая отвечает этим критериям.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Метод основан на установлении соответствия между шкалами номограммы и координатами точек кривых плоского поля. Рассмотрим, как осуществляется построение в общем случае. После задания исходных кривых $z = f_2(x)$ и $z = f_1(x)$ в декартовой системе координат XOZ на (рис. 1) обозначим внутренние параметры h и R.

В этой же плоскости берем номограмму с произвольными шкалами $z = \varphi(x, \alpha_1)$, $z = \varphi(x,\ \alpha_2)$,
$z = \varphi(x, \alpha)$, с параметрами $\alpha, \alpha_1, \alpha_2$. Делим $OA = R$ на m равных частей, в точках деления проводим ординаты для каждого деления x_i. Таким образом проводим дискретизацию заданных кривых $z = f_2(x)$ и $z = f_1(x)$, в виде $z = f_2(x_i)$ и $z = f_1(x_i)$. Обозначим $OC = h = z_0$, $z_1 = h_1$, $z_2 = h_2, \dots, z_n = h_n$. Для все ординаты на h, получим:

$$OC = 1,\ \frac{h_1}{h},\ \frac{h_2}{h}, \dots$$

Обозначив

$$OC = 1 = \theta_0,\ \frac{h_1}{h} = \theta_1, \dots,\ \frac{h_{n-1}}{h} = \theta_{n-1},\ \frac{h_n}{h} = \theta_n$$

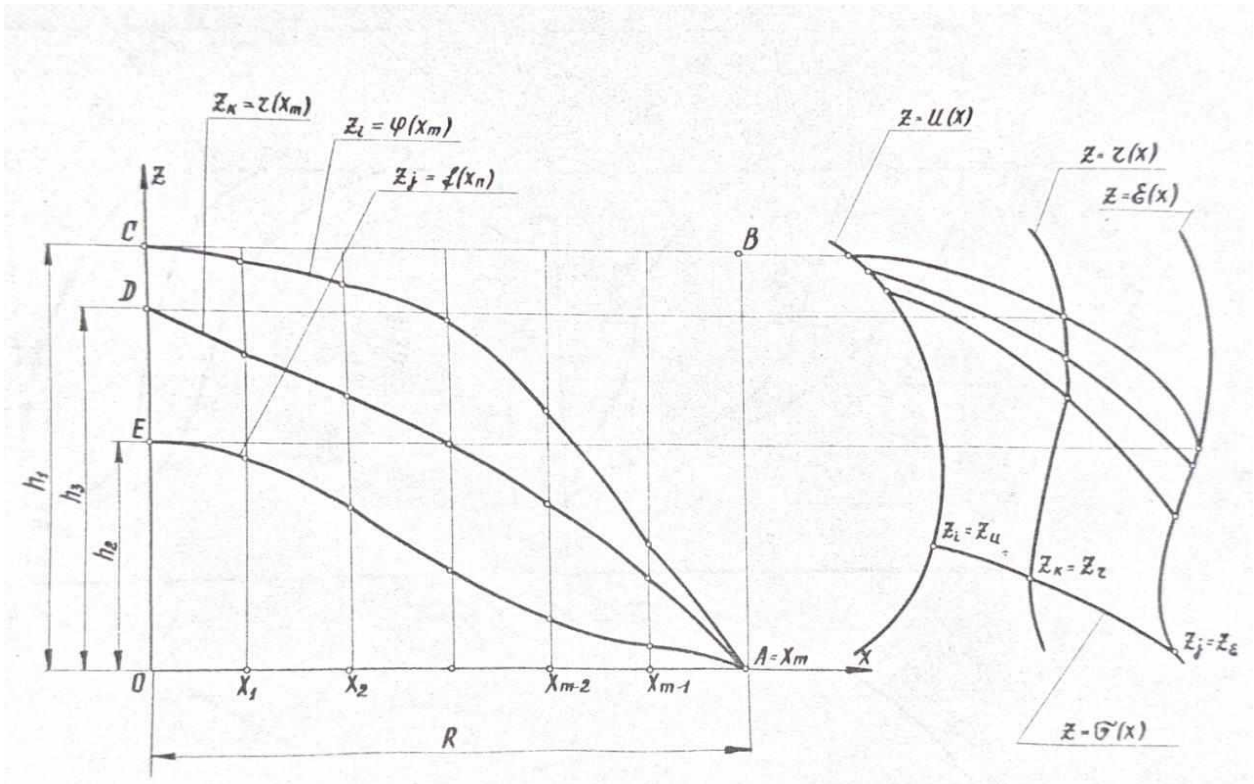
получим:

$$\theta_0 = 1,\ \theta_1 = \frac{h_1}{h}, \dots, \frac{h_n}{h} = \theta_n$$

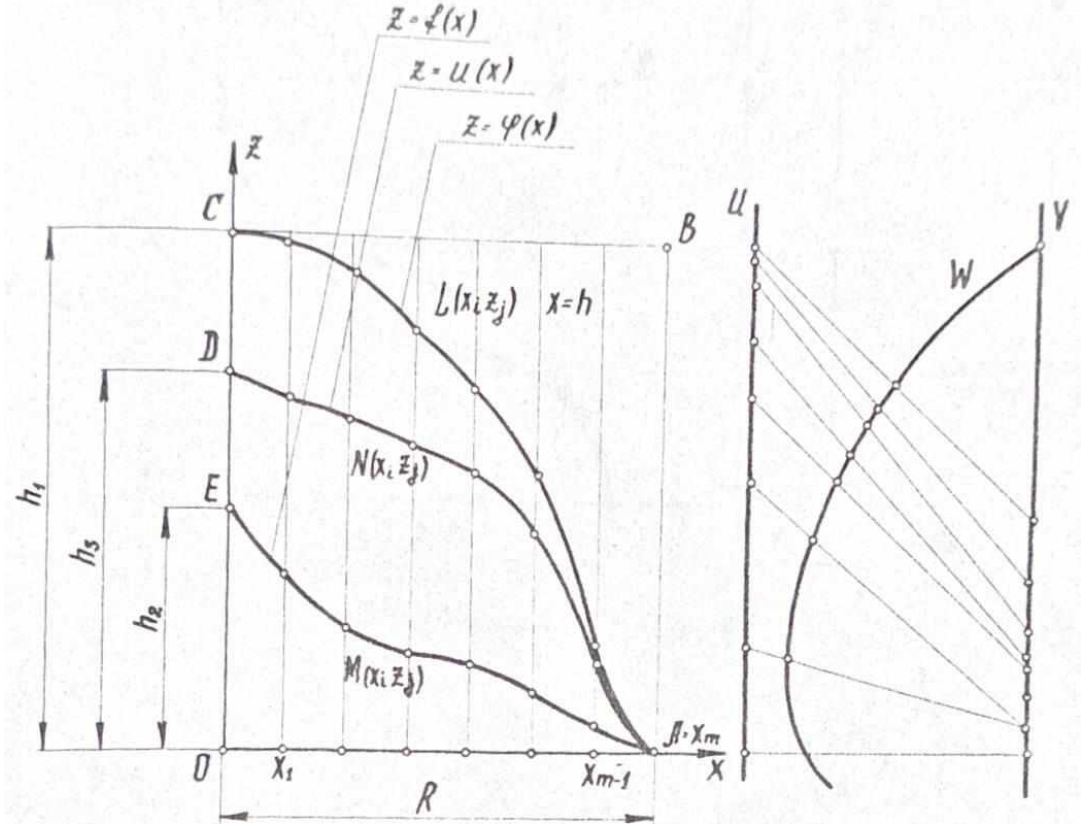
Дискретные точки $z = f_2(x_i)$ отнесем к шкале $z = \varphi(x,\ \alpha_2)$ при помощи пучка из центра S_1, лежащего на плоскости xoz, а $z = f_1(x_i)$ отнесем к шкале $z = \varphi(x,\ \alpha)$ посредством пучке из центра S_2. Соединяя одноименные ординаты $\theta_0, \theta_1, \dots, \theta_{n-1}, \theta_n$, получаем множество разрешающих линий $z = \psi(x, \beta_1,\ \beta_2)$, задавая через параметры третью шкалу $z = \varphi(x,\ \alpha_1)$ в области $z = \varphi(x,\ \alpha_2)$ и $z = \varphi(x,\ \alpha)$, при пересечении с разрешающими линиями $z = \psi(x, \beta_1,\ \beta_2)$ получаем дискретные точки промежуточных кривых, отнесенные к шкале $z = \varphi(x, \alpha)$. Соединяя значения $z_i = \varphi(x, \alpha)$ с центром S_3 при $S_3 z_3$ с $x = h_i$, получим ординаты этих промежуточных кривых.

Таким образом форма новых кривых зависит как от внутренних параметров R и h, так и от внешних параметров $\alpha, \alpha_1, \alpha_2, \beta_1, \beta_2$. Если при этом $0 \le R \le b,\ c \le h \le d,\ 0 \le h_1 \le \infty$, $h_1 = h_2, \alpha = 0, \alpha_2 = 0$, $\beta_1 = 0,\ \beta_2 = 0$, то получаем форму первоначальных кривых. Во стальных случаях, варьируя параметры $R, h, \alpha, \alpha_1, \alpha_2, \beta_1, \beta_2$ и т.д., получаем множество кривых плоского поля, ограниченного прямоугольником OABC. На рисунках 2,3,4,5,6 даны различные варианты задания первоначальных кривых $z = f_2(x)$ и $z = f_1(x)$ и номограммы. На рис. 2 $h_1 \neq h_2 \neq h_3$,
$S_1^{\infty} \equiv S_2^{\infty} \equiv S_3^{\infty}$, а шкале $z = u(x),\ z = \varepsilon(x),\ z = r(x)$ и $z = \sigma(x)$ криволинейны.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

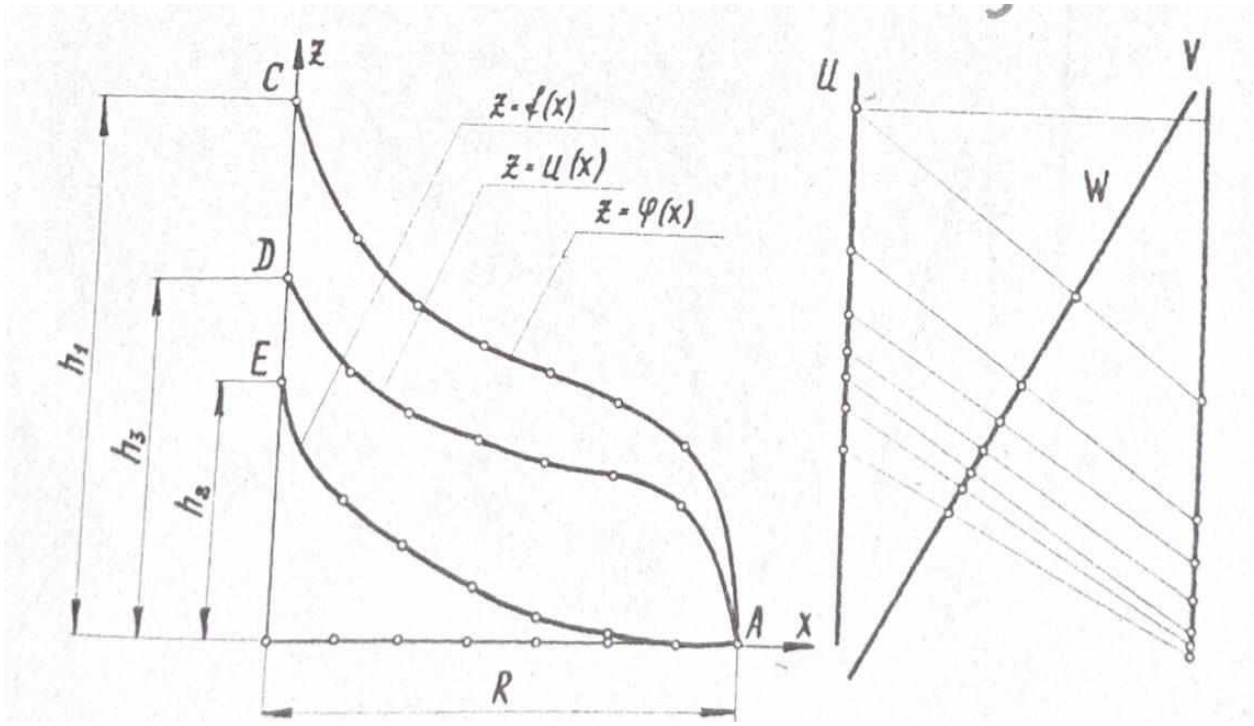

На рис. 3 $h_1 \neq h_2 \neq h_3$, $S_1^{\infty} \equiv S_2^{\infty} \equiv S_3^{\infty}$ шкала u прямолинейная, шкала V прямолинейная, разрешающая линия прямолинейная, а третья шкала W криволинейная.

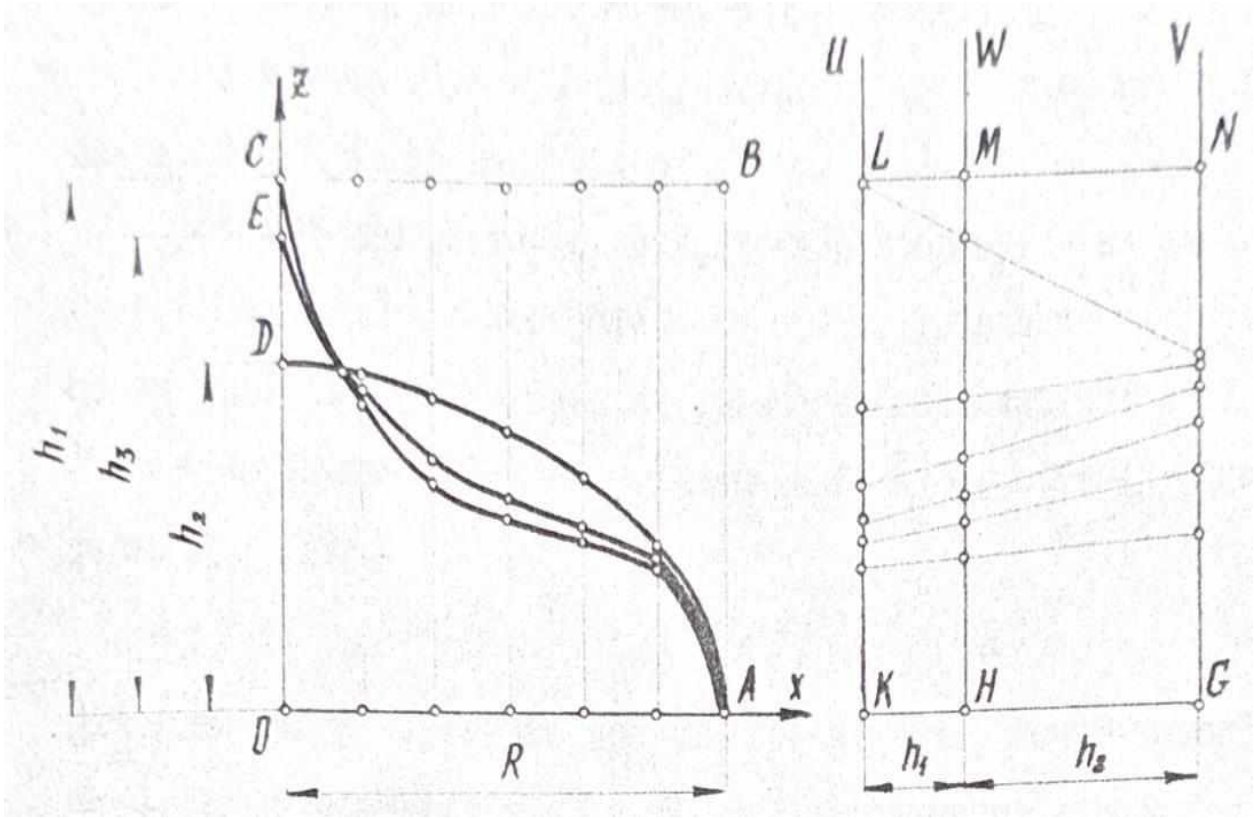

На рис. 4 $h_1 \neq h_2 \neq h_3$, $S_1^{\infty} \equiv S_2^{\infty} = S_3^{\infty}$, две шкалы u и V параллельны на оси OZ , а W наклонена относительно оси OZ. При таком задании получаем разнообразные кривые плоского поля OABC.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

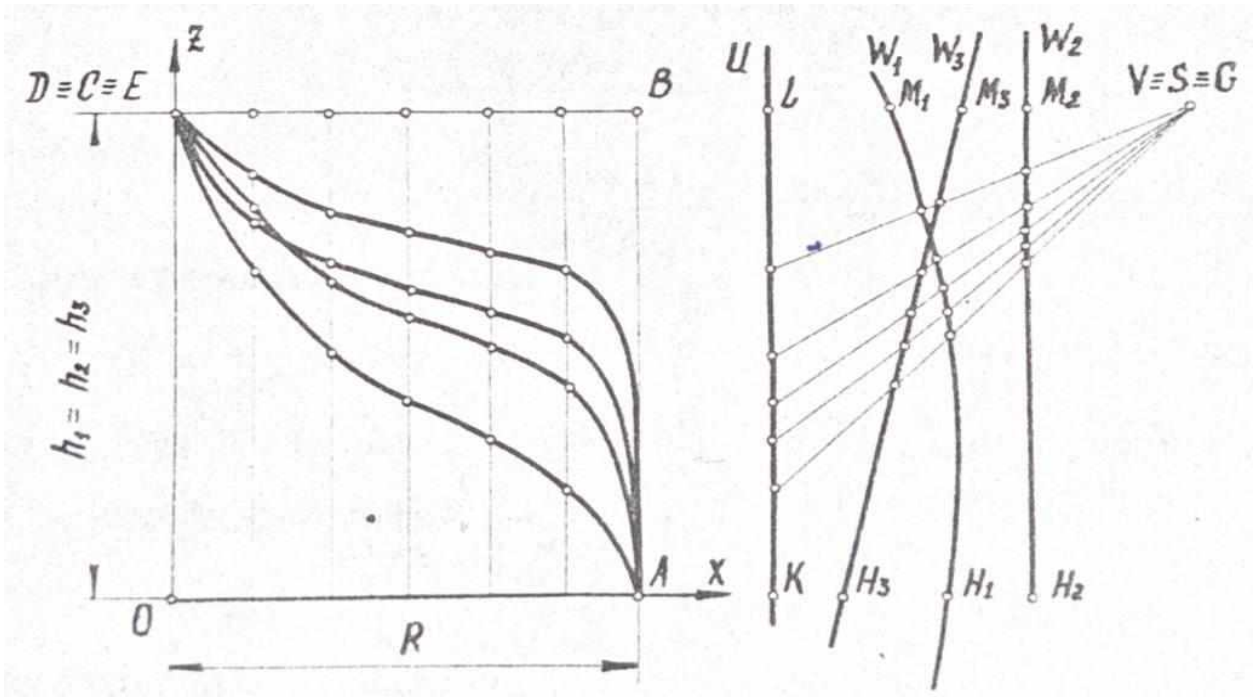

На рис. 5 $h_1 \neq h_2 \neq h_3$, u, V, W шкалы параллельные оси OZ.

На рис. 6 $h_1 \equiv h_2 \equiv h_3$, шкала u прямолинейная, шкала V – точка, W_2 –параллельна оси OZ, W_1криволинейная, W_3 –наклонена относительно оси OX. В этом случае можно разнообразить образующие и направляющие архитектурных оболочек.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Различные варианты вышеуказанного теоретического положения иллюстрированы на примерах в таблице 1.

Название плоских кривых	Уравнения первоначальных плоских кривых	Уравнения номограмм	Уравнения новых плоских кривых	Параметры управления	
				внутреннее	внеш-нее
астроида парабола	$z_1 = \sqrt[3]{\left(R^{\frac{2}{3}} - x^{\frac{2}{3}}\right)^2}$ (A) $z_2 = h\left(1 - \frac{x^2}{R^2}\right)$ (B)	$z_1 = (h_1 - z_2)\,\frac{z_3}{h_1 - z_3}$	$z_3 = \frac{h_1\sqrt[3]{\left(R^{\frac{2}{3}} - y^{\frac{2}{3}}\right)^2}}{\left[h_1 - h\left(1 - \frac{y^2}{R^2}\right)\right]x}$	1 2	1 1
аньезиана гипербола	$x = \frac{R^2 h}{(z_1 - R)^2 - R^2} - \frac{h}{2}$ (A) $x = \sqrt{R^2 + \frac{R^2}{h^2} z_2^2}$ (B)	$z_3 = \frac{z_1 h_1}{(h_1 - z_2)\left[1 + \frac{z_1}{h_1 - z_2}\right]}$	$z_3 = \frac{Ah_1}{(h_1 - B)\left[1 + \frac{A}{h_1 - B}\right]}$	2 2	1 1
Циссоида Трисектриса Маклорена	$z_1 = (R - x)\sqrt{\frac{R-x}{R+x}}$ (A) $z_2 = (x + 2)\sqrt{\frac{1-x}{x+3}}$ (B)	$\frac{-z_1 - z_3}{\frac{d}{h} z_3} = \frac{z_2 - z_3}{d - \frac{d}{h} z_3}$	$z_3 = \frac{A}{1 + \frac{A}{h_1} - \frac{B}{h_2}}$	1 1	2 2
Эллипс парабола	$z_1 = h\sqrt{1 - \frac{x^2}{R^2}}$ (A) $z_2 = h\left(1 - \frac{x^2}{R^2}\right)$ (B)	$z_1 = (h_1 - z_2) \cdot \frac{z_3}{h - z_3}$	$z_3 = \frac{h_1 h\sqrt{1 - \frac{x^2}{R^2}}}{h_1 - A + B}$	2 2	1 1

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Рассмотрим составление уравнения промежуточных плоских кривых при заданном аппарате построения. Уравнение выводим в общим виде, для этого возьмем уравнения параллельных прямых $x = h$, прямая пересекаясь с $z = f_2(x)$ и $z = f_1(x)$ дает точки /рис.1 /

$$M_h[h, f_1(h)] \text{ и } N_h[h, f_2(h)].$$

Назначим центр S_1 пучка прямых, проецирующего точки кривой $z = f_1(x)$ на кривую $z = \varphi(x, \alpha)$; координаты центра пучка $S_1(a; b)$. Тогда пучок прямых с центром в S_1, проходящий через точки M_h, имеет уравнение:

$$\frac{x - a_1}{h - a_1} = \frac{z - b_1}{f_1(h) - b_1}$$

Отсюда находим:

$$z = \frac{f_1(h) - b_1}{h - a_1}(x - a_1) + b_1$$

или для краткости, обозначим:

$$z = k_1(h, b_1, a_1)x + \beta_1(h, b_1, a_1)$$

Пучок прямых с центром $S_2(a_2, b_2)$, проходящий через точки N_h, имеет уравнение:

$$z = \frac{f_2(h) - b_2}{h - a_2}(x - a_2) + b_2$$

После упрощений находим:

$$z = k_2(h, a_2, b_2)x + \beta_2(h, a_2, b_2)$$

Находим точки пересечения, L и T, разрешающей шкалы $z = \varphi(x, \alpha)$ со шкалами $z = \varphi(x, \alpha_1)$ и $z = \varphi(x, \alpha_2)$.

L: $\begin{cases} z = \varphi(x, \alpha) \\ z = k_1(h, a_1, b_1)x + \beta_1(h, a_1, b_1) \end{cases}$

T: $\begin{cases} z = \varphi(\alpha, \alpha_1) \\ z = k_2(h, a_2, b_2)x + \beta_2(h, a_2, b_2) \end{cases}$

Решая совместно и $z = \varphi(x, \alpha)$, находим координаты точек Q.

Q: $\begin{cases} z = \psi(x,\ x_1,\ x_2,\ z_1,\ z_2); \\ z = \psi(x, \alpha); \end{cases}$ $\begin{matrix} x = x_3(x_1, x_2,\ z_1, z_2, \alpha) \\ z = z_3(x_1, x_2, z_1, z_2, \alpha) \end{matrix}$

или $Q\{x_3,\ z_3\}$, S_3Q, пересекаясь с прямой $x = h$, дает координаты точки P. Уравнение прямой, проходящей через $S_3(a_3, b_3)$ и Q,

$$\frac{x - a_3}{x_3 - a_3} = \frac{z - b_3}{z_3 - b_3} \quad \text{или} \quad z = \frac{z_3 - b_1}{x_3 - a_3}(x - a_3) + b_3$$

Эта прямая, пересекаясь с $x = h$, дает координаты точки P.

$$P\left[h, \quad \frac{z_3 - b_1}{x_3 - a_3}(h - a_3) + b_3\right];$$

Отсюда получаем параметрические уравнения промежуточных кривых.

$$x = h$$
$$z = z_4(h, a_1, a_2, a_3, b_1, b_2, b_3, \alpha, \beta_1, \beta_2)$$

или

$$z = z_4(x, a_1, a_2, a_3, b_1, b_2, b_3, \alpha, \beta_1, \beta_2)$$

Так как вычисление проходит в интервале (0, 2), уравнение отрезка полученной кривой будет:

$$[|x| + |x - R| - |R|]^2 + [z - z_4 z = z_4(x, a_i, b_i, \alpha, \beta_1, \beta_2)]^2 = 0 \quad (1)$$

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

(рис.5). Рассмотрим случаи, когда $S_1^{\infty}, S_2^{\infty}, S_3^{\infty}$, т.е. когда шкалы параллельны оси OZ. Записав уравнения первоначальных плоских кривых в виде $z_i = f(x)$ и $z_j = \varphi(x)$, находим уравнения промежуточных кривых для случая, когда разрешающая линия прямая:

$$\frac{z_k - z_i}{h_1} = \frac{z_j - z_i}{h_1 + h_2}$$

или

$$(h_1 + h_2)z_k = z_i h_2 + z_j h_1$$

Деля на $h_1 h_2$ обе стороны равенства, находим:

$$\frac{h_1 + h_2}{h_1 h_2} z_k = \frac{z_i}{h_1} + \frac{z_j}{h_2}$$

или

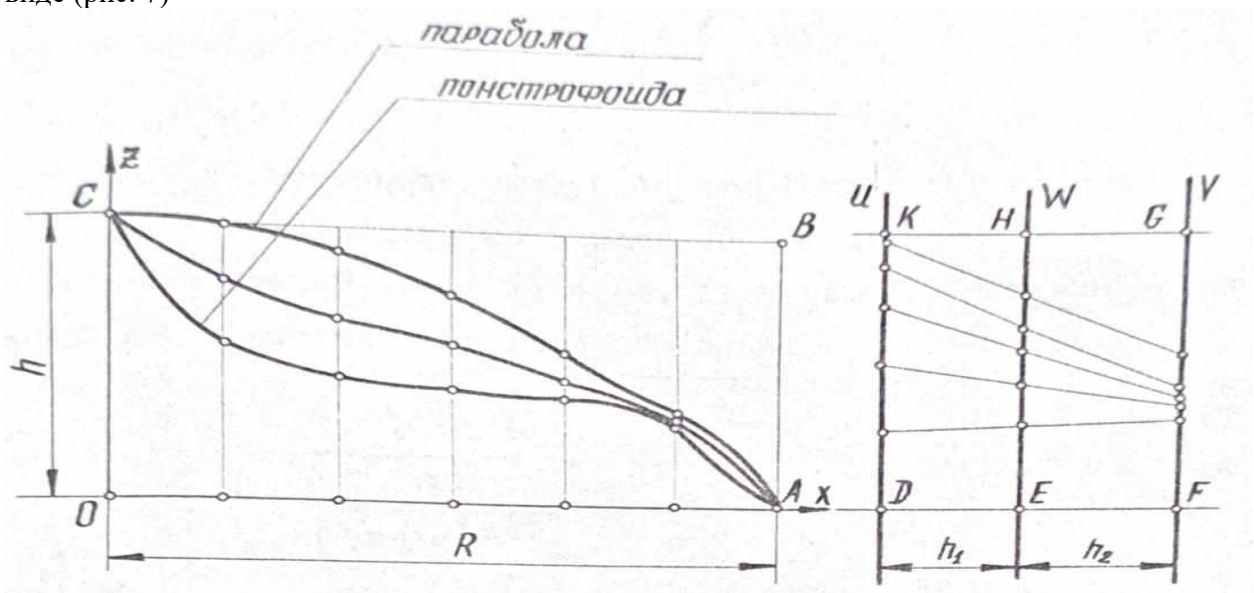
$$\frac{h_1+h_2}{h_1 h_2}\xi(x) = \frac{f(x)}{h_1} + \frac{\varphi(x)}{h_2} \qquad (2)$$

(2) является уравнением промежуточных кривых. Уравнение записано в таком виде, чтобы сразу можно было найти численное значение ординат промежуточных кривых.

Таким образом для любых первоначальных кривых $z = f(x)$ и $z = \varphi(x)$, каждая из которых зависит от одной переменной h, путем установления соответствия шкалам номограмм координат точек заданных кривых и соответственного выбора параметров варьирования h_1 и h_2 можно управлять формой кривых плоского поля.

Рассмотрим пример, взяв за первоначальные кривые, свойства которых хорошо изучены. Различают оболочки сложной геометрии канонической формы, срединная поверхность которых может быть задана аналитическими формулами. Однако срединную поверхность не всех оболочек можно описать аналитически – это оболочки неканонической геометрии, которые не менее функционально необходимы и эффективны по своим характеристикам жесткости и прочности. [6]

Пример 1. В качестве первоначальных кривых возьмем параболу и пан строфоиду. Расположим их относительно оси OZ симметрично и напишем уравнения кривых в явном виде (рис. 7)

$z = f(x)$ и $z = \varphi(x)$

Уравнение парабола $z = h\left(1 - \frac{x^2}{R^2}\right)$ (3)

$$z = \sqrt{hx^2 - x^3 - R^3 x + R^2 h} \qquad (4)$$

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Уравнение номограммы с параллельными шкалами:

$$z_3 = \frac{z_1}{h_2} + \frac{z_2}{h_1} \qquad (5)$$

Из этого уравнения находим:

$$z_3 = \frac{h}{h_2}\left(1 - \frac{x^2}{R^2}\right) + \frac{1}{h_1}\sqrt{hx^2 - x^3 - R^2x + R^2h} \qquad (6)$$

Из уравнения (6) видно, что форма полученной кривой F зависит от параметров R , h , h_1, h_2, при этом R и h – внутренние параметры h_1 и h_2 –внешние параметры.

Рассмотрим, как управлять формой плоских кривых при установлении соответствия координат точек первоначальных кривых $z = f(x)$ и $z = \varphi(x)$ со шкалами зет – номограммы. Зет – номограммой называется номограмма, у которой две шкалы U и V параллельны оси, а третья шкала W наклонена относительно горизонтальной оси OX. (рис. 8) В этом случае форма и расположение плоских кривых остаются неизменными, а изменяется только расположение шкал номограммы. Напишем уравнения кривых в явном виде:

$$z_1 = f(x) \text{ и } z_2 = \varphi(x)$$

Уравнение номограммы

$$z_3 = \frac{\sqrt{1 + h_1^2 z_2}}{z_1 + z_2}$$

Отнесем к шкалам номограмм U и V, координаты точек кривых

$$z_i = f(x_i) \text{ и } z_j = \varphi(x_i)$$

$$(i = 0,1,2,\dots,n), \qquad (j = 0,1,2,\dots,n)$$

После установления функциональной зависимости z_i и z_j со шкалами номограмм находим уравнения множества новых кривых с параметрами R, h, h_1, h_2 , в виде:

Пример 2. За первоначальные кривые возьмем циссоида аньезиану. (рис. 8)

Уравнение циссоида

$$z = \frac{\sqrt{(R-x)^3}}{R+x} \qquad (7)$$

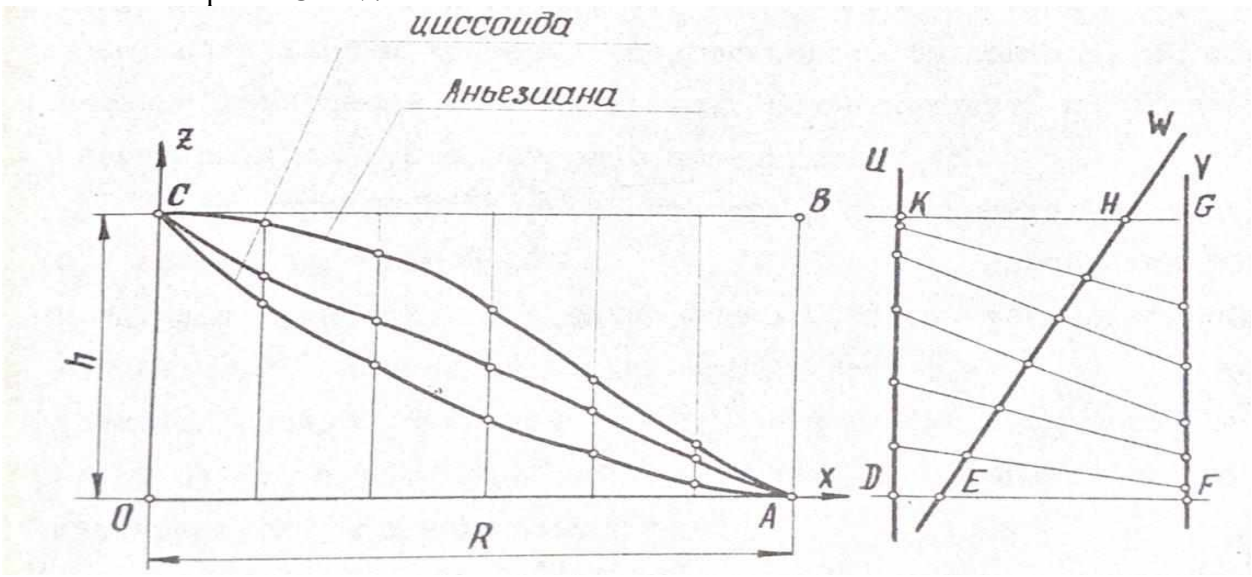
Уравнение аньезианы

$$z_2 = \frac{R^2 h}{(x+R)^2 + R^2} - \frac{h}{2} \qquad (8)$$

Уравнение номограммы

$$z_3 = \frac{\sqrt{1+h_1^2 z_2}}{z_1 + z_2} \qquad (9)$$

Установим соответствие между координатами точек кривых $z_i = f(x)$ и $z_j = \varphi(x)$ и шкалами номограмм U и V.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Подставляя значения (7) и (8) в (9), получим уравнение множества новых плоских кривых в виде:

$$z_3 = \frac{\sqrt{1+h_1^2\sqrt{\frac{(R-x)^3}{R+x}}}}{\frac{R^2h}{(x+R)^2+R^2}-\frac{h}{2}-\sqrt{\frac{(R-x)^3}{R+x}}} \qquad (10)$$

Определив порядок полученных кривых n, зависящий от порядка n' и n'' первоначальных кривых $z = f(x)$ и $z = \varphi(x)$ и от уравнения номограммы.

Заключение. Так как мы видим управление формой образующих и направляющих поверхностей архитектурных оболочек номограммно- ключевыми способами. Если заданы критерии оптимальности, то связывая их с параметрами управления плоских кривых, можно выделить из этого множества оптимальную образующую поверхности.

При управлении формой образующих поверхностей оболочек при помощи параметров $h, h_1, h_2, \ldots$ изменяется форма и метрика дуги кривой, а также площадь, ограниченная кривой S, сечение R и осью Z. Длина дуги кривой L является функцией радиуса кривизны r, поэтому изменение параметров $h, h_1, h_2, h_3, R,$ приведет к изменению локальных характеристик плоских кривых.

ЛИТЕРАТУРЫ:

[1]. Вайнберг Д.В., Синявский А.П. «Расчет оболочек». Гостехиздат, 1961
[2]. Васельев В.В. «Оптимальное проектирование пластинок и оболочек». «УП Всесоюзная конференция по оболочкам». Днепропетровск, 1970
[3]. Курт Зигель «Структура и форма в современной архитектуре». Изд. Лит. по строительству. М., 1965
[4]. Смогоржевский А.С., Столова Е.С. «Справочник по теории плоских кривых 3 – го порядка» . М., Физматгиз. 1961
[5]. Якупов С.Н., Низамова Г.Х. «Параметризация поверхности сложной геометрии» Строительная механика инженерных конструкций и сооружений. 13.09.2022. 467 -474стр.
[6]. Якупов С.Н., Нуруллин Р.Г., Н.М.Якупов. «Параметризация элементов конструкций сложной геометрии» Строительная механика инженерных конструкций и сооружений. 2017.№6 , 4 - 9стр.
[7]. Кривошапко С.Н., Алборова Л.А., Мамиева И.А. «Оболочечные структуры: генезис, материалы и подвиды». Обзоры. №3. 2021г. 125-134 стр
[8]. Косимов Т.К., Кулмирзаева Г.А. «Практическое решение расчета жесткости и изгиба железобетонных балок на основе скольжения бетона». Проблемы архитектуры и строительства (научно – технический журнал) №4. 2023 316 -319 стр.
[9]. Джураев У.У, Кулмирзаева Г.А. «Практическое решение расчета прямолинейности и изгиба железобетонной балки с поверхностью прямоугольного сечения по скольжению бетона». Проблемы архитектуры и строительства (научно – технический журнал) №4. 2023 309-313 стр.
[10]. Кулмирзаева Г.А. «Применение поверхностей второго порядка и их оптимальные решения в архитектуре». International scientific journal science and innovation special issue: “Transformation of education: the role of women in the development of science” February 16, 2024.317 – 323 pp.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 338.2

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И КОНТРОЛЛИНГ В ЗАКУПОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Привалова Оксана Алексеевна
Карагандинский университет Казпотребсоюза, магистр, преподаватель кафедры
Караганда, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается использование цифровых технологий специалистами по закупкам. Особое внимание уделяется цифровизации как методу повышения эффективности как производства, так и управления закупками, а также возможностям для управленческих решений, основанных на прогнозных технологиях.

Ключевые слова: децентрализованная система, блокчейн, цифровая трансформация.

В настоящее время набирает тема цифровизации экономики становится как никогда актуальной. В 2017 году в Казахстанебыла утверждена государственная программа "Цифровой Казахстан", в соответствии с которой получило развитие внедрение IT технологий во все сферы экономики страны. Как отметил первый Президент страны Нурсултан Назарбаев - «Цифровизация - это не цель, это средство достижения абсолютного преимущества Казахстана. Без этого уважающая себя страна не может жить нормальной жизнью. Если мы не можем победить конкурентов - мы будем позади от хорошего будущего, и будем глотать пыль от тех, кто впереди». [1]

Одним из элементов цифровой экономики стала цифровая логистика. Цифровая логистика- это управление материальными, финансовыми, информационными и людскими потоками с целью их оптимизации за счет применения современных информационных технологий [2]. Диджитализация транспортных услуг является ключевым моментов в экономике, внедрение цифровых технологий в сферу транспорта и логистики позволит увеличить объемы транзитных перевозок, ускорить процесс товародвижения, повысить конкурентоспособность компаний. Эти задачи обозначены в государственной программе «Цифровой Казахстан».

Одним из первых шагов в направлении цифровизации стало совершенствование законодательство по вопросам электронной торговли, что также имеет непосредственное отношение к развитию цифровой логистики(ведь без логистики невозможна торговля).

В стране давно назрела проблема перехода на электронный документооборот, как это происходит во всем мире. Следует отметить, что в Казахстане происходит поэтапное внедрение этого процесса. Электронный документооборот является важной составляющей частью в цифровизации логистики. В Республике Казахстан такие услуги предоставляет сервис https://edo.uchet.kz/ ,который был создан в поддержку бизнеса и является бесплатным. Какие же преимущества имеет электронный документооборот? Во-первых, это быстро. Обычно мы тратим много своего времени и финансовых средств на распечатку, бумагу, доставку, и это все с тем расчетом, что никто не потеряет ваши документы. На вышеуказанном сервисе мы затратим три минуты нашего драгоценного времени и будем точно знать, что все наши документы непременно дойдут до получателя. Во-вторых, документы можно отправлять сразу из программы 1С. Также огромными преимуществами данного сервиса является:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

-безопасное и бесплатное хранение документов;
-возможность обмениваться документами разного формата;
-получатель может отклонить документы, если они не соответствуют каким-либо критериям;
-возможно отозвать документы, которые были отправлены нами;
-абсолютно экологично.

Говоря о том, как программа "Цифровой Казахстан" влияет на логистические услуги, невозможно забыть об цифровизации железнодорожных перевозок. Программа "Цифровая железная дорога" является составной частью большой государственной программы “Цифровой Казахстан”, которая сейчас осуществляется в рамках фонда “Самрук-Казына”. Данная программа улучшит логистический климат Республики Казахстан. Реализация стратегии рассчитана на 2018-2021 годы и предусматривают 21 проект улучшения условий железнодорожных перевозок.

В сфере пассажирских перевозок планируется повышение качества услуг и клиентоориентированности. Предоставление услуги электронного билетирования через интернет платформы, открытие 17 тыс терминалов по всей стране. В 2017 году продажа билетов через интернет-ресурсы составила 64%, в 2020 году продажа билетов должна составить 90%. К сожалению, в связи с коронавирусной инфекцией реализация электронных билетов не была достигнута.

Цифровизация процессов в сфере мультимодальных перевозок направлена на развитие транзитных контейнерных перевозок. В настоящее время создана Единая платформа для электронной биржи. Ее участниками являются более 1700 клиентов. Внедрена автоматизированная система процессов на СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота». Это сокращает прохождение транспорта через КПП с 10 минут до 30 секунд, затраты участников при регистрации - с 2 000€ до 200€, а также снижает риски коррупционных правонарушений. В целях снижения времени обработки заказов и выбора оптимального логистического маршрута внедряется интегрированная платформа управления мультимодальными перевозками по принципу "единого окна".

В настоящее время проводится интенсивная цифровизация всех процессов, связанных с деятельностью предприятий, и служба закупок не является исключением. Цифровизация является мощным инструментом в деятельности субъектов хозяйствования, а контроль - одной из ключевых технологий управления, в том числе в сфере закупок представляется целесообразным проанализировать его особенности с позиций инноваций в деятельности субъектов хозяйствования.

Понятие «цифровизация» часто связано с использованием цифровых технологий предоставления услуг и производственной деятельности [1, с.10]. По данным Boston Consulting Group, наибольшая доля цифровой экономики в ВВП приходится на Великобританию - 13%. В других развитых странах этот показатель низкий, но в 2025 году он должен составить 50%. Это означает, что сегодня государства, поддерживающие развитие ИТ-индустрии, будут лидерами через несколько лет.

По определенным причинам Республика Казахстан также пытается развивать область ИТ-технологий. «Цифровизация - это не цель, это средство достижения абсолютного преимущества Казахстана. Без этого уважающая себя страна не может жить нормальной жизнью. Если мы не можем победить конкурентов - мы будем позади от хорошего будущего, и будем глотать пыль от тех, кто впереди», - сказал президент Нурсултан Назарбаев.

В конце 2017 года была принята Государственная программа «Цифровой Казахстан» по поручению Главы государства, согласно которой доля электронной коммерции должна составить 2,6%, услуг электронного обеспечения - до 80%. Кроме того, благодаря цифровизации планируется создать 300 тысяч новых рабочих мест. Все это до 2022 года. Как отметил Нурсултан Назарбаев, «благодаря цифровизации экономика Казахстана должна вырасти на 30%, в денежном выражении она превысит 2 трлн тенге» [2, с.86].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Однако, учитывая темпы изменений в современной технологии, Казахстан на несколько лет отстает от других стран. По этой причине вопрос стимулирования внедрения новых технологий и инноваций во всех сферах деятельности является особенно актуальным.

Цифровые технологии способствуют формированию «гибкого» производства, учитывающего изменяющиеся характеристики производственного процесса, методы управления, а также меняющиеся потребности народа, что, в свою очередь, приведет к достижению конкурентных преимуществ. В то же время новая производительность оптимизирует весь жизненный цикл процесса - от производства до утилизации, что повлияет на качество и экологическую безопасность.

Переход к цифровой экономике происходит во всех экономических отраслях. Это связано с расширением управления цифровыми технологиями и возможностью использовать их как в производстве, так и в процессе закупки, так как любое предприятие не может функционировать без него.

Одним из ключевых вопросов современного состояния предприятия является обеспечение материальными ресурсами. Меры, необходимые для принятия решения вышеуказанной проблемы:

- создание критериев при выборе поставщиков;
- разработка способов оценивания ресурсной базы;
- учет всех факторов, которые участвуют в оценке выбора поставщиков;
- разработка требований к работникам отдела закупок;
- оптимизация структуры управления закупками материальных ресурсов и др. [3, с.180].

Исследователи определяют методы, способствующие эффективному управлению бизнесом в области закупок материальных ресурсов:

- уменьшить число партнеров, которые поставляют продукцию, при этом укрепляя сотрудничество с другими;
- формирование логической цепи в области управления закупками;
- исследование и оценка структуры управления закупками в управлении предприятием;
- внедрение С-менеджмента (т.е. реализация индивидуального подхода при закупке материалов);
- анализ и выявление показателей, которые необходимы для оценки деятельности отдела снабжения;
- способствование и развитие мотивации сотрудников в отделе закупок [3, с.33].

Исходя из вышеперечисленного, можно сделать вывод, что процесс внедрения контроля над закупками на предприятии создает повышение эффективного управления закупками. Роль контроля закупок возрастает в связи с переходом к децентрализованной системе управления закупками.

Для получения положительного результата все процессы закупок, а также методы их реализации должны быть разработаны грамотным образом. Руководители организации, которая стремится к способности управления процессами, должны осуществлять управление ими по замкнутому кругу обязательно с обратной связью, которая состоит из планирования, проектирования, внедрения, реализации, измерения, мониторинга и улучшения.

Для того, чтобы внедрить и использовать любую технологию, улучшающую показатели всей деятельности предприятия, в том числе и в контроллинге закупочной деятельности, можно использовать метод П-Д-С-А (Цикл PDCA (Plan-Do-Check-Act)).

Цикл ПДСА еще называют циклом Деминга-Шухарта, либо организационным циклом управления. Согласно этой модели, есть периодические этапы: планирование (проектирование), реализация (разработка и внедрение), контроль (мониторинг), регулирование (корректировка).

Цифровые технологии на современном этапе меняют бизнес по всему миру. Согласно опросу, 85% мировых компаний считают, что цифровая трансформация будет иметь важное значение для ведения бизнеса в течение следующих пяти лет. В то же время только 3%

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

респондентов приняли меры для оцифровывания своих компаний. Многие менеджеры и акционеры начинают профессионально изучать технологическую отрасль и начинают думать о том, что необходимо для достижения успеха в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе.

Искусственный интеллект, машинное обучение интернет-объектов, блокчейн, облачные сервисы и сети - эти технологии стремительно развиваются на сегодняшний день. Кроме того, изменения могут повлиять на любой бизнес-процесс, будь то финансовая отчетность или работа с клиентами.

Соответственно, мы можем увидеть несколько сценариев использования технологий при разработке функции закупок компании с точки зрения контроля.

Одним из первых сценариев является большой объем сбора данных. Каждая компания накопила много информации с момента ее запуска. Они поступают из различных источников и содержат большое количество информации, которая используется для анализа с использованием технологии «больших данных», которые в последующем можно использовать при прогнозировании поведения рыночных контрагентов.

Например, контракты, они становятся «умными». С помощью современных систем можно договориться о текущих тенденциях и видах договорных условий: обязательства сторон, способы оплаты, условия расторжения и многое другое. Основой для таких предложений являются «большие данные» имеющиеся в базе данных предприятия. Это делает «личный помощник», действующий по заранее спланированному сценарию. Если система распознает, что пользователь собирается совершить покупку, служба управления активизирует управленческий сервис. Затем такая служба определяет, что запрос был получен в документе «Контракт», и автоматически находит документы, соответствующие указанным требованиям. После этого начинается отбор поставщиков, которым необходимо изменить условия соглашения на основе аналогичных соглашений, заключенных на последнем этапе.

Сегодня Блокчейн входит во все сферы деятельности - от банковского перевода до индустрии туризма. При покупке с использованием этой технологии есть уникальная возможность контролировать цепочку поставки, уменьшить затраты и снизить стоимость электронных транзакций между продавцом и покупателем. Предприятие может использовать функцию «доверительного платежа», когда получает подтверждение доставки товара с помощью блокчейна в договоре.

Например, мы можем рассмотреть возможность применения технологии блокчейна для безопасных и точных транзакций. Предприятие заказывает погружные насосы и, при этом создает ряд критериев при выборе поставщика. Когда указана ясность, задача может быть не актуальна, а при работе системы Блокчейн ответы не заставляют себя ждать, к примеру:

- Этот насос подделка? - Нет, электронный паспорт предоставляется при выдаче товара.

- Мы сделали заказ. Где сейчас находится груз? – Все движения заносятся в электронный каталог.

- Какая стоимость продукта и наценка поставщика? - Показатель стоимости устанавливается на каждом этапе его создания.

С использованием цифровых технологий, специалисты по закупкам имеют все возможности для пересмотра существующих логистических систем и выходят за рамки «снижения цен» и «соблюдения правил». Есть возможность предлагать новые идеи для бизнеса, с воплощением которых, компания может увеличить свой статус.

С помощью машинного обучения цифровая система закупок не только управляет закупочным процессом, но и трансформирует его: она может выбирать правильный вид конкурсов, определять и распознавать надежных поставщиков, определять оптимальную рыночную цену и находить факторы, влияющие на условия закупок. Непрерывное использование искусственного интеллекта и машинного обучения помогает быстро принимать решения, совершенствовать алгоритмы, повышать эффективность плановых покупок. Например, машинный помощник по закупкам поможет пользователю определить

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

тип материала для покупки [4, с.146]. При этом, он проводит несколько итераций уточнения, рассматривает и предлагает аналогичные подходы. Такой подход резко увеличивает скорость покупки.

Таким образом, цифровая трансформация создает совершенно новый климат и делает процесс закупок более эффективным и действенным для бизнеса в целом.

Кроме того, в рамках цифровизации закупок планируются следующие задачи на ближайшее будущее:

- стандартизация описания характеристик закупочных материалов;
- заполнение каталога товаров, работ, услуг;
- создание актов выполненных работ (услуг). В частности, поставщики (подрядчики) создают и отправляют записи рабочего процесса для подписки на личные учетные записи, что снижает риск подписания документации задним числом [5, с.176].

Цифровизация может повысить эффективность как производства, так и управления закупками, а также возможностей для управленческих решений, основанных на прогнозных технологиях. ИТ-технологии необходимы для систематизации и синтеза информационных потоков, которые отличаются друг от друга, но в сочетании могут получить новую прогнозную модель или картину для создания тактики и стратегии предприятия.

Чтобы максимизировать эффективность промышленного предприятия в механизме управления, необходимо использовать модель ПДСА (постоянное усовершенствование процесса). Подход управления в стиле ПДСА - это, прежде всего, специальная система управления процессами закупок на предприятии, с большим спектром современных инструментов для повышения качества всей управленческой деятельности.

Характерные особенности и сущность такой модели как ПДСА адаптируются к процессу управления закупками промышленного предприятия с комбинированным механизмом управления в соответствии с технологическим подходом. В результате внедрения модели ПДСА повысится контроль над процессом технического переоснащения, будут четко скоординированы сторонние специалисты и персонал, распределена ответственность, при этом измерения, мониторинг и контроль всех параметров производственной системы станут более эффективными. Обратная связь, которая оправдывает техническое перевооружение проекта, имеет решающее значение для принятия управленческих решений.

Рассмотрев проблемы и способы их решения в области закупочной деятельности, можно сделать вывод, что цифровизация данной сферы имеет много перспектив, поскольку этот вид контроля над закупочной деятельностью может быть успешно дополнен не только инновационными технологиями, но и другими современными цифровыми системами.

Цифровизация затрагивает транспортную логистику посредством TMS (англ. Transportation Management System — система управления транспортировками). TMS представляют собой многофункциональный инструмент, включающий в себя весь спектр решений для сферы транспортной логистики. Он обладает огромным запасом гибкости, который позволяет достаточно точно описать любой процесс и создать необходимый набор функционала планирования маршрутов на стратегическом, тактическом и операционном уровнях.[5] Преимущества использования TMS для решений задач транспортной логистики:

1. Автоматическое планирование оптимального маршрута, для которого используются алгоритмы программы, учитывающие время на доставку, объем и вид груза, дорожной ситуации и т.д.;

2. применение технологии SCV (англ. Supply Chain Visibility — видимость цепочки поставок) в режиме реального времени, позволяющую своевременно реагировать на все изменения, препятствующие выполнению доставки;

3. повышение уровня клиентского сервиса за счет своевременной доставки и наличия сервисов отслеживания местонахождения груза.

В конечном итоге данные преимущества способствуют значительному снижению затрат, связанных с транспортировкой.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Одним из трендов разработки программного обеспечения для логистики являются облачные технологии. «Облачные (рассеянные) вычисления» (англ. cloud computing, также используется термин

«облачная» обработка данных) — технология обработки данных, в которой компьютерные ресурсы и мощности предоставляются пользователю как Интернет-сервис. Пользователь имеет доступ к собственным данным, но не может управлять и не должен заботиться об инфраструктуре, операционной системе и собственно программном обеспечении, с которым он работает. [3]

Инноватором среди отечественных компаний в сфере облачных сервисов для оптимизации логистики является компания “Relog”, которая в своем ПО реализует модель SaaS (англ. Softaware as a service — программное обеспечение как услуга). Разрабатываемое компанией прикладное программное обеспечение применяется в сфере транспортной логистики для интернет магазинов, дистрибьюторских и транспортных компаний и содействует решению для проблемы “последней мили”.[4] Последняя миля в логистике — это последний этап доставки до конечного потребителя. Этот этап является дорогим и трудоемким звеном логистической цепи. С ускоренным развитием интернет-торговли проблема последней мили приняла повсеместный характер, а в связи с распространением коронавирусной инфекции и последующим введением карантинных мер предприятия розничной торговли вынуждены осуществлять свою работу посредством доставки, соответственно данная проблема остается актуальной в настоящее время.

Создание единого информационного пространства с помощью цифровых технологий открывает новые возможности для управления логистическими процессами. Обмен информацией, отслеживание транспортировки грузов, дистанционное управление и контроль над операциями и персоналом, анализ и автоматизация с участием стационарных и мобильных устройств становятся требованием времени в транспортной сфере. Цифровые технологии создают преимущества над конкурентами в управлении транспортно-логистическими про-цессами за счет интеграции разных целевых групп грузоотправителей и грузополучателей по всем видам транспорта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Афонина В.Е., Серегин А.Г.* Цифровизация и контроллинг в закупочной детельности организаций: проблемы и перспективы // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 3-2. – С. 10-14.

2. *Санду И.С., Рыженкова Н.Е., Афонина В.Е., Дощанова А.И.* Цифровизация как инструмент инновационного развития АПК//АПК: экономика, управление. -2018. -№ 8. -С. 72-90.

3. *Безрукова Т.Л., Петров П.А.* Формирование концепции стратегического контроллинга на промышленных предприятиях // Управленческий учет. – 2013. – №2. – С. 31-40.

4. *Юрьева Л.В., Казакова М.А.* Развитие информационного обеспечения инновационной деятельности промышленных предприятий на основе контроллинга//Финансовая аналитика: проблемы и решения. -2014. -№ 39 (255). -С. 122-148.

5. *Нечеухина Н.С., Полозова Н.А., Буянова Т.И.* Контроллинг как механизм повышения эффективности промышленного предприятия в условиях применения цифровых технологий // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2017. – Том 10. – № 4. – С. 176-186.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 784.1

ХОР ҰЖЫМДАРЫН БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Абилтаева Қанапия Жумажанқызы
Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті.
Музыка және өнер кафедрасы. Аға оқытушы, магистр
Атырау, Қазақстан

Аннотация. Хорды басқару және ұйымдастыру өнер мен көшбасшылықтың үйлесімі. Бұл жұмыс түрі шығармашылықты, тәртіпті біріктіріп, ұжымның жоғары нәтижелерге жетуін қамтамасыз етеді. Хордың үйлесімді жұмысын қамтамасыз ету үшін ұжымды дұрыс ұйымдастырып, оны тиімді басқара білу қажет.

Кілт сөздер: хор, менеджмент, организация, звук, хор а сарелла.

Хормен ән айту - халықты өнерге баулудың және музыкалық орындаушылықтың тиімді формасы. Хормен ән айту өнерінің сөзбен, оның ішінде поэтикалық сөзбен тікелей байланысы поэзияның эмоционалды-бейнелік дүниесін және сезімін берудің дәлелі ғана емес, сонымен қатар ән айтушының ішкі жан дүниесін ашып көрсетеді. Бұның бәрі хормен ән айту өнерінің идеялық-эстетикалық тәрбие мен адамның адамгершілік жағынан жоғарылауының құралы екендігін көрсетеді.

XX ғ. бірінші жартысында өмір сүрген орыс хоры мәдениетінің аса танымал қайраткері П.Г.Чесноков (1877-1944) хормен ән айту бірнеше адам дауыстарының толыққанды бірлестігі, олар орындайтын шығармада орындаушылардың ішкі жан толғаныстары мен нәзік иірімдерін, сезімдер мен ойды тамаша бере алатын қабілеті бар деп түсіндіреді [1]. Сонымен қатар, автор хор ұжымын тұрақты, қатары және көркемдік бояулары бар «хор а cappella» ансамблі ретінде түсіндіреді. Оның замандасы А.А.Егоров (1889-1959) «хор а cappellaны» өзіндік вокалды оркестр деп атады, ол музыкалық шығармалардың идеялық-көркемдік бейнесін вокалды бояулармен ашуға қабілетті деп түсіндірді [2]. Профессор В.Г.Соколов хор деп толық мағынасында – хормен ән айтудың техникалық және көркемдік-мәнерлі құралдарын жеткілікті деңгейде меңгерген, орындалған шығармадағы идеялық мазмұнды, ой мен сезімді бере алатын ұжым деп есептеді [3].

Көп дауысты хор мәдениеті Қазақстанда 20-жылдардың соңы мен 30–жылдардың басында қалыптаса бастады, ұлттық ән дәстүрінен бастау алып, кәсіби музыка өнерінің жетекші жанрына айналды.

Дыбыс – белгілі бір дененің (струна, мембрана т.б.) тербелмелі қозғалысын білдіретін физикалық құбылыс. Музыкалық дыбыстардың басқа шулы дыбыстардан өзіндік айырмашылықтары бар. Олар: музыкалық дыбыстың биіктігі (тербеліс жиілігі), ұзақтығы (тербелмелі қозғалыстың ұзақтығы), күші, тембрі (тербелістің құрамы). Музыкалық дыбыстардың белгілі биіктігі болады және олар өсу және төмендеу ретімен орналасады. Дыбыс қатарының негізгі жеті сатысы бар. Олар: До, Ре, Ми, Фа, Соль, Ля, Си. Дыбыстар нотамен белгіленеді. Ноталар нота сызығында орналасады. Нота сызықтарын есептеу (санау) төменнен жоғары қарай жүргізіледі. Жеті негізгі саты қайталанып отырады. Олар «октава» деп аталатын дыбыстық қатарлы үзіктерді құрайды [4].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Хормен ән айту – бұқаралық демократиялық өнер. Ол хор спектакліне қатысушылардың өздерін ғана емес, сонымен қатар тыңдаушыларды музыкалық-эстетикалық тәрбиелеуге кең ықпал етеді. Хор – бір мақсат пен міндетте ұйымдасқан және біріктірілген, өз орындауында ең қарапайым халық әнінен бастап хор әдебиетінің ең күрделі туындыларына дейін әртүрлі қиыншылықтағы және әр түрлі музыкалық жанрдағы хор партитурасын жаңғыртуға қабілетті әншілер тобы.

Кез келген пәнді оқыту әдістемесі екі сұраққа жауап беруі керек: нені оқыту керек, яғни пәннің мазмұны неден тұрады және қалай оқыту керек, яғни хабарланатын ақпаратты игерту үшін қандай әдістемелік әдістер қолданылады.

Әдістемелік курсты оқыту кезінде әдетте келесі сабақ түрлері қолданылады: а) дәрістер; б) семинарлар мен практикалық сабақтар. Жақсы ұйымдастырылған хордың қасиеттеріне мыналар жатады: 1) хорға қатысушылардың құрамы, оның түрін анықтау (біртектес ер, әйел, балалар немесе аралас үлкен, орташа немесе шағын композиция, унисон, екі, үш- , төрт немесе полифониялық типті қос, үш, толық немесе толық емес хор), 2) дауыс топтарының арақатынасы (сандық), 3) қолданылатын дауыс топтарының диапазоны мен тесситурасы, 4) хор құрылымы, 5) дыбыстар мен сөз тіркестерін нюанстау (жіңішкеру) мүмкіндігі, 6) төменгі қабырға тынысын түзету , 7) анық және анық дикция, артикуляция және басқа орындайтын қасиеттер (агогия, экспрессивтілік және т.б.). Хордың жалпы сандық құрамы мен дауыс топтарының пропорционалдылығы жеке дауыс топтарының (жеке ансамбльдің) дыбыс деңгейінде ғана емес, сонымен бірге бүкіл хордың дыбысталуын қамтамасыз ететін фактор болып табылады. Сонымен бірге, дәл осы фактор жалпы хор дыбысының бірлігіне қол жеткізу үшін дирижер немесе хормейстер жұмысын қиындататын жағдайға айналуы мүмкін. Хор ұжымдарын басқару және ұйымдастыру бойынша бірқатар оқу құралдарында хортану немесе хор дирижері мұғалімі консерваториялардың немесе мектептердің дирижерлық және хор бөлімдерінде жұмыс істеу үшін пайдалы ақпаратты таба алады. Дегенмен, кәсіби, жартылай кәсіби немесе әуесқой хорлармен жұмыс істегенде қандай ақпаратты пайдалану керектігін қарастыру қажет. Кәсіби, әсіресе академиялық хор ұжымдарының материалдық ресурстары, үздік әншілерді, хормейстерлерді және концертмейстерлерді іріктеу жағынан үлкен ресурстары

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

бар. Консерваториялар мен мектептердегі оқу хорларының мүмкіндіктері шектеулі, сондықтан әдістемелік әдістер әрбір нақты жағдайда нақты мүмкіндіктерге байланысты әртүрлі болуы мүмкін.

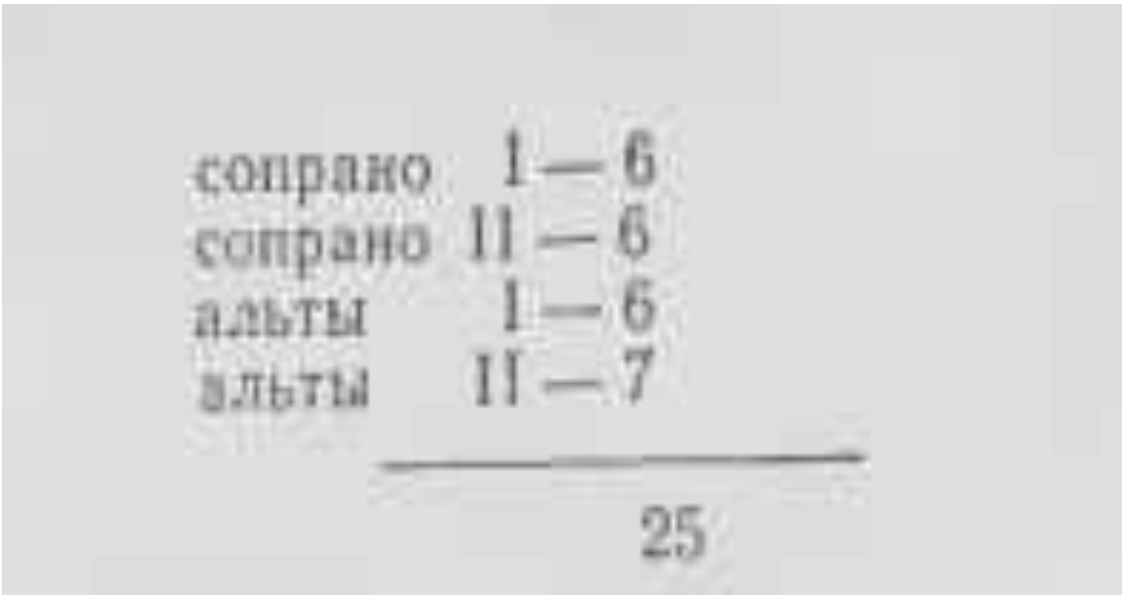
Хорлардың сандық құрамы және түрлі хор түрлеріндегі дауыс топтарының сандық қатынасы. Бүкіл хордың жалпы сандық құрамы тәуелді болатын хорлардың вокалдық топтары арасындағы пропорционалдылық, әрине, хор тобын құру немесе хорды жаңа әншілермен толықтыру, сондай-ақ кейбір әншілерді басқалар әншілермен және т.б. ауыстыру кезіндегі басты ереже болып табылады.

Сандық құрамы бойынша хорлар шағын, толық және үлкен болып бөлінеді.

П.Чесноковтың принципі бойынша 25 қатысушыдан тұратын хорлар (6+ 6 + 6 + 7) шағын хорларға жіктеледі. Аралас хордың құрамы келесідей:

Шағын хорда октавашылар әдетте қатыстырылмайды, өйткені бұл ер дауыстары арасында сирек кездесетін құбылыс, ал хорда октаваист болса, ол октава мен үлкен октаваның дыбыстарында өзінің «ерекше» дыбысы болғандықтын әрқашан өзінің тембрімен және дыбыс күшімен ерекшеленеді. Төрт дауысты әйелдер хорында дауыс топтары арасындағы сандық қатынастар аралас хор дауыстары арасындағы қатынасқа ұқсас:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ерлердің шағын хоры төрт дауысты әйелдер хорына тең:

Осыны негізге ала отырып, орта деңгейдегі хор 50 адамнан, яғни екі есе шағын құрамнан құралатын еді. Үлкен хорда орташа хордан екі есе үлкен, яғни 100 немесе одан да көп әншілер болады. Дауыс топтарының берілген сандық қатынасы идеалды, бірақ тек үлкен кәсіби хорларда орындалады. Аралас хордағы әйел және еркек дауыстарының бірдей саны іс жүзінде әрқашан ақтала бермейді, өйткені жоғары тесситурада ерлердің дауыстары қаттырақ болады. Әуесқойлар хорларының тәжірибесінде 2/3 әйел және 1/3 ер дауыстарының қатынасы принципі жиі қолданылады. Дегенмен, сандық қатынастардың реттелуі жеке жағдайларға және әндік шығарманы таңдауға байланысты. Жақсы хордың негізгі сапасы – аккордтық дыбыстардың бірлігі, яғни теңдестірілген дыбыстық ансамбль, сондықтан бұрын көрсетілген нормалардан біршама ауытқулар болуы мүмкін.

Жоғарыда аталған біртекті және аралас хорлардың шығармаларынан басқа толық емес хорлар да бар:

Үш дауысты хорлар

1. а) I-II сопрано және альто немесе б) сопрано және I-II альтодан тұратын үш дауысты әйелдер хоры.

2. а) I-II тенор мен бастардан немесе б) тенорлардан және I-II бастардан тұратын үш дауысты ерлер хоры.

3. Үш бөлімді ұлдар хоры а) I-II требл және альт немесе б) жоғары және I-II альт.

4. Қыздар мен ұлдар арасынан I, II, III дауыстан тұратын үш дауысты мектеп хорлары.

5. Аралас композицияның үш дауысты хорлары, мысалы, I-(II сопрано және тенор немесе бас; сопрано, тенор және бас немесе альт және I-II тенор және т.б.).

6. Үш немесе екі дауысты әйелдер хоры және бір тенор немесе бас.

Біртекті немесе аралас типтегі екі дауысты хорлар (мектеп, әйел, ер) Бір дауысты (унисон) біртекті немесе аралас дауысты хорлар.

Хор аспаптық (фортепиано немесе оркестр) сүйемелдеуімен екі немесе бір дауыста орындалатын көптеген шығармаларға бай. Хор шығармаларының ерекше бөлімін дербес шығармалар түріндегі қос және үштік хорлар немесе үлкен шығармалардың бөліктері (кантаталар, ораториялар, опералық көріністер) құрайды.

Опера хорлары құрамы жағынан капсулалық хорлардың түрлеріне ұқсас, бірақ опералық көріністердің жағдайлары мен сипатына бағынады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Хор топтарын орналастыру

Шағын, орта және үлкен хор дыбысында бірлікке жету үшін концерттік сахнада және дайындық бөлмелерінде хор дауыстарын орналастыру маңызды жағдай болып табылады.

Дауыс тобын орналастырудың негізгі түрлеріне жатады

1) екі дауысты

Екінші дауыс
Бірінші дауыс

2) үш дауысты

Үшінші дауыс	
Бірінші дауыс	Екінші дауыс

3) әйелдер немесе ерлер хорларының төрт дауысты орналасуы

Үшінші дауыс	Төртінші дауыс
Бірінші дауыс	Екінші дауыс

немесе

Екінші дауыс	Төртінші дауыс
Бірінші дауыс	Үшінші дауыс

4) ішінара немесе толық топшаларға бөлу арқылы төрт дауысты өңдеу

	Үшінші дауыс		Төртінші дауыс
	Бірінші дауыс		Екінші дауыс

Дегенмен, хор үнінің бірлігі концерттік сахнаның акустикалық қасиеттеріне де байланысты екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, тек А CAPPELA шығармаларын ғана емес, сонымен қатар тіпті ең үлкен симфониялық немесе үрмелі аспаптар оркестрінің сүйемелдеуіндегі хорды бір дирижер жүргізуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А.К. Маханова. Хормен ән айту тәрбиесі. Оқу құралы. Алматы 2015
2. П.Г. Чесноков. Пособие для хоровых дирижеров. Москва, 1961
3. А.А. Егоров. Теория и практика работы с хором/ А.А.Егоров. - М.; Л.: Музгиз, 1951. – 230 с.
4. В.Г.Соколов. Работа с хором. Учебное пособие. Планета музыки, 2022 г.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 81.2.37.01.4.

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ ЧТЕНИЯ

Турарбек Жайна Жайсановна
студент 1 курса образовательной программы
6B02312 - Филология: английская филология.
Омаркулова Ляззат Кенжебековна
старший преподаватель кафедры «Русского языка и литературы»,
Таразский университет имени М.Х. Дулати,
Тараз, Казахстан

Аннотация: В данной работе рассматриваются основные виды чтения, их классификация и особенности применения в образовательной и профессиональной практике. Выделяются различные подходы к чтению, включая аналитическое и синтетическое, а также различия в степени вовлеченности в процесс в зависимости от цели и вида чтения. Описаны такие виды чтения как изучающее, ознакомительное, просмотровое и поисковое, их характеристика и методы применения в обучении. Рассмотрены особенности каждого из видов с точки зрения скорости, глубины восприятия информации и задач, которые стоят перед читающим. Также подчеркивается важность подхода к обучению чтению, основанного на подборе соответствующих текстов и заданий, которые помогают развивать навыки каждого из видов чтения.

Ключевые слова: виды чтения, аналитическое чтение, синтетическое чтение, изучающее чтение, ознакомительное чтение, поисковое чтение, просмотровое чтение, методы чтения, обучение чтению, образовательные практики.

Чтение не является стабильной деятельностью ни по результату, ни в процессуальном плане. Таким образом, оно всегда выступает в одном из конкретных своих проявлений видов.

В современной методике выделение видов чтения производится:

1) на основе психологической установки (аналитическое и синтетическое чтение). Аналитическое чтение означает чтение детализирующее, т. е. восприятие происходит по деталям (в данном случае это хорошее средство раскрытия смысла текста), синтетическое - целостное восприятие (большую роль играет самостоятельная работа, которая сочетается с аналитической отработкой в классе отдельных частей текста):

2) по степени участия родного языка (переводное/беспереводное);

3) степени помощи учащимся (подготовленное/неподготовленное; чтение со словарем и без него);

4) форме организации учебной работы (индивидуальное, фронтальное, классное/домашнее);

5) количеству материала и глубине проработки (интенсивное/экстенсивное);

6) целевой направленности и характеру протекания процесса (изучающее, поисковое, ознакомительное, просмотровое). Наибольшее распространение приобрела классификация

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

С. К. Фоломкиной четыре вида чтения, которые могут быть переведены в систему дихатомического деления: по степени (глубине) проникновения в содержание текста можно выделить изучающее и ознакомительное, по скорости чтения, поскольку следующие виды относятся к быстрому чтению (скорость важнейшая характеристика) - поисковое и просмотровое [см.: Фоломкина, с. 25].

В основу своей классификации С. К. Фоломкина положила практические потребности читающих: просмотр рассказа, статьи, ознакомление с содержанием, поиск нужной информации, детальное изучение языка и содержания [см.: Там же, с. 7].

Характеристика основных видов чтения

Рассмотрим подробнее, что представляют собой основные виды чтения, выделяемые сегодня большинством отечественных и западных методистов.

Изучающее чтение. Результатом данного вида чтения является полное (100%) и точное понимание всех основных и второстепенных фактов, содержащихся в тексте. Так читаются тексты, их отдельные части, информация которых особенно важна для читающего, поэтому он пытается ее максимально точно понять и критически осмыслить. Как правило, предполагается ее дальнейшее использование, поскольку в процессе чтения действует установка на запоминание. Это приводит к тому, что чтение бывает довольно медленным, сопровождается остановками, проговариванием во внутренней речи, часто переводом (если не как способом понимания, то как способом самоконтроля). Показатель скорости носит факультативный характер (1500 знаков за 45 мин. т. е. 50-60 слов в минуту). студенческий уровень,

Ознакомительное чтение. Результат этого вида чтения - пони- мание основного содержания текста. Степень полноты содержания обычно определяется в 70-75% фактов, причем не потому, что чтец не может достичь полного и точного понимания, а потому, что оно в данном случае ему не требуется.

Ознакомительное чтение — это не небрежное, неточное чтение, как его иногда трактуют, а как бы чтение «для себя», без какой- либо предварительной установки на последующее использование или воспроизведение полученной информации. Последняя, если и запоминается, то запоминается непроизвольно. Как следствие, некоторые второстепенные факты, не существенные для основной линии сюжета текста, могут оказаться выпущенными из поля зрения читающего (т. е. понятые, но забытые как несущественные; детали, которые читающий просто опустил, не прочитал или непонятые из-за незнания какого-либо слова, понятые «примерно»). В читательской практике это самый распространенный вид чтения. Итог: 250-300 слов в мин., т. е. 1600 знаков — за 3 мин

Просмотровое чтение. Задачей этого вида чтения является получение самого общего представления о книге, статье, журнале и т. д. в целом. Читающий может преследовать различную степень детализации этого представления от определения темы статьи до установления круга освещаемых вопросов. Этот вид чтения используется при первичном ознакомлении с публикациями - для определения есть ли в них интересующая информация, при отборе необходимых материалов для контроля работы, при составлении библиографии и т. д.

По сути дела, здесь имеет место выборочное чтение отдельных элементов текста (заголовков, подзаголовков, отдельных абзацев, предложений или слов). Итог чтения: 1-1,5 стр. в минуту. Это быстрый вид чтения.

Для просмотрового текста важно, чтобы текст имел:

1) высокоинформативный заголовок (поскольку запускается механизм прогнозирования, превращая чтение в активный процесс, такой заголовок содержит в редуцированной форме основное содержание);

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2) резюме перед статьей, в котором кратко излагается основное содержание [см.: Трубицина, Смирнова, с. 13];

3) вступление, включающее полную, четкую формулировку темы, главной мысли;

4) авторское заключение обобщение в конце текста. Наличие резюме, вступления свидетельство дедуктивного или дедуктивно-индуктивного способа подачи материала. Поисковое чтение направлено на нахождение в тексте конкретной информации определений, формулировок, цифровых или иных данных. Часть текста, которая является объектом поиска, подвергается изучающему чтению, предшествующий ей материал лишь бегло просматривается. Однако этот просмотр имеет совершенно иную задачу, нежели при просмотровом чтении. При просмотровом чтении читающий стремится составить общее представление, здесь же идет поиск нужной информации. Итог чтения: 1-1,5 стр. в мин. При этом чтение найденной информации другой вид чтения.

В отношении просмотрового и поискового чтения трудно говорить о нормативах степени полноты и точности.

Обучение разным видам чтения

Этапы обучения чтению общие, но отличается содержание их основных компонентов: текст (цель и результаты чтения), задание перед чтением и контроль понимания должны соответствовать конкретному виду чтения. Таким образом, основные этапы чтения:

1) дотекстовый;

2) текстовый;

3) послетекстовый.

Итак, существуют три средства косвенного воздействия на вид чтения: сам текст и задания, выполняемые перед чтением и во время чтения текста, а также условия, в которых протекает чтение, и способ контроля. В табл. 10 наглядно представлены особенности текстов, соответствующих конкретным видам чтения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке пособие для учителя / З. И. Клычникова. - М.: Просвещение, 1983. — 207 с.
2. Кувшинов В. И. Обучение алфавиту и звукобуквенным соответствиям английского языка / В. И. Кувшинов // Иностр. яз. в школе. 1991. - № 4. - С. 76-79.
3. Литвинюк О. И. Обучение чтению в 5-м классе / О. И. Литвинюк // Иностр. яз. в школе. 1991.- № 4. - С. 66-71. Рогова Г. В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. - М.: Просвещение, 1991.- С. 139-162.
4. Трубицина О. И. Искусство быстро читать О. И. Трубицина,
5. Л. И. Смирнова. — СПб.: Каро, 2012. - 160 с. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе / С. К. Фоломкина. - М.: Высш. шк., 1987. — С. 5-12, 177-189, 191-199.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 373.1.02: 372.8

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҚАЗАҚ ТІЛІН ДАМЫТА ОҚЫТУҒА АРНАЛҒАН ЖАТТЫҒУЛАР ЖҮЙЕСІ

Тойбазарова Нағимаш Әмірханқызы
А.Қ.Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты,
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
Астана, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада бастауыш сыныптарда қазақ тілін дамыта оқытуға арналған жаттығулардың тиімділігі туралы айтылады. Авторлар өз тәжірибелерінен білім алушының белсенділігін, теориялық ойлауын дамытуға бағытталған жаттығуларды ұсынады.

Кілт сөздер: дамыта оқыту, белсенділік, жаттығулар жүйесі

Қазіргі таңда педагогика саласына елеулі өзгерістер енгізіліп, жаңа көзқарастар пайда болуда. Әрбір білім беру құрылымында оқыту мен тәрбиелеудің жаңа әдістемелері өмірге келуде. Оқушының сабаққа қызығуы, адам ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асатын болса, ал шығармашылық қабілеті оның ойлауы мен практикалық әрекеттері арқылы дамиды. Олай болса оқушының пәнге деген қызығушылығын оятып, белсенділігін арттыруда сапалы білімге қол жеткізетін оқытудың әдіс-тәсілдерінің жиынтығы – *нәтижеге бағытталған Дамыта оқыту әдістемесі* болып табылады.

Дамыта оқыту теориясы өз бастауын И.Г.Песталоцци, А.Дистервег, К.Д.Ушинский, Ы.Алтынсарин еңбектерінен алады. Ал дамыта оқыту процесінің ғылыми негіздемесі Л.С.Выготский есімімен байланысты қалыптасты Дамыта оқыту технологиясының әдіс-тәсілдерін тиімді қолдана білу – мұғалімнен үлкен кәсіби шеберлікті талап етеді.
Дамыта оқытудың Д.Б.Эльконин – В.В.Давыдов жасаған жүйесінің көздеген мақсаттарына жету *тек баланың белсенділігіне байланысты.* Осыған орай, бұл жүйенің әдіс-тәсілдері де оқушының белсенділігін ұйымдастыруды, талдап, көмектесіп отыруды көздейді [1,11].

Дамыта оқытуда баланың ізденушілік-зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін бала өзінің бұған дейінгі білетін амалдарының, тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайға түсу керек. Содан барып, оның білім алуға деген ынта-ықыласы артады, білім алуға әрекеттенеді. Сабақ мынадай жағдайға үш құрамдас бөліктерден тұратын болады.

1.Оқу мақсаттарының қойылуы.

2.Оны шешудің жолдарын бірлесе қарастыру.

3.Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Бұл үшеуі – дамыта оқытудың В.В.Давыдов жасаған жүйесінің негізгі компоненттері. Мақсатты шешу іштей талқылау, сонан соң жинақтау арқылы жүзеге асады

Оқу мен тәрбие – оқушының білімді және адамзат қоғамының талаптарына сай дамуын мүмкін ететін ерекше үдеріс. Дәстүрлі оқыту жүйесінде мұғалім оқыту материалдарында берілетін білім мазмұнын «бар, өзгермейтін, даяр» нәтиже ретінде беретін болса, дамыта оқыту үдерісінде оқушыны білімді біріге іздейтін, әсіресе, оқушының өзіне ***«жаңалық ашу» мүмкіндігін жасайтын әдіс*** алдыңғы орын алады. Осындай әдістер арқылы оқушылардың оқу-танымдық белсенділігі жоғарылап,білім алу сапасының көрсеткіштері де биіктей түседі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Н.Құрманова қазақ тілі синтаксисін дамыта оқыту технологиясының ғылыми негіздерін зерттеген еңбегінде таным теориясын басты әдіснамалық негіздердің бірі деп алады. Оның айтуынша, танымдық қызмет - өмір сүрудің басты шарты. *Айға барып келсе де, Алтын үйге кірсе де, Қызыққа тоймас адамзат,* - деген толғаудағы «қызық» сөзін «таным» сөзінің ретінде қарастыра келе оқу, білім алу – танымдық қызметтің белсенді бір түрі деген тұжырымын жасайды [2,41].

Эмпирикалық және теориялық – ғылымда танымның негізгі формаларын, сондай-ақ ғылыми білімнің құрылымдық компоненттері мен деңгейлерін сипаттайтын - категориялар. Ғылымда таным эмпирикалық және теориялық болып бөлінеді.

- Эмпирикалық таным тікелей объектіге бағытталған және бақылау мен тәжірибе деректеріне сүйенеді.

- Теориялық таным ғылымның түсінік аппаратын жетілдірумен және дамытумен байланысты және объективті ақиқаттың нақты байланыстары мен заңдылықтары тұрғысынан алғанда оны жан-жақты танып-білуге бағытталған.

Әдетте теориялық және эмпирикалық ойлау әдістері өзара тығыз байланыста қолданылады. Бұл әдістердің барлығы да (мәселен, зерттеу гипотезасын анықтауда, жинақталған педагогикалық фактілерді қорытындылауда т.б.) зерттеудің барлық әдістерді – анализ, синтез, индукция, дедукция, абстрактылау, жинақтау, салыстыру сияқты логикалық операциялардың көмегімен жүргізіледі [3,74].

Таным теориясы болса тіл бірлігін оқып-меңгеру барысында теориялық ойлаудың дамуындағы эмпирикалық және теориялық білімнің орны мен маңызы, интеллектінің табиғаты мен оның қалыптасуы т.б. күрделі мәселелердің күрмеуін шешуге басшылық етеді.

Дамыта оқыту технологиясы – оқушының ақыл-ойын дамытуға теориялық әдістерді қолдана отырып бағдар алған оқыту жүйесі.

Қазақ тілін дамыта оқытуда үлкен орын алатын мәселенің бірі – **оқыту әдістері.** Оқыту әдістері – алға қойылған мақсатқа жетудің жолы деп те аталады. Педагогикалық энциклопедияда «оқыту әдістеріне» мынадай анықтама берілген: «Методы обучения – система последовательных взаимосвязанных действий учителя и учащихся, обеспечивающих усвоение содержания образования».Оқыту әдістері – тарихи категория. Олардың да даму, жетілу, баю жолдары да, мүмкіндігі де бар және ерекше болып келеді.

Оқыту, оқу әдістері – адам баласының дүниетаным әдістерінің іріктелген сапалы түрлері десе болады. Дамыта оқытудың басты ерекшелігі – оқушылардың ғылыми ұғымдарды меңгеруіне басшылық жасау десек, ғылыми таным әдістерін бастауыш сынып оқушыларына меңгертудің маңыздылығы мен қажеттілігі айқындала түседі. Ғалымдар ғылыми әдістер туралы былай дейді: «Научный метод зарождается и развивается вместе со становлением норм и идеалов научного познания, поэтому он отвечает требованиям этих идеалов и норм».

А.Байтұрсынұлы «жалпылау» және «жалқылау» әдістері деп дедукция мен индукцияны көрсеткен. Осындағы дедукция әдісінің оқушылардың теориялық ойлауын дамытуда алатын орны үлкен екендігіне дамыта оқыту теориясын зерттеген ғалымдар назар қоятынын байқауға болады.

Қазақ тілін дамыта оқытуда мынадай **әдістерді** жүйелеп, оларды түрлендіре, орын ауыстыра отырып қолдануға тырыстық [4,177]:

1. Анализ.
2. Синтез.
3. Дедукция.
4. Индукция.
5. Модельдеу.
6. Тілдік эксперимент.
7. Салыстыру.
8. Бақылау.
9. Ойын әдістері.

Оқушының ізденімдік-зерттеушілік қабілетін қалыптастыру мен дамытуда соған лайықталған арнайы жаттығулардың (тапсырмалардың) алатын мәні зор. Жаттығулар – бір мақсатқа бағытталған, өзара байланысты әрекеттердің тұтастығы. Ол әрекеттер тілдік және ой операциясының күрделенуіне байланысты бірінен соң екіншісі орындалады

Өз тәжірибемізден бастауыш сыныптарда қазақ тілін дамыта оқытуға арналған бірнеше жаттығулар жүйесін ұсынамыз [4,191].

1-жаттығу. Кім шапшаң? ойыны.
Суреттен сан есімдерді тез тауып,
бірнеше сандар қатарын құрыңдар.
Сол сан есімдерге сұрақ қойып, түрлеріне қарай ажыратыңдар.Тапқан сан есімдерді қатыстырып, мақал- мәтел ойлап жазыңдар. Жазған мақал-мәтелдің мағынасын түсіндіріңдер. Мысалы: 6, 3, 9, 8, 88, 69, 63, 99 және т.б.сандар қатарын жазуға болады.
Мақал: «Сегіз қырлы, бір сырлы».

2-жаттығу. «Әріптердің орнын ауыстырып сөз құрау» ойыны
Берілген әріптерден сөздер құраңыз (40 сөзге дейін).
Н О Қ Ы Ж Қ

3-жаттығу. Бірінші сөздің жалғасы, екінші сөздің бастауы болатын жұрнақты тап. Шыққан сөз зат есімнің қай түріне жататынын айтыңдар.

Ба		быс
қал		мақ
жо	(...)	лант
ұс		маша
бал		бақ

4-жаттығу. Өлеңді оқып, еліктеу сөздерді тауып, түрлеріне қарай ажыратыңдар. Шимайбекке сипаттама беріңдер.

Өтірігі судай көп:
Қолынан түспей келтегі,
Беті қолын жумай кеп,
***Жалп-жалп** етіп етегі,*
«Үйде су жоқ» дей салар,
Қарт кісінің алдынан
***Былқ** етпестен Шимайбек*
Сәлем бермей өтеді.

5-жаттығу. Анаграмманы шеше отырып, артық сөзді табыңдар.
МАҚҰҒЫЗЛАҚТО
ХАШТАМ
МЫЛҒЫ
РАНЫД

Қорыта келе, қазақ тілі сабақтарында қолданылатын жаттығулардың барлығы да оқушының ойлауын, сөйлеуін дамытуға бағытталуы тиіс. Бұған қол жеткізу үшін қазақ тілінің ішкі салаларын, олардың заңдылықтарын бір-бірімен тығыз байланыста оқыту керек деп ойлаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Д.Б.Эльконин – В.В.Давыдов. Теория развивающего обучения. – М., 1996.
2.Құрманова Н. Қазақ мектептерінде сөз тіркесі синтаксисін дамыта оқыту технологиясының ғылыми-әдістемелік негіздері: пед. ғыл. докт. ... дис. – Алматы: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, 2004. – 345 бет.
3. Рахметова С.Р. Қазақ тілін оқыту методикасы. -Алматы: Ана тілі, -1991. -184бет.
4. Тойбазарова Н.А. Бастауыш сыныпта қазақ тілін дамыта оқыту: теориясы мен практикасы. Монография. – Ақтөбе, 2018.- 238бет.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

АППАРАТНАЯ ВАКУУМНАЯ ТЕРАПИЯ РАН

Бейшева Гульнур Саматова,
Тлеулесова Венера Исмаиловна
ГКП «Актюбинский высший медицинский колледж имени героя
Советского Союза Маншук Маметовой» на ПХВ
магистр, преподаватель-модератор специальных дисциплинЦМК «Сестринское дело»
Актобе, Казахстан

Аннотация: Очищения поверхности повреждения и ускорения заживления кожных покровов, а также уменьшить отек и предотвратить появление инфекции.Аппаратная вакуумная терапия ран - это методика лечения ран, которая предполагает использование отрицательного давления для очищения поверхности повреждения и ускорения заживления кожных покровов. Вакуумная терапия на современном этапе является инновационным методом лечения ран различной этиологии, ускоряющим течение раневого процесса. Вакуумная терапия ран используется для стимуляции процесса заживления повреждений.

Ключевые слова: Рана, вакуум, повреждение, операция, ушиб, терапия, язвы, лечение, аппарат, кожный покров, инфицирование, регенерация, повязка, швы.

Раной называется любое повреждение, сопровождающееся нарушением целостности покровов тела (кожи, слизистых). Основными клиническими признаками ран являются наличие дефекта кожи или слизистых, кровотечение и боль.

По происхождению раны делят на операционные и случайные. Операционные раны наносятся с лечебной целью в особых условиях, сводящих к минимуму риск раневых осложнений.

Выделяют четыре зоны раны: собственно дефект, зону ушиба, зону сотрясения и зону с нарушением физиологических механизмов. Дефект может иметь вид поверхности (например, при скальпированных или обширных поверхностных ушибленных повреждениях), полости (например, при резаных и глубоких ушибленных ранах) или глубокого канала (при колотых, сквозных и некоторых слепых огнестрельных повреждениях). По сроку давности все виды ран делят на острые и хронические. В первом случае повреждение затягивается в течение 3-4 недель. Если рана сохраняется без признаков заживления свыше этого срока, она считается хронической.

Аппарат применяется в том случае, когда на рану невозможно наложить швы и устранить повреждение традиционными методами.VAC терапия используется и в ожоговых центрах, особенно при лечении ожогов большой площади. Аппарат для лечения ран отрицательным давлением считается практически универсальным. Он может применяться для заживления как острых, так и хронических ран. Средство применяется при наличии дефектов мягких тканей, которые невозможно. Это могут быть как посттравматические дефекты, так и послеоперационные рубцы. VAC-терапия часто применяется для устранения сильных ожогов. Особенно эффективно использование аппарата при наличии выраженного отека в области повреждения кожи. Другими показаниями к его использованию являются длительно заживающие раны и язвы, которые не устраняются с помощью других способов лечения.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Основные эффекты от вакуумной терапии

Использование вакуумных аппаратов сопровождается следующими эффектами:

- Тщательное очищение раневой поверхности за счет создания отрицательного давления;
- Профилактика инфицирования раны патогенными микроорганизмами;
- Снятие локального отека в тканях кожных покровов;
- Стимуляция местного кровообращения, способствующая ускорению регенерации;
- Усиление эффекта от местного медикаментозного лечения за счет улучшения всасывания их действующих веществ в сосуды.

Актуальность:

Важным эффектом от проведения VAC-терапии является уменьшение площади раневой поверхности. Аппарат для лечения ран отрицательным давлением создает условия вакуума, при которых края раны начинают постепенно сужаться. Этот эффект особенно важен при наличии больших кожных дефектов. За счет уменьшения их поверхности становится возможной пластика местными тканями, без использования кожных трансплантатов.

Преимущества применения аппаратов для VAC-терапии:

Основными преимуществами использования вакуумной техники является:

- Высокая эффективность процедуры, особенно при регулярном применении;
- Универсальность – аппарат можно накладывать на разные типы ран;
- Безопасность – терапия не сопровождается какими-либо побочными эффектами за счет точной регуляции уровня создаваемого вакуума;
- Комфорт для пациента – аппарат имеет небольшой вес, он работает бесшумно, может легко транспортироваться, крепиться на некоторые поверхности (например, к спинке кровати).
- Способствует процессу заживления
- Можно реже менять повязку
- Повязка не меняет своего положения при движении
- Рана и участок вокруг нее лучше защищены

Недостатки вакуумной терапии:

- Неудобство ношения и обслуживания портативного насоса
- Смена повязки может быть болезненной.

Показания к применению:

- Хронические и острые раны
- Диабетические язвы
- Пролежни
- Заживление швов
- Открытые раны брюшной полости и грудной клетки
- Ожоги
- Открытые переломы

Эффекты и преимущества использования системы вакуумной терапии:

- Активное удаление избыточного раневого содержимого, в том числе веществ, замедляющих процессы регенерации
- Снижение развития инфекционных осложнений
- Профилактика инфекций
- Усиление кровотока в области раны
- Устранение отека
- Сокращение времени пребывания пациента в стационаре благодаря ускорению процессов регенерации

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Основная часть:

Аппарат для лечения ран отрицательным давлением создает условия вакуума, при которых края раны начинают постепенно сужаться. Вакуумная терапия ран используется для стимуляции процесса заживления повреждений.Аппарат применяется в том случае, когда на рану невозможно наложить швы и устранить повреждение традиционными методами.

Для лечения необходим аспиратор, создающий отрицательное давление, и расходные материалы, а именно: наполнитель раневого ложа, дренажи, соединительные трубки, прозрачная пленка для фиксации и герметизации повязки на ране, а также контейнеры для сбора экссудата.

В качестве наполнителя ран используются в основном губки из медицинского полиуретана или хлопчатобумажная марля специального плетения с антибактериальной пропиткой. Для наложения вакуумной повязки чаще всего используется гидрофильная полиуретановая губка с размером пор от 400 до 2000 микрометров, герметизирующее пленочное адгезивное покрытие, дренажная трубка и источник вакуума с емкостью для сбора жидкости.

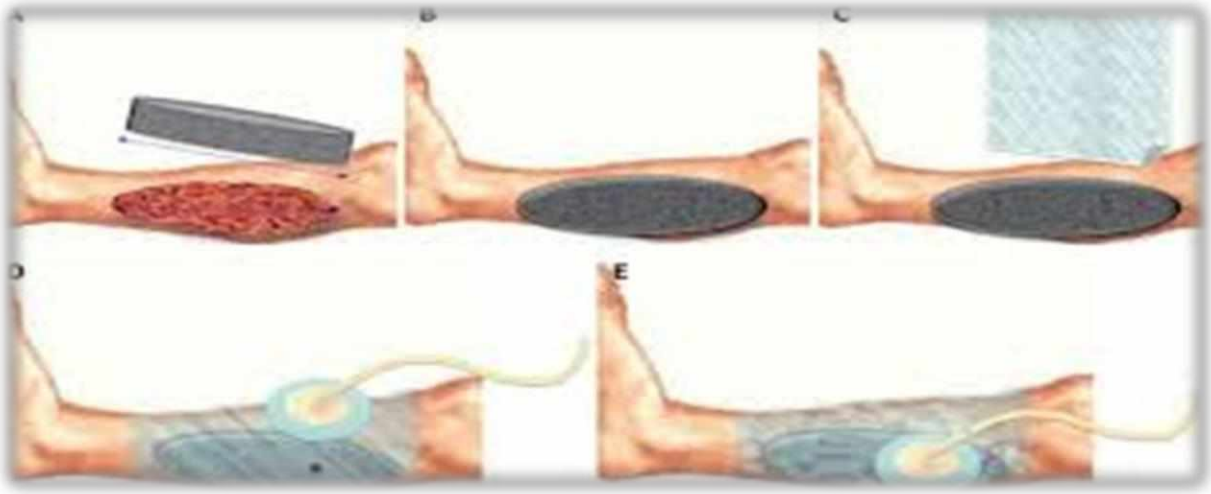
Как проводится?

Вакуумное лечение ран проводится под общей анестезией или использованием местных обезболивающих средств.

Основные этапы процедуры:

- Очищение раны и участка кожи вокруг нее.
- Накладывание на раны сетчатой повязки.
- Поверх сетчатой повязки накладывается специальный материал, повторяющий форму раны.
- Чтобы сделать поверхность раны герметичной, на нее накладывается пленка.
- В повязку вставляется вакуумная трубка, которая подключается к насосу.
- VAC-система включает вакуумный насос, специальную повязку, резервуар для сбора жидкости и трубки. В комплексе они создают снижения давления воздуха вокруг раны и способствуют более быстрому процессу заживления.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Чего можно достичь с помощью VAC-терапии:

- удалить жидкость и/или гной из раны (в т. ч. провести дренирование в послеоперационный период);
- уменьшить отечность;
- срастить и заживить раны;
- защитить рану от проникновения и размножения бактерий;
- улучшить трофику в области раны;
- сократить сроки реабилитации.

Эластичная прозрачная самоклеющаяся накладка закрывает и изолирует поверхность раны, обеспечивая в ране поддержание отрицательного давления. В рану помещается также пористый материал (например, синтетический полимер губчатой структуры) вместе с эластичной трубкой, подключенной к контейнеру для сбора экссудата. Аппарат, создавая отрицательное давление, отсасывает экссудат из раны, тем самым способствуя образованию грануляционной ткани, улучшая и ускоряя процесс заживления.

Преимущества аппарата

- Легкий
- Бесшумный;
- Безопасный. Снабжен системой тревоги в случае возникновения опасной ситуации;
- Универсальный. Существует несколько видов дренажей (канальный, плоский, абдоминальный) для применения к различным ранам;
- Эффективный. С помощью дренажного переходника возможно проводить вакуумную терапию сразу нескольких ран;
- Точный. Микропроцессорное регулирование уровня вакуума
- Удобный. Возможность переноски или крепление на кровати

Раны у детей, больных раком, требуют особого лечения. Болезнь и терапия могут замедлить процесс выздоровления.

В рану может попасть инфекция, в результате чего возможно возникновение осложнений. Часто для лечения ран применяется вакуумная терапия. Она применяется при лечении как новых, так и незаживающих ран, или после хирургической операции.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Как действует вакуумная терапия

При вакуумной терапии на рану накладывается повязка и используется отсос. Отсасывание может выполняться непрерывно либо через определенные промежутки времени. Его преимущества:

- Удаление жидкости из раны
- Уменьшение отека в области раны
- Сращение краев раны
- Ускорение тока крови

Чего ожидать во время вакуумной терапии

При включении насос начинает всасывать воздух из раны. Повязка начнет сжиматься, и вы почувствуете легкое натяжение. Насос начнет высасывать из раны жидкость. Она будет идти по трубке в специальный контейнер, подсоединенный к насосу.

Для большинства пациентов такое лечение не является болезненным. Когда включается насос, может возникнуть легкое чувство натяжения, но оно исчезает через несколько минут после начала процедуры. По мере заживления раны пациент может ощущать зуд или дискомфорт. Насос должен работать до следующей смены повязки. Повязку и трубку меняют не реже чем раз в неделю (или чаще в зависимости от характера раны).

Длительность курса вакуумной терапии зависит от состояния пациента. Некоторым требуется лишь несколько дней. Другим пациентам вакуумная терапия может требоваться в течение нескольких месяцев.

Заключение:

Вакуумная терапия, стандартное устройство для закрытия ран с отрицательным давлением и повязка; представляют собой активную систему, которая применяет отрицательное давление для поддержки заживления ран. Он быстрее и эффективнее заживляет раны.

Специально изготовленный аппарат одноразовый набор из специальной губчатой повязки непрерывно вытягивает экссудат из раны через специальный поролоновый повязочный комплект, наложенный на область раны. Он обеспечивает равномерное распределение отрицательного давления на пораженную область.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.https://medmax.com.ua/equipment/surgical-equipment/vacuum/topivac_hand_classic.html
2.https://cor-medical.ua/ru/vacuum-assisted-closure-vac-negative-pressure-wound-therapy/
3.https://youtu.be/E6cDvem3Po8?si=PmesMjMaWTTOHwty
4.https://youtu.be/uDAIcqbba0c?si=_qFWNGsLlmN38CfD

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БАУЫР ЦИРРОЗЫ ЖӘНЕ ГАЗДАЛҒАН СУСЫНДАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІН МЕДБИКЕЛІК ЗЕРТТЕУ

Кужакулова МейрамгульТурумовна, Динашова Жадра Бериковна,
Жумагалиева Айымгуль Сагитжановна
ШЖҚ «Кеңес Одағының Батыры Мәншүк Мәметова атындағы Ақтөбе Жоғары медициналық колледжі»МКК
«Мейірбике ісі» ЦӘК, арнайы пән оқытушылары

Аннотация: Бауыр циррозы — бауырдың этиологиясы әр түрлі диффузды ауруларының ақырғы сатысы. Бауыр циррозының дамуына ықпал етуші факторлардың ішінде қазіргі таңда газдалған сусундардың да әсері маңызды мәселе болып отыр. Ғаламтордан ең алғашқы оқыған мәліметім: әлемде мыңдаған адам осы сусынның зиындығынан қайтыс болады екен. Осы мәліметті оқи отырып, мейірбикелік зерттеу жұмысымның өзекті мәселе екеніне көзім жетіп, қызыға түстім.Газдалған сусындарды көп тұтыну қазіргі таңда адамдарды бауыр циррозына алып келуі,оның ішінде жастардың осы дертке шалдығулары қазіргі таңда өзекті мәселе болып отырбауыр циррозына алып келетін факторлар бірі газдалған сусындардың адам ағзасына пайдасы мен зиянды әсерін зерттеу.

Кілт сөздер:Цирроз,паренхима,диффузды өзгеріс,энергетикалық сусын, концентрлі ерітінділер.

Өзектілігі.Бауыр - дененің құрсақ бөлігіндегі оң жақ қабырғалардың астына орналасқан ішкі мүше. Ол қанды түрлі уыттардан тазартады, асқорытуды жақсартады, асқорыту кезінде ағзаны қажетті қуат көзімен қамтамасыз етеді, әрі кейбір дәрумендер қорын толтырып отырады және сақтайды. Ағзадағы қан жасау немесе жаңарту кезінде қан плазмасындағы ақуыздарды синтездейді, холестерин мен оның эфирін синтездейді, липидтер мен фосфолипидтерді синтездейді, ағзадағы липид алмасуын реттейді, он екі елі ішек пен ащы ішектің кейбір бөлігіндегі асқорыту процесіне қатысатын гормондар мен ферменттерді синтездейді және өт қышқылы мен пигменттерін синтездейді. Осыншама орасан зор қызмет атқаратын бауырда болатын өте қауіпті жұқпалы дерттер бар. Оның бірі бауыр циррозы.Бауыр циррозы — бауырдың этиологиясы әр түрлі диффузды ауруларының ақырғы сатысы. Бауыр циррозының дамуына ықпал етуші факторлардың ішінде қазіргі таңда газдалған сусундардың да әсері маңызды мәселе болып отыр.

Күн жылынғалы ішетініміз газды сусындар. Ал оның «у» екенін білеміз бе? Дүкендер мен сауда сөрелеріне бара қалсаң олардың жеті атасын көресің. Түрі мен түсі әртүрлі бұл шөлқандырар сусындардың біздің ағзамызға әсері қандай, пайдалы ма, әлде зиян ба? Ішіп тұрып, осы сұрақ мені мазалады. Осыдан кеп мен осы сусындарды зерттемекке бел будым. Ғаламтордан ең алғашқы оқыған мәліметім: әлемде мыңдаған адам осы сусынның зиындығынан қайтыс болады екен. Осы мәліметті оқи отырып, зерттеу жұмысымның өзекті мәселе екеніне көзім жетіп, қызыға түстім.Жазда сусындардың нағыз саудасы қызатын кез. Күн ыстықта шөлдеген адамның салқын сусынға деген тәуелділігі арта түседі. Жалпы ағзаның 60%-ын су құрайтыны белгілі. Ендеше бойдағы тепе-теңдікті сақтау үшін күнделікті қажетті мөлшерде су ішіп тұру қажет. Су тек сұйық зат қана емес, жасуша үшін қорек ортасы, ағзадан улы заттарды, қалдықтарды және артық тұздарды шығарады. Адамдардың өмір сүруі үшін ең қажетті зат. Газдалған сусын көмірқышқыл газымен қаныққан, минералды және ароматты тәтті

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

судан тұратын салқындатылған сусын. Газдалған су әлсіз, орта және қатты газдалған болуы мүмкін. Дүкендер мен дүңгіршектерде біздерге үнемі тәтті, түрлі түсті, газдалған сусындарды алуға ұсыныс жасайды. Сонымен бірге, телеэкраннан да газдалған сусындар туралы жарнамаларды диі көзіміз шалады. Онда сусындардың қалай шөлді қандыратыны туралы,олардың керемет дәмдері туралы айтып жатады. Газет пен журнал беттерінен де «кереметсусын» жайындажарнамаларберіліпжатады. Газдалған сусындарды көп тұтыну қазіргі таңда адамдарды бауыр циррозына алып келуі,оның ішінде жастардың осы дертке шалдығулары қазіргі таңда өзекті мәселе болып отыр

Жобаның мақсаты: – бауыр циррозына алып келетін факторлар бірі газдалған сусындардың адам ағзасына пайдасы мен зиянды әсерін зерттеу.

Жобаның нысаны: газдалған сусындардың құрамы мен қасиеттері.

Зерттеузаттары: газдалғансусындар– минеральды су «Тассай», «Кока-кола», «Энергетикалықсусындар».

Міндеттері:

Әлеуметтік желі көздерінен, әдебиеттерден осы тақырыпқа байланысты мәліметтерді оқып, алған жаңалықтарды жинақтап тіркеу.

Жастардың қандай сусынды қалайтындығын сауалнамалар арқылы анықтау.

Газдалған сусындардың құрамымен оқып танысу.

Адам ағзасына олардың әсерін қарастыру.

Нәтижесін анықтап, қорытындысын шығару.

Қолданылған әдістер:

Әдебиеттермен жұмыс

Тәжірибе жұмыстары.

Бақылау.

Материалдармен зерттеу әдістері:

I.Қойылған мақсаттарға қол жеткізу ата – аналарының рұқсатымен 9 сынып оқушыларына сауалнама жүргізілді.Сауалнама 8 сұрақтан тұрып, 16 оқушыдан тұрады.

II.Біз газдалған сусындардың адам ағзасына әсерін зерттеу үшін мектеп жасындағы екі жасөспірімді (бірі газдалғансусындарды тұтынбайтын, екіншісі газдалған сусынды көп тұтыныпытын) қаңтар айында құрсақ қуысы ультрадыбыстық зерттеуден өткізіп,осы зерттеуді сәуір айында оларға қайталап өтуін ұсындық.

Қаңтар айында өткізілген ультрадыбыстық зерттеуде екеуінде де дәрігердің қортындысында өзгеріс жоқ,яғни қалыпты

1.Бірінші жасөспірімде

Қорытынды: Эхо-да құрсақ қуысы ағзаларында құрылымдық өзгерістер анықталмады

Екінші жасөспірімде

Қорытынды:Бауыр паренхимасында диффузды өзгерістер. Эхо-да ұйқы безінің паренхимасында құрылымдық өзгерістер анықталмады.

Сәуір айында:

1.Қорытынды:Эхода құрсақ қуысы ағзаларында құрылымдық өзгерістер анықталмады

2.Қорытынды:Бауыр паренхимасында диффузды өзгерістер. Ұйқы безінің паренхимасында созылмалы панкреатит сияқты диффузды өзгерістер. Созылмалы холецистит.

2.Мектеп оқушыларының қанша бөлігі газдалған су ішеді екен соны анықтау үшін, 9 сынып оқушылары арасында сауалнамалар жүргіздік.

III.Газдалған сусындардың қандай екенін, оның адам ағзасына қандай әсері бар екенін зерттеу үшін тәжірибе жасап көруге көштім. Ол үшін мен газдалмаған сусын,кока кола,энергетикалық сусынын және сиырдың бауырын алдым.

Бауырды үшке бөліп, ыдысқа салып, әр бөлікке таңдалған үш сусынды құйдым.

Сонымен, біз газдалған су құрамында ортофосфор қышқылы бар екенін білеміз. Оның әсерінен су тез буланады, ал өзі концентірлі ерітіндіге айналады. Концентрлі ерітінділер барлығын ерітіп күйдіріп жібереді екен.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қорытынды:

Газдалған сусындардан зерттеу мақсатында «Кока-кола», «Дези» энергетикалық сусын және минералды су «Тассай » алынды. Зерттеу нәтижелері негізінде мынадай қорытындылар жасалды:

Газды сусындардың құрамымен және олардағы тағамдық қоспаларымен танысу үшін өзімізге тәжірибеге алған сусындардың жапсырмаларын оқып қарап шықтық, соның нәтижесінде газдалған сусындар зиянды деген қорытындыға келдік. Мысалы, Ағзаға зиянды дәм күшейткіш- аспартам, ыдырау нәтижесінде өте улы зат формальдегид түзеді, консерванттар натрий бензоаты, канцероген ортофосфор қышқылы бар

Кейбір газдалған сусындардың тазартқыш қасиеттерімен тәжірибе жүзінде таныса отырып, оның адам ағзасына да зиянды деген қорытынды жасадық.

Адам ағзасының құрамына кіретін, жасушалық құрылыс пен кальций тұздарына кофеин мен қышқылдардың әсерін зерттеу негізінде газдалған сусындарды көп мөлшерде пайдалану, сүйектің ауруы остеопорозға, тіс ауруы тіс жегісіне апарып соғатыны анықтадық. Сонымен газдалған сусын құрамына кіретін барлық қоспалардың адам ағзасына әсері бар екенін анықтадық. Олардың зияндылығы қауіпке дейін апарып соғады, әсіресе аллергиясы бар адамдарға өте қауіпті!

Сусынның дәмін, иісін, түсін келтіретін барлық химиялық қоспалар, сонымен бірге сақталу мерзімін ұзарту үшін қосылатын консерванттар адам ағзасына аса қауіпті болып саналады.

Газдалған сусындар құрамында сонымен қатар көмірқышқыл газы болады, көп мөлшерде пайдаланған сусыннан асқазан – ішек жолдарының сілемейлі қабықшасын қоздырып гастриттің пайда болуына, іштің кебуіне әкеліп соғады. Сондықтан ішек құрылыстары ауратын адамдарға , соның ішінде гастритпен, асқазанның ойық жарасында, он екі елі ішектің ауруларында мүлдем мұндай сусындарды ішуге тиым салады.

Біздің тәжірибелерден де көрініп тұрғандай, минералды сулар адам ағзасына ешқандай зиян тигізбейді. Сондықтан адамдар газдалған сусындардың зиянды әсерін өздері біліп ойланулары тиіс. Келесі жолы, газдалған суды дүкеннен сатып алған кезде де ойланып алыңыз, барлық нәрсенің өз шегі болуы керек. Газдалған сусынды мүлдем ішуге долмайды демеймін, бірақ мынадай қиын емес шараларды орындауға болады деп ойлаймын.

— сусын алған кезде, оның жапсырмасындағы жазулармен танысуға ерінбеу;

—табиғи негізде жасалған сусындарды алуға тырысу;

— газдалған сусындардан соң міндетті түрде ауызды таза сумен шаюға тырысу;

— ауыз қуысының жалпы гигиенасын сақтау;

— газдалған сусындарды жиі әрі көп мөлшерде пайдалан бермеу;

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

Ғаламтор беті

http://mirsovetov.ru/a/medicine/nutrition/soda-water.html

2.http://www.leovit.ru/pages_472.html

3.http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B0

4.http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-1137/

5.http://lurkmore.ru/%D0%9A%D0%BE%D0%BA%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0

6.http://otruta.com/details.php?p=68

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

МЕЙІРГЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ МЕН БІЛІМ БЕРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Байсов Ғазиз Тілеумағамбетұлы
ШЖҚ" Кеңес Одағының Батыры Мәншүк Мәметова атындағы Ақтөбе жоғары медициналық колледжі " МКК «Мейіргер іс» Арнайы пәндер оқытушысы.
Ақтөбе, Қазақстан

Аннотация: Мейіргер ісі денсаулық сақтау жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі ретінде науқастардың саулығы мен өмір сапасын жақсартуда ерекше маңызға ие. Бұл салада мейіргерлердің үздіксіз білім алуы мен кәсіби өсуі қазіргі заманның талаптарына жауап береді. Мақалада мейіргерлердің кәсіби даму кезеңдері, үздіксіз білім берудің маңызы, мейіргерлік қызмет көрсету сапасын арттыру, науқастардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, кәсіби құзыреттілікті дамыту сияқты аспектілер қарастырылады. Үздіксіз білім беру мейіргерлердің кәсіби деңгейін көтеріп, медициналық технологиялар мен емдеу әдістерін меңгеруге мүмкіндік береді. Бұл үдеріс мейіргерлердің кәсіби дамуын ғана емес, сонымен қатар денсаулық сақтау саласының жалпы сапасын арттыруға да әсер етеді. Мейіргерлердің білімін жетілдіру мен кәсіби дамуына бағытталған бағдарламалардың тиімділігі денсаулық сақтау жүйесінің тұрақты және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады.

Кілт сөздер: Мейіргер ісі. Денсаулық сақтау жүйесі. Науқастардың өмір сапасы. Үздіксіз білім беру. Кәсіби даму кезеңдері. Қызмет көрсету сапасы. Мейіргерлік құзыреттілік. Медициналық технологиялар. Науқастардың қауіпсіздігі. Кәсіби өсу. Жаңа емдеу әдістері. Білім беру бағдарламалары. Симуляциялық оқыту. Практикалық машықтар. Басқарушылық дағдылар.

Заманауи медицина. Мейіргерлердің мамандануы. Қателіктердің алдын ал Құзыреттілік деңгейін арттыру. Жаңашылдықты қабылдау.

Мейіргер ісі денсаулық сақтау жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Мейіргерлер науқастардың сауығуына ықпал етіп қана қоймай, олардың өмір сапасын жақсарту үшін маңызды рөл атқарады. Қазіргі заманда медицина саласы қарқынды дамып келеді, сол себепті мейіргер мамандарының үздіксіз білім алып, кәсіби деңгейлерін жетілдіруі аса маңызды. Бұл олардың тек жеке маман ретінде өсуіне ғана емес, бүкіл медициналық қызмет көрсету сапасының артуына да әсер етеді.

Үздіксіз білім берудің мәні

Мейіргер ісі үнемі жаңаруды, жаңа әдіс-тәсілдерді меңгеруді талап ететін сала болғандықтан, мейіргерлердің үздіксіз білім алуын қамтамасыз ету – заманауи медицинаның басты қағидаларының бірі.

Ғылыми зерттеулердің нәтижелері, жаңа технологиялар мен емдеу әдістері жылдам қарқынмен дамып, оларды мейіргер ісіне енгізу үшін мамандардың әрдайым білімдерін жаңартып отыруы қажет. Мейіргерлер үшін үздіксіз білім беру бірнеше мақсатты көздейді.

Біріншіден, ол олардың кәсіби құзыретін арттырып, заманауи медициналық технологиялар мен хаттамаларды меңгеруге мүмкіндік береді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Екіншіден, үздіксіз оқыту мейіргерлердің күнделікті тәжірибеде тиімділігін арттырып, олардың жұмыс сапасын жақсартады. Үшіншіден, бұл процесс науқастарға сапалы әрі қауіпсіз қызмет көрсетуге бағытталады. Білім беру процесі тек теориялық қана емес, сонымен қатар практикалық машықтарды да қамтуы тиіс, өйткені мейіргерлердің тәжірибелік дағдылары медицинадағы жаңашылдықтарды тәжірибеде дұрыс қолдануға әсер етеді.

Кәсіби өсу және оның кезеңдері

Мейіргерлердің кәсіби өсуі бірнеше кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде мейіргер кәсіби білім алып, жұмыс барысында алғашқы тәжірибе жинақтайды. Бұл кезеңде мейіргерлердің жалпы дағдылары қалыптасады, олар өз жұмысында нақты бағыттар бойынша мамандanады. Мейіргер ісі практикалық қызмет болғандықтан, мейіргердің алғашқы жұмыс тәжірибесі оның болашақта кәсіби дамуына маңызды негіз қалайды.

Екінші кезеңде мейіргерлердің тәжірибесі артып, олар белгілі бір медициналық салаларда мамандanады. Мамандану мейіргерлерге нақты бір бағытта тереңірек білім алуға мүмкіндік береді. Бұл кезеңде олар кәсіби өсу үшін арнайы оқу курстарын, тренингтерді және семинарларды өтіп, өздерінің тәжірибесін кеңейтеді. Кейбір мейіргерлер осы кезеңде арнайы сертификаттар алып, жаңа технологияларды игеруге мүмкіндік алады.

Үшінші кезеңде мейіргерлер басшылық қызметтерге дайындала бастайды. Олардың кәсіби өсуі денсаулық сақтау мекемелеріндегі басшылық және басқару функцияларын орындау үшін қажетті білім мен дағдыларды қамтиды. Басқарушылық лауазымдарда жұмыс істейтін мейіргерлер медициналық мекемелерде сапаны арттыру бағдарламаларына, кадрларды басқаруға, жоспарлау мен ұйымдастыруға қатысады. Осылайша, мейіргер ісіндегі үздіксіз білім беру мейіргерлердің жоғары кәсіби деңгейге жетуіне және денсаулық сақтау саласында тиімді қызмет етуіне ықпал етеді.

Кәсіби өсу мен үздіксіз білім берудің артықшылықтары

Мейіргерлердің үздіксіз білім алуы мен кәсіби өсуі бірнеше маңызды артықшылықтар береді:

Медициналық қызмет көрсету сапасын арттыру: Мейіргерлердің үздіксіз білім алуы олардың күнделікті жұмысында заманауи әдістер мен технологияларды қолдануына мүмкіндік береді. Бұл науқастарға жоғары сапалы медициналық көмек көрсетуді қамтамасыз етеді.

Науқастардың қауіпсіздігі: Мейіргерлердің кәсіби деңгейін жетілдіру науқастардың қауіпсіздігін арттыруға ықпал етеді. Оқу барысында олар қауіпсіздік стандарттарын меңгеріп, медициналық қателіктердің алдын алу дағдыларын қалыптастырады.

Кәсіби құзыреттілік: Үздіксіз білім алу арқылы мейіргерлердің кәсіби біліктілігі артып, олар маман ретінде сенімді бола түседі. Бұл оларды жаңа жұмыс орындарында немесе жоғары лауазымдарға орналасуда артықшылық береді.

Жұмыспен қамтылу мүмкіндігі: Кәсіби деңгейі жоғары мейіргерлер әрдайым еңбек нарығында сұранысқа ие болады. Үздіксіз білім беру бағдарламаларына қатысқан мейіргерлер еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болып, мансаптық өсудің жаңа мүмкіндіктеріне ие болады.

Жаңашылдықты қабылдау: Үздіксіз білім беру және кәсіби өсу мейіргерлерге жаңа технологиялар мен әдістерді тез қабылдап, оларды күнделікті жұмысына енгізуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе жоғары технологиялық құрылғылар мен заманауи емдеу әдістерін қолданатын медициналық мекемелерде маңызды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Үздіксіз білім беру бағдарламалары

Қазіргі таңда мейіргерлер үшін көптеген үздіксіз білім беру бағдарламалары бар. Олар университеттер, колледждер, ғылыми-зерттеу орталықтары және медициналық мекемелерде ұйымдастырылады. Мейіргерлер оқуға арналған бағдарламаларға қатысып, өздерінің кәсіби білімін жетілдіріп қана қоймай, кәсіби қоғамдастықтармен байланыс орнатады. Мұндай бағдарламалар мейіргерлерді жаңа ақпаратпен қамтамасыз етіп, олардың кәсіби деңгейін көтереді.Үздіксіз білім беру бағдарламалары теориялық оқудан бөлек, практикалық дағдыларды дамытуға бағытталған. Оқыту барысында симуляциялық құрылғылар мен тәжірибелік жаттығулар қолданылады. Бұл мейіргерлерге нақты жағдайларда қажетті іс-әрекеттерді тез және дұрыс орындауға үйретеді.

Қорытынды

Мейіргер ісі – денсаулық сақтау жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын, науқастардың саулығы мен өмір сапасын жақсартуға бағытталған сала. Мейіргерлердің үздіксіз білім алуы мен кәсіби өсуі қазіргі заманғы медицинада ерекше маңызға ие. Заманауи медицинаның дамуы, жаңа технологиялар мен емдеу әдістерінің енгізілуі мейіргерлердің білімдерін үздіксіз жаңартып отыруды талап етеді.Үздіксіз білім беру мейіргерлердің кәсіби құзыретін арттырып, олардың тиімділігін жоғарылатады, сондай-ақ науқастарға қауіпсіз әрі сапалы қызмет көрсетуді қамтамасыз етеді. Мейіргерлердің кәсіби өсуі кезең-кезеңімен жүреді, және әрбір кезеңде олардың білімдері мен дағдылары жаңа тәжірибелермен толықтырылып отырады.

Мейіргерлердің үздіксіз білім алуы бірнеше артықшылықтарға ие: медициналық қызмет көрсету сапасының артуы, науқастардың қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуі, кәсіби құзыреттіліктің арттыруы, жұмысқа орналасу мүмкіндіктерінің кеңеюі және жаңашылдықты қабылдауы. Осы себепті, мейіргерлер үшін үздіксіз білім беру бағдарламалары тек кәсіптік дамуға ғана емес, сонымен қатар денсаулық сақтау саласының сапасын арттыруға бағытталған.Мейіргерлердің кәсіби өсуі мен үздіксіз білім беруін ынталандыру – денсаулық сақтау жүйесінің тұрақты және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етудің негізгі факторы. Сондықтан мейіргерлердің білімін жетілдіру мен кәсіби дамуына бағытталған білім беру бағдарламаларының маңыздылығын атап өту керек. Осы үдеріс арқылы мейіргерлер денсаулық сақтау саласында тиімді қызмет етіп, науқастардың өмір сапасын жақсартуға септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

Көшербаев, Н. М. (2019). *Медициналық білім беру жүйесінің үздіксіз дамуы*. Алматы: Дәстүр баспасы.

Базарбаева, Ж. Ш. (2021). "Мейіргер ісіндегі кәсіби құзыреттілікті дамыту жолдары". *Қазақ медицина журналында* жарияланған мақала.

Ахметова, М. Т. (2020). *Мейіргер ісі және денсаулық сақтау менеджменті*. Нұр-Сұлтан: Астана МедПресс.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ПЛАНИРОВАНИЯ УРОКА

Ахметова Сауле Николаевна[1]
Учитель начальных классов
Школа-лицей BINOM SCHOOL имени Кадыра Мырза Али
Умирова Людмила Александровна[2]
Учитель начальных классов
Школа-лицей BINOM SCHOOL имени Кадыра Мырза Али
Астана, Казахстан[1,2]
Гайсина Елена Геннадьевна[3]
Учитель начальных классов
КГУ «Средняя общеобразовательная школа №12» г. Семей,
Семей, Казахстан[3]

Аннотация: в статье рассматривается актуальность исследовательской деятельности учителя. Предлагается краткий обзор научной литературы ученых, занимавшихся изучением исследовательских процессов в школе. Авторы статьи демонстрируют пример исследования собственного опыта преподавания и обучения.

Ключевые слова: исследовательская деятельность учителя, рефлексивный практик, анализ плана урока, целеполагание.

Система образования Республики Казахстан является частью мирового образовательного пространства. Как и во всем мире, казахстанское образование претерпевает процессы трансформации и модернизации, ориентированные на глобализацию. Касым - Жомарт Токаев выступая на пленарном заседании августовской конференции в Нур-Султане(2019), отметил «… сохраняя лучшие традиции отечественной системы образования, мы, тем не менее, не должны стоять на месте». Система образования должна находиться в поиске, постоянно развиваться» [1].

Кроме того, происходят кардинальные социальные, культурные и экономические преобразования, которые влекут за собой большие перемены в процессе труда. В связи с этим, предъявляются новые требования к человеку, как к социально зрелому и активно действующему профессионалу. Поэтому, современный учитель должен быть способен к продуктивной творческой деятельности, управлению учебно-воспитательным процессом, собственной профессиональной компетентности. В Законе Республики Казахстан «О статусе педагога» (2019г.) сказано, что при осуществлении профессиональной деятельности педагог имеет право на «осуществление научной, исследовательской, творческой, экспериментальной деятельности, внедрение новых методик и технологий в педагогическую практику» [2].

В общеобразовательных школах необходимо создавать условия для формирования учителя новой формации, способного к исследованию и управлению педагогической деятельностью, владеющего арсеналом проведения диагностики своих компетенций, методов изучения, корректировки и совершенствования собственной школьной практики.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

В.В. Краевский полагает, что «современный учитель должен выполнять не только образовательные и воспитательные функции, но и быть исследователем-специалистом. Ни знание самой педагогической науки, ни практический опыт не могут заменить специальной подготовки к новой профессии – научно-исследовательской, хотя и является необходимой предпосылкой для такой подготовки. Переходя к этой профессии, педагог не перестает быть педагогом, но одновременно встает в ряды огромной армии ученых – вместе с физиками, историками, философами он получает в руки новое и обновляющееся оружие – оружие научного познания, и его долг научиться пользоваться им в совершенстве» [3].

Исследовательская деятельность педагога всегда стояла в центре научного познания и ее рассмотрение зависит от того или иного подхода: исторического (О.С. Анисимов, Г.С. Батищев, В.А. Дмитриенко, Т. Кун), знаниевого (Я.Н. Пономарев, В.В. Краевский, В.И. Загвязинский, З.А. Исаева), системного (И.Д. Банаева, Н.В. Кузьмина, В.А. Сластенин, Н.Д. Хмель), технологического (Л.С. Подымова, И.И. Цыркун, А.В. Хуторской, Ш.Т. Таубаева), компетентностного (И.Я. Зимняя, Е.В. Бережнова, О.В. Акулова, Е.С. Заир-бек), гуманитарно-аксиологического (Г.И. Чижакова, Л.А. Никитина, Е.И. Шиянов, И.Б. Котова, А.А. Бейсенбаева).

Анализ научных работ зарубежных ученых по исследовательской деятельности учителя (Курт Левин, Лоуренс Стенхауз, Дональд Макинтайр, Джин Раддок и др.) подтверждает, что в современном образовании этот вопрос остается до сих пор актуальным и многоаспектным.

Данная статья - это попытка рассмотрения исследовательских процессов в деятельности учителя с позиции рефлексивного практика. В «Руководстве для учителя по Программе повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан «Эффективное обучение»» отмечается, что «рефлексивный практик – учитель, тщательно и постоянно обдумывающий методы и пути развития, изменения и усовершенствования своей практики» [4].

Рассмотрим планирование урока математики во 2 классе по теме «Закрепление таблицы умножения на 2,3,4,5» в контексте сквозной темы «В здоровом теле – здоровый дух». Основное внимание при планировании и проведении урока мы уделяем целеполаганию. В традиционном образовании было триединство целей обучения: образовательной, развивающей и воспитательной. В рамках обновленного содержания среднего образования цель обучения представляет собой «утверждения, формулирующие ожидаемые результаты по достижению знаний, понимания и навыков в течение курса обучения по предмету в соответствии с учебной программой» [5].

Цели обучения, которые достигаются на данном уроке в соответствии с долгосрочным планом учебной программы по математике – это «2.1.1.4. Составлять, знать и применять таблицу умножения на 2,3,4,5». Значит, цель данного урока должна быть адаптирована с темой урока и с целью обучения и формулируется как: «все учащиеся закрепляют составление, знание и применение таблицы умножения на 2,3,4,5».

Чтобы достичь цель урока необходимо при планировании особое внимание уделять языковым целям. «Языковые цели являются важным инструментом для овладения академическим языком. От того, насколько ясно сформулированы языковые цели, будет зависеть понимание учащимися того, что от них ожидается. Кроме того, языковые цели помогут учителям и учащимся создавать, измерять и поддерживать мотивацию к учебе. Учителя-предметники, которые поддерживают постоянный двойной фокус, как на изучение предметного содержания, так и на развитие академического языка, показывают учащимся пример и помогают обучаться и тому, и другому» [6].

Уроки нового формата акцентирует учителей по неязыковым дисциплинам в рамках языковых целей планировать такие аспекты как: термины, фразы и обороты, вопросы для дискуссии, что позволит достичь цели обучения. На данном уроке языковые цели будут такие: *«Термины, фразы и обороты*: таблица умножения на 2,3,4,5; пьедестал. *Вопросы:*

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Какие примеры мы не назвали из таблицы умножения на 2,3,4,5? Где в жизни можно использовать таблицу умножения?».

Еще одним важным аспектом современного преподавания, отличающегося от традиционного, является наличие критериев оценивания. «Критерий оценивания – признак, на основании которого проводится оценка учебных достижений учащиеся» [5]. Мы определяем критерии оценивания в исследуемом уроке так: «*Обучающийся:* составляет, знает и применяет таблицу умножения на 2,3,4,5».

Важность и значимость критериев оценивания в педагогическом процессе школы мы находим в «Руководстве по критериальному оцениванию для учителей начальных классов», где записано, что «Новая для Казахстана система критериального оценивания будет направлена на развитие обучающегося, повышение его интереса и мотивации к обучению. Этого можно достичь, если установить ясные и измеримые критерии оценивания, понятные каждому обучающемуся и его родителям. С помощью чётко выработанных критериев оценивания и учитель, и обучающийся будут понимать: На какой стадии обучения обучающийся находится? Куда он стремится в своем обучении? Что необходимо сделать, чтобы помочь ему достичь ожидаемых результатов обучения?» [5].

Задания на данном уроке должны соответствовать уровню мыслительных навыков учащихся – применение. Этот уровень мы определили исходя из цели обучения. В традиционном преподавании учитель формулировал развивающую цель, но не всегда ориентировался при ее составлении на Таксономию целей обучения.

Итак, исследуем задание №1 с позиции уровня мыслительных навыков и цели урока.

Задание №1. *Найди правильный ответ. Используй таблицу умножения на 2, 3, 4, 5.*

Дескрипторы: *Обучающийся:*

1. Использует знание таблицы умножения на 2, 3, 4, 5.

Методическое описание задания: *Демонстрируется слайд (поле с числами). Озвучивается учащимся задание. Ученики определяют дескриптор к заданию. Прослушать версию от групп. Капитаны команд берут мяч и определяют участников при решении примеров. Учитель озвучивает примеры из таблицы умножения на 2,3,4,5. Примеры: 2х6=12, 2х9=18, 3х7=21, 3х8=24, 4х4=16, 4х7=28, 5х8=40, 5х9=45. Во время решения примеров, ученики ставят футбольный мяч на правильный ответ на листе А4.*

Взаимооценка учащимися: *по очереди каждая группа называет свой вариант ответа. Остальные группы устно выражают согласие или не согласие сигнальными карточками.*

Обратная связь от учителя: *на каждый ответ группы после взаимооценивания учащимися учитель по необходимости дает устный комментарий, направленный на корректировку в обучении учащихся.*

Вопрос контроля знаний: *«Какие примеры мы не назвали из таблицы умножения на 2,3,4,5?» Обсуждают вопрос в группе. Ответственный за обсуждение, ученик в роли генератора идей. Прослушать по одному примеру от каждой группы спикерами групп.*

Итог: *все учащиеся используют знание таблицы умножения на 2,3,4,5.*

Таким образом, мы рассмотрели задание №1 на уровне мыслительных навыков – применение, которое соответствует цели обучения.

Современные подходы в преподавании и обучении в условиях обновления содержания среднего образования рассматривают воспитательную функцию через формирование у детей ценностей, как «… один из действенных способов передачи будущим поколениям своего понимания смысла человеческой жизни. Ценности образования предполагают: ценности образования как ценность государственная, как ценность общественная, как ценность личностная.

Первые две ценности образования отражают коллективную, групповую значимость этого культурного феномена. В последнее время приоритет отдается личностной ценности образования, индивидуально мотивированного, пристрастного отношения человека к уровню и качеству своего образования.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Существует тесная связь между признанием личностно-ориентированной ценности образования и тенденций к пониманию образования как непрерывного процесса, протекающего в течение всей жизни человека.

Образование способно не только поддерживать на должном уровне ценности общества, ценности социума, но и обогащать, развивать их. Ценности оказывают наибольшее влияние, на поведение отдельных лиц и групп и служат в качестве основных ориентиров в разных ситуациях» [4].

Учебная программа по математике ориентирует учителя формировать у учащихся ценности. В учебной программе начальной школы по предмету «Математика» сказано: «Концептуальные положения и идеи, как основа для разработки учебных программ, в целостном виде представлены визуально в виде изображения. В центре находятся ценности как основной ориентир для определения содержательного и процессуального аспектов образования в школе, затем навыки широкого спектра как результаты на «выходе» из школы» [7]. Таким образом, ценности стимулируют поведение и поступки, действуя как важный фактор мотивации личности. Идейной основой ценностей среднего образования являются ценности национальной идеи «Мәңгілік ел». Ценностями среднего образования определены: казахстанский патриотизм и гражданская ответственность; уважение; сотрудничество; труд и творчество; открытость; образование в течение всей жизни.

На данном уроке запланирована ценность – формирование навыка сотрудничества, которую реализовали через групповую форму работы. На начало урока были организованы группы, распределены роли между всеми учащимися, установлены Правила группового взаимодействия. Задания на этапе осмысления, способствовали тому, чтобы в процессе коллаборативного обучения учащиеся достигали цели урока. Соответственно, в результате такого обучения у детей повышается мотивация, познавательная активность в сотрудничестве совместно работающих детей. Развитие сотрудничества во время урока один из основных показателей эффективного обучения, т.к. сами учащиеся несут ответственность за учебный процесс, развиваются и другие навыки, такие как: социальные, коммуникативные, метапознавательные, когнитивные.

Таким образом, проведенное нами исследование плана урока позволяет сделать вывод в том, что исследовательская деятельность учителя совершенствует его преподавание и обучение и направлено на внедрение инновационных процессов в школьную практику, и тем самым, формирует личность ученика, востребованную в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Касым-Жомарт Токаев, газета "Северный Казахстан" "Образование - стратегическая сфера"17.08.19, https://izdatelstvo-sk.kz/news/kasym-zhomart-tokaev-vystupil-na-plenarnom-zasedanii-avgustovskoj-konferencii-v-stolice/.

2. Закон Республики Казахстан «О статусе педагога [Электронный ресурс] // Астана, 2016г. https://kodeksy-kz.com/ka/o_statuse_pedagoga/download.htm

3. Краевский В.В., Полонский В.М. Методология для педагога: теория и практика. – Волгоград: Перемена, 2001. – 323 с.

4. Руководство для учителя по Программе «Эффективное обучение» Астана: Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – С. 201.

5. Руководство по критериальному оцениванию для учителей начальных классов // Астана: Центр педагогических измерений АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – С. 49.

6. Учебный план по предмету «Математика» (в рамках обновления содержания среднего образования), 1класс. [Электронный ресурс] // Астана, 2016г. https://sk.nis.edu.kz/

7. Учебная программа по предмету «Математика» (в рамках обновления содержания среднего образования), 1класс. [Электронный ресурс] // Астана, 2016г. https://sk.nis.edu.kz/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 81
МРНТИ 16.41.21

УНИКАЛЬНЫЕ ОБРАЗЫ И МЕТАФОРЫ В КАЗАХСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Анастасия Сергеевна Сироткина,
Магистрант Инновационного Евразийского университета,
Павлодар, Казахстан

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ казахских и русских пословиц, с акцентом на уникальные образы и метафоры, отражающие культурные ценности и особенности менталитета двух народов. Анализируются природные, социальные и животные образы, а также символы, связанные с образом жизни и мировоззрением. Выявлены сходства и различия в использовании метафор, обусловленные историческими, географическими и социальными факторами. Результаты исследования позволяют расширить понимание культурных кодов казахского и русского народов, а также их влияния на межкультурное взаимодействие.

Основная проблема: Основная проблема заключается в недостаточном изучении культурных различий и сходств между казахскими и русскими пословицами через анализ их уникальных образов и метафор. Пословицы представляют собой концентрированное выражение народной мудрости, отражающее менталитет и ценности, однако влияние исторических, социальных и природных факторов на формирование этих образов в двух культурах требует более глубокого исследования. Это особенно важно в условиях глобализации, где сохранение культурной идентичности становится одной из ключевых задач.

Результаты и их значимость: Исследование показало, что казахские пословицы характеризуются образами, связанными с кочевым образом жизни, природой и коллективизмом (например, образы лошади, верблюда, степи). В русских пословицах доминируют аграрные мотивы, социальные и христианские образы (земледелие, медведь, лиса, река). Выявленные различия отражают уникальные черты мировоззрения обоих народов, а сходства подчёркивают общие для человечества универсальные ценности, такие как трудолюбие, мудрость и добродетель.

Значимость результатов заключается в том, что они способствуют более глубокому пониманию национальных культур и их межкультурного взаимодействия. Эти данные могут быть полезны в этнолингвистике, культурологии и педагогике, а также способствуют сохранению и популяризации традиционного фольклора в современном обществе.

Ключевые слова: казахские пословицы, русские пословицы, образы, метафоры, культурные ценности, межкультурная коммуникация.

Введение

Пословицы и поговорки – это уникальный жанр народного творчества, который на протяжении веков сохраняет культурные ценности, мировоззрение и менталитет народов. Они представляют собой концентрат жизненного опыта, передаваемый от поколения к поколению. Образы и метафоры, используемые в пословицах, не только отражают окружающий мир, но и раскрывают особенности национального характера, социальные нормы и исторические условия.

Казахские и русские пословицы являются яркими примерами фольклорного наследия, где нашли своё отражение культурные традиции, природные условия и особенности быта двух народов. В казахских пословицах широко используются образы, связанные с кочевым образом

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

жизни: степь, лошадь, верблюд. В русских пословицах доминируют земледельческие и христианские мотивы: поле, медведь, река. Эти образы и метафоры не только отличаются по своему происхождению, но и схожи в выражении универсальных ценностей, таких как трудолюбие, мудрость и добродетель.

Материалы и методы

Материалы:

- Сборник казахских пословиц и поговорок;
- Сборник русских пословиц и поговорок;
- Корпусы текстов на казахском и русском языках.

Методы: сравнительный анализ: сравнение пословиц и поговорок на семантическом, структурном и прагматическом уровнях, выявление сходств и различий в содержании и форме пословиц и поговорок. Количественный анализ частоты употребления пословиц и поговорок, связанных с определенными культурными ценностями, определение общих тем и концепций

Результаты

Пословицы и поговорки представляют собой лаконичные выражения народной мудрости, насыщенные образами и метафорами, которые отражают менталитет и культурные особенности их создателей. В казахских и русских пословицах используются уникальные символы, связанные с историческим образом жизни, географическими условиями и социальными ценностями двух народов.

Пословицы и поговорки представляют собой концентрат народной мудрости, являясь ключевыми элементами языкового и культурного наследия. Они не только передают практический опыт, но и служат отражением мировоззрения, менталитета и ценностей народа. В казахской и русской культурах пословицы занимают важное место, выражая глубинные аспекты национального самосознания.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью анализа культурных кодов в условиях глобализации и межкультурного взаимодействия. Изучение уникальных образов и метафор в казахских и русских пословицах позволяет понять особенности их мировосприятия, выявить схожие и уникальные черты, способствующие сохранению культурной идентичности.

1. Образы природы в казахских и русских пословицах

Природа занимает центральное место в пословицах обоих народов, отражая связь человека с окружающим миром.

В казахской культуре природные образы тесно связаны с кочевым образом жизни. Примером служит пословица «Құм жиыла келе төбе болар» («Песчинки, собравшись, образуют дюну»), которая подчёркивает идею единства и коллективной силы.

В русской культуре образы природы чаще ассоциируются с земледелием. Пословица «Сеешь в пору — пожнёшь в срок» акцентирует внимание на цикличности труда и зависимости человека от природных ритмов.

Образы воды, огня и земли присутствуют в пословицах обоих народов, однако их трактовка различается. Например, в казахских пословицах вода символизирует изобилие: «Судың да сұрауы бар» («Даже у воды есть спрос»), а в русских — чистоту и обновление: «Вода камень точит».

2. Образы животных

Животные являются яркими метафорами, олицетворяющими человеческие качества.

Казахские пословицы часто используют образы лошадей, верблюдов и орлов. Лошадь символизирует верность и силу: «Жақсы атқа бір қамшы» («Хорошей лошади достаточно одного удара»). Орёл олицетворяет свободу и гордость. Русские пословицы богаты образами медведей, лис и волков, которые выражают определённые черты характера. Например, лиса ассоциируется с хитростью: «Лису из леса палкой не выгонишь».

Животные в русских пословицах чаще используются для обозначения индивидуальных качеств, в то время как в казахских они связаны с коллективным взаимодействием и выносливостью.

3. Социальные образы и символы

Социальные отношения и роли также находят отражение в пословицах.

Казахские пословицы подчёркивают важность старшинства и коллективизма: «Аға тұрып, іні сөйлегеннен без» («Беги от младшего, говорящего перед старшим»).

Русские пословицы акцентируют внимание на личной ответственности: «В своём глазу бревна не видит, а в чужом соринку заметит».

Символы семьи и общины широко используются в обеих культурах, но в казахских пословицах они имеют более тесную связь с патриархальными традициями.

Сравнительный анализ

Общее:

В обеих культурах пословицы отражают связь с природой, социальные устои и жизненные принципы.

Использование метафор направлено на воспитание морали и нравственности.

Различия:

В казахских пословицах акцент делается на коллективизм, уважение к старшим и природную гармонию.

В русских пословицах преобладают индивидуальные ценности, трудовая этика и христианские мотивы.

Сравнительный анализ метафор и символов

Природа и образ жизни. Казахские пословицы чаще используют образы, связанные с бескрайними степями, кочевыми животными и природными явлениями, характерными для жизни кочевников. В русских пословицах преобладают сельскохозяйственные мотивы, связанные с земледелием и крестьянским бытом.

Образы животных. Казахские пословицы изображают животных, таких как лошади и верблюды, как помощников в жизни, символов выносливости и верности. В русских пословицах животные, например, лисы, медведи или волки, чаще используются как метафоры человеческих качеств (хитрости, силы, алчности).

Социальные ценности. В казахской культуре акцент на коллективизме и старшинстве выражается в образах рода, старейшин и каравана. В русской культуре сильнее выражен индивидуальный опыт, судьба и личные усилия.

Духовные аспекты. Русские пословицы часто включают христианские образы и упования на Божью помощь. В казахских пословицах доминируют образы, связанные с природой и степной философией.

Заключение.

Уникальные образы и метафоры в казахских и русских пословицах отражают культурное наследие, менталитет и ценности двух народов. Казахские пословицы передают философию степной жизни, коллективизм и связь с природой. Русские пословицы сосредоточены на земледельческом укладе, индивидуальных усилиях и христианской морали.

Исследование данных образов позволяет углубить понимание культурных различий и сходств, что имеет значение для межкультурного диалога. Перспективы дальнейших исследований включают изучение влияния современных изменений на традиционные формы народной мудрости.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ахметов Ә. Қазақ мақал-мәтелдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Ана тілі, 2020.
Чернышёв А. А. Русские пословицы и поговорки. Москва: Наука, 2014.
Шакаримов, Ж. Лингвокультурные особенности казахских пословиц. Астана: Елорда, 2021.
Афанасьев А. Н. Народная мудрость в пословицах и поговорках. Санкт-Петербург: Изд-во Лань, 2022.
Турарбекова А. Сравнительный анализ казахских и русских пословиц. Караганда: Болашак, 2020.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ БАНК ПЕН ИСЛАМДЫҚ БАНКИНГТІК ИПОТЕКАДАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Жақсылық З.Н., Сманова Ж.М.
«Қаржы» ББ 3 курс студенттері Esil University мекемкесі
Ғылыми жетекші – PhD, доцент м.а. Керимкулова Д.Д.
Астана, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстандағы тұрғын үй ипотекалық бағдарламаларының ерекшеліктері қарастырылады. Атап айтқанда, «Бақытты Отбасы», «7-20-25» және «ADCB» Банкінің исламдық ипотекасы арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар талданады. Бағдарламалардың қаржылық шарттары, мақсатты топтары, қатысу талаптары мен артықшылықтары егжей-тегжейлі сипатталады. Мақала тұрғын үй алу кезінде халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау, қаржылық қолжетімділікті арттыру және әділ ипотекалық шешімдер ұсыну мәселелеріне назар аударады.

Кілт сөздер: Ипотека, тұрғын үй бағдарламалары, исламдық банкинг, шариғат, Қазақстан

Ипотека - екінші деңгейлі банктердің жылжымайтын мүлік сатып алуға беретін кредит. Ипотекаға қойылатын кепіл - ол сіз сатып алатын тұрғын үй. Ипотекалық кредит тұрғын үй құнының белгілі бір бөлігіне беріледі. Ал пәтер құнының қалған бөлігін қарыз алушы өз қаражатынан төлеуі керек және ол бастапқы жарна деп аталады. Дегенмен, әрбір әлеуетті қарыз алушы кредитті толығымен төлегенге дейін сатып алатын мүлік банктің меншігі екенін есте ұстауы керек. Егер сіз ай сайынғы төлемдеріңізді төлемесеңіз, банк пәтеріңізді немесе үйіңізді алып өзіне алып, қарызды жабу үшін мүлікті өз сатып жібере алады [1].

«7-20-25» – Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі 2018 жылы астамашылық еткен тұрғын үй ипотекалық бағдарламасы. Оның негізгі мақсаты – азаматтарға қолжетімді баспана алуға көмектесу және ипотекалық несиелеу шарттарын жеңілдету [2].

Бағдарламаның негізгі шарттары

Жылдық сыйақы мөлшерлемесі: 7%.

Бастапқы жарна: Тұрғын үй құнының 20%-ы.

Қаржыландыру мерзімі: 25 жылға дейін.

Аймақтарға байланысты: Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент, Атырау, Ақтау: 25 млн теңгеге дейін.

Басқа аймақтар: 20 млн теңгеге дейін.

Тұрғын үй объектісі: Алғашқы нарықтағы жаңа тұрғын үйлер ғана.

Қатысуға қойылатын талаптар

1. Қазақстан азаматтығы: Бағдарламаға тек Қазақстан азаматтары қатыса алады.
2. Тұрғын үйдің болмауы: Қатысушының және оның отбасы мүшелерінің меншігінде тұрғын үй болмауы тиіс.
3. Табыс деңгейі: Несие бойынша ай сайынғы төлемдерді төлеуге жеткілікті ресми табысы болуы қажет.
4. Алғашқы жарна: Қатысушы тұрғын үйдің бастапқы жарнасын төлеуге дайын болуы керек.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бағдарламаға қатысу қадамдары

1. Банкке жүгіну: Бағдарлама шарттарын ұсынатын банктердің бірі арқылы өтінім беру (Отбасы банкі, Сбербанк, Халық Банк, т.б.).
2. Табыс деңгейін растау: Ресми жалақы немесе басқа табыс көздерін растайтын құжаттарды ұсыну.
3. Тұрғын үй таңдау: Бағдарламаға сәйкес тек жаңа салынған үйлерді таңдау.
4. Өтінімді мақұлдау: Банк өтінімді қарастырып, қаржыландыруды мақұлдайды.

Артықшылықтары

1. Төмен пайыздық мөлшерлеме – 7%.
2. Ұзақ мерзім – 25 жылға дейін, бұл ай сайынғы төлемдерді азайтуға мүмкіндік береді.
3. Әлеуметтік жағынан осал топтарға ерекше қолдау көрсету.
4. Тек жаңа тұрғын үйлерді алу мүмкіндігі, бұл үй сапасының жоғары болуын қамтамасыз етеді.
5. Бағдарламаға қатысу шарттары қарапайым және айқын.

Шектеулері

1. Тек алғашқы нарықтағы тұрғын үйлерге жарамды. Қайталама нарықтағы баспананы сатып алуға болмайды.
2. Бастапқы жарнаның 20%-ын төлеу қажет, бұл барлық азаматтарға қолайлы болмауы мүмкін.
3. Бағдарлама тек жаңа салынған үйлерді қамтығандықтан, кейбір аймақтарда ұсыныс шектеулі болуы мүмкін.

Бағдарламаның Қазақстан үшін маңызы

«7-20-25» бағдарламасы халыққа тұрғын үй жағдайын жақсартуға қолдау көрсету үшін жасалды. Ол тұрғын үй нарығының дамуына, азаматтардың тұрғын үймен қамтылу деңгейін арттыруға және экономиканың құрылыс секторын ынталандыруға ықпал етті. Бұл бағдарлама Қазақстан тұрғындарына жеңілдетілген шарттармен баспана алудың тиімді жолын ұсынып, халықтың әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарып келеді.

«Бақытты Отбасы» – бұл Қазақстан Үкіметі әзірлеген әлеуметтік бағдарлама. Оның негізгі мақсаты – халықтың әлеуметтік осал топтарын қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету. Бағдарлама 2019 жылы іске қосылды және баспанаға мұқтаж азаматтарға төмен пайыздық мөлшерлемемен ипотека алуға мүмкіндік береді [3].

Бағдарламаның негізгі мақсаты

«Бақытты Отбасы» бағдарламасы тұрғын үй алуға қажетті қаражатты жеңілдетілген шарттармен ұсына отырып, әлеуметтік әділеттілікке негізделген. Ол келесі санаттағы азаматтарды қамтиды:

- Көпбалалы отбасылар (4 немесе одан көп баласы бар).
- Толық емес отбасылар (жалғызбасты ата-аналар).
- Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар.

Бағдарламаның негізгі шарттары

- Жылдық сыйақы мөлшерлемесі: 2%-5%.
- Бастапқы жарна: Тұрғын үй құнының 10%-ы.
- Қаржыландыру мерзімі: 20 жылға дейін.
- Қаржыландыру сомасы: 10-15 млн теңгеге дейін (аймаққа байланысты).
- Тұрғын үй объектісі: Алғашқы немесе қайталама нарықтағы дайын үйлер.

Қатысуға қойылатын талаптар

- Әлеуметтік мәртебе: Қатысушы жоғарыда көрсетілген санаттардың біріне жатуы керек.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- Тұрғын үй кезегінде тұру: Жергілікті әкімдіктің тұрғын үй кезегінде тіркелуі қажет.
- Табыс деңгейі: Отбасының бір мүшесіне шаққандағы орташа табыс ең төменгі күнкөріс деңгейінен (2024 жылы 40 567 теңге) аспауы тиіс.

4. Құжаттар: Қатысушы жеке куәлік, табыс туралы анықтама, отбасының әлеуметтік мәртебесін растайтын құжаттар сияқты қажетті құжаттарды ұсынуы қажет.

Бағдарламаға қатысу қадамдары

1. Жергілікті әкімдікке немесе Отбасы банкінің филиалына жүгініп, тұрғын үй кезегіндегі мәртебеңізді растау.
2. Қажетті құжаттар пакетін дайындау және банкке ұсыну.
3. Тұрғын үй таңдағаннан кейін банкке өтінім беру.
4. Банк өтінімді мақұлдағаннан кейін тұрғын үй сатып алуға несие рәсімдеу.

Артықшылықтары

1. Төмен пайыздық мөлшерлеме – 2%-5%.
2. Төмен бастапқы жарна – 10%.
3. Ұзақ төлем мерзімі – 20 жылға дейін.

Бағдарлама нәтижелері

«Бақытты Отбасы» бағдарламасы көптеген отбасыларға арман болған тұрғын үйді алуға мүмкіндік берді. Оның тиімді шарттары Қазақстан халқының тұрғын үй жағдайын жақсартуға бағытталған ең ірі әлеуметтік бастамалардың бірі болып табылады.

«ADCB» Банк — Қазақстанда жұмыс істейтін алғашқы және жалғыз толыққанды ислам банкі. Банк 2010 жылы құрылып, Қазақстан, БАӘ және Сауд Арабиясы арасындағы экономикалық серіктестікті дамытуға бағытталған. «ADCB» банкі – Қазақстандағы алғашқы исламдық қаржы институты, оның ипотекасы шариғат талаптарына сәйкес қаржыландырылады. «ADCB»банкі өз клиенттеріне дәстүрлі пайыздық несие емес, исламдық қаржыландыру құралдарын қолдана отырып ипотекалық өнімдер ұсынады. Бұл өнімдер исламдық қаржыландыру принциптеріне сәйкес келеді, яғни банктер пайыздарды қолданбай, қаржыландыруды үстеме бағамен немесе жалға алу арқылы жүзеге асырады [4].

«ADCB» банкі ипотекасының принциптері

«ADCB»банкі ипотекасының негізі шариғат заңдарына сәйкес жүргізілетін қаржыландыру болып табылады. Исламдық ипотекалық несие бойынша екі негізгі қаржыландыру тәсілі қолданылады:

1. Мурабаха (Сатып алу және сату тәсілі):

Мурабаха — исламдық қаржыландырудағы негізгі тәсілдердің бірі. Бұл жүйе бойынша, банк алдымен қажетті тұрғын үйді сатып алады, содан кейін оны қарыз алушыға үстеме бағамен сатады. Қарыз алушы үйдің бастапқы құнына үстеме төлем жасайды, алайда бұл төлем пайыздық мөлшерлемеден емес, нақты анықталған үстеме бағаны құрайды. Мурабаха жүйесі бойынша, қарыз алушы үйдің құнын төлеу мерзімдері мен шарттарын алдын ала келіседі.

2. Ижара (Жалға алу тәсілі):

Ижара жүйесі бойынша, банк клиентке үйді жалға береді, бірақ ол тұрғын үйдің иесі болып қала береді. Клиент ай сайын жалға алу төлемдерін төлейді. Егер қарыз алушы барлық төлемдерді уақытында жүзеге асырса, мәміле соңында үй толықтай оның меншігіне өтеді.

«ADCB»ипотекасының негізгі шарттары

- Жылдық пайыздық мөлшерлеме: «ADCB» банкі дәстүрлі ипотекаға қарағанда пайыздардан бас тартады. Мұнда тек үстеме баға немесе жалға алу төлемдері бар, олар шариғатқа сәйкес анықталады.
- Бастапқы жарна: Әдетте, ипотекаға бастапқы жарна ретінде 10%-дан 20%-ға дейін талап етіледі.
- Қаржыландыру мерзімі: Қаржыландыру мерзімі 20 жылға дейін созылуы мүмкін.
- Тұрғын үй объектісі: Бұл ипотека жаңа немесе қайталама тұрғын үйлерге берілуі мүмкін. Банк тек заңды түрде тіркелген тұрғын үйлерді қаржыландырады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кесте 1 – Дәстүрлі және исламдық ипотеканың шарттары

	«ADCB» Банкі	Бақытты Отбасы	7-20-25
Жылдық үстеме	Пайыздық мөлшерлеме жоқ; Мурабаха бойынша белгіленген үстеме	2%-5%	7%
Бастапқы жарна	30%-дан бастап	10%	20%
Қаржыландыру мерзімі	3 жылдан 15 жылға дейін	20 жылға дейін	25 жылға дейін
Қаржыландыру сомасы	3 млн-нан 100 млн теңгеге дейін	Тұрғын үй құны бойынша шектеулі 10-15 млн теңгеге дейін (аймаққа байланысты).	25 млн ₸ дейін
Ипотека объектісі	Алғашқы және екінші нарықтағы тұрғын үй	Тек жаңа салынған тұрғын үй	Тек жаңа салынған тұрғын үй
Табыс талаптары	Айына 200 мың теңгеден жоғары	Арнайы санаттағы әлеуметтік топтар үшін арнайы талаптар	Табысы тұрақты, төлем қабілеті расталуы керек
Қосымша шарттар	Соңғы 3 жылда несие тарихында кешіктіру болмауы керек	Көпбалалы, толық емес немесе мүгедек балалары бар отбасыларға арналған	Несие тарихы жақсы болуы қажет
Ескертпе: кесте авторлармен құрастырылған			

Бағдарламалардың салыстырмалы талдауы

Тұрғын үй бағдарламаларының барлығының өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар:

Жылдық пайыздық мөлшерлемесі бойынша, «Бақытты Отбасы» мен «ADCB» банкі ипотекасы ең төмен пайыздық мөлшерлемені ұсынады, әсіресе «ADCB» банкіндегі пайызсыз жүйе оның ең басты артықшылығы болып табылады.

Бастапқы жарна бойынша, «Бақытты Отбасы» бағдарламасы 10%-дан басталатын төмен бастапқы жарнаны ұсынады, бұл басқа бағдарламалармен салыстырғанда қолжетімдірек. «7-20-25» бағдарламасында бастапқы жарна 20%-ды құрайды, бұл көптеген азаматтарға қиындық тудыруы мүмкін.

Қаржыландыру мерзімі мен сома бойынша, «7-20-25» бағдарламасында ұзақ мерзімді қаржыландыру мен жоғары сомалар қарастырылған, бірақ бұл тек жаңа үйлерді сатып алуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Қазақстандағы тұрғын үй ипотекасының әртүрлі бағдарламалары халыққа арзан және қолжетімді баспана алу мүмкіндігін ұсынып отыр. «Бақытты Отбасы» бағдарламасы әлеуметтік тұрғыдан осал топтарға, ал «7-20-25» бағдарламасы көпшілікке арналған жеңілдетілген шарттарды ұсынады. «ADCB» банкі ұсынатын исламдық ипотека шариғат талаптарына сәйкес келгендер үшін тиімді нұсқа болып табылады. Тұрғын үй мәселесін шешуде әрбір азаматтың жеке жағдайына сәйкес бағдарлама таңдау маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Банк ісі: Оқулық/Жалпы ред. басқ. Ғ.С.Сейтқасымов. 3-басылым, толықтырылған және қайта өзгертілген. - Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 2017. - 528 б.
2. https://hcsbk.kz/ru/affordable-housing/all-about-affordable-housing-programs/
3. https://hcsbk.kz/affordable-housing/bakytty-otbasy/
4. «ADCB» Ислам банкі» АҚ исламдық қаржыландыру және ипотека https://www.adcb.com/ru/kazakhstan/business/financing/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ОӘЖ: 34.342

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ МЕН ПОЛИЦИЯ ОРГАНДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛДАРЫНЫҢ МАҚСАТТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Жалбуров Е.Т., з.ғ.д., профессор,
Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің еңбек сіңірген қызметкері.
Асилова А.Б., з.ғ.м., аға оқытушы.
Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті
Шымкент, Қазақстан

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы взаимодействия полиции с институтами гражданского общества, что является особой административно-правовой формой осуществления установленных законом полномочий полиции по достижению общих с гражданским обществом целей. Описывается особый метод правоприменительной деятельности полиции, содержанием которого является согласование действий с гражданским обществом на партнерской основе. Указываются цели и задачи такого взаимодействия и предлагаются пути их улучшения.

Ключевые слова: охрана общественного порядка, органы полиции, институты граданского общества, цель взаимодействия, задачи взаимодействия, противодействие коррупции, силы и средства полиции, обмен информацией, общественные советы.

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының қатар өмір сүруі – өзара бақылау мен өзара шектеулердің күрделі процесі. Бұл процестегі мемлекет билік өкілеттіктеріне ие субъект болып табылады. Билік өкілеттіктеріне ие бола отырып, мемлекет азаматтық қоғам институттарын мемлекеттік функцияларды, оның ішінде құқық қорғау функцияларын жүзеге асыруға жіберу арқылы азаматтық қоғамға өзінің қызмет саласына енуге мүмкіндік береді.

Полиция мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимыл жасауының объективті негіздері бар. Бұл заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге деген екі жақтың да ұмтылысы. Полиция органдары үшін бұл олардың заңға сәйкес мақсаты болса, ал азаматтық қоғам үшін оның қалыпты өмір сүруінің шарты болып табылады.

Заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету талабы азаматтың салық төлеуші ретіндегі құқықтарының бірі. Сонымен бірге, әрбір адамның қоғамдық істерді басқаруға және заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған заңға қайшы келмейтін әрекеттерді жасауға жеке және ұйым құрамында қатысуы оның заңды құқығы екендігі белгілі. Қазақстан Республикасы қолданыстағы Конституциясында өзін құқықтық мемлекет деп жариялай отырып, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мемлекеттің басты міндеті болып табылады деп жариялады. Конституцияда азаматтарды құқық қорғау органдарымен ынтымақтастыққа тартудың «Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық», «Қазақстан Республикасы азаматтарының бірлесу бостандығына құқығы бар», «Қазақстан Республикасы азаматтарының тікелей және өз өкілдері арқылы мемлекет ісін басқаруға қатысуға құқығы бар» деген және басқа да жалпы, қағидатты мәселелер айқындалған [1].

Полиция органдары мен азаматтық қоғам өкілдерінің бірігіп іс-қимыл жасауына қатысты өз ойын айтқан Ресей ғалымы С.М. Зыряновтың пікірі бойынша аталған

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

мемлекеттік орган мен азаматтардың өзара әрекеттесуінің нысандарын олардың мақсаттары және міндеттері анықтайды [2]. Атқарушы билік органдары ақпарат алу мақсатында халық арасындағы белгілі де белсенді тұлғалармен үнемі байланыста болады. Оған қоса азаматтармен сауалнамалар жүргізеді, оларға өтініштер жасайды. Белгілі бір мәселелерді шешуге жұртшылықтың келісімін алу мақсатында олармен жиналыстарда кездеседі, жаңа ақпараттық технологияларды пайдаланады. Қоғамдық қолдау мен мақұлдау алу мақсатында қоғамдық бірлестіктердің съездері сияқты әртүрлі іс-шаралар мен акциялар өткізеді [3].

С.Д. Будактың пікірі бойынша, егер өзара іс-қимылдың мақсатын билік органдары мен азаматтық қоғам субъектілері арасындағы қоғамдық келісімге қол жеткізу деп түсінген жағдайда, өзара іс-қимыл процесі қоғамдық бірлестіктерге ақпарат беруді, яғни оларды ақпараттандыруды, кеңес беру арқылы жұртшылықтың пікірін анықтауды, зерттеуді және есепке алуды, қабылданған шешімдерді орындауға тартуды қамтуы керек. [4].

Ішкі істер органдарының мақсаты заңнамада, ең алдымен, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» заңында өз алдына бөлек нақтыланып айқындалмаған. Осы нормативтік құқықтық актінің 1-бабында Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарының анықтамасы, олардың мақсаты және оның қызметінің негізгі бағыттары келесідей мәтінде тұжырымдалған: «адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады» [5].

Аталған заңның 4-бабына сәйкес «Қазақстан халқына қызмет етуге тиісті істер органдары қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мынадай міндеттерді жүзеге асырады: құқық бұзушылықтар профилактикасы; қоғамдық тәртіпті сақтау; қылмыстылықпен күрес; қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын, сондай-ақ әкімшілік жазалауларды орындау». Сонымен қатар оларға Қазақстан Республикасының заңдарымен және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен өзге де міндеттер жүктелуі мүмкін. Сонымен, жалпы алғанда «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заң ішкі істер органдарының мақсаттары мен міндеттерін дұрыс анықтайды деп қорытындылауға болады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қылмысқа қарсы іс-қимыл, қоғамдық тәртіп пен меншікті қорғау, қоғамдық бірлестіктерге жәрдем көрсету және аталған заңның 1 және 4-баптарында көрсетілген басқа да міндеттер полиция органдарының міндеттері болып табылады деп тұжырымдауға болады.

Бұларға қоса, «Ішкі істер органдарының құзыреті» атты 5-бабы 21 тармақтан тұрады, ал «Ішкі істер органдарының өкілеттіктері» атты 6-бабы 51 тармақтан тұрады және оларда полицияның құзіреті мен өкілеттіліктері егжей-тегжейлі баяндалған.

Сонымен, ішкі істер органдары туралы заңда көрсетілгендей, полицияның мақсаттары мен міндеттері қоғамның, оның институттарының және жеке азаматтардың мүдделеріне сәйкес келеді. Полицияның мұндай мақсаттары мен міндеттері тек қана сыбайлас жемқорлардың, өздерінің жайлы өмір сүруі үшін тиісті ортаны қалыптастыратын және оны өз мүдделері үшін пайдаланатын, құқық қорғау органдарының өкілдеріне пара беретін, өздерінің сенімді адамдарын мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, коммерциялық, банктік құрылымдарға кіргізетін және олардың қызметінде тез өсуіне жағдай жасайтын ұйымдасқан қылмыстық қоғамдастықтардың мүдделеріне қайшы келуі мүмкін. Себебі ондай топтар қоғамдық

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

қауіпсіздік деңгейін төмендетуге тырысады, қоғамда туындайтын проблемаларды заңды түрде шешудің мүмкін еместігі туралы және т.б. да теріс түсініктерді таратады.

Еліміздегі азаматтық қоғамның заң талаптарын силайтын және оларды орындайтын мүшелерінің жоғарыда аталған жемқорлар мен басқа да теріс бағыттардағы қылмыстық топтардың мүшелерінен айырмашылығы олардың қоғам қабылдаған ережелері мен заңнама талаптарын өздері ғана емес, айналасындағылардың бәрінің де заңды түрде әрекет ете алатын қауіпсіз және қолайлы жағдайларда өмір сүруін жөн көруінде. Және осы шарттардың орындалуын қамтамасыз ететін полиция сияқты арнайы мемлекеттік органның болу қажеттігін олар қолдайды және жәрдем көрсетеді. Мұның мысалы ретінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған азаматтарды қайта әлеуметтендірудегі, кәсіби бағдар берудегі, жастарды тәрбиелеудегі, жұмыссыздарға көмек көрсетудегі, қоғамдық тәртіпті сақтаудағы және т.б. полициямен өзара әрекеттесудегі қоғамдық ұйымдардың мақсаттары мен міндеттерін, жоспарлары мен нәтижелерін көрсетуге болады.

Қоғамдық ұйымдар мен полиция органдарының қоғамдық тәртіпті сақтаудағы мұндай қызметті бірігіп жүргізуінің құқықтық нысандарының бірі болып Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі «Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» қолданыстағы заңы табылады. Ол азаматтардың және олар құрған қоғамдық ұйымдардың қоғамдық тәртіпті қорғауға қатысуының негізгі ережелерін, тәртібі мен шарттарын реттейді [6].

Бүгінгі таңда елімізде жалпы саны 30 мың адамнан асатын құқық қорғау бағытындағы 3,5 мың қоғамдық құрылым бар. Құқық қорғау саласындағы қоғамдық көмекшілер институттарының бірі болып табылатын 3 мыңнан астам адамнан тұратын консьерждер жүйесі көпқабатты үйлер мен олардың кіреберістерінің аумақтарын қорғауды жүзеге асырады. Жалпы республика бойынша өткен жылы қоғамдық құрылымдардың қатысуымен 2 мыңнан астам қылмыс ашылып, 30 мыңнан астам құқық бұзушы ұсталған [7].

Азаматтық қоғам институттары қызметінің тағы бір маңызды мақсаты -полиция жұмысының сапасы мен тиімділігін арттыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, оның ішінде ішкі істер органдарының өзінің ішіндегі жемқорлықпен күрес. Сыбайлас жемқорлық ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметінің тиімділігін төмендетіп қана қоймай, қылмыстың өсуіне тікелей ықпал етеді, полицейлерді қылмыстық салаға тартады. Осы мақсатқа нақты міндеттер сәйкес келеді, оның ішінде: нормативтік құқықтық актілер жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу, қоғамдық талқылау, реттеуші әсерді бағалау, ішкі істер органдарында қызметтік мінез-құлық талаптарын сақтау және мүдделер қақтығысын реттеу жөніндегі комиссиялардың қызметін орындайтын аттестаттау комиссияларының жұмысына қатысу, ішкі істер органдары жанынан құрылған Қоғамдық кеңестердің мүшесі болу.

Сонымен, ішкі істер органдары мен басқа да мемлекеттік органдар шешуі керек ең өткір әлеуметтік мәселелер бойынша полиция органдары мен қоғамдық бірлестіктер өзара іс-қимыл жасайды. Бұл іс-әрекеттер ең алдымен жемқорлыққа және нашақорлыққа қарсы күресте, қоғамдық тәртіпті сақтауда, жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және жоғалған балалар мен ересектерді іздеуде, полиция қызметін қоғамдық бақылауда, ішкі істер органдарын реформалау бойынша және т.б. ұсыныстар дайындауда көрінеді.

Осы айтылғандарды қорытындыласақ, онда полиция органдары мен азаматтық қоғамның бірлесіп шешетін мақсаттары бар екендігіне көз жеткіземіз. Демек, ортақ мақсаттар мен міндеттердің болуы олардың бірігіп әрекеттесуінің негізі болып табылады.

Полицияның азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылдарын әкімшілік-құқықтық реттеу тұсынан қарастыра отырып, біз өзара іс-қимылдардың мақсатын ғана

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

емес, онымен бірге әкімшілік-құқықтық реттеудің мақсаттарын да, яғни өзара іс-қимылды ұйымдастырудың мақсаттарымен бірге, оларды жүзеге асырудың нормативтік құқықтық қамтамасыз етілу мақсатын да қоюымыз керек. Әкімшілік құқықтың міндеті, біздің ойымызша, нақты өзара іс-қимылды ұйымдастыруда, қажетті құқықтық бағдарларды белгілеуде - мақсаттарды, міндеттерді, нысандарды, әдістерді белгілеу, құқықтық нұсқамалардың қалай сақталуын бақылауды регламенттеу, өзара іс-қимылға қатысушыларға, ең алдымен ішкі істер органдарының міндетті лауазымды тұлғаларына қатысты әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануды қамтамасыз ету болып табылады.

Осылайша, полицияның азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылын ұйымдастыруға қатысты қойылатын мақсат екі жаққа да ортақ міндеттерді шешуге келісіп және бірлесіп қатысуға қол жеткізу болуы керек.

Өзара іс-әрекеттердің бағытталуы мүмкін түпкілікті нәтиже ретінде әрбір адамның және бүкіл қоғамның, тіпті мемлекеттік институттардың, оның ішінде ішкі істер органдарының өмірі мен қызметінің қолайлы жағдайлары ретінде көрінетін жалпы әлеуметтік құндылықты қарастыру керек. Бұл түпкілікті нәтиже қоғамдық тәртіп, заңдылық, қоғамдық қауіпсіздік, құқықтық сенімділік, азаматтардың мемлекеттік билікке деген сенімі және т.б. ретінде көрсетіледі. Біздің ойымызша, өзара іс-қимылдың құқықтық жағдайларын жетілдіру; оларды дамытудың ұйымдастырушылық жағдайларын жақсарту; екі жақтың да материалдық жағдайларын жетілдіру; өзара іс-қимыл процесін және оның нәтижелерін ақпараттық жағынан қамтамасыз ету; ішкі істер органдарының қызметкерлері мен қоғамдық ұйымдардың мүшелері арасында өзара іс-қимыл қажеттілігін танымал ету полиция оргаандары мен азаматтық қоғам институттарының алдағы уақыттағы атқаратын жұмыстарының негізгі мақсаты болып табылады.

Осы мақсатқа сәйкес өзара әрекеттесудің мынадай міндеттерін тұжырымдауға болады: қоғамдық тәртіпті қорғау, қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу жөнінде бірлескен іс-шаралар жүргізу; нашақорлыққа, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, өзге де қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі ақпараттық алмасу; жоғалған адамдарды іздеу бойынша ақпарат алмасу және бірлескен іс-шаралар өткізу; ішкі істер органдарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бөлігінде ақпарат алмасу, полиция қызметкерлерінің заңдылық пен қызметтік тәртіп талаптарын бұзу фактілерін анықтау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Қазақстан Республикасының Конституциясы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2.Зырянов С.М. Административный надзор. Монография. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. Москва, 2010. С. 32.

3. Административная реформа в России. Научно-практическое пособие. / Под ред. С.Е. Нарышкина, Т.Я. Хабриевой. М., 2006. См. Е.С. Науменко. С. 113.

4. Будак С.Д. Конституционно-правовой статус общественных экологических объединений в России: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Саратов, 2004. С. 18—19.

5.Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заңы. [Электрондық ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z1400000199.

6. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі «Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» заңы. [Электрондық ресурс]. URL: https://adilet.zan .kz/ kaz/docs/Z040000590_.

7.Биекенов Н.А. Научный журнал «Ученые записки». Орловск 2008. – С.201.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АДДИКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ӘДІСТЕРІ

Балмагамбет Жансая Жексенбайқызы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
7М01805 - әлеуметтік педагогика мамандығының 1 курс магистранты

Аннотация: Бұл мақалада жасөспірімдер арасындағы тәуелді мінез-құлықтың алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық аспектілері қарастырылады. Тәуелді мінез-құлық түрлері, оның себептері мен салдары, сондай-ақ алдын алу әдістері мен технологиялары талданады. Мақалада тәуелділіктің пайда болуына әсер ететін негізгі факторлар, психологиялық теориялар және тәуелділік механизмдері сипатталады. Сонымен қатар, салауатты өмір салтын насихаттау, эмоционалды оқыту, өмірлік дағдыларды дамыту сияқты профилактикалық жұмыстардың заманауи тәсілдері ұсынылады. Алдын алу жұмыстарының тиімділігі үшін кешенді әлеуметтік, педагогикалық және медициналық технологияларды қолдану қажеттілігі атап өтіледі.

Кілт сөздер: аддикция, тәуелділік, тәуелділіктің түрлері, тәуелділікті алдын алу, аддикцияның түрлері.

Жасөспірімдер арасында белгілі затқа тәуелділік мінез-құлықтың алдын алу жұмысы байыптылықты талап етеді. Себебі, шамадан тыс өзінің экстремалды формаларында өтетін кез-келген адамның құмарлығы нәтитижесінде, өзін-өзі бұзатын мінез-құлыққа әкелуімен қатар, денсаулығына да қауіп төндіреді. Ресей ғалымы Л. В. Куликовтың пікірінше: «жеке тұлғаның бұзылуына айтарлықтай қауіп төндіретін, психикалық және соматикалық ауруларға, өлімге әкелуі мүмкін мінез-құлық» - деп қарастырады [1, б. 337].

Девиантология саласында тәуелді мінез-құлықтың түрлерін: алкогольге тәуелділік, темекі шегу, құмар ойындар, кибердиктивті мінез-құлық, құмар ойындар; тамақ ішу, билікке, ақшаға, жыныстық қатынасқа ұмтылу; иеленуге тәуелділік; сыртқы келбетке тәуелділік; спорттық тәуелділік; шамадан тыс тамақтану; графомания; есепсіз ақша шашу және т.б. айтады.

Іс жүзінде девиантология саласында тәуелді мінез-құлықтың түрлерін:

1. Қарым-қатынасқа тәуелділік (психологиялық, эмоционалдық, жеке тұлғалық көмек пен қолдау алу үшін серіктеске деген қажеттілік).
2. Іс-әрекетке тәуелділік (формалары: жұмыссыздық, тәуекелге бару, сенсация іздеу/адреналинге тәуелділік, сексуалдық тәуелділік, компьютерге тәуелділік, құмар ойындарға тәуелділік).
3. Химиялық заттарға тәуелділік.

Тұлғаның осындай тәуелділігі мынандай: физикалық (психосоматикалық және психологиялық бұзылулар); әлеуметтік; психологиялық (тәуелді мінез-құлық түріне психикалық бейімділік) деңгейде көрінеді.

Тәуелді мінез-құлықтың пайда болу себебі неде? Деген сұрақ туындайды. Ғалымдардың ғылыми еңбектерін саларай келе, ғалым Л.В. Куликовтың пікірінше, тәуелді мінез-құлықтың пайда болу себебі – «эмоционалды аштық», яғни, эмоционалды ұзақ мерзімді шиеленіс, болып жатқан көптеген оқиғаларға терең ену қажеттілігінен

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

туындаған, сондай-ақ, екпінді белсенділіктің негізгі себептері: тұлғаның өзін-өзі тану танымында, тұлғааралық өзара әрекеттесу бағытында рухани дамудың болмауы немесе адамның еңбекке, ойынға және т.б. деген әрекетінің басымдылығын асыра көрсету ретінде пайда болады [1, б. 340].

Эмоционалды тұрақтылықтың төмендеуі, эмоционалды ыңғайсыздықты көтере алмау және жеңе алмау, оны жеңуден ләззат алу тәуелді мінез-құлыққа бейімділікті арттыра түседі [1, 383-бет].

Ғылыми зерттеулерді талдай отырып, тәуелді мінез-құлыққа әсер ететін тұқым қуалаушылық, әлеуметтік факторлар (қоғамның тәуелділікке қатынасы), ата-анасының мінез-құлқы, тәрбие және жеке тұлға ерекшеліктері; психологиялық травматикалық жағдайларының болуы сынды факторларды анықталды.

Тәуелді мінез-құлықты зерттеген ғалымдардың түрлі ғылыми еңбектерін саралай отырып, салыстырмалы талдау жасаймыз. Мысалы:

- “Психодинамикалық тұжырымдама” – тәуелді мінез-құлықтың пайда болу себептері бейімделгіш және бейімделмейтін мінез-құлықтың әлеуметтік және психологиялық көріністері арасындағы байланысын (В.Я. Семке, А. И. Мандель және А. П. Усков);
- тәуелділік проблемасы әлеуметтік мәселелермен (жыныстық белсенділік, есірткі қолданатын достармен қарым - қатынас), өзін-өзі бағалауға, ауытқуларға төзімділіктің локус-бақылауына байланысын (Д.Кендел, С.Л. Джессор, Р. Джессор);
- “Психоаналитикалық теория” - тәуелділіктің көрінісі ішкі жеке қақтығыстар арқылы қалыптасқан ішкі психологиялық ақауларға негізделгенін (А.Фрейд);
- “Әдет теориясы” - әдет жасырын кешендері бар адамның генетикалық бейімділігі ретінде қарастырылатынын (В.Гудвин);
- адамдардың қасындағы адамға әсері және оның әлеуметтік ауытқу моделін қалыптастыруын (Х. Е. Хилл, С. А. Хартзен, Р. Глезер);
- “Күрес теориясы” - тәуелді мінез-құлықтың туындауы құрдастарының әсерінен және одан кейінде тәуелділіктің күшеюін (Х.Милкмен, В. Фрош);
- “Өзін-өзі бағалау теориясы” - өзін-өзі бағалау, әлеуметтік қысымның осалдығын жасыруда туындағанын (Р.А. Стеффенгаген);
- “Әдет үлгісі” - тәуелді мінез-құлықтың осалдығын (Т. Сас);
- “Орнату теориясы” - тәуелді мінез-құлықтың психосоматикалық көзқарастарын (Д. Н.Узнадзе);
- “Аурудың биопсихоәлеуметтік моделі” - биологиялық, психологиялық (ойлар, эмоциялар, мінез-құлық), әлеуметтік факторлар (әлеуметтік-экономикалық мәртебе, мәдениет, технология және дін), халықтың әлеуметтік-мәдени мұрасын (Джордж Энгель);
-“Ақыл мен дене ұғымы” - тәуелділіктің биопсихоәлеуметтік-рухани модельдерін (Джон Сарно) қарастырамыз.

Соынмен қатар, тәуелді (тәуелділік) мінез-құлықты тудыратын механизмдерді де атап көрсетеміз: олар,

- әлсіз ерік күші
- тәуелділікке ықпал ететін факторлар
- қоршаған орта факторлары
- үйренген мінез-құлық
- мазасыздықтың ішкі жағдайы
- теріс пайдалану әдеті
- бастама кезеңі
- травматикалық тәжірибе
- ата-ананың мінез-құлқы

- өзін-өзі бағалаудың қалыптаспаған сезімі
- “эмоционалды аштық”
- таным және өзін-өзі тану бағытында рухани болмыс саласындағы жеткіліксіз жұмыс істеу
- эмоционалды тұрақтылықтың төмендеуі, эмоционалды ыңғайсыздықты жеңе алмау
- қол жетімділік
- тәуелділік
- жауапкершілікті қалыптастырудың бұзылуына байланысты проблемалар
- ар-намыс сезімнің бұзылуы
- құрдастарының қысымы.

Зерттеуші ғалым В.В. Аршинова “Тәуелді мінез-құлықтың алдын алу” ғылыми еңбегінде адамның тәуелді мінез-құлқына әсер ететін кезеңдерді анықтады:

1. Затты қолдану, әрекет немесе көзқарас жағымды, рахат әкеледі, адамның жағдайын жеңілдетеді, оған деген ұмтылыстың белгілі бір деңгейін қалыптастырады.
2. Тәуелділік алмастырушы сипатқа ие болады және ләззат алудың басқа әдістерінің орнына қолданыла бастайды.
3. Тәуелділік.
4. Жүйке жүйесінің, психиканың, ішкі органдардың ауыр бұзылыстары.

Сонымен қатар, ғалымдар В. Кулганов, В. Белов, Ю. Парфенов тәуелді мінез-құлықтың дамуының басқа кезеңдерін де атап көрсетеді:

1 кезең. "Кристалдану нүктесі" белгілі бір әрекетте қарқынды жағымды эмоцияны сезінуге (немесе теріс эмоцияны жоюға) байланысты пайда болады. Адамның психикалық күйін оңай өзгертуге болатындығы жайлы жалпы мағұламат береді.

2 кезең., Тәуелділік құралдарына жүгіну.

3 кезең. Тәуелділік тұлғаның құрамдас бөлігі ретінде қалыптасуы.

4 кезең. Өмір салтын, басқалармен қарым-қатынасты толығымен анықтайтын тәуелді мінез-құлықтың толық үстемдік ету кезеңін, яғни адам тәуелділікке бой алдырып, қоғамнан алшақтайды.

Міне, зерттеп отырған мәселемізді теориялық талдаудан соң, тәжірибе барысында тәуелді мінез-құлықтың алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық технологиясын қарастырамыз. Зерттеушілер Б. Н. Алмазов, М. А. Беляева, Н. Н. Бессонова [2, 151-169 ББ.] тәуелді мінез-құлық бойынша профилактикалық және салауатты әдетті қалыптастыру, жамандықтың алдын алуды жұмысты мектепте бастауыш сыныптан бастап үгіт жұмыстарын жүргізу қажеттігін жазады

Себебі, 11-12 жасқа дейін баланың қалыптасқан салауатты мінез – құлқы, дағдыланған әдеттері, сыртқы өзгерістерге жеткілікті түрде төзімді болатынын жазады.

Орта мектеп жасындағы балалардың «өтпелі кезеңде» елеклі өзгерістерге түсетіндіктен, 11-12 жастан асқан балалармен жұмыс *жасау кезеңінде қақтығыстар мен дағдарыстық жағдайларды жеңу жолдарын үйретуді, денсаулыққа зиян келтірмейтін мінез-құлық үлгісін саналы түрде таңдау жолдарына бағыттауды міндеттейміз.*

Профилактикалық іс-шаралар бір реттік, эпизодтық сипатқа ие болмауы керек, бірақ екі кезеңді бөлуге болатын ұзақ мерзімді, ұзақ мерзімді оқыту және тәрбиелеу процесі болуы керек.

Профилактикалық жұмыстың бірінші кезеңінде балалардың ләззат пен тәуелділікті тудыратын құралдар, олардың әрекеті мен салдары туралы білімдерін қалыптастыратын нақты ақпараттық медиацияға назар аудару керек. Бұл кезеңде білім алушылар аталған құралдарға саналы көзқарас қалыптастырады. Олар кез-келген тәуелділік құралдарын жарнамалауға сыни көзқарас дағдыларын қалыптастырады.

Профилактикалық жұмыстың екінші кезеңі - жеке тұлғаны қалыптастыру және бала өз денсаулығының құндылығын түсіндіру. Осы кезеңдегі мұғалімнің немесе ата – ананың міндеті - баланың өзін-өзі бағалауын нығайтуға көмектесу; оған тәуелділік құралдарына жүгінбестен

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

қақтығыстарды бастан өткеруге және олармен күресуге үйрету; оған өзінің және басқалардың сезімдерін түсінуге мүмкіндік беру. Осындай мақсатты іс-әрекеттің нәтижесінде жасөспірімде салауатты құндылықтар мен қоршаған әлемге деген салауатты көзқарас қалыптасады. Балалар өз пікірлерін білдіру және қорғау, өз қажеттіліктерін, қабілеттерін, артықшылықтары мен кемшіліктерін білу, сындарлы қарым-қатынас жасау, әлсіздіктерімен күресу дағдыларына ие болады.

Тәуелді мінез-құлықтың алдын-алуға сабақ уақытында да (химия, биология, әлеуметтік зерттеулер сабақтарында) және сабақтан тыс уақытта да назар аударуға болады. Сынып сағатында ақпарат құралдарымен түрлі нақты материалдармен жұмыс жасауымыз қажет.

М.Г. Дмитриев, В.Г.Белов, Ю.А.Парфенов [3] тәуелді мінез-құлқы бар жасөспірімдермен профилактикалық жұмыста кешенде әлеуметтік, педагогикалық және медициналық технологияларды қолдану ұсынылады.

Бастапқы профилактиканың *әлеуметтік және педагогикалық технологиялары:*

- бұқаралық ақпарат құралдарының әсері;
- есірткіге қарсы оқыту;
- есірткіні қолданудың баламалы балалар-жасөспірімдер және жастар белсенділігі бағдарламаларын пайдалану;
- әлеуметтік-қолдау жүйелерін құру (клубтар, әлеуметтік қызметтер, жастардың әлеуметтік бағдарламалары);
- тәуелсіз мотивациялық акциялар өткізу;
- еріктілердің қызметін ұйымдастыру;
- ювеналды әділет жүйесінің қызметі.

Бастапқы профилактиканың психологиялық технологиялары:

- жеке ресурстарды дамыту;
- Әлеуметтік және жеке жауапкершілікті қалыптастыру;
- адаптивті мінез-құлық стратегияларын дамыту;
- функционалды отбасын қалыптастыру.

Бастапқы профилактиканың медициналық технологиялары тәуекел тобын анықтау және оларды медициналық деңгейде түзету арқылы жүзеге асырылады [3, 135-бет].

Тәуелді мінез-құлықпен жұмыс істеудегі заманауи терапияларды қолдануды ұсынамыз [4, 5, 6]:

Когнитивті мінез-құлық терапиясы - когнитивті және мінез-құлық тәсілдерінің жиынтығы. Бұл терапия қазіргі сәтке бағытталған, яғни когнитивті мінез-құлық маманы өткендегі психологиялық ыңғайсыздықтың себептерін іздемейді, тек қазіргі уақытта оны сақтауға не ықпал ететінін түсінуге көмектеседі және болашақта оны қалай өзгерту керектігін үйретеді. Когнитивистер жағымсыз сезімдер мен әртүрлі психо-травматикалық жағдайлардың салдары адамдардың бұл оқиғаларды қалай қабылдауы және олар туралы не ойлауы деп есептеді. Біздің қоғамда өмір сүруіміздің жайлылығын арттыру, әртүрлі жағдайлармен күресу қабілеттерімізді кеңейту үшін жағдайды әр қырынан көруге, ойлаудың стереотиптерін өзгертуге, жағымсыз ойларымызды бақылауға, ойлаудың жаңа тәсілдерін үйренуге және игеруге үйрену қажет.

Гипнозды психотерапия. «Гипноз» терминін алғаш рет 1843 жылы шотланд дәрігері Джеймс Бред ұсынған және грек тілінен аударғанда «ұйқы» дегенді білдіреді. Гипнозды терапия кезінде ұсыныстың мазмұнына күрт назар аударумен сипатталатын ұйқы мен ояту арасындағы сананың ерекше жағдайы орын алады. Гипноз құбылысын алғаш рет Франц Антон Мейсмер сипаттайды, ол гипнозда болатын құбылыстарды физикалық магнетизмнің аналогы деп санайтын “Жануарлар магнетизмімен” түсіндірді. Ал кейінірек оның көзқарастары транс күйінің құбылыстарына магнетизм арқылы емес, бейсаналық ұсыныстың күші арқылы қол жеткізілетіні анықталды.

Ұсыныс немесе суггестия – бұл сыни бағалаусыз қабылданатын және жүйке-психикалық және соматикалық процестердің ағымына әсер ететін ақпарат беру деп аталады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ұсыныс арқылы сезімдер, идеялар, эмоционалдық күйлер мен әрекеттер туындайды, сонымен қатар адамның белсенді қатысуынсыз, қабылданатын нәрсені логикалық өңдеусіз вегетативті функцияларға әсер етеді.

Мінез-құлық терапиясы. Психотерапияның көптеген әдістерінің ішінде мінез-құлық терапиясы - жиіркеніш терапиясы, имитациялық десенсибилизация басым қолданылады (McConaghy, Armstrong, Blaszczynski et al., 1983; Blaszczynski, McConaghy, Frankova, 1991), мәселені шешу тәжірибесін қайта құру, әлеуметтік дағдыларды оқыту, бұзылулардың алдын алу дағдыларын үйрету (Bujold, Ladouceur, Sylvain, 1994; Sylvian, Ladouceur, Boisvert, 1997).

Педагогикалық тәжірибе барысында жасөспірімдердің тәуелді мінез-құлқының алдын алуда мынандай әдістерді қолданудың тиімділігін көреміз.

1. *Ақпараттық әдіс*. Бұл әдіс тәуелді мінез-құлықты тудыратын заттармен немесе әрекеттермен (белсенді заттар, ойын әрекеттері және т.б.) өзара әрекеттесу қаупі туралы және осындай өзара әрекеттесудің әлеуметтік, құқықтық және медициналық салдары туралы фактілерді ұсынуға негізделеді, қолданылатын құралдары мен әдістеріне, педагогикалық процеске сәтті жүзеге асырылады.

2. Өмірлік дағдыларды қалыптастыру әдістері. Өмірлік дағдылар - субъектіге өз өмірін басқаруға және бағыттауға, басқалармен бірге өмір сүру және қоршаған ортаға өзгерістер енгізу қабілетін дамытуға мүмкіндік беретін мінез-құлық пен қарым-қатынас дағдылары. Бұл теорияның жетекші компоненттері-белсенді, тәжірибеге негізделген әдістер және жастармен топтық жұмыс. Бұл жағдайда тәуелді мінез-құлықтың алдын-алу субъектіні әлеуметтік қызметке қосу арқылы жүзеге асырылады. Мұндай оқыту өмірдің барлық салаларындағы әртүрлі мәселелерді талқылау, әлеуметтік әсерлерге төзімділікті арттыру, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, жеке және әлеуметтік құзыреттілікті арттыру кезінде өзіне деген сенімділік пайда болады.

3. "Эмоционалды оқыту" әдісі. Профилактикалық жұмыс субъектінің сезімдері мен эмоцияларына, сондай-ақ оларды басқару қабілетіне бағытталған. Әдістің негізінде эмоцияларды анықтау мен білдіруде қиындықтары бар адамдарда тәуелділік мінез-құлқы жиі дамиды деген эксперименттік дәлелденген ережелер, сондай-ақ жеке тәуекел факторлары, соның негізінде тәуелділік қаупін эмоционалды саланы дамыту арқылы азайтуға болады. Профилактикалық әсердің мақсаты – өз эмоцияларын тану және білдіру дағдыларын, өзін-өзі бағалауды арттыру, жеке тұлға үшін маңызды құндылықтарды анықтау, қарым-қатынас пен шешім қабылдау дағдыларын дамыту.

4. *Балама қызмет әдісі.* Ол қоршаған ортаға оң тәуелділікті қалыптастыру кезінде адамдар тәуелді мінез-құлыққа балама ретінде белгілі бір қызмет түрін алады деген ережеге негізделген.

5. Салауатты өмір салтын насихаттау. Алдын алу тәуелді мінез-құлықты қалыптастыруға кедергі болуы мүмкін спортпен шұғылдану, белсенді бос уақыт, салауатты еңбек режимі, денсаулықты нығайту жөніндегі іс-шаралар және т.б. сияқты балама әдеттерді тәрбиелеуге негізделеді.

Тәуелді мінез-құлықпен жұмыс істеуде басқа әдістер де қолданылады: ойлауды өзгерту әдісі; не болып жатқанын білуге бағытталған әдістер; өзін-өзі бақылау; өзіне-өзі көмектесу және өзін-өзі қолдау әдістері; шиеленісті жеңілдетуге бағытталған әдістер; эмоционалды тәжірибені талдауға байланысты әдістер; мінез-құлықты өзгерту әдістері.

Тәуелді мінез-құлықтың алдын алу жұмысында мына топтық кеңес беру тәжірибелерін қолдануға болады.

1. Психодинамикалық бағытталған топтар (В.Шутц, А. Адлер).
2. Пікірталас топтары (Р. Дрейкус).
3. Психологиялық кеңес беру топтары (Х. Джайнотт).
4. Гуманистік психология топтары (Т.Гордон, К. Роджерс, М. Снайдер).
5. Жеке тұлғаның диалогтік табиғаты топтары (М.Бахтин).
6. Бихивиористік бағытталған топтар (А.Бандура, Дж. Роттер)

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

7. Бэрн идеясына негізделген топтар.

8. Балалар мен ата-аналарды тәрбиелеу туралы діни көзқарастармен байланысты жүйелер (Р.Кэмпбелл).

9. Транзакциялық талдауға негізделген топтар (Т.Харрис, М. Фин).

10. Дербестендіру тұжырымдамасы (В.А. Петровский, С. В. Березин, О. в. Шапатина).

Демек, жасөспірімдердің тәуелді мінез-құлқының алдын алу барысында, олардың сыни ойлауына мен білімнің берік орнығуына, алған ақпарат білімді өз өмірі мен тәжірибесіне қажеттілігін сезінуіне себеп болады. Сондықтан кеңес беру барысында қойылатын сұрақтарды дұрыс ұйымдастыра білген орынды. Сұрақтар мынадай түрлерде қойылуы мүмкін:

- репродуктивтік белсенділікті көтеретін сұрақтар: «естеріңізге түсіріңіздер», «дәлелдеңіздер», «толықтырыңыздар».

- продуктивтік белсенділікті көтеретін сұрақтар: «салыстырыңыздар», «жалпылаңыздар», «қорытынды жасаңыздар», «талдаңыздар», «анықтаңыздар».

- тәжірибелік маңызы бар сұрақтар: «сіздерде қалай көрінеді», «қандай түрде, немесе деңгейде байқалады», «неге, не себепті».

Жалпы орта мектептің оқу-тәрбие үрдісінде жиі қолданатын әдістердің бірі: кеңес беру әдісінің классикалық түрі – эвристикалық әңгіме. Бұл әңгіме барысында әлеуметтік педагог алдын-ала ойластырылған сұрақтар жүйесінің көмегімен жаңа ақпарат білімді меңгеруіне, түсінуіне, қорытындылауына жетелейді. Мұндай бірлескен іс-әрекеттің көмегімен жасөспірімдер білімді жеке өзіндік пайымдауларына сүйене отырып қабылдайды. «Сократтық әңгіме» - осыған дәлел.

Баланың мінез-құлқындағы ауытқулардың себептері қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық және экологиялық тұрақсыздығының, жалған мәдениеттің ықпалының күшеюінің, жастардың құндылық бағдарларының мазмұнындағы өзгерістердің, қолайсыз отбасылық-тұрмыстық қатынастардың, мінез-құлықты бақылаудың болмауының, ата-аналардың шамадан тыс жұмыспен қамтылуының, ажырасу эпидемиясының нәтижесі ретінде туындайды. Осының салдарынан баланың оның өзін-өзі реттеу қабілеті төмендейді, жалғыздық пен сенімсіздік сезімі, әлеуметтік ортада өміршеңдіктің дамымауы пайда болады. Девиантты мінез-құлық балалармен дер кезінде жұмыс істеу және әлеуметтік-педагогикалық технологияларды қолдану болашақта қоғамдағы көптеген проблемаларының алдын алуға көмектеседі деп ойымызды пайымдаймыз

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: уч. пос. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

2. Методика и технологии работы социального педагога: уч. пос. для вузов / Б.Н. Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н. Бессонова и др. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 192 с. (с. 151–169).

3. Дмитриев М.Г., Белов В.Г., Парфенов Ю.А Психолого-педагогическое сопровождение с делинквентным поведением. – СПб.: ЗАО «Пони», 2008. – 207 с (с. 49–61, 114, 135).

4. Садвакасова З.М. Технологии в работе с детьми девиантного поведения. Арт-педагогический аспект: монография / З.М. Садвакасова. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 273 с.

5. Павлов И.С. Психотерапия в практике: технологии психотерапевтического процесса – М., 2012. – 512 с.

6. Кулганов В., Белов В.Ю. Парфенов Превентология: Профилактика социальных отклонений: уч. пос. – СПб.: Питер, 2014.– 304 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 51 (075.8)

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В КУРСЕ ШКОЛЬНОЙ МАТЕМАТИКИ

Баетов Каирден Хаирбекович,
Казахский национальный педагогический университет им.Абая, докторант,
Майбазарова Бахыткуль Джанатбековна
Казахский национальный женский педагогический университет, старший преподаватель,
Алматы, Казахстан

Аннотация: Математическое моделирование реальных процессов в школе – недостаточно исследованная область, однако имеющая связь со многими фундаментальными школьными предметами. Эти предметы крайне важны для понимания общей картины мира. Эта статья призвана восполнить этот пробел в литературе, сообщив об исследовании, посвященном урокам математики в средних школах в Республике Казахстан. Моделирование физических процессов изначально было принято в качестве теоретической основы для анализа взаимосвязи между стилем изложения физических процессов и обеспечением профессионального математического развития. Данные были собраны с помощью онлайн теста и индивидуальных интервью среди студентов различных специальностей, а также интервью в фокус – группах со студентами специальности математика. Здесь мы сообщаем об одной из школ и утверждаем, что на основе понимания математического моделирования физических процессов, студенты стали в целом понимать и другие процессы происходящих в реальном мире. Мы обсуждаем преимущества, которые математическое моделирование приносит развитию мировозрения студентов, а также предлагаем предпринимать сознательные усилия по развитию этой идеи, чтобы обеспечить профессиональное понимание реального мира как студентов общеобразовательного направления, так и специального направления.

Ключевые слова: Математика, дифференциальные уравнения, математическое моделирование, моделирование физических процессов.

Введение

На сегодяшний день в мире происходят многочисленные катаклизмы. Некоторые из них чрезвычайно опасны и даже способны изменить глобальную картину мира. Текущая ситуация в Республике Казахстан за 2024 год показала, что нет определенной стратегии по урегулированию стихийных бедствий в стране. Наводнения, землетрясения и другие катаклизмы в Казахстане участились начиная с 2010-2015 годов, половина их связаны с водой. Нехватка специалистов показывает недостаточность количества выпускаемых мастеров. В стране готовят студентов лишь по одной специальности “Водные ресурсы и водопользование”. Учебные программы на самом деле не дают полных знаний по многим проблемам, подходам и моделям в образовательной системе. Государство признает значимость развития науки и заинтересованы в подготовке специалистов. Стихийные бедствия наносят огромный ущерб экономике страны и ее населению.

Математика является обширной областью образования в мире. Математика используется не только для описания теоретических познаний, формул и теорем.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Математика может также использоваться в случаях проблем, ситуаций и областей включающие математические модели и моделирование. В научном мире по обучению математики и математическому моделированию проведено большое количество исследований.

Научные исследования проводимые в области катаклизмов невозможно описать незная ключевые особенности физических процессов. Эти процессы можно описать языком математики. Стихийные бедствия можно решать с помощью дифференциальных уравнений.

Дифференциальные уравнения — это математические уравнения, включающие одну или несколько производных неизвестной функции. Эти уравнения описывают связь между функцией и ее производными. Они используются для моделирования различных физических явлений и природных процессов в таких областях, как физика, инженерия, биология, экономика и других [1]. Приложения дифференциальных уравнений широко распространены, включая моделирование динамики населения, теплопроводности, потока жидкости, электрических цепей, механических систем, квантовой механики и многих других явлений в науке и технике.

Математическое моделирование можно применять к различным предметам в школе. Математическое моделирование широко используется в физике для описания поведения физических систем, таких как движение, электричество и магнетизм, термодинамика и квантовая механика, в биологии для понимания биологических процессов, таких как динамика населения, эпидемиология, генетика, экология и нейробиология, в химии для описания химических реакций, молекулярной динамики, термодинамики и кинетики, в экономике для анализа экономических систем, прогнозирования тенденций, оптимизации распределения ресурсов и понимания процессов принятия решений, в информатике для анализа алгоритмов, задач оптимизации, искусственного интеллекта, криптографии и компьютерной графики [2]. А также для изучения экологических процессов, таких как загрязнение воздуха и воды, изменение климата, экологическая динамика и управление природными ресурсами. В каждом из этих предметов математическое моделирование помогает формулировать проблемы, разрабатывать гипотезы, делать прогнозы и проверять теории с использованием математических методов и вычислительных методов

Обучение математическому моделированию может представлять собой несколько проблем, таких как абстракция, междисциплинарный характер, контекстуализация, сложность и неопределенность, вычислительные навыки, критическое мышление и решение проблем,оценка [3]. Решение этих проблем требует инновационных подходов к обучению, междисциплинарного сотрудничества, практического опыта и постоянного профессионального развития учителей.

За последний период (с 2018 по 2022 год) актуальное исследование PISA показало, что среди 81 стран участников впервые начиная с 2009 года смог войти в первую пятидесятку по знаниям в математике и естествознанию [4]. Исходя из этого исследования, этот рейтинг наглядно показывает, что тема “Моделирование” важна для успешной сдачи этого экзамена. Математическое моделирование позволяет определить события в реальной жизни на языке математике. В пяти азиатских странах таких как Сингапур, Макао, Япония, Корея и Казахстан учащиеся могут математически моделировать сложные ситуации, а также анализировать и оценивать подходящие стратегии для решения проблем [4]. Благодаря подготовке к этому экзамену, по данным статистики РК сократился разрыв между учениками с высокими баллами и слабыми учениками. Как результат, в математике слабоуспевающие ученики стали немного

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

сильнее, хотя у учащихся с высокими баллами уровень успеваемости существенно не изменился.

Метод исследования

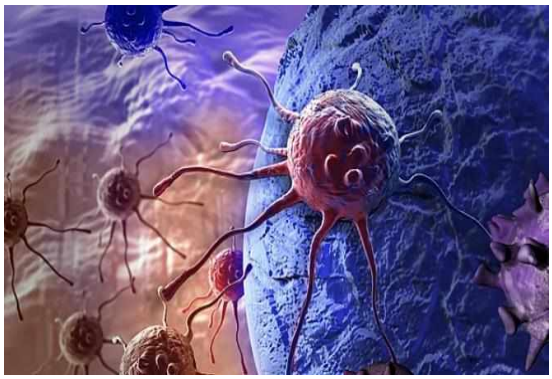
Изучения дифференциальных уравнений через математическое моделирование является основной целью нашего исследования. Причину явлений происходящих в реальном мире можно объяснить через математическое моделирование. Например, как землятрясение уничтожает здание, как распространяются волны, как изменяется население с каждым годом и многие другие. Природные явления включающие изменение параметров, можно описать через дифференциальные уравнения.

Дифференциальные уравнения связывают изменяющиеся величины. Так как производная функции является скоростью изменения величины x которая зависит от переменной t.

$$\frac{dx}{dt} = f'(t)$$

следовательно, что уравнения содержащие производные, можно использовать для описания изменений, происходящих в природе. Уравнение, связывающее неизвестную функцию и одну или несколько ее производных, называют дифференциальным уравнением.

Результаты исследования

Задача 1. Опухоль может рассматриваться как популяция бесконтрольно размножающихся клеток. Опытным путем найдено, что “коэффициент рождаемости” клеток опухоли уменьшается по экспоненте со временем, так, что

$\beta(t) = \beta_0 e^{-\alpha t}$

(где α и β_0 — положительные константы), и, следовательно,

$dP/dt = \beta_0 e^{-\alpha t} P$,

$P(0) = P_0$.

Решите эту задачу Коши (задачу с начальными условиями), чтобы найти

$$P(t) = P_0 e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-\alpha t})}$$

Заметьте, что численность популяции P(t) приближается к конечному ограничению $P_0 e^{(\beta_0/\alpha)}$ при $t \to +\infty$.

Решение:

$$\frac{dP}{dt} = \beta_0 e^{-\alpha t} \cdot P$$

Уравнение с разделяющимися переменными

$$\frac{dP}{P} = \beta_0 e^{-\alpha t} dt$$

проинтегрируем

$$\frac{dP}{P} = \beta_0 \int e^{-\alpha t}\, dt$$

$$\ln|P| = \beta_0 \cdot \frac{1}{-\alpha} e^{-\alpha t} + C$$

Следовательно, отсюда имеем, что

$$P(t) = C \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{-\alpha} e^{-\alpha t}}$$

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Подставляя начальные условия $P(0) = P_0$ в уравнение, получим

$$P(0) = C \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{-\alpha}}$$

Тогда находим константу C

$$C = P_0 \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}}$$

Отсюда следует

$$P(t) = P_0 \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}} \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{-\alpha} e^{-\alpha t}} = P_0 e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-\alpha t})}$$

При $t \to \infty$ имеем $e^{-\alpha t} \to 0$, если $\alpha > 0$ наше уравнение будет иметь вид

$$P(\infty) = P_0 \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}}$$

Задача 2. Предположите, что опухоль (задача 30) в момент времени t = 0 насчитывает $P_0 = 10^6$ клеток и что P(t) в этот момент увеличивается со скоростью 3×10^5 клеток в месяц. После 6 месяцев опухоль удвоилась (в размере и в числе клеток). Найдите численное значение α, а затем найдите граничное количество клеток опухоли.

Решение:

$$P(t) = P_0 e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-\alpha t})}$$

Подставляя значение $P_0 = 10^6$ получим

$$\mathrm{P(t)} = 10^6 \cdot \mathrm{e}^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-\mathrm{e}^{-\alpha \mathrm{t}})}$$

P(t) изменяется со скоростью $\frac{\mathrm{dP(t)}}{\mathrm{dt}} = 3 \cdot 10^5$ клеток в месяц из (1 примера)

$$\frac{\mathrm{dP}}{\mathrm{dt}} = \beta_0 \mathrm{e}^{-\alpha \mathrm{t}} \cdot \mathrm{P}$$

При t = 0

$$3 \cdot 10^5 = \beta_0 \cdot 1 \cdot \mathrm{P}_0$$

Так как $P_0 = 10^6$ подставляя в уравнения мы имеем

$$3 \cdot 10^5 = \beta_0 \cdot 10^6$$

Тогда

$$\beta_0 = 0.3$$

После 6 месяцев (t=6) опухоль удвоилась ($2P_0$)

$$P(6) = 2P_0$$

Тогда из уравнения

$$P(t) = P_0 e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-\alpha t})}$$

Получим

$$10^6 \cdot e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-6\alpha})} = 2 \cdot 10^6$$

$$e^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-6\alpha})} = 2$$

Отсюда находим α при $\beta_0 = 0.3$

$$e^{0,3 \cdot \frac{1}{\alpha}(1-e^{-6\alpha})} = 2$$

Сделав расчеты мы получим $\alpha = 0.3915$

Тогда количество клеток опухоли из формулы $\mathrm{P(t)} = \mathrm{P_0 e}^{\beta_0 \cdot \frac{1}{\alpha}}$

$$P(t) = 10^6 \cdot e^{0,3 \cdot \frac{1}{0,3915}(1-e^{-0.3915t})}$$

Таким образом подставляя значения t в наше уравнение, можем делать предположения по изменению за время t увеличения количества бактерий и как следствие опухоли.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Задача 3. Резервуар первоначально содержит 60 галлонов чистой воды. Морская вода, содержащая 1 фунт соли в галлоне, вливается в резервуар со скоростью 2 галлона в минуту, полученный (тщательно перемешанный) раствор вытекает из резервуара со скоростью 3 галлона в минуту; таким образом, резервуар будет пуст ровно через 1 час. Найдите количество соли в резервуаре после t минут.

Решение:

60 галлонов резервуар, концентрация c=1 ф/гал. r_i=2 гал/мин, r_0=3 гал/мин. t=1 час.

Решение:

$$V = V_0 + (r_i + r_0)t = 60 + (2 - 3)t = 60 - t$$

$$c = \frac{x}{V} = \frac{x}{60 - t}$$

$$\Delta x = r_i c_i \Delta t - r_0 c_0 \Delta t$$

$$\Delta x = 2 \cdot 1 \cdot \Delta t - 3 \cdot \frac{x}{60 - t} \Delta t$$

$$\frac{dx}{dt} = 2 - 3 \cdot \frac{x}{60 - t}$$

$$\frac{dx}{dt} + 3 \cdot \frac{x}{60 - t} = 2$$

$$p = \frac{3}{60 - t}, q = 2$$

Найдем интегрирующий множитель

$$\rho = e^{\int p dt} = e^{\int \frac{3}{60-t} dt} = (60 - t)^{-3}$$

$$D_t[\rho(x) \cdot x] = q \cdot \rho$$

$$D_t[(60 - t)^{-3} \cdot x] = 2 \cdot (60 - t)^{-3}$$

$$(60 - t)^{-3} \cdot x = 2 \int (60 - t)^{-3} \, dt$$

$$(60 - t)^{-3} \cdot x = (60 - t)^{-2} + C$$

По условию x(0)=0

$$C = -\frac{1}{60^2}$$

$$x = (60 - t) - \frac{(60 - t)^3}{60^2}$$

Задача 4. 30-летняя женщина занимает должность инженера с начальным заработком 30 000 долларов в год. Ее заработок $S(t)$ увеличивается по экспоненте, причем $S(t) = 30e^{\frac{t}{20}}$ тысяч долларов через *t* лет. Тем временем 12% заработка депонируются непрерывно на пенсионный счет, на котором сумма накапливается непрерывно по *ежегодной норме 6%.* (a) Выразите *ΔA* через *Δt*, чтобы получить дифференциальное уравнение, удовлетворяемое величиной *A(t)* — суммой на ее пенсионном счете после *t* лет. (b) Вычислите сумму *A(40)* на момент выхода на пенсию в 70 лет.

Решение:

A - сумма денег на пенсионном счете, меняется двумя способами: 1) она вносит деньги каждый год и 2) она приносит проценты. Сумма денег, которую она вносит, составляет 12% от ее зарплаты: *0,12S* , а проценты составляют *r=6%* от суммы на счете: 0,06A.

(a) $$\Delta A = 0{,}12S(t) + 0{,}06A = 0{,}12 \cdot 30e^{\frac{t}{20}} + 0{,}06A$$

Это сумма каждого года.

$$\Delta A = 0{,}12S(t) + 0{,}06A = 0{,}12 \cdot 30e^{\frac{t}{20}} + 0{,}06A$$

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Дифференциальное уравнение имеет вид

$$\frac{dA}{dt} = 3{,}6 \cdot e^{\frac{t}{20}} + 0{,}06A$$

$$\frac{dA}{dt} - 0{,}06A = 3{,}6 \cdot e^{\frac{t}{20}}$$

$$p = -0{,}06, q = 3{,}6 \cdot e^{\frac{t}{20}}, \rho = e^{\int -0{,}06dt} = e^{-0{,}06t}$$

$$\frac{e^{-0{,}06t}dA}{dt} - 0{,}06Ae^{-0{,}06t} = 3{,}6 \cdot e^{\frac{t}{20}}e^{-0{,}06t}$$

$$Ae^{-0{,}06t} = \int 3{,}6 \cdot e^{\frac{t}{20}}e^{-0{,}06t}dt = 3{,}6\int e^{-0{,}01t}dt$$

$$Ae^{-0{,}06t} = -3{,}6 \cdot 100e^{-0{,}01t} + C = -360e^{-0{,}01t} + C$$

$$A = \frac{-360e^{-0{,}01t} + C}{e^{-0{,}06t}}$$

Предполагая, что она открыла этот пенсионный счет, когда приступила к работе, тогда $A\,(0) = 0$ является начальным условием. $C = 360$:

$$A = \frac{-360e^{-0{,}01t} + 360}{e^{-0{,}06t}}$$

(b) Вычислите сумму A(40) на момент выхода на пенсию в 70 лет.

$$A(40) = \frac{-360e^{-0{,}01\cdot 40} + 360}{e^{-0{,}06\cdot 40}}$$

$$A(40) = \frac{-360e^{-0{,}4} + 360}{e^{-2{,}4}} \approx 1308{,}283$$

Через 40 лет ее пенсионный счет будет содержать $1 308,283 тысяч долларов или $1 308 283 доллара США.

Обсуждение

Задача под номером 1, есть задача общего вида. В этой задаче рассматривается популяция бесконтрольно размножающихся бактерий. Опытным путем находиться количество бактерий в самом начале эксперимента, а затем рассматривается уменьшение клеток по экспоненте с течением времени. Также, если мы вместо размножения количества бактерий возьмем например, рождаемость человека, то мы сможем также вывести необходимую зависимость. Задачи общего вида могут быть в дальнейшем соделированы для конкрентых примеров из жизни.

Во второй задаче, приводиться конкретный пример. Во первых задаются начальные значения, то есть задача Коши. Значения задаваемые в этой задаче, с начальным временем t=0, также количество клеток в этот первоначальный момент времени $P_0 = 10^6$ клеток. Во вторых найдя значения α, нашли количество клеток опухоли при этих граничных условиях. Сделав необходимые расчеты в изменение количества клеток опухоли, можем прогнозировать будет ли человек выздоравливать или наоборот его состояние ухудшиться.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Задача 3 является чрезвычайно актуальной на сегодняшний день для Республике Казахстан. По данным официальной статистике РК самое крупное наводнение было в Кызылагаше в 2010 году. Количество воды в плотине превысило допустимый рубеж. Потепления в апреле 2024 года в Казахстане создало угрозу паводков. Каждый год (и 2024 год не исключение) количество талой воды превышает уровень плотин и дамб. Прогнозирование перелива дамб, времени за какое оно достигнет населенного пункта, эта та задача с которой связано математическое моделирование в задаче 3.

В заключительной 4-й задаче рассматривается накопление пенсионного фонда женщиной лет 40. Сумма денег на пенсионном счете, изменяется двумя способами: каждый год вносятся деьги на накопительный счет, а также накопленная сумма приносит прибыль в виде процентов. Так как в этой задаче показывается изменение суммы денег с течением времени, мы можем решать ее через дифференциальные уравнения. Через 40 лет сумма денег будет более одного миллиона долларов.

Заключение

Построение математической модели позволяет прогнозировать самые разнообразные процессы. Например экологических, физических и инженерных. Для изучения таких моделей необходимо знать как решаются дифференциальные уравнения. Многие студенты ориентированы на решение стандартных типов дифференциальных уравнений. В большинстве своем, они лишь могут определять тип, знакомым дифференциальным уравнениям, запоминают ход и алгоритмы решения, какие замены можно произвести решая такие задачи. Однако не делается акцент на понимание основных концептуальных идей. Эмпирические исследования позволяют глубже обдумать и провести более глубокий анализ, чем решение стандартных дифференциальных уравнений. Исходя из выше изложенного, полагаем, что с помощью математического моделирования и эмпирических исследований вывод уравнений даст более лучший результат для обучения. Важно научить студентов аналитическим методам решенияя. Эфективная и надежная математическая модель помогает в построении реалистичной модели для доказательства устойчивости решения дифференциальных уравнений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Эдвардс Ч.Г., Дифференциальные уравнения и краевые задачи. Москва, 2008 г. ООО “И.Д. Вильямс”. 1104 стр.
2. Lyn D. English. Mathematical Modeling in the Primary School: Children's Construction of a Consumer Guide. Educational Studies in Mathematics. Vol. 63, 11.2006, 323 pages.
3. Ayla Arseven. Mathematical modelling approach in mathematics education. Universal journal of educational reaserch. 2015. Vol. 973.
4.https://kazaknews.kz/obrazovanie/strong-vyshli-rezultaty-pisa-kakuju-strochku-zanyal-kazahstan-strong/
5. Крайнов А.Ю., Моисеева К.М., Численные методы решения краевых задач для обыкновенных дифференциальных уравнений. Учебное пособие, Томск, 2016.
6. Нахман А.Д., Плотникова С.В., Сборник задач по дифференциальным уравнениям и их приложениям, Учебное пособие, Изд-во Тамб.гос.тех. ун-та, 2005.
7. Мухтаров М., Исмагұлова Н.М., Дифференциалдық теңдеулер бойынша дәрістер: Оқу құралы.-Павлодар: Кереку, 2015.-422 б.
8. Хомпыш Х., Математикалық физика теңдеулері. Алматы, Қазақ университеті, 2017 ж.215 б.
9. Кабанихин С.И., Бектемесов М.А., и др. Численные методы решения обратных и некорректных задач естествознания. Монография, “Қазақ университеті”, Алматы, 2020.
10. Звонарев С.В., Основы математического моделирования: учебное пособие-Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2019.-112 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 629.039.58

ВНЕДРЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН И ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ ДЛЯ АВТОЗАПРАВОЧНЫХ СТАНЦИЙ

Ниязбаева Акнур Нурбековна[1], Жакупова Жанар Зиядовна[2]
Магистрант кафедры «Аграрная техника и машиностроение» образовательной программы 7М11201 – «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»[1]
PhD, Ассоциированный профессор кафедры «Водные ресурсы и мелиорация»[2]
Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается внедрение технологий блокчейн и геоинформационных систем (ГИС) в управление автозаправочными станциями (АЗС). Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения прозрачности, безопасности и эффективности операций на рынке топлива. Блокчейн-технология обеспечивает надежный и неизменяемый учет транзакций, что позволяет минимизировать риски мошенничества и повысить доверие со стороны потребителей. В то же время, ГИС предоставляет мощные инструменты для анализа пространственных данных, оптимизации логистики и управления запасами.

Статья описывает основные преимущества интеграции этих технологий, включая автоматизацию процессов учета, улучшение мониторинга и управления ресурсами, а также возможность создания новых бизнес-моделей, таких как децентрализованные платформы для торговли топливом. Приведены примеры успешного применения данных технологий в различных регионах, а также обсуждаются потенциальные вызовы и риски, связанные с их внедрением.

Ключевые слова: Блокчейн, Геоинформационные системы (ГИС), Автозаправочные станции (АЗС), Анализ данных, Интеграция технологий, Эффективность операций, Устойчивое развитие.

Введение

В последние годы наблюдается значительный рост интереса к технологиям блокчейн и геоинформационным системам (ГИС) в различных отраслях, включая топливный сектор. АЗС сталкиваются с рядом вызовов, таких как необходимость повышения прозрачности операций, улучшение управления запасами и обеспечение безопасности транзакций. Внедрение блокчейн-технологий и ГИС может стать ключевым шагом к решению этих проблем, обеспечивая более эффективное и безопасное функционирование автозаправочных станций.

Цель данной статьи — рассмотреть возможности и преимущества внедрения технологий блокчейн и ГИС на АЗС. Задачи статьи включают:

Анализ основных понятий блокчейн и ГИС.

Изучение взаимосвязи между этими технологиями.

Оценка преимуществ их применения в контексте автозаправочных станций.

Геоинформационные системы (ГИС) — это технологии, которые позволяют собирать, хранить, анализировать и визуализировать пространственные данные. ГИС используются для картографирования, анализа географической информации и принятия решений на основе пространственных данных [1]. В контексте АЗС ГИС могут помочь в управлении местоположением станций, анализе трафика и оптимизации логистики.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Блокчейн — это распределенная база данных, которая обеспечивает безопасность и прозрачность транзакций за счет использования криптографических методов [2]. Каждая транзакция записывается в блок, который затем добавляется к цепочке блоков, что делает невозможным изменение или удаление информации без согласия всех участников сети. Это создает доверие между сторонами и минимизирует риски мошенничества.

Взаимосвязь между блокчейн и ГИС

Блокчейн и ГИС могут быть интегрированы для создания более эффективных и безопасных систем управления данными. Например, блокчейн может обеспечить надежное хранение и защиту данных о транзакциях на АЗС, в то время как ГИС может предоставить пространственный контекст для этих данных, позволяя анализировать их в географическом разрезе. Это сочетание технологий может значительно повысить уровень прозрачности и доверия в цепочке поставок.

Преимущества внедрения блокчейн и ГИС на АЗС

Прозрачность и отслеживание цепочки поставок

Внедрение блокчейн-технологий позволяет обеспечить полную прозрачность цепочки поставок топлива. Каждая транзакция, связанная с поставкой, хранится в блокчейне, что позволяет легко отслеживать происхождение и движение топлива от производителя до конечного потребителя. Это может помочь в борьбе с контрабандой и несанкционированными поставками.

Повышение безопасности транзакций

Блокчейн обеспечивает высокий уровень безопасности транзакций благодаря использованию криптографических методов. Это снижает риски мошенничества и несанкционированного доступа к данным. АЗС могут использовать смарт-контракты для автоматизации процессов, таких как оплата и поставка, что дополнительно повышает безопасность и снижает вероятность ошибок.

Оптимизация управления запасами

ГИС позволяет АЗС эффективно управлять запасами топлива, анализируя данные о потреблении и прогнозируя спрос. В сочетании с блокчейн-технологиями, которые обеспечивают точные данные о поставках и транзакциях, это может привести к более эффективному управлению запасами, снижению издержек и минимизации потерь.

Анализ данных и принятие решений

Интеграция блокчейн и ГИС предоставляет возможность для глубокого анализа данных, что может помочь в принятии более обоснованных решений. АЗС могут использовать аналитические инструменты для оценки эффективности операций, выявления трендов и оптимизации бизнес-процессов. Это может привести к повышению конкурентоспособности и улучшению обслуживания клиентов.

Оптимизация ресурсов: Геоинформационные системы (ГИС) помогают анализировать данные о потреблении топлива и его распределении, что позволяет оптимизировать логистику и снизить углеродный след.

Управление отходами: С помощью ГИС можно отслеживать и управлять отходами, связанными с работой АЗС, что способствует более эффективному обращению с ресурсами и уменьшению негативного воздействия на окружающую среду.

Потенциальные опасности и риски

Кибербезопасность

Уязвимости систем: Внедрение новых технологий может создать новые уязвимости, которые могут быть использованы злоумышленниками для кражи данных или манипуляций с транзакциями.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Необходимость защиты данных: Защита личной информации клиентов и данных о транзакциях становится критически важной, что требует дополнительных инвестиций в кибербезопасность.

Ошибки в данных и их последствия

Неправильные данные: Ошибки в данных, собранных с помощью ГИС или записанных в блокчейне, могут привести к неправильным решениям, что может негативно сказаться на бизнесе и клиентском опыте.

Сложности в исправлении ошибок: В случае обнаружения ошибок в блокчейне их исправление может быть затруднительным, так как система ориентирована на неизменность данных.

Сложности интеграции с существующими системами

Технические барьеры: Интеграция новых технологий с уже существующими системами может быть сложной и затратной, требуя значительных ресурсов и времени.

Обучение персонала: Сотрудникам может потребоваться обучение для работы с новыми системами, что также требует времени и финансовых вложений [3].

Зависимость от технологий и поставщиков

Риски зависимости: Внедрение новых технологий может привести к зависимости от определенных поставщиков программного обеспечения и оборудования, что может создать риски в случае их банкротства или изменения условий сотрудничества.

Правовые аспекты и законодательные барьеры

Неопределенность законодательства: Внедрение блокчейн-технологий и ГИС может столкнуться с правовыми барьерами, так как законодательство в этой области может быть недостаточно развито или не учитывать новые технологии.

Будущее технологий блокчейн и ГИС в топливной отрасли

Тенденции и прогнозы

Увеличение прозрачности и доверия:

Блокчейн обеспечивает неизменяемость данных, что позволяет создать прозрачную цепочку поставок топлива. Это может снизить уровень мошенничества и повысить доверие между участниками рынка, включая поставщиков, АЗС и конечных потребителей.

Автоматизация процессов:

Интеграция смарт-контрактов на базе блокчейн позволит автоматизировать многие процессы, такие как расчеты, управление запасами и логистика. Это приведет к снижению операционных затрат и повышению эффективности.

Интеграция с IoT:

Использование Интернета вещей (IoT) в сочетании с ГИС и блокчейн-технологиями позволит собирать и анализировать данные в реальном времени. Это может помочь в оптимизации работы АЗС, мониторинге состояния оборудования и управлении запасами.

Устойчивое развитие и экология:

Блокчейн может быть использован для отслеживания углеродного следа и других экологических показателей, что станет важным аспектом для компаний, стремящихся к устойчивому развитию. ГИС поможет визуализировать данные и анализировать влияние на окружающую среду.

Персонализация услуг:

С помощью ГИС можно анализировать поведение клиентов и предлагать персонализированные предложения, что повысит лояльность и удовлетворенность клиентов.

Возможные направления развития

Создание децентрализованных платформ:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Разработка платформ, которые объединяют всех участников цепочки поставок, включая производителей, дистрибьюторов и конечных потребителей. Это позволит улучшить взаимодействие и снизить затраты.

Разработка стандартов и протоколов:

Необходимость в создании общепринятых стандартов для интеграции блокчейн и ГИС в топливной отрасли. Это поможет обеспечить совместимость различных систем и упростит внедрение технологий.

Расширение применения ГИС:

Использование ГИС для анализа рынка, планирования новых АЗС и оптимизации логистики. Это может включать в себя анализ трафика, демографических данных и других факторов, влияющих на спрос.

Интеграция с финансовыми системами:

Разработка решений, которые позволят интегрировать блокчейн с существующими финансовыми системами для упрощения расчетов и управления финансами.

Обучение и повышение квалификации:

Важно развивать программы обучения для сотрудников АЗС и других участников рынка, чтобы они могли эффективно использовать новые технологии и адаптироваться к изменениям [4].

Исследования и инновации:

Поддержка научных исследований и разработок в области блокчейн и ГИС для поиска новых решений и улучшения существующих технологий.

В целом, будущее технологий блокчейн и ГИС в топливной отрасли выглядит многообещающим, с возможностью значительного повышения эффективности, прозрачности и устойчивости бизнеса.

Выводы и заключение

Внедрение технологий блокчейн и геоинформационных систем в работу автозаправочных станций открывает новые горизонты для повышения эффективности и прозрачности их деятельности. Блокчейн обеспечивает надежную и защищенную систему учета транзакций, что минимизирует риски мошенничества и повышает доверие со стороны клиентов. Геоинформационные системы, в свою очередь, позволяют оптимизировать логистику, улучшить управление запасами и повысить качество обслуживания. Совместное использование этих технологий может значительно улучшить взаимодействие между АЗС и потребителями, а также создать новые возможности для анализа данных и принятия обоснованных решений. В результате, автозаправочные станции смогут не только повысить свою конкурентоспособность, но и внести вклад в устойчивое развитие отрасли, обеспечивая более эффективное использование ресурсов и улучшая экологическую ситуацию. Таким образом, интеграция блокчейна и ГИС представляет собой важный шаг к модернизации и инновациям в сфере топливного обслуживания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А.В.Чередниченко,Е. Саркынов, Б.А. Зулпыхаров. ГИС технологий в водном хозяйстве://учебник для вузов. Алматы, 2022.
2. Блокчейн на практике / Александр Табернакулов, Ян Койфманн. — М. : Альпина Паблишер, 2019. — 260 с.
3. Смирнова, И. А. "Современные методы оценки рисков на автозаправочных станциях". Журнал Экологической Безопасности, 2021.
4. Ким, Н. В. "Инновационные подходы к управлению рисками в условиях городской среды". Вестник Технологий, 2022.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 94 (574.3)

ӘЛЕМГЕ ӘЙГІЛІ ҚОЯНДЫ ЖӘРМЕҢКЕСІ

МУРАТОВА МАДИНА БОЛАТОВНА
1 курс докторанты, гуманитарлық ғылымдар магистрі
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация: XIX ғасырда қазақ өлкесінің әлеуметтік потенциалының көтерілуіне, нарықтық қатынастарға кірігуіне айрықша ықпалын тигізген экономикалық тетік жәрмеңкелер жүйесі екені белгілі.

Мақалада 82 жылдық тарихы бар, қазақ қоғамының экономикалық өрлеуі мен мәдени жаңару тарихында терең із қалдырған жәрмеңкелердің ішіндегі орналасу территориясы тұрғысынан алғанда ең тиімдісі және сауда айналымы жағынан ең ірісі Қоянды жәрмеңкесі жайлы баяндалады.

Жетісудағы сан ғасырлық тарихы бар Жібек жолының маңызы қандай болса, Қарқаралыдағы атақты Қоянды жәрмеңкесінің де ел тарихынан алатын орны ерекше. Ол кезінде Қарқаралы дуанын дамытуға әсер етіп қойған жоқ, бүкіл қазақ даласына сауда капиталының қанат жаюына ықпал жасады, өндірісі жоқ үлкен өлкенің қажетін шығарды, халықтың басын қосуға, өнерін ұштауға жол ашты.

Кілт сөздер: Қарқаралы уезі, жәрмеңке, көпес В.Ботов, Қоянды жәрмеңкесі, экономика, сауда, өнім.

Қарқаралы уезінде экономиканың және мәдениеттің өркендеуіне Қарқаралы қаласынан 55 километр қашықтықта 1848 жылдың алғашқы жартысында ашылған Қоянды жәрмеңкесі үлкен ықпал жасады. Мұнда Ресейден, Орта Азиядан, Қытайдан көпес-саудагерлер ағылды.

Қоянды ол кезде Жетісу, Омбы, Қызылжар, Атбасар жолдарының түйілісетін жері еді. Бұл жәрмеңке ашылғанға дейін Ақмола губерниясы Тобольдан, Томскіден, Тюменьнен, Омбыдан, Бұқардан, Ташкенттен, Қытайдан келген көпестермен айырбас сауданы Қызылжарда жасайтын. Жәрмеңкенің ашылуы көпес В. Ботовтың атымен байланысты. Ол 1848 жылы әртүрлі товарлар алып келіп, оларды малға айырбастаған [1, Б.3].

Қоянды жәрмеңкесінің шығу тарихы туралы жазушы Сапарғали Ләмбекұлы «Қоянды жәрмеңкесі» атты мақаласында былай баяндайды: «Олардың арғы әулеті сонау I Петрдің заманында Ресейдің Ялуторов қаласындағы Демидовтар заводында жұмыс істеген Серафим Ботов еді. Күндердің күнінде ол бұл кәсіпті қойып, саудамен айналысқан. Серафим қартайып дүниеден өтеді. Әкесінің жолын Варнава Ботов жалғастырады. Әуелгі кезде ол Омбы, Қызылжар қалаларына дейін келіп-кетіп жүреді. Одан әрі ұзап сауда жасауға он жыл бойы отаршылдыққа қарсы күрескен Кенесары Қасымұлының жасақтарынан қорқады.

1847 жылы көтеріліс сәтсіз аяқталғаннан кейін, оның үстіне Көкпекті, Қапал сыртқы округтері ашылып, жүріп-тұру қауіпсіз болған соң Варнава тағы жолға шығады. Сарыарқаны көктей өткен көпестің керуені Қытайдағы Құлжаға дейін жетеді. Ол жақтағы

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

саудасы сәтті болады, байлармен келесі жылы Қарқаралы маңында, Талды өзені бойында кездесуге уәделесіп, кері қайтады.

Осы арада айта кетейік, бұған дейін қазақ даласындағы ірі жәрмеңкенің бірі Қызылжарда болыпты. Оған Қытай мен Моңғолиядан да қыруар мал айдап әкелініпті. Ұзақ жолда әккі ұрылар да недәуір бөлігін олжалап кетіп жүретін болса керек. Сондықтан құлжалықтар Ботовтың жаңағы ұсынысын қуана-қуана қарсы алады.

Келесі 1848 жылы он лауға көп дүние тиеп алған Варнава көктем жылт етісімен сапарға аттанады. Қызылжарға жеткенде қосымша біраз нәрсе сатып алып, Қарқаралыға беттейді.

Керуенін қорғап жүретін казак солдаттарын және жалдайды. Осылайша бекет жолымен жылжыған көпес Керекуді, Баянауылды басып, мамыр айының ортасында дуан орталығы Қарқаралы қаласынан санағанда екінші бекет болып табылатын, елу шақырым жердегі Қояндыға жетіп тоқтайды» [2, Б.5]. Осылайша Қоянды жәрмеңкесі өз бастамасын алады.

Жергілікті әкімшілік 1869 жылы Қоянды сауда орнын арнайы жәрмеңке деп тану туралы ұсыныс енгізіп, Батыс Сібір сауда басқармасы советінің 1869 жылғы 12-13 қыркүйектегі қаулысымен оны ұйымдастырушының атына орай Ботов жәрмеңкесі деп аталып, жыл сайын 15 мамырдан 15 шілде аралығында жәрмеңке өткізу туралы шешім қабылданған: «учредить на ур.Куянды по р.Талды въ 50 верстахъ отъ Каркараловъ ежегодную ярмарку, на срокъ съ 15-го мая по 15 июня, наименовавъ ее въ честь перваго ея учредителя, Ботовской» [3, Б.186].

Сонымен алғашқы кезде біресе Қарқаралы, біресе Ботов, біресе Қоянды аталып жүрген жәрмеңке ресми түрде оның негізін салған Варнава Ботов есімін иеленді. Уақыт өткен сайын жәрменкенің жылма-жылғы сауда айналымының көлемі ұлғая берді. 1869 жылы сауда айналымының жылдық көлемі 500 мың сомға дейін жетті [4, Б.52].

Қоянды жәрмеңкесінде Әміре Қашаубаев, Қали Байжанов, Ғаббас Айтбаев, Майра Уәлиқызы, Мәди Бәпиұлы, Қалибек Қуанышбаев тәрізді әншілер мен әртістеріміз, суырып салма ақын Иса Байзақов көпшілікке осы жерде танылды. Біржан сал ат үстінде домбырасымен:

«Базарың құтты болсын, ардақты елім,
Қоянды ту көтерген думан жерім.
Қарқаралы, сұлу Көкше – жер шоқтығы,
Сарыарқа – алтын асу, асқар белім», деп жәрмеңкені әнмен ашқан [2, Б.8]. осы думанға атақты қобызшы Ықылас Дүкенұлы, белгілі күйші Тәттімбет Қазанғапұлы, әйгілі ақындар Жанақ, Шөже тәрізді өнерпаздар жиналған. Қазақтың тұңғыш ұлттық театры да Қояндыда дүниеге келді. Даңқы жер жарған палуандарымыз Нұрмағанбет (Балуан шолақ) Баймырзаұлы, Қажымұқан Мұнайтпасов талай рет күш-қайратымен жұртты таң қалдырған [5, Б.2].

Жәрмеңке уақытында Қоянды жеріне сансыз көп мал айдалып әкелінді. Батыс Сібір генерал-губернаторына Қырғыз жер иелену жерінен жәрмеңке мен онда әкелінген малға 55 шаршы километр жер бөлу жөнінде жарлығы шықты. Сол кезден бастап тауар сақтайтын, сататын арнайы орындары бар жәрмеңке аландарын салу қолға алына бастады. 1876 жылы 16 балаған, 120 киіз үй болған. 1883 жылы бұлардың саны тиісінше 110-ға және 205-ке, ал 1890 жылы 247-ге және 1000-ға жеткен. 1889 жылы телеграф тартылып, 1894 жылы банк бөлімшесі ашылады. Сауда қатарларының жанынан шенеуліктерге арналған квартал салынды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сонымен қатар Қарқаралы уезі бастығына, судьяға, мал және адам дәрігерлеріне, полицияға орын берілді. 1900 жылы 30 дүкен, 276 балаған, 707 киіз үй болады [5, Б.2]. Осы кезден сауда айналымының күрт өскендігі байқалады. 1870 жылы сауда айналымы 516 мың 425 сом болса, 1875 жылы бір миллион 226 мың 297 сомға, 1901 жылы 3 миллион 151 мың, 1913 жылы 4 миллион 953 мың 106 сомға жеткен.

Жәрмеңкелік сауда ауданаралық және жалпыресейлік маңызға ие болды. Мұнда мал, мал шаруашылығы мен жер өңдеу өнімдері сатылды. Ірі қара және ұсақ малдар әр жылда жәрмеңкедегі сауда айналымының 40-50% құраса, мал шаруашылығы өнімдері: иленбеген тері қой терісі, ешкі терісі, елтірі, түйе және қой жүні, ешкі түбіті 8-22% еншіленген [2, Б.54].

Қазақстанға орыс өнеркәсіп өнімдері, тоқыма тауарлар (мақта-мата бұйымдары), өңделген тері, металл бұйымдары (ауылшаруашылық құралдары), қант, сабын, керосин, галантереялық тауарлар, тұрмыстық заттар әкелінді. Орта Азиядан кептірілген жемістер, киім, мата, қалы кілемдер, Қытайдан шәй, маталар тасылды.

Жәрмеңкелерде сауда операциялары айырбас түрінде немесе ақша түрінде жүрді. Қазақстанда ақша-тауар қатынастарының негізінде орыс көпестері жәрмеңкелерден өте үлкен пайда түеірді. Ұсақ саудагерлер неше түрлі алдап-арбау арқылы тікелей өндірушілер есебінен байып отырды. Патша үкіметінің қазақ даласындағы сауда саясатының тонаушылық, отаршылдық сипаты болғандығына қарамастан, қазақтардың табиғи томаға-тұйық шаруашылығының ыдырауына жол ашты.

Жәрмеңкелер жылдың төрт мезгілінде өткізілді. Сондықтан оларды маусымдық жәрмеңкелер деп атайды. Қазақтар үшін, әсіресе, жазда өтетін жәрмеңкелердің маңызы зор болды. Бұған алыс аудандардан жылқы, ірі қара, қой, ешкі және мал шаруашылығы өнімдері: тері, жүн, киіз, май, мүйіз, жылқының қылын әкеліп өткізіп, өздеріне қажетті заттарға, үн, шай, ыдыс-аяқ және т.б. айырбастады. Бұлардың ішінен өнімдерінің белгілі бір бөлігін рынок үшін арнайы өндіретін ұлттық сауда буржуазиясы өсіп шықты. Қазақтардың арасынан шыққан саудагерлерді ұсақ, орта және ірі деп үшке бөлуге болады. Мәселен, XIX ғасырда қазақ байларының, алыпсатарларының, саудагерлерінің, приказчиктерінің, делдалдардың ірілі-ұсақты жалпы саны 40 мыңға жеткен. Солардың арқасында сауда мен өсімқорлық капитал қазақ жеріне орнықты. Дегенмен ресейлік және ортаазиялық сауда буржуазиясының бәсекелестік әсерінен қазақ буржуазиясы әлсіз болды. Ұлттық капитал толығымен қалыптаса алмады, тек сауда капиталы түрінде қалды. Өсімқорлық капитал өзінің жоғары түрі – өнеркәсіп капиталы дәрежесіне көтеріле алмады.

Қоянды жәрмеңкесі сол кездегі қазақ ұлтының әлеуметтік-саяси өміріне де үлкен ықпалын тигізді. XX ғасырдың басында Қазақстандағы ұлт-азаттық күрестің ұйтқысы – Алаш қайраткерлерінің «Қарқаралы петициясы» осы Қоянды жәрмеңкесінде ұйымдастырылған.

1905 жылы Әлихан Бөкейхан мен Ахмет Байтұрсынұлының басшылығымен жәрмеңкеге жиналған 14 мың адамға қол қойғызып, патша үкіметіне әділет орнату (халықтың құқығы мен абыройын аяқасты етуге жол бермеу, халықтың ана тілінде білім алуын ұйымдастыру, қоныстандыру саясатын тоқтату, тартып алынған жерлерді қазақтарға қайтару және т.б.) жөнінде талап хат (петиция) жолдайды. Осылайша, Қарқаралы – Қоянды өлкесі Алаш қозғалысының алтын бесігіне айналды.

Бірінші дүниежүзілік соғыспен одан кейінгі революция жылдарында және азамат соғысы кездерінде Қоянды жәрмеңкесінің беделі түсе бастап, оның сауда-саттық айналымы күрт төмендеп кетті. Оған дәлел 1882 жылы губерния халқында барлығы жеті миллион астам мал болса, 1919 жылдың басында ол 2,5 миллионға дейін кеміген.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

1923 жылдың 15 шілдесінен жәрмеңке қайта жаңданып, қалыпты жұмыс жасауға кірісті. Жәрмеңкелік комитет құрылып, келгендерді тіркеп отырды. 1923-1924 жылдары жөндеу, қалпына келтіру жұмыстарының нәтижесінде 35 сауда үйі, 17 қойма және 26 тұрғын үй пайдалануға берілді. Қоянды жәрмеңкесінің жалпы тауар айналымы 100 мың сомды құраса, ал келесі жылы жалпы айналым 800 мың сомға жетті. Осы кезде өндіріс тауарларын сату көлемі де ұлғая түсті. Келесі көрсеткіштерді еңбек ардагері Жұмабек Қарсыбеков «Атышулы, әлемге әйгілі жәрмеңке» атты мақаласында баяндайды: «Өндіріс тауарларын сату 1925 жылы 1 миллион 104 мың, 1926 жылы 1 миллион 503 мың 600 сом, 1927 жылы 1 миллион 620 мың, ал 1928 жылы Қоянды жәрмеңкесіндегі жалпы тауар айналымы 4 миллион 844 мың 600 сомға жетті». Бұл Қоянды жәрмеңкесінің тарихындағы ең үлкен көрсеткіш болатын.

Сонымен қатар 1928 жыл Қоянды жәрмеңкесі үшін ақырғы жыл болып, 1929 жылы аты әлемге тараған, сол кез үшін тарихи үлкен саяси-әлеуметтік, экономикалық маңыз атқарған Қоянды жәрмеңкесі өз жұмысын тоқтатты. Сол жылдары Қарқаралы ауданы басшылығының жарлығымен жәрмеңкенің құрылыстарын бағалау үшін арнайы комиссия құрылды. Сол кезден бастап атақты жәрмеңкенің материалдық негізі жойылған еді. Осы комиссия жәрмеңкенің көптеген құрылысының тозығы жеткендігін анықтап, жарамсыз деп тауып, акт жасаған. Сөйтіп, оның қорытындысы бойынша келешегі жоқ деп табылған құрылыстар, яғни 44 түрлі құрылыс үйлері жарамсыз деп табылған.

Арқа төсінде 82 жыл дүрілдеген Қоянды жәрмеңкесі 1930 жылы жабылды. Қоянды жәрмеңкесі бүкіл қазақ аймағына ғана емес, әлемнің көптеген жерінің экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуына айтарлықтай үлес қосты, халықтың өз шаруашылығын қайта құрып, жалпы мал шаруашылығын дамытуына, оның өнімділігі мен сапасын арттыруға үлкен маңыз атқарды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ МЕН ДЕРЕКТЕР:

1. Дүйсетаев Б. Отаршылдық уысында. – Қарқаралы, 3 шілде 1993 жыл. – Б.3.
2. Ләмбекұлы С. Қоянды Жәрмеңкесі. – Егемен Қазақстан, 18 наурыз 1998 жыл. – Б.5-8.
3. Маевский В. Ботовская ярмарка // Памятная книжка Семипалатинской области на 1897 год. – Семипалатинск, 1897. – С.184-202.
4. Смирнов А. Куяндинская ярмарка (Ее возникновение, история развития и обороты). – Семипалатинск, 1924. – 101 с.
5. Ләмбекұлы С. Арқадағы Қоянды жәрмеңкесі. – Қарқаралы, 21 наурыз 1998 жыл. – Б.2.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 81.37; 003

ТІЛДІК ҚАБАТТАРДЫҢ ЖАҢАРУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН КОГНИТИВТІК-СЕМАНТИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Бөгетбаева Аружан Темірханқызы
Қ.Жұбанов атындағы АӨУ «Қазақ тілі мен әдебиеті» ББ 1-курс магистранты
Карагулова Б.С.- ф.ғ.к., доцент

Аннотация: Мақалада тілдік қабаттарға әсер ететін факторлар қарастырылады. Тілдік қабаттар үнемі тілдік жаңалықтармен толығып отырады. Оның жаңаруына экстралингвистикалық және интралингвистикалық факторлар тікелей әсер етеді. Мақалада когнитивтік-семантикалық фактор тілдік қолданыстар арқылы талданады. Қоғам үшін жаңа концепт қалыптастыратын салалар жіктеледі.

Тірек сөздер: тілдік қабат, экстралингвистикалық фактор, интралингвистикалық фактор, когнитивті-семантикалық әсер, жаңа сөздер, жаһандану.

Соңғы жиырма жылдықта қазақ тілінің қабаттары өзгеріске ұшырап, жаңарып келеді. Тілдік қабаттар үнемі тілдік жаңалықтармен толығып отырады. Бұны Р.Сыздықова: «Тілдік жаңалықтар дегеніміз – белгілі бір тілдің даму барысындағы белгілі бір кезеңдерде пайда болған (қолданысқа түскен) жаңа зат, жаңа ұғым атаулары, жаңа сөз тіркестері, мағынасы жаңарған, яғни мағынасы ауысқан немесе қосымша мағыналық реңкке ие болған бұрынғы сөздер, сондай-ақ тілде жиі еркін қолданыла бастаған бөгде тілдік сөздер болып табылады», - деп түсіндіреді [1, 333]. Тілдік жаңалықтар лексикалық қабаттарды толықтыратыны белгілі. Бұл қабаттардың жаңаруы тарихи және табиғи құбылыс болып табылады. XXI ғасыр жаһандану заманында бұл үдерістің өзіндік ерекшеленетін тұстары бар.

Соның ішінде, айналамыздағы елеулі серпіліс легін көрсету және жаңасына атау беру қажеттілігі номинация үдерісін белсендіреді. Осы жаңа сөздердің пайда болуына әсер ететін негізгі факторларды төмендегідей бөліп көрсетуге болады:

- экстралингвистикалық (тілден тыс);
- интралингвистикалық (тілішілік).

Экстралингвистикалық факторларға мыналар жатады: қоғамның жай-күйі, қоғамдық сананың мазмұны, қоғамдық қажеттіліктердің деңгейі, жаңа әлеуметтік-экономикалық шындықтың пайда болуы, ғылым мен техника саласындағы жаңалықтар [2], мәдениетаралық коммуникация, жаһандану, ана тілінде сөйлейтіндер шеңберінің тарылуы [3]. Тілден тыс ықпал ететін фактор көбінесе лексикада көрінеді, бірақ оның әсері әр түрлі болуы мүмкін. Бұл дегеніміз экстралингвистикалық күштердің ықпалымен лексикалық өзгерістердің, оның ішінде прогрестік (ілгері, оң) дамудың да, регрестік көріністердің де болып жататын тұстары сол тілді пайдаланған қоғамның өміріндегі әлеуметтік, саяси, мәдени өзгерістерге, тіпті саяси-әлеуметтік дүмпулерге қатысты болып келеді [1,343].

Қазақстан дүниежүзілік қарым-қатынас жасау барысында әлемдік деңгейдегі ірі мемлекеттердің тәжірибесімен, ғылым-білімімен алмасады. Сол арқылы ағылшын, араб, қытай, орыс т.б. тілдерден әр түрлі жаңа сөздерді өз сөздік қорына қабылдады. Жаңа сөздер белсенді түрде қолданылып, англицизм, арабизм секілді терминдерді қалыптастырды.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазіргі таңда қазақ тілінің қолданысына енген мыңдаған көпшілікке түсінікті халықаралық терминдерді және кірме сөздерді жинақтау өте өзекті және қосымша зерттеуді қажет етеді.

Негізінен жаңа сөздерді жиі кездестіретін салалар экстралингвистикалық факторлардың ықпалымен қалыптасады. Р.Сыздықова тіл құзырынан тыс факторлар әсер ететін салаларды былайша бөледі:

1. Аударма әдебиет;
2. Термин жасау процесі;
3. Ғылыми-техникалық өзгерістер мен жаңалықтар;
4. Ақпарат құралдары жұмысының кеңеюі;
5. Қоғам өміріндегі саяси, экономикалық, мәдени өзгерістер мен жаңалықтар [1,370].

Қазіргі жаһандану заманында экстралингвистикалық факторлардың әсерінен пайда болып жатқан бірнеше тілдік қабаттарды мынадай лексикалық салаларға топтастыруға болады:

№1-сызба. Жаңа сөздердің пайда болып жатқан салалары.

Осы салалар қоғам үшін жаңа концепт қалыптастырады. Әсіресе, әлеуметтік желілерде, ғаламторда пайда болған көптеген жаңа ұғымдарды кездестіре аламыз. Соның ішінде жаңа сөздер арасында жиі қолданылып жүрген сөздің бірі – *блог*. Бұл *(blog)* сөз ағылшынның *web log* тіркесінен туындаған. Тікелей аударатын болсақ, веб-журнал деген мағынаны білдіреді. Ғалымдар дерегіне сүйенетін болсақ, ағылшындықтар алғаш рет 90-жылдары қолдана бастаған жаңа блог сөзі Bardi тілінен енген түбір, бірақ сол тілдегі мағынасы белгісіз. Блог – адамдар жазбалар жариялайтын веб-сайты, ақпараттар ұсынатын мультимедиясы [4].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазіргі таңда блог сөзімен қатар жүретін *блогинг, блогосфера, блогер* секілді жаңа сөздермен әлеуметтік желі тұтынушылары жақсы таныс. Ғаламтордың дамуының арқасында жаңа әлеуметтік желілер пайда болды. Жаңа әлеуметтік желінің атауы да жаңа сөз болып қалыптасты. Соның бірі – *Tik Tok*.

Атау тиктоктағы сағаттарға ономатопея және кері санау арқылы минуттық әрекетке арналған термин сияқты. Ал *тиктокер (tiktoker)* – Tik Tok әлеуметтік желісін жүргізуші, танымал адам.

Бұл жаңа сөздің қолданысқа енуіне 2018 жылы пайда болған әлеуметтік желінің тұтынушыларының ішінен белгілі бір адамдардың қысқа бейнежазбалар арқылы таныла бастауы себеп болды. Бұл атау ағылшын тілі үшін жаңа сөз болса, өзге тілдерге кірме сөз. Келесі *стрим (stream)* сөзі – ағылшын тілінен аударғанда ағын деген мағынаны білдіретін, қолданылу аясы кең сөз. Бұл әлеуметтік желіде жүргізілетін тікелей эфир. Сонымен қатар стрим сөзімен бірге *стриминг, стример, трэш стрим* де бірге қолданылады. Стример сөзінің екі түрлі мағынасы бар. Олар:

- тікелей эфир жүргізуші адам;
- магниттік таспадағы деректерді жазу және сақтау құрылғысы [4]. Ағылшын тілінің етістігі мағыналық тұрғыда жандануы арқылы қалыптасқан термин қазақ тілінінің сөздік қорына кірме сөз ретінде енді.

Медианың қарыштап дамуының негізінде белгілі бір маман атаулары қалыптасты. Мысалы, *контентмейкер (Content maker)*. Бұл – *(ағылш. content – мазмұн, maker – жасаушы)* белгілі бір әлеуметтік желі мазмұнын жасаушы, өңдеуші адам. Ағылшын тілінің сөзжасамы арқылы туындаған атау қазақ тіліне кірме сөз ретінде еніп, жаңа ұғым қалыптастырды деп түсінеміз.

Барлығымыз бұл маманды қоғамда блогер көмекшісі ретінде танимыз. Дәл осындай қызмет көрсетушілерді СММ деп те атайды. *SMM* - ағылшын тіліндегі аббревиатура, ол мыналарды білдіреді:

- *System Management Mode* – жүйені басқару режимі;
- *Social media marketing* – әлеуметтік медиа жарнамасы [4].

Келесі жаңа сөз *липсинк (lip sync)* - екі ағылшын сөзінен тұратын сөз. *Lip – ерін және sync – синхронды.* Бұл термин орындаушының ерні түпнұсқа әнге немесе дауысқа синхронды түрде қозғалатын бейнені жазуды білдіреді (мысалы, әншілердің фонограмма астындағы қойылымы) [4]. Линсинк сөзін Tik Tok желісін қолданушылар белсенді түрде қолдана бастады. Өйткені бұл желінің негізгі мазмұны ән және би болып табылады.

Қазақ тілінің сөздік қорындағы жаңа сөздердің көпшілігі – белгілі бір ғылым саласында қолданылып жүрген терминдер. Таза ғылыми терминдер интерсөздер екенін мына мысалдардан байқай аламыз:

1. *Тьютор (tutor)* – латын тілінен аударғанда қорғаушы, қамқоршы деген мағынаны білдіреді. Тьютор деп оқу орнындағы тәрбиеші немесе ғылыми жетекшіні атаймыз [4]. Бұл сөздің қолданылуы негізгі атқаратын қызметіне байланысты. Әсіресе, педагогика ғылымында тьютор сөзі жиі қолданылады.

2. *Депозит (deposit) - лат. depositum «сақтауға берілген зат, депозит».* Бұл дегеніміз – кредиттік мекемелерге сақтау үшін орналастырылатын және оларды енгізген тұлғаға алдын ала келісілген шарттармен қайтарылатын қаржы құралдары [4]. Қазіргі таңда экономика және қаржы саласының ғылыми терминінің қолданылу аясы кеңейіп, кез-келген бизнес саласында алдын-ала берілетін қайтарымсыз немесе қайтарымды ақша ретінде айтылып жүр.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3. *Сабвуфер (ағылш. Subwoofer)* - ультрадыбысты қоса алғанда, өте төмен жиілікті дыбысты шығаратын вуфер [4]. Жаңа құрылғының атауын тек техникалық маман иелері ғана емес, қарапайым халық та күнделікті тұрмыста қолдана бастады. Көбінесе машинада орналастырылған колонканы сабвуфер деп атайды. Сол арқылы тұрмыс-тіршілікте көріп жүрген техниканың атауы сол қалпында сақталып, интерсөз ретінде сөздігімізге енеді.

4. *Чип (chip) – ағылшын тілінен chip «микросхема, сынық»* деген мағынаны білдіреді. Чип – микропроцессордағы интегралды схемасы бар жартылай өткізгіш кристалл [4]. Ақпарат сақталған, программаланған кішкентай бөлікті чип деп атап жүрміз. Термин ақпараттық технология және информатика саласына жатады.

5. *Код (лат. codex «діңгек, палуба, жазу тақтасы»)* – ақпаратты беруге арналған белгілер жүйесі; кез-келген құрылғыны ашуға немесе кез-келген ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік беретін әріптер мен сандардың құпия жиынтығы; бастапқы мәтінмен бірдей; кез-келген бағдарламалау тіліндегі бағдарлама мәтіні [4]. Осындай бірнеше мағынаны білдіретін код сөзімен бірге *qr код, штрих код, промокод, генетикалық код, код сегменті, код жазу* секілді тіркестер бірге қолданылады. Код сөзімен қазақ тіліндегі құпия, жасырын деген сөздері ассосация құрайды.

6. *Хакер (hacker) – (ағылш. hack – «бұзу»)* информатика саласында әртүрлі заңсыз әрекеттерді жасайтын адам. Ол басқа адамдардың компьютерлік желілеріне рұқсатсыз кіру және олардан ақпарат алу, бағдарламалық өнімдерден қорғауды заңсыз алып тастау және оларды көшіру, компьютерлік вирустарды құру және тарату және т. б. сияқты іс-әрекеттер жасайды [4]. Хакер сөзімен бірге *хакерство, хакнуть* секілді сөздер де қолданылып жүр. Әсіресе, ауызекі сөйлеуде бұзу, заңсыз ақпараттарды алу сынды іс-әрекеттердің орнына айтылады.

7. *Биткойн (bitcoin) – ағылшын тілінен bit+coin => бит+тиын.* Бұл – жүйеде есептеулер үшін пайдаланылатын, эмиссиясы мен айналымы криптографиялық әдістерге негізделген цифрлық валюта. Негізінен биткойн электрондық пирингтік орталықтандырылмаған төлем жүйесі ретінде жұмыс жасайды [4].

8. Бұл сөз экономика және қаржы саласының термині болып табылады. Бит сөзі – ақпараттық технология саласының ғылыми термині. Осы сөзге ағылшын тілінде тиын сөзін қосу арқылы жаңа сөз жасалды.

Мағыналық тұрғыда жаңа атау өзінің қасиеттеріне байланысты құрылған. Осылайша, биткойн ағылшын тілінде ғылыми термин болып қалыптасып, қазақ тілінің сөздік қорына кірме интерсөз ретінде енген.

Көріп отырғанымыздай, бұндай мысалдарды шексіз келтіре беруге болады. Өйткені ғылым өркендеп, жаңа технологиялар пайда болып, ақпараттық цифрлық құралдар дамыған сайын жаңа атаулар мен терминдер көптеген тілдерге ортақ құбылыс ретінде интерсөздерге айналады.

Көбінесе жаңа сөздер ағылшын тілінен еніп жатыр. Атау құруда байырғы ағылшын сөзіне жұрнақтар жалғау арқылы жаңа сөз жасау мағыналық тұрғыда сол тілде сөйлеушілер үшін түсінікті болары анық.

Ал қазақ тілінің сөздік қорына енетін жаңа сөздер мен терминдер англицизм ретінде қалыптасады. Бұл сөздер қазақ танымына жат сөздерден құралғанымен, әлем үшін жаппай енген ғылым мен білім таңсық болмайды. Сол себепті англицизмдер қазақ тілінің сөздік қорына еркін еніп, тілдік қабаттарға когнитивтік-семантикалық тұрғыда тікелей әсер етеді.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

№2-сызба. Жаһанданудың қазақ тілінің сөздік қорына әсер ету жолы.

Қазіргі таңда лексикалық қабаттардың жаңаруын ынталандыратын факторлар кешенінде дәлдікке деген ұмтылысты кездестіреміз, әсіресе сөздің қысқалығы немесе ойдың бұлыңғырлығы, атау беруде анықтықтан алшақтау жиі байқалады. Ғалымдар «ана тілінде сөйлейтіндердің сыртқы келбетінде, өмір салтында және әдеттерінде ғана емес, сонымен бірге ақпарат алмасу процесінің тілдік дизайнында да өзгеріс көрінеді», - деп түсіндіреді [5, 54].

Сыртқы факторлардың нәтижесінде тілдің ішкі құрылымында да өзгерістер пайда болады. Бұны интралингвистикалық фактор деп атаймыз.

Интралингвистикалық факторлар тілдің сөзжасам жүйесінің белгілі бір буындарын белсендіреді [3].

Бұл семантикалық құрылым мен стилистикалық байланыстың өзгеруіне қатысты болғандықтан жаңа сөздер басқа тілдерден сөзжасам элементтерін алуға, тілдік үнемдеуге бейім және экспрессивтілік принциптеріне сүйене отырып, тілдік өрнек құралдарының ұқсастығын байқауға болады [3].

Осы орайда Р.Сыздықова: «Тіл- тілдің қай-қайсысында да сыртқы экстралингвистикалық фактор тіл дамуының ішкі заңдылықтарына әсер етіп, ол заңдылықтардың жаңа түрлерін туғызуы немесе барларының кейбірін жандандыруы немесе әлсіретуі мүмкін. Мұны бүгінгі қазақ тілі фактілері жақсы көрсетіп отыр», - дейді [1,381].

Активті түрде қолданылып жүрген жаңа сөздердің құрылымын былайша топтастыруға болады:

- Бөгделік тұрпаты (орфограммасы) сақталған сөздер;
- Үнемдеу заңдылығын ұстанған сөздер.

Бөгделік тұрпаты сақталған сөздер қатарына жоғарыда мысалда келтірілген жаңа сөздердің барлығы жатады. Бұл англицизмдер шартты түрде қазақ тілінің орфографиясы мен орфоэпиясына бағынбайды. Сол себепті *-ер, -ция, -сия, -ия, -изм, -инг,* т.б. жұрнақтар сөз соңында көп кездеседі. Ал арабизмдер әр түрлі жазылу нұсқаларымен беріліп жүр. Мысалы, *маһр – мәһр, никях – никәх, Ин ша Алла – ин ша Аллаһ – Иншаллах, субхан-Аллах – Субханаллла – СубханАллаһ,* т.б.

Ал үнемдеу заңдылығын ұстанған сөздер қысқарған сөздер (аббревиатруа) ретінде кездеседі. Мысалы:

1. *АСМР (Автономная сенсорная меридиональная реакция)* – бұл психологиялық және физиологиялық уайым. АСМР сөзі стресс түсіру, жайлылық сезімін орнату және тезірек ұйқыға кету үшін қаралатын бейнежазба деген мағынада да айтылып жүр. Тіпті осы бейнежазбайларды түсіруші адамды ASMRist деп атайды.

2. *ФИФА (Federation internationale de football association)* – халықаралық футбол федерациясы.

3. *ТТ (Тик Ток)* – әлеуметтік желі атауы.

4. *ПС (Personal Computer game)* – жеке компьютерде ойын процесін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін арнайы бағдарлама. Сондай-ақ, аббревиатура арқылы жасалған ойын атаулары да бар.

5. *СМС (Short Message Service)* – ұялы телефон арқылы жіберілетін қысқа жазбалы хабарлама. *ММС (Multimedia Messaging Service)* – ұялы телефон арқылы жіберілетін мультимедиялық хабарлама.

Сонымен қатар қысқартудың басқа да түрлері кездеседі:

№	Атауы	Қысқарған түрі
1	Инстаграм	Инста
2	QR код	QR
3	История	Сторис
4	Мың (төрт мың, екі мың жиырма бір)	К (4К, 2К21)
5	Рекомендации	Рек
6	Веб- сайт	Сайт
7	Телефон нөмері	Тел. нөмері
8	Электронды нұсқасы	Эл. нұсқасы
9	Модификация	Мод
10	Демо нұсқа	Демо/демка
11	Ачивмент	Ачивка

Интралингвистикалық факторлар нәтижесінде тілдік қабаттарда когнитивтік-семантикалық өзгерістерді байқай аламыз. Мысалда көрсетілген қысқарған сөздердің көпшілігі негізгі мағынасына сай қолданылмай, жаңа үстеме мағынаға ие болғанын көріп отырмыз. Бұл жаңа сөздердің ықшамдалған түрлері қазақ халқы үшін түсінікті әрі орфограммасын сақтап жазуда қиындық тудырмайды. Керісінше, күнделікті өмірде бұндай сөздерді жиі көру, есту, жазу және айту арқылы санада қалыптасып әрі жатталып, нормаға айналып кеткен.

Тіл дамуының бүгінгі заман кезеңі – жаңа технологияның, мол информатиканың, адамзат ақыл -ойы жеткізген ғылым салаларының ерекше дамып отырған шағы. Сондықтан тек жаңа зат атаулары ғана емес, жаңа ұғым атаулары да тіл-тілдің қай-қайсысында да молынан пайда болып жатқаны – мыңдаған жаңа тілдік бірліктің де дүниеге келуіне себепкер болды [1, 389]. Қорытындылай келе, тілдік қабаттардың жаңаруына тікелей әсер ететін әр түрлі факторлар тілдік жаһанданудың дамуынан пайда болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді (сөздердің қолданылу тарихынан). Көптомдық шығармалар жинағы – Алматы: Ел-шежіре, 2014. -410 б.

2. Несветайло Ю. Н. Неологизмы и окказионализмы как конституенты лексического макрополя современного английского языка: системный и словообразовательный аспекты: автореф. дисс. … к. филол. н. Ставрополь, 2010. С.18

3. Лесниковская И. В., Рзаева С. М. Экстралингвистические и интралингвистические причины возникновения новой лексики // Вестник государственного гуманитарно-технологического университета. 2016. № 2. С. 62-66

4. https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%BA

5. Горбач О. В. Основные факторы возникновения неологизмов-композитов лексики маркетинга современного немецкого языка // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. статей по материалам XXVI Международной науч.-практ. конференции. Новосибирск: СибАК, 2013. С. 53-59.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ТРЕБОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ УРОКА ЛИТЕРАТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

Сериков Дулат Русланович
Студент 3-курса группы РЯиЛ-22
Международной Университет Астана
Астана, Казахстан

Аннотация: В статье требования и особенности урока литературы в современной школе, анализируется методики преподавания литературы в современной школе. Рассматриваются требования к урокам, их типология, структура, характерные особенности планирования и требования к урокам литературы. Особое внимание акцентирована актуальности изучения литературы в Казахстане в контексте международных образовательных стандартов.

Статья опирается на труды В.Г. Маранцмана, О.Ю. Богдановой, З.Я. Рез, С.В. Кульневича и Т.П. Лакоценины.

Ключевые слова: методика, литература, технологии, урок, анализ

Исследование основных аспектов методики преподавания литературы, и использование классических трудов по методике и учитывает современные образовательные реалии.

Известно, что литература играет важную роль в формировании духовно-нравственных ценностей, критического мышления и эстетического восприятия учащихся. Преподавание литературы в Казахстане сталкивается с новыми вызовами:

1)цифровизация,

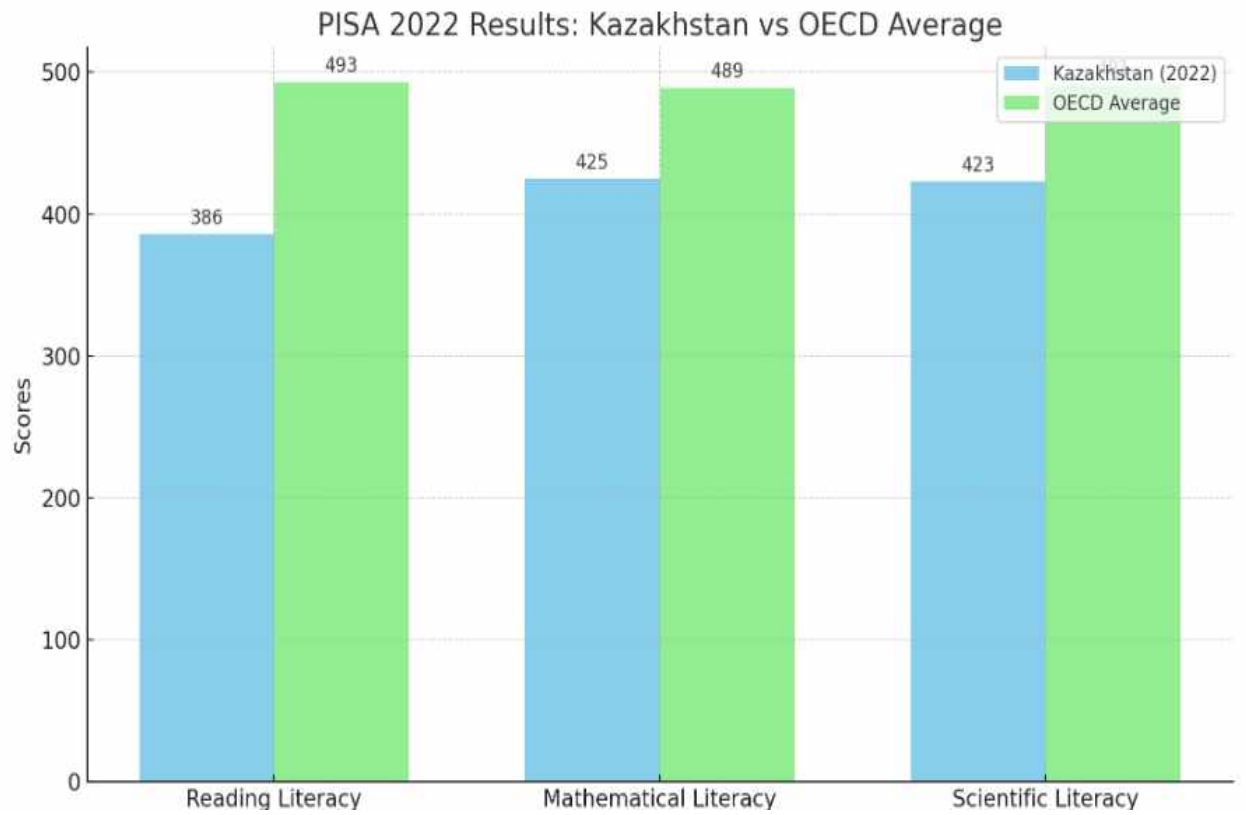
2)снижение читательской грамотности,

3)изменяющийся интерес учащихся к самой литературе.

В трудах ученых В.Г. Маранцмана и О.Ю. Богдановой (1995), преподавание литературы должно быть адаптировано к современным условиям, сохраняя свою основную задачу: развитие аналитических способностей учащихся через знакомство с классическими и современными произведениями. Аналогом учения В.Г. Маранцмана и О.Ю. Богдановой является мнение З.Я. Реза (1985), который подчеркивал необходимость глубокого анализа текстов и вовлечения учащихся в процесс творческого осмысления произведений.

Согласно данным исследования PISA-2022, Казахстан находится на низких позициях по уровню читательской грамотности, набрав 386 баллов, в то время как средний показатель стран ОЭСР составляет 493 балла. Это свидетельствует о необходимости пересмотра методов преподавания литературы в казахстанских школах.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

С.В. Кульневич и Т.П. Лакоценина в своих трудах «Анализ современного урока», «2002» подчеркивают, что урок литературы в современной школе должен учитывать разнообразие подходов и включать методы, способствующие развитию критического и творческого мышления. В условиях глобализации важно использовать технологии и современные формы работы для повышения вовлеченности учащихся.

Современный процесс обучения ставят высокие требования к организации уроков литературы, объясняя это необходимостью формирования академических знаний, и эмоционально-эстетических качеств учащихся.

Ученые В.Г. Маранцман и О.Ю. Богданова неоднократно подчеркивают, что ключевая цель урока литературы – это развитие личности ученика через глубокое погружение в художественный текст; отмечая, что уроки литературы должны учитывать современные запросы общества, и включают:1) развитие критического мышления,

2)медийная грамотность

3) способности к межкультурной коммуникации.

К примеру на уроке по роману М. Шолохова *«Тихий Дон»* можно акцентировать внимание на проблемах гуманизма, мира и войны, актуальных как в историческом контексте, так и в современности. Учителю-словеснику важно представить текст как объект анализа, и как средство для размышления о сложных этических вопросах.

З.Я. Рез (1985) выделяет необходимость построения диалога с учащимися,где литература становится инструментом для обсуждения мировоззренческих вопросов, формирования навыков рефлексии и аргументации. К примеру, при изучении произведений А.С. Пушкина целесообразно использовать вопросы, которые затрагивают ценностные ориентиры: «Какие черты героя кажутся вам близкими?», «Как бы вы поступили в такой ситуации?».

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Основные типы уроков литературы:

1. **Урок первичного восприятия текста.**

Методы работы: выразительное чтение, обсуждение впечатлений, работа с иллюстрациями.

Задания для учащихся: составление ассоциативного ряда, связанного с образом героя, или создание краткой характеристики персонажа.

2. **Урок анализа произведения.**

- **Методы работы:** комментированное чтение, составление схем и таблиц, работа в малых группах.
- **Пример задания:** провести сравнительный анализ пушкинского стихотворения с аналогичными произведениями других авторов (например, Горация или Ломоносова).

3. **Комбинированные уроки.**

Такие уроки совмещают элементы первичного восприятия и анализа текста.

4. **Уроки творчества.**

Методы работы: создание коллажей, написание миниатюр, драматизация.

- **Пример:** инсценировка эпизодов из комедии Н.В. Гоголя *«Ревизор»* с обсуждением характеристик героев.

Основные этапы урока литературы:

1. **Организационный момент.**

Пример: При изучении поэмы М.Ю. Лермонтова *«Демон»* можно начать с вопроса: *«Как образ демона воспринимается в различных культурах?»*

2. **Актуализация знаний.**

Пример: Перед изучением романа И.С. Тургенева *«Отцы и дети»* можно задать вопросы:

- Кто такие нигилисты?
- Какие проблемы отношений поколений актуальны сегодня?

3. **Работа с текстом.**

Пример: при изучении повести Н.В. Гоголя *«Шинель»* можно рассмотреть, как автор использует детали для раскрытия внутреннего мира Акакия Акакиевича.

4. **Закрепление материала.**

Пример: После анализа пьесы А.Н. Островского *«Гроза»* предложить учащимся составить краткое эссе: *«Почему Катерина воспринимается как сильная личность?»*

5. **Рефлексия.**

Пример: Обсуждение вопроса: *«Как литературные герои влияют на наше представление о добре и зле?»*

Анализ урока литературы представляет собой многоуровневый процесс оценки эффективности педагогической деятельности,помогающий учителю выявить сильные и слабые стороны урока, определить, насколько были достигнуты образовательные, воспитательные и развивающие цели. Согласно трудам С.В. Кульневичу и Т.П. Лакоценинной, анализ урока выполняет три основные функции: диагностическую, коррекционную и прогностическую.

Основные аспекты анализа урока литературы

1. **Цели и задачи урока.**
2. **Содержание урока;**
3. **Структура урока.**
4. **Методы и приёмы обучения.**
5. **Участие учащихся.**
6. **Использование технологий и материалов.**

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Критерии оценки урока литературы

1. **Педагогические цели:**
   - Насколько ясно они были сформулированы?
   - Были ли цели достижимы в рамках урока?
2. **Методика и структура:**
   - Логичность структуры урока.
   - Использование методов, соответствующих возрастным и психологическим особенностям учеников.
3. **Содержание урока:**
   - Глубина раскрытия темы.
   - Наличие межпредметных связей.
4. **Реализация воспитательной функции:**
   - Как урок способствовал формированию у учащихся нравственных ценностей?
5. **Оценка активности учащихся:**
   - Проявляли ли ученики интерес?
   - Участвовали ли они в обсуждениях и творческих заданиях?
6. **Обратная связь:**
   - Давал ли учитель возможность ученикам задавать вопросы и высказывать своё мнение?

Уроки литературы в Казахстане и западных странах отличаются подходами, содержанием и целями, что обусловлено различиями в образовательных системах, культурных традициях и социально-историческом контексте. Рассмотрение этих различий позволяет выявить сильные стороны и недостатки обеих систем, а также определить направления для их взаимного обогащения.

Цели преподавания литературы: Казахстан и Запад

1. **Казахстан:**
   - Литература в Казахстане имеет мощную воспитательную составляющую.
   - Особое внимание уделяется национальной идентичности, патриотизму и изучению культурного наследия.
   - Программа формируется с учётом государственного языка, что способствует изучению казахских авторов и литературных традиций.

Пример:

На уроках литературы изучаются произведения Абая Кунанбаева, Мухтара Ауэзова и современных казахстанских авторов. Анализируется их вклад в развитие национальной культуры и идеи, отражающие жизнь казахского народа.

2. **Западные страны:**
   - Основной акцент делается на развитии критического мышления, способности интерпретировать текст и оценивать его с разных точек зрения.
   - Преподавание литературы направлено на формирование глобального мышления, анализ универсальных тем, таких как свобода, равенство, любовь, конфликт.
   - Большое внимание уделяется сравнительному анализу произведений разных культур.

Пример:

В США или Великобритании программа может включать не только произведения Шекспира или Диккенса, но и авторов из Азии, Африки или Латинской Америки. Это способствует изучению разнообразия культур и взглядов.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Методы преподавания

1. **Казахстан:**

- В казахстанских школах уроки часто строятся на основе классических методов: чтение, анализ текста, обсуждение, написание сочинений.
- Всё больше внедряются интерактивные методы, включая групповые проекты, мультимедийные презентации, театрализацию.
- Важное место занимает чтение наизусть стихов казахских поэтов, что отражает традицию устной литературы.

Пример:

При изучении произведений Абая Кунанбаева учитель может предложить учащимся декламировать его стихи, а затем обсудить их значение для современной молодёжи.

2. **Западные страны:**

- Основное внимание уделяется развитию аналитических и исследовательских навыков.
- Широко применяются методы проблемного обучения: учащимся предлагают кейсы или открытые вопросы для самостоятельного изучения.
- Интерактивные формы работы, такие как драматизация, работа в виртуальных средах, проекты с использованием цифровых технологий, являются стандартом.

Пример:

На уроке по роману Джорджа Оруэлла *«1984»* учащимся может быть предложено создать презентацию на тему: *«Какие элементы антиутопии мы видим в современном обществе?»*

Содержание программы

1. **Казахстан:**

- Основное внимание уделяется казахской литературе, но также изучаются произведения русских и зарубежных классиков.
- Программа фиксирована: государственные образовательные стандарты определяют, какие произведения должны быть изучены.
- Национальный компонент играет важную роль, что способствует сохранению культурного наследия.

Пример:

В школьной программе обязательны произведения Мухтара Ауэзова, такие как *«Путь Абая»*, и стихи поэтов казахского возрождения.

2. **Западные страны:**

- Программы часто включают широкий спектр произведений, охватывающих литературу разных эпох, жанров и культур.
- Учащимся предоставляется возможность выбирать книги для самостоятельного изучения, что способствует индивидуализации обучения.
- Акцент на междисциплинарные связи: литература тесно интегрируется с историей, философией, искусством.

Пример:

В школьной программе США изучаются такие произведения, как *«Убить пересмешника»* Харпер Ли, *«Моби Дик»* Германа Мелвилла, а также поэзия Лэнгстона Хьюза, представляющая эпоху Гарлемского ренессанса.

Роль учителя и ученика

1. **Казахстан:**

- Учитель часто занимает центральное место на уроке, направляя деятельность учеников и обеспечивая их дисциплину.
- Ученик – активный, но подчинённый участник процесса: его основная задача – усвоение материала и выполнение заданий.

2. **Западные страны:**

- Учитель выступает как модератор и наставник, помогая ученикам самостоятельно находить ответы на поставленные вопросы.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- Ученик играет активную роль, становясь субъектом образовательного процесса: ему предоставляется больше свободы в выборе методов обучения.

Оценивание знаний

1. **Казахстан:**
   - Основные формы оценивания – это письменные работы, тесты, устные ответы.
   - Значительное внимание уделяется объёму знаний, запомненных учеником.
   - Сочинения остаются важной частью итоговой аттестации.

Пример:

На экзамене учащимся может быть предложено написать сочинение на тему: *«В чём заключается современность идей Абая?»*

2. **Западные страны:**
   - Акцент делается на критическое мышление и умение выражать свои мысли.
   - Учащиеся пишут эссе, создают проекты, участвуют в дебатах.
   - Оценивание часто основано на портфолио, где собираются результаты различных работ.

Пример:

Ученики могут создать творческий проект, сопоставляющий темы произведений Шекспира с современными фильмами или книгами.

Таблица №1

Сопоставление произведения Шекспира

Аспект	Казахстан	Западные страны
Цели преподавания	Воспитание патриотизма, уважение к национальной культуре, формирование нравственных ценностей.	Развитие критического мышления, интерпретация текста, осознание глобальных тем и идей.
Содержание программы	Упор на казахскую литературу, произведения русских и мировых классиков.	Разнообразие авторов, охват мировой литературы, акцент на мультикультурности.
Методы преподавания	Классические: чтение, анализ, обсуждение, декламация. Частично внедряются интерактивные технологии.	Интерактивные: исследовательские проекты, дискуссии, театрализация, работа с мультимедиа.
Роль учителя	Центр образовательного процесса, наставник и контролёр.	Модератор и наставник, предоставляющий свободу учащимся.
Роль ученика	Активный, но подчинённый участник, выполняющий задания учителя.	Центральная фигура процесса, самостоятельно анализирующий и интерпретирующий материал.
Формы оценивания	Тесты, устные ответы, сочинения. Акцент на воспроизведении знаний.	Эссе, портфолио, творческие проекты, участие в дебатах. Оценка аналитических и исследовательских навыков.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Формы оценивания	Тесты, устные ответы, сочинения. Акцент на воспроизведении знаний.	Эссе, портфолио, творческие проекты, участие в дебатах. Оценка аналитических и исследовательских навыков.
Национальный компонент	Основное внимание уделяется казахским авторам и культурным традициям.	Программа мультикультурна, охватывает произведения разных стран и народов.
Интеграция технологий	Используется выборочно: мультимедийные презентации, видеоматериалы.	Широкое использование технологий: электронные книги, виртуальные уроки, интерактивные платформы.
Работа с текстом	Чтение, пересказ, запоминание наизусть. Обсуждение текста связано с его содержанием.	Углублённый анализ, интерпретация, междисциплинарные связи.
Критическое мышление	Начинает развиваться, но не является приоритетным направлением.	Основной акцент на развитии аналитических способностей и формировании собственного мнения.

Требования и особенности урока литературы в современной школе подчеркивает важность важность изучения методики русской литературы как одного из главных инструментов формирования личностных и гражданских качеств учащихся, а также их способности к анализу и восприятию окружающего мира. Вопросы, касающиеся требований к уроку литературы, типологии уроков, структуры урока и методов анализа уроков, являются ключевыми при разработке эффективной образовательной программы.

В современной образовательной системе Казахстана наблюдается тенденция к интеграции более инновационных методов преподавания, таких как использование мультимедийных технологий и развитие критического мышления,что открывает новые горизонты для дальнейшего развития образования, где традиционные методы могут гармонично сочетаться с современными подходами.

Таким образом, задача учителей-словесников в образовательных организаций состоит в том учитывать достижения как отечественного, и зарубежного опыта в преподавании литературы, позволяющий создать эффективные, инновационные и культурно ориентированные подходы в обучении, которые способствуют развитию критического, творческого мышления у школьников.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Методика преподавания литературы. В 2 ч. Под ред. В.Г.Маранцмана, О.Ю.Богдановой. М., 1995. Ч.1. С. 102 - 110. Ч.2. С. 182 - 205.
2. Методика преподавания литературы. Под ред. З.Я.Рез. Л., 1985. С.263 - 278, 278 - 289.
3. Кульневич С.В., Лакоценина Т.П. Анализ современного урока. ТЦ "Учитель", 2002.
4. https://taldau.edu.kz/novost/opublikovany-rezultaty-mezhdunarodnogo-issledovaniya-pisa-2022-kazahstan-sohranyaet-svoi-pozicii-po-matematike-i-chteniyu-i-uluchshaet-po-estestvennym-naukam
5. Кульневич С.В., Лакоценина Т.П. Совсем необычный урок. Воронеж, 2001.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ПРИМЕНЕНИЕ СИТУАЦИОННЫХ ЗАДАЧ ПО НЕОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ВУЗОВ

Туребекова Гульзахира Андасовна
АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»,
и.о. доцента, кандидат педагогических наук,
Шымкент, Казахстан

Аннотация: Ситуационные задачи по неорганической химии способствуют развитию навыков самоорганизации деятельности, формированию умения объяснять явления действительности, формированию ключевых компетентностей, подготовке к профессиональному выбору.

Цель работы- оптимизировать процесс обучения путем включения в его структуру ситуационных задач, построенных на учебном содержании по неорганической химии для студентов фармацевтов и медиков.

Ключевые слова: ситуационные задачи, методика, медицина, компетентность, химия.

Ситуационные задачи и задания – это методические материалы, позволяющие студенту в процессе работы с информацией последовательно осваивать интеллектуальные операции в следующей очередности: ознакомление – понимание – применение – анализ – синтез – оценка. Специфика ситуационной задачи заключается в том, что она носит ярко выраженный практико-ориентированный характер, но для ее решения необходимы конкретные теоретические знания по предмету [1; 2].

При изучении химии обучающийся должен приобретать навыки и знания, которые будет применять в дальнейшей жизни. Чтобы вовлечь его в учебный процесс необходимо внедрить творческий формат обучения. В этой ситуации требуется понимание химических задач в развитии умственных способностей [3].

Обязательным элементом задачи является проблемный вопрос, который должен быть сформулирован таким образом, чтобы учащемуся захотелось найти на него ответ. Ситуационные задачи близки к проблемным и направлены на выявление и осознание способа деятельности.

При решении ситуационной задачи преподаватель и обучающиеся преследуют разные цели: для учащихся – найти решение, соответствующее данной ситуации; для преподавателя – освоение учащимися способа деятельности и осознание его сущности.

Методика разработки ситуационных задач основана на соответствующих вопросах дисциплины и на решении актуальных проблем реальной жизни. Решение ситуационных задач позволяет обучающимся овладеть умениями быстро ориентироваться в разнообразной информации, самостоятельно и быстро отыскивать необходимые сведения и, наконец, научиться активно, творчески пользоваться своими знаниями по химии.

Основополагающие принципы составления ситуационных заданий:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

1. Целенаправленность. Все ситуационные задачи призваны решать профессиональные компетенции в рамках осваиваемой специальности. Важно владеть теоретической базой по предмету и теме, чтобы понимать суть задания и найти оптимальное решение на поставленный вопрос.

2. Междисциплинарность. Данный подход предполагает, что при решении заданий можно полагаться не только на правила текущего предмета, но и пользоваться подходящими методами из иных научных областей. Главное – чтобы они были допустимыми и корректными.

3. Логичность. Решение ситуационной задачи основывается на определённой последовательности действий. Поэтапному раскрытию проблемы и ее решение: сначала нужно собрать всю информацию и затем на ее основе выработать конкретный план с учетом научных положений и пр.

4. Обоснованность. Решение основывается на анализе описанной ситуации. Выдвигаемое решение или последовательность действий важно обосновать, показав необходимость и важность действия и результата. Обоснование носит научный характер, то есть опирается на конкретные правила, расчетные формулы, методики, научные факты.

5. Точность. Решение задачи должно быть целенаправленным и конкретным. Даже если там не требуется что-то рассчитать и предоставить точный ответ, важно сделать решение предельно понятным, емким и обоснованным по принципу проблема-решение.

Представляем несколько заданий, разработанных для студентов 1-го курса медицинских и фармацевтических специальностей, применяемых на лабораторно-практических занятиях по химии:

1. Студент в очередной раз после стирки разглаживал свой учебный белый халат и дойдя до рукавов он увидел несколько дырок. Причина этого была в попадании, на лабораторном занятии, на ткань 100 г раствора серной кислоты с массовой долей 5%. Оставшиеся 400 г раствора находились в колбе. Определите сколько граммов кислоты осталось в колбе.

2. Вечером мама с дочерью запланировали испечь любимый творожный пирог. Придя домой они обнаружили, что нет разрыхлителя. Как быть? Чем можно заменить разрыхлитель? Напишите химическую формулу этого вещества. Какой процесс наблюдается при добавлении данного вещества в массу пирога? Напишите протекаемую реакцию.

3. После занятий по химии Наташа сама решила для домашней аптечки приготовить 3%-ный раствор перекиси водорода. В пустой флакончик бросила четыре таблетки гидропирита (каждая по 0,75 г). Отмерила 97 мл воды и влила во флакон, затем плотно закрутила крышечку. Как вы думаете, получилось ли ей приготовить медицинское средство? Определите массу вещества и объем воды для данного раствора. Напишите химическую формулу соединения и расскажите применение данного раствора в медицине.

4. У жителей горных местностей встречается эндемический зоб, который затрудняет дыхание и глотание. Чем можно объяснить такое распространение данного заболевания? Дайте характеристику химического элемента. Какие микро- и макроэлементы существуют в организме человека?

5. В глазной центр поступили сульфат меди (II)- 400г и нитрат серебра -200г. Необходимо вычислить массовую долю каждого элемента в данных соединениях. Дайте тривиальное название сульфата меди. Запишите уравнения реакций, которые характеризуют химические свойства нитрата серебра.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

6. Осенью погреба после просушивания обеззараживают. Чаще всего для этого применяют окуривание сернистым газом. В погребе поджигают серу и выдерживают его закрытым несколько дней. Какое действие оказывает сернистый газ на микроорганизмы и бактерии? Напишите реакцию горения.

7. Почему врачи дерматологи не рекомендуют часто мыть с мылом жирную кожу, хотя мыло хорошо удаляет кожное сало и обладает антисептическими свойствами? Напишите формулы твердого и жидкого мыла.

8. В лаборатории произошла утечка бесцветного газа с резким запахом. Газ образует белый дым при реакции с аммиаком. Определите газ и укажите уравнение его взаимодействия с аммиаком. Какие меры предосторожности нужно принять?

9. Во время лабораторной работы было замечено, что неизвестный газ вспыхивает при контакте с воздухом и образует воду. Определите газ. Напишите уравнение реакции. Предложите способ безопасного хранения этого газа.

10. В ходе эксперимента вы проводите электролиз раствора NaCl. Вы заметили выделение газов на электродах. Опишите, какие вещества образуются на аноде и катоде. Напишите уравнения реакций. Укажите, для чего могут быть использованы полученные вещества.

Эти ситуационные задачи позволяют организовать самостоятельную работу по изучению учебного материала, поиск дополнительных и необходимых знаний. Задачи составлены так, чтобы обучающиеся прорабатывали текст учебника и предложенные дополнительные источники информации, умели находить ответы на поставленные вопросы, проводить эксперименты, проявляли творческие способности при анализе и синтезе знаний, то есть учатся узнавать что-то новое и применять это новое на практике, в повседневной жизни.

Таким образом, использование ситуационных задач в образовательном процессе позволяет пробуждать интерес к предмету. Следовательно, сложный материал воспринимается упрощенно и в интересной форме, усваивается эффективнее. Обучающийся старается самостоятельно найти решение поставленной задачи. При этом идет активное формирование профессиональных навыков. Все это представляет собой реализацию компетентностного подхода.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Шабанова И. А. Ситуационные задачи по химии как один из компонентов практико-ориентированного обучения. Науч.-пед. обозрение. Pedagogical Review. – 2017. – № 2(16). – С. 79–85.

2. Корочанская С.П. и др. Использование ситуационных задач по биохимии как метод совершенствования обучения студентов педиатрического факультета. Междунар. журн. эксперимент. образования. – 2014. – № 4-1. – С. 138–139.

3. Усманова Р.Н. Совершенствование методики решения задач по химии. Молодой ученый.-2019.-№52(290.-С.280-282).

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 00.4.02

КВАНТТЫҚ КОМПЬЮТЕРЛЕР ЖӘНЕ КВАНТТЫҚ ЕСЕПТЕУЛЕР

Талгат Амангуль
Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті,
техника ғылымдарының магистрі., аға оқытушы
Астана, Қазақстан

Аннотация: Кванттық есептеулер – классикалық есептеулерден мүлдем өзгеше физикалық принциптерге негізделген есептеулердің жаңа саласы. Ол кванттық механика заңдарына бағынатын кванттық биттерді (кубиттерді) пайдаланады. Кубиттер классикалық биттерден ерекшелігі – олар бір мезгілде 0 және 1 күйінде бола алады (суперпозиция). Бұл суперпозиция және басқа да кванттық құбылыстар (кванттық түйісу) арқасында кванттық компьютерлер кейбір есептеулерді классикалық компьютерлерге қарағанда әлдеқайда жылдам орындай алады. Бұл технология квантты ұқыптық және физикалық қателерді пайдалана отырып, білім беру, әрекеттердің моделдеуі, өңдеу және анықтамалықтардың тасымалдауы т.б. кез келген салада қолданылады. Бұл технологияның аса көптеген пайдаланылу себебі, олардың квантты эффектілері мен теориялары көмегімен традиционды компьютерлерден алынған жаңа аспаптық маңыздылығы бар. Кванттық компьютерлердің жалпы көрінісі көбінесе, бұл технология анықтамалықтардың тасымалдауы, криптография, есептеулер, жүйелерді моделдеу, фармацевтика, таңдау және басқа көптеген салаларда пайдаланылады.

Кілт сөздер: кванттық есептеулер, технология, ұқыптық және физикалық қателер, білім беру, моделдеу, өңдеу, анықтамалықтар, криптография, жүйелерді моделдеу, фармацевтика, таңдау, маңызды салалар.

Кіріспе

Кванттық компьютерлер мен кванттық есептеулер – бұл қазіргі заманғы физика және информатика саласындағы ең қызықты және перспективалы бағыттардың бірі. Бұл технологиялар классикалық компьютерлердің мүмкіндіктерін асыра отырып, ғылыми зерттеулердің жаңа кеңістігін ашады. Кванттық есептеулердің негізгі артықшылығы – олардың әлдеқайда жоғары есептеу жылдамдығында және күрделі математикалық мәселелерді шешудегі тиімділігі артты. Кванттық компьютерлердің жұмысы кванттық биттерге немесе кубиттерге негізделген. Классикалық биттер тек 0 немесе 1 күйінде болса, кубиттер өз күйлерінің суперпозициясында бола алады, яғни олар бір мезгілде 0 және 1 күйінде болуы мүмкін. Бұл қасиет кванттық компьютерлерге бір уақытта көптеген есептеулерді орындауға мүмкіндік береді [1].

Кванттық есептеулердің дамуы. Кванттық есептеулердің теориялық негіздері 20-шы ғасырдың аяғында қаланылған болатын. Алғашқы нақты кванттық компьютерлердің құрылысы 21-ші ғасырдың басында басталды. IBM, Google, және D-Wave сияқты компаниялар кванттық есептеулер саласында айтарлықтай жетістіктерге жетті. Мысалы, Google 2019 жылы "кванттық үстемдік" деген терминді қолданып, өзінің кванттық компьютері классикалық суперкомпьютерден әлдеқайда жылдам есептеу жасай алатынын мәлімдеді.

Қолданылу аясы. Кванттық компьютерлер мен есептеулердің қолданылу аясы өте кең. Олар криптографиядан бастап молекулалық модельдеуге, материалтануға және оптимизация мәселелеріне дейінгі кең ауқымды салаларда қолданыла алады. Кванттық компьютерлердің өзектілігі: криптография кванттық компьютерлер криптографиялық алгоритмдерді талдау және қауіпсіздікті күшейту үшін зор мүмкіндіктер ұсынады. Мысалы, кванттық компьютерлердің көмегімен қазіргі криптографиялық жүйелерді бұзуға қабілетті Шор алгоритмі сияқты кванттық алгоритмдерді іске асыруға болады. Бұл криптография саласында түбегейлі өзгерістерге әкелуі мүмкін.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Молекулалық модельдеу және дәрі-дәрмек жасау. Кванттық компьютерлер молекулалардың күрделі құрылымдарын модельдеуге және жаңа дәрі-дәрмектерді әзірлеуге үлкен үлес қоса алады. Олар химиялық реакциялардың механизмдерін түсінуге және жаңа материалдарды жасауға көмектеседі. Оптимизация мәселелері қарастырсақ көптеген өндірістік және логистикалық мәселелер оптимизацияны қажет етеді, мұнда кванттық компьютерлердің қолданылуы өнімділікті арттыруға және шығындарды азайтуға көмектеседі.

Зерттеу нысаны - бұл ғылыми зерттеудің пәніне айналатын нақты құбылыс, процесс немесе жағдай. Нысан ғылыми танымның объектісі болып табылады және зерттеудің басты бағытын айқындайды.

Зерттеу нысаны таңдалған тақырып аясында талдау жасау үшін қолданылады және ол ғылыми жұмыстың мақсаты мен міндеттерін анықтауға көмектеседі.

Мысалы, егер зерттеу тақырыбы "Кванттық компьютерлер және кванттық есептеулер" болса, зерттеу нысаны келесідей болуы мүмкін: Кванттық компьютерлер: Бұл жағдайда зерттеу нысаны кванттық компьютерлердің физикалық құрылымы, олардың жұмыс істеу принциптері және олардың қазіргі заманғы информатика саласындағы ролі болып табылады.

Кванттық есептеу процестері: Мұнда зерттеу нысаны кванттық есептеулердің алгоритмдері, кванттық мәліметтерді өңдеу әдістері және кванттық компьютерлерді пайдалана отырып шешілетін нақты мәселелер болуы мүмкін.

Зерттеу нысанының дұрыс анықталуы ғылыми жұмыстың бағытын белгілейді және зерттеушіге тақырып аясындағы мәселелерді тереңдете түсінуге мүмкіндік береді. Бұл сонымен қатар зерттеушінің назарын шоғырландыруға және зерттеудің нақты мақсаттарына жетуге көмектеседі.

Ғылыми зерттеулері: кванттық компьютерлер физика, астрофизика, климатология сияқты салалардағы күрделі ғылыми есептеулерді жүргізуге мүмкіндік береді. Олар ғаламның құрылымын зерттеуде, климаттық модельдерді дамытуда және кванттық механиканың тереңдетілген зерттеулерінде пайдалы болады [2]. Қазіргі уақытта кванттық компьютерлердің дамуы мен қолданылуы белгілі бір техникалық және теориялық қиындықтарға тап болса да, ғылыми қауымдастық осы бағыттағы зерттеулерді жалғастыруда және оларды шешу жолдарын іздестіруде. Кванттық технологиялардың болашағы жарқын, олар адамзаттың көптеген күрделі мәселелерін шешуге көмектесетін болады.

Ғылыми зерттеу нысанын график түрінде көрсету үшін нақты деректер мен статистика қажет. Алайда, "Кванттық компьютерлер және кванттық есептеулер" тақырыбы бойынша нақты статистикалық деректерсіз, біз концептуалды график жасай аламыз, онда кванттық компьютерлердің дамуының кейбір кезеңдерін немесе кванттық есептеулердің түрлі аспектілерін көрсете аламыз. Мысалы, кванттық компьютерлердің өнімділігінің классикалық компьютерлерге қарағандағы артықшылығын көрсететін концептуалды график жасауға болады. Python программалау тілінде жазылған код мысалын келтірейік. Бұл мысалда біз Python тіліндегі негізгі синтаксисті қолдана отырып, массивтегі ең үлкен санды табатын қарапайым функция жазамыз.

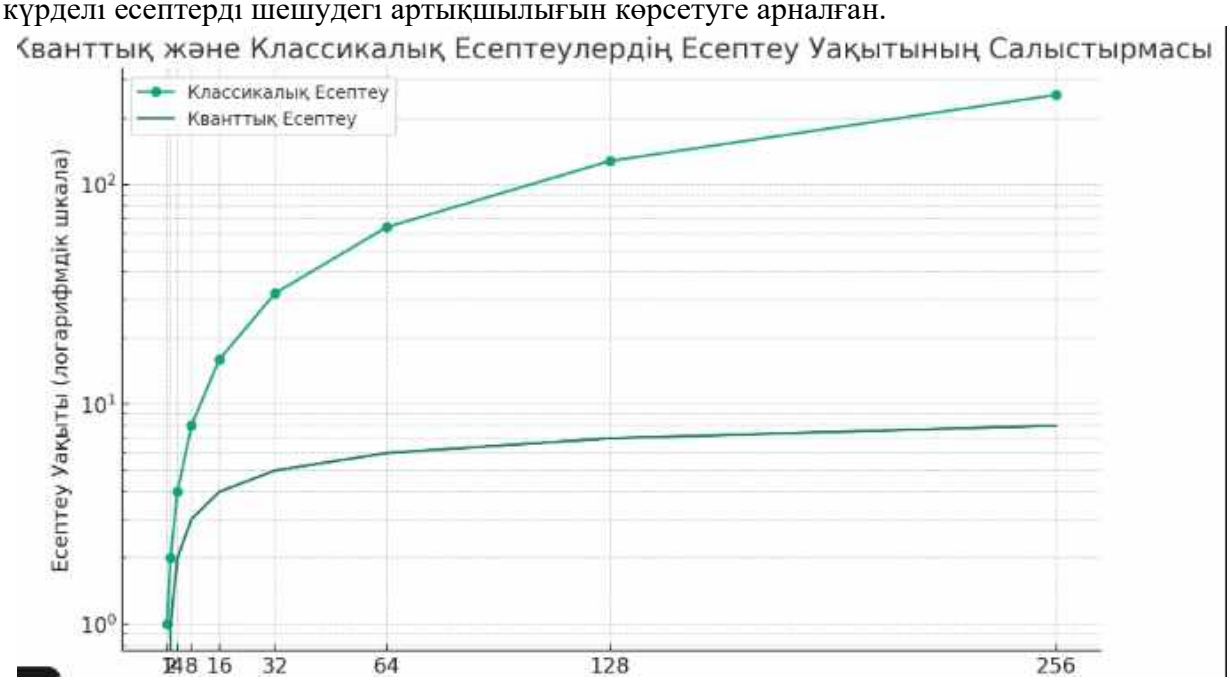
```python
def find_max(numbers):
    """Берілген сандар массивіндегі ең үлкен санды табады"""
    max_number = numbers[0] # Алғашқы санды уақытша "ең үлкен" ретінде белгілейміз
    for number in numbers: # Массив бойынша итерация жасаймыз
        if number > max_number: # Егер қазіргі сан "ең үлкен" саннан үлкен болса
            max_number = number # "Ең үлкен" санды жаңартамыз
    return max_number # Ең үлкен санды қайтарамыз

# Функцияны сынап көрейік
numbers = [10, 36, 54, 89, 12]
print(f"Массивдегі ең үлкен сан: {find_max(numbers)}")
```

Сурет 1. Үлкен санды табу

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл код бөлігі find_max функциясын анықтайды, ол берілген сандар массивінен ең үлкен санды табады. Функция алғашқы элементті уақытша "ең үлкен" сан ретінде белгілейді және одан кейін массив бойынша итерация жасай отырып, әрбір элементті салыстырады. Егер қазіргі элемент "ең үлкен" деп белгіленген саннан үлкен болса, функция "ең үлкен" санды осы жаңа мәнге жаңартады. Итерация аяқталғаннан кейін, функция ең үлкен табылған санды қайтарады. Келесі Python кодында, біз кванттық және классикалық есептеу өнімділігінің қиялға негізделген көрсеткіштерін пайдалана отырып, екі түрлі есептеу платформасының есептеу уақытын салыстыратын график жасаймыз. Бұл көрсеткіштер кванттық компьютерлердің потенциалды жылдамдығын және олардың күрделі есептерді шешудегі артықшылығын көрсетуге арналған.

Сурет 2. Есептің күрделігі

Графикте кванттық және классикалық есептеулердің есептеу уақытының салыстырмасы көрсетілген. Классикалық есептеулердің уақыты есептің күрделілігімен линейлі түрде өседі, ал кванттық есептеулердің уақыты логарифмдік шкала бойынша өседі. Бұл кванттық компьютерлердің күрделі есептерді шешудегі артықшылығын көрсетеді, өйткені олар есептің күрделілігінің өсуіне қарамастан, есептеу уақытын төмен деңгейде ұстай алады [3].

Қорытынды

Кванттық компьютерлер мен кванттық есептеулердің дамуы қазіргі заманғы ғылым мен технология саласындағы ең маңызды жетістіктердің бірі болып табылады. Олардың өзектілігі криптографиядан бастап молекулалық модельдеуге дейінгі кең ауқымды салаларда өздерінің тиімділігін көрсетеді. Кванттық технологиялардың дамуы ғылыми зерттеулерге, индустрияға және экономикаға түбегейлі өзгерістер әкеледі, және олардың әлеуеті әлі толық зерттеліп біткен жоқ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Кванттық есептеулердің кіріспесі» Michael A. Nielsen **және** Isaac L. Chuang. 2000ж
2. Кванттық физика. Негізгі заңдар: Оқулық / Ауд. Л. Ғ. Жүрерова. – Алматы, 2012
3. Кванттық механика: Жаңа көзқарас: Кониши К., Паффути Дж., Оқулық/ауд. С.Қ.Сахиев. – Алматы, 2013.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 370(575:2)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАБОТЕ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

ИСМАИЛОВА МАХАБАТ ТУРГАНАЛИЕВНА
Преподаватель отделения гуманитарных и естественно математических дисциплин,
институт новых информационных технологий,
Кыргызский государственный университет им.И.Арабаева
Бишкек, Кыргызстан

Аннотация: *Описание особенностей и многоступенчатой структуры управления в образовании обусловлено потребностью реализации комплексных управленческих стратегий для гарантии функциональной эффективности системы. Задача заключается в формировании оптимальных условий, способствующих выполнению важнейших социальных задач через образовательные процессы и практики.*

Ключевые слова: *инновационная деятельность педагога, менеджмент, образование, педагогический менеджмент, педагогическая практика, образовательный процесс, технология.*

В системе образования Кыргызстана в которой активно внедряются различные инновационные концепции. В числе таковых — педагогический менеджмент. Может показаться, что это явление совместимо, главным образом, со сферой бизнеса или политикой. Однако его возможно внедрять и в педагогическую практику.

В настоящее время инновационная деятельность педагога – это необходимое условие повышения качества образования, возможности подготовки конкурентоспособного и мобильного специалиста. Современный работодатель требует от высшего учебного заведения готового специалиста достаточно широкого профиля, обладающего сформированными профессиональными компетенциями и способного после небольшого срока адаптации выполнять поставленные задачи, внедрять передовые технологии в производственный процесс. Поэтому важной составляющей развития системы высшего образования на современном этапе выступает эффективное управление образовательным процессом, целью которого является подготовка высококвалифицированных специалистов [4].

Современное образование требует от преподавателя использование активных и интерактивных методов обучения, внедрение инновационных технологий в процессе формирования общекультурных, общепрофессиональных, профессиональных и профессионально-специализированных компетенций у будущих специалистов. Высшая школа в настоящее время заинтересована в преподавателе, который качественно выстраивает учебно-воспитательный процесс, самостоятельно принимает необходимые решения, при этом проявляет творческую активность, способен оперативно содействовать решению возникающих проблем в жизнедеятельности обучающихся, целенаправленно создает у них ситуации успеха, применяет личностно-ориентированное обучение, направленное на развитие личности будущего специалиста.

Преподаватели и специалисты учебных заведений играют ключевую роль в продвижении инноваций благодаря своему креативному подходу к образованию, владению актуальными образовательными технологиями и адаптации к динамичным социально-экономическим изменениям. Ключом к высококлассной педагогической

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

деятельности служит гармоничное сочетание глубокой профессиональной подготовки с нравственными установками, психолого-педагогическими навыками и эрудированностью в предметных областях. Основополагающие черты успешного педагога — это фундаментальные знания дисциплин, широкий кругозор и развитые профессиональные компетенции.

Особенность современного подхода к образовательному управлению заключается в переосмыслении роли учителя как модератора личностного развития учеников. В центре внимания — не только передача знаний, но и стимулирование познавательного интереса, осознанности учебной деятельности через активное управление процессом обучения. Это включает активизацию мыслительных способностей учащихся, их интеллектуального роста и творческого потенциала. Педагогический менеджмент требует от преподавателя умения мастерски управлять образовательным процессом: оптимизировать учебную деятельность, содействовать социализации учеников через целенаправленное поведенческое моделирование и регулирование педагогических ситуаций. Эти аспекты становятся неотъемлемой частью профессиональной деятельности современного учителя, определяя его вклад в инновационном развитии образования.

Процесс управления предполагает наличие субъекта и объекта. Данная характеристика актуальна также и для такого явления, как менеджмент в образовании. Субъектом управления в данном случае будут сотрудники учреждения, в котором реализуются учебные программы. Объектом — сама образовательная организация, а также процессы, проходящие в ней. Задача менеджмента соответствующего типа — совершенствование учебного процесса, повышение его эффективности, оптимизация с точки зрения трудовых и финансовых затрат деятельности учебного заведения в корреляции с требуемыми результатами.

Выступая менеджером образовательного процесса, современный педагог должен стремиться работать на основе принципа опережающего развития. Данный принцип обуславливает организацию учебного процесса с учетом требований потенциального потребителя – работодателя, а не с расчетом на действующие условия и нормы. Педагогу необходимо моделировать возможные изменения учебного материала в условиях интенсивного развития социально-экономических процессов.

Инновационная деятельность педагога предусматривает внедрение принципа открытости образования. Современная система образования должна предусматривать не административные механизмы изменения, а скорее ориентироваться на полную интеграцию в процесс социального и экономического развития государства. Инновационное развитие образовательной среды обусловлено необходимостью внедрения новейших методик и технологий организации учебного процесса, направлено на активное развитие научной и практической деятельности с целью подготовки и выпуска конкурентоспособного специалиста [5].

Описание взаимозависимости и взаимосвязанности структурных компонентов педагогического менеджмента наиболее ярко иллюстрируется в «дидактической клетке» Ю.А. Конаржевского. С точки зрения автора это является целостностью учебно-воспитательной цели, содержания обучения, методов и форм образовательного процесса [2].

Изучение факторов, способствующих внедрению педагогического менеджмента дает возможность выделить их в виде двух блоков:

– на уровне объективных факторов, эффективность педагогического менеджмента зависит от содержания и специфики управленческой и педагогической деятельности в учреждении; уровня развития науки и образования; уровня организации научно-методической работы; нормативно-правовой базы; уровня развития коллегиального и

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

коллективного управления, соуправления и самоуправления; материально-технических условий педагогического процесса; социальных условий; военно-политической обстановки;

– на уровне субъективных факторов эффективность педагогического менеджмента определяется личностными характеристиками преподавателя (тип личности, особенности психических процессов, система ценностей, самооценка профессиональных потребностей и интересов; способность к творческому подходу и так далее), личностных качеств обучаемых (типа личности, особенностей восприятия, памяти, мышления; мотивационно-волевых аспектов структуры личности, ее ценностных ориентаций и пр.).

Творческая личность преподавателя колледжа, в отличие от ригидной, обладает большей степенью свободы, индивидуальности, собственной точкой зрения на педагогическую проблему, использует в качестве основы инновационные знания, указывает в случае необходимости на их спорность, неоднозначность, привлекает материал гипотетического плана, предлагает нетрадиционное решение проблемы [1].

Педагогический менеджмент позволяет преподавателю самостоятельно отбирать цели и содержание образования, методы обучения, формы организации деятельности соответственно своим личностным особенностям и потребностям обучаемых. То есть, педагогический менеджмент как условие становится первичным, определяющим совокупность достаточных, благоприятных условий и смещение задач образовательного процесса с вопросов обучения в сторону исследования взаимодействия участников процесса обучения.

На основе мониторинга образовательного процесса реализуется целеполагание и планируются мероприятия по повышению его качества. Такие мероприятия, в первую очередь, нацелены на совершенствование непосредственно учебного процесса посредством введения в него новых педагогических технологий, направленных на повышение учебной мотивации студентов, их познавательного интереса. Целеполагание и планирование связаны не только с задачей повышения качества образовательного процесса, но и обуславливаются педагогическими и ресурсными возможностями образовательного учреждения.

На данном этапе производятся такие административно-организационные действия, которые направлены на внедрение инновационных технологий, совершенствующих процесс; подготовку материальной базы для применения технологий, обеспечивающих повышение качества образования.

Тем не менее, при формировании педагогического менеджмента в колледже не совсем корректно указывать на административный аспект его руководства. Правильнее рассматривать педагогический менеджмент как разветвленную систему совместного управления студентами их собственным процессом профессиональной подготовки в колледже в тесном взаимодействии с преподавателями.

Для достижения соуправления студенты должны участвовать на всех стадиях введения и нноваций в их профессиональную подготовку, а также в процессе интеграции таких изменений в реальный образовательный процесс. Эти этапы охватывают:

– постановкой и разъяснением целей и задач предстоящей деятельности;

– взаимодействием преподавателей и студентов;

– использованием намеченных методов, средств и форм педагогического процесса;

– созданием развивающих педагогических условий;

– осуществлением разнообразных способов стимулирования активной деятельности студентов,

– оценкой достигнутых результатов [3].

Осуществление педагогического менеджмента способствует обогащению образовательного процесса колледжа инновационным, креативным, аксиологическим, ориентированным на личность смыслом: укреплению связи профессиональной подготовки с процессами, происходящими в колледже вне аудиторной деятельности студентов, а также активизации разработки и применения педагогических технологий, соответствующих новым целям высшего образования и общества в целом.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Повышение эффективности образовательного процесса в рамках реализации педагогического менеджмента позволяет субъектам сделать осознанный выбор из ряда возможных вариантов учебного процесса, который в данных условиях может обеспечить необходимую эффективность решения динамичных задач образования, воспитания и развития студентов при рациональных ресурсных затратах времени и усилий как преподавателей, так и студентов.

В целом, построение образовательного процесса в рамках требований педагогического менеджмента позволяет решить следующие задачи:

– достичь каждому студенту оптимального уровня сформированности профессиональной компетентности, соответствующего его личностным возможностям, за счет динамики профессионального интереса, осознания существующих проблем реальной трудовой деятельности, осознанной потребности в качественной профессиональной подготовке;

– соблюдать студентам и преподавателям установленные нормы (временные, психологические, валеологические и пр.) на регламент аудиторной и внеаудиторной работы, сократить неэффективные ресурсные потери за счет привлечения научно-методических разработок профессиональной направленности и организации разнообразной учебно-познавательной деятельности студентов.

Педагогический менеджмент подразумевает, помимо совместного управления участниками образовательного процесса, еще и дополнительный уровень – непосредственное самоуправление процессом обучения каждым участником образовательного процесса.
Оценивание результатов с такого ракурса дает возможность объективно инициализировать оценивание с учетом личностных особенностей каждого студента и преподавателя.

Подводя итоги выше изложенного, можно сказать что педагогический менеджмент можно рассматривать как инновационный вид управленческой деятельности педагога, направленный на организацию учебно-воспитательного процесса, управление учебной информацией с целью формирования учебно-познавательной деятельности обучающихся, которая, в свою очередь, формирует развитие их личностных качеств и обеспечивает профессионально-ориентированную подготовку обучающихся как будущих специалистов в новых социально-экономических условиях. Организация системы управления в высших учебных заведениях обеспечит переход на наиболее качественный уровень образования. Управленческая деятельность педагога призвана создать условия для эффективного и устойчивого функционирования образовательного процесса. Для достижения этой цели необходимо построить последовательную систему управления развитием профессионализма преподавателей и активизировать творческий потенциал педагогов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вдовин, С.М. Система менеджмента качества организации: Учебное пособие / С.М. Вдовин, Т.А. Салимова, Л.И. Бирюкова. - М.: ИНФРА-М, 2012. - 299 с

2. Конаржевский Ю.А. Менеджмент и внутришкольное управление. – М. : Центр «Педагогический поиск», 2000.

3. Солнцева Н. Уровни менеджмента в колледже // Высшее образование в России. – 2002. – №2.

4. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. - Бишкек, 2003.

5. Котова Н.Н. Проблемы качества образовательного процесса в ВУЗЕ. // Ключевые вопросы образования и педагогики: сборник материалов Международной научно-практической конференции (г. Екатеринбург, 31 октября 2017 г.). – Иркутск: «Научное партнерство «Апекс», 2017. – С. 66-69.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ИНТЕГРАЦИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ

Карасаева Айжан Ивановна
Преподаватель биологии
Тулекова Алия Маратовна
Преподаватель истории
Корабаева Меруерт Сериковна
Преподаватель иностранного языка
Zhansugurov college
Талдыкорган, Казахстан

Аннотация: *В статье рассматриваются перспективы и вызовы интеграции цифровых технологий в образовательный процесс по физической культуре. Современные цифровые инструменты, такие как мобильные приложения, виртуальные симуляции, игровые платформы и технологии мониторинга физической активности, становятся важной частью обучения. Цель исследования — изучить влияние цифровых технологий на мотивацию, вовлеченность и физическую активность студентов, а также выявить барьеры их эффективного внедрения. В исследовании использованы методы анкетирования, наблюдения и анализа. Результаты показали, что цифровизация повышает интерес студентов к занятиям и улучшает их результаты, но требует адаптации педагогических подходов и повышения цифровой грамотности. На основе полученных данных разработаны рекомендации для преподавателей и образовательных организаций, направленные на оптимизацию использования цифровых технологий в обучении физической культуре.*

Ключевые слова: *цифровые технологии, физическая культура, образовательный процесс, мотивация студентов, интеграция технологий.*

Цифровизация современной образовательной среды оказывает значительное влияние на все аспекты обучения, включая дисциплины, связанные с физической культурой. Традиционно физическая культура была сфокусирована на практических упражнениях и развитии двигательной активности. Однако с развитием технологий открылись новые возможности для внедрения цифровых инструментов, таких как фитнес-приложения, виртуальные тренеры, игровые платформы и системы мониторинга физической активности, которые способны существенно трансформировать учебный процесс.

Интеграция цифровых технологий в физическую культуру направлена на решение сразу нескольких задач: повышение мотивации студентов, персонализация учебного процесса, расширение доступа к современным методикам физического воспитания и улучшение контроля над индивидуальными достижениями. Кроме того, цифровые инструменты позволяют студентам самостоятельно управлять своим прогрессом, анализировать результаты тренировок и ставить новые цели, что особенно актуально в условиях гибридного или дистанционного обучения.

Несмотря на очевидные преимущества, внедрение цифровых технологий в физической культуре сталкивается с рядом вызовов. Среди них выделяются технические ограничения, недостаток цифровой грамотности у преподавателей и студентов, а также необходимость адаптации традиционных методик к новым форматам обучения. Эти факторы подчеркивают важность комплексного подхода к исследованию цифровизации в физической культуре.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Цель настоящего исследования – проанализировать потенциал цифровых технологий в образовательном процессе по физической культуре, выявить их преимущества и ограничения, а также предложить рекомендации для их эффективного внедрения. В исследовании рассматриваются как перспективы использования технологий для повышения вовлеченности и улучшения результатов студентов, так и барьеры, которые необходимо преодолеть для успешной интеграции в учебный процесс.

Задачи исследования:

1. Проанализировать текущий уровень использования цифровых технологий в образовательной практике по физической культуре.
2. Определить, как цифровые инструменты влияют на мотивацию, вовлеченность и физическую активность студентов.
3. Выявить основные барьеры и вызовы, связанные с интеграцией цифровых технологий в учебный процесс.
4. Разработать рекомендации для преподавателей и образовательных учреждений по оптимизации внедрения цифровых технологий в физическую культуру.

Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс по физической культуре становится важным направлением модернизации современной системы образования. Исследования показывают, что цифровизация позволяет не только повысить интерес студентов к занятиям, но и обеспечить персонализированный подход к обучению.

Согласно исследованиям Балуева А. В. (2020), цифровые технологии значительно расширяют возможности преподавания физической культуры за счет использования мобильных приложений, виртуальных тренеров и аналитических платформ. Эти инструменты способствуют повышению эффективности учебного процесса и стимулируют студентов к самостоятельной работе. Аналогичные выводы делает Гузенко Т.В. в своем анализе современных технологий в спорте, подчеркивая их влияние на улучшение физической подготовки учащихся и развитие их интереса к занятиям спортом.

Ученый Петров И.Ю. (2020) отмечает, что использование фитнес-приложений повышает вовлеченность студентов в процесс обучения за счет интерактивности и визуализации данных о физической активности. Эти приложения не только мотивируют студентов к занятиям, но и помогают преподавателям отслеживать их прогресс, создавая возможности для более точной оценки результатов.

Работы Романова И.В. и Сергеева К.А. (2021) подтверждают, что виртуальные тренеры и симуляционные программы способствуют более глубокому освоению двигательных навыков. Это особенно актуально для студентов, которые осваивают новые упражнения, поскольку симуляции позволяют тренироваться в безопасной и контролируемой среде.

В своем исследовании Киселёва Н. А. (2019) выделяет ключевые преимущества цифровых технологий, такие как персонализация, доступность и удобство обучения. Однако исследователи также подчеркивают вызовы: недостаточную техническую подготовку преподавателей, необходимость модернизации учебных программ и высокие требования к качеству цифровых решений.

Исследования Николаева О.В. и Федотова М. П. (2021) акцентируют внимание на важности цифровых технологий для студентов с ограниченными возможностями. Внедрение адаптированных инструментов способствует созданию равных условий для всех категорий учащихся, что делает процесс обучения более инклюзивным.

Анализ литературы показывает, что цифровизация физической культуры открывает новые перспективы для развития образовательного процесса, включая повышение мотивации, вовлеченности и качества обучения. Тем не менее, успешная интеграция технологий требует системного подхода, включающего развитие цифровой грамотности, адаптацию педагогических методов и модернизацию учебных программ.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Материалы и методы

Объектом исследования является образовательный процесс по физической культуре в высших учебных заведениях, а именно использование цифровых технологий для улучшения качества обучения, мотивации студентов и их физической активности.

Предметом исследования выступает влияние цифровых технологий на учебный процесс по физической культуре, а также их потенциал для повышения вовлеченности студентов и преодоления образовательных барьеров.

Исследование проводилось на базе двух казахстанских университетов, в которых обучаются студенты направлений, связанных с физической культурой. Участниками исследования стали 150 студентов в возрасте от 18 до 24 лет. Выборка включала как студентов, активно использующих цифровые технологии, так и тех, кто придерживается традиционных подходов к занятиям.

Для достижения целей исследования применялись следующие методы:

Анкетирование было направлено на изучение восприятия студентами цифровых технологий, их частоты использования и влияния на мотивацию и результаты обучения.

- Анкета включала 20 вопросов, разделенных на три блока:

- Блок 1: Демографические данные (возраст, пол, уровень владения цифровыми технологиями).

- Блок 2: Использование цифровых инструментов (мобильных приложений, симуляторов, игровых платформ).

- Блок 3: Влияние цифровых технологий на вовлеченность, мотивацию и академические результаты.

- Сбор данных проводился в электронном виде через платформы Google Forms и LimeSurvey.

Метод наблюдения использовался для изучения реального использования цифровых технологий студентами во время занятий физической культурой. Наблюдения проводились как на занятиях в спортивных залах, так и в рамках дистанционных уроков. В процессе наблюдения фиксировались виды используемых цифровых инструментов, частота их применения и уровень вовлеченности студентов. Это позволило выявить, какие именно технологии студенты используют наиболее часто, а также оценить их восприятие и вовлеченность в процессе учебной деятельности.

Для комплексного анализа потенциала цифровых технологий в физической культуре был проведен анализ. Матрица для анализа строилась на основе данных, полученных в ходе анкетирования и наблюдений. Оценивались следующие аспекты: сильные стороны, такие как повышение доступности материалов и удобство использования технологий, а также слабые стороны, например, сложности в освоении новых инструментов. Рассматривались возможности, например, потенциал для инклюзивного образования и адаптации учебных процессов для студентов с различными потребностями, а также угрозы, такие как риск снижения физической активности студентов при чрезмерной зависимости от цифровых технологий. Анкетные данные обрабатывались с использованием методов дескриптивной статистики, включая средние значения, медианы и процентные соотношения, что позволило провести количественный анализ полученных результатов. В свою очередь, результаты наблюдений анализировались через качественную интерпретацию, что обеспечило глубокое понимание реального использования цифровых технологий студентами и их восприятия. Для визуализации и структурирования полученных данных был проведен анализ, который позволил выделить сильные и слабые стороны внедрения технологий в образовательный процесс, а также выявить возможности и угрозы, связанные с их применением.

Перед началом исследования все участники подписали информированное согласие, в котором подробно разъяснялись цели исследования, методы сбора данных и гарантии конфиденциальности. Для анкетирования использовались электронные формы, доступные студентам через интернет, что обеспечивало удобство и оперативность в сборе данных. Во

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

время наблюдений применялись видеозаписи (с согласия участников) и полевые заметки, что позволило зафиксировать поведение студентов и использовать эти данные для дальнейшего анализа. Матрица была разработана в Microsoft Excel, что упростило визуализацию и последующую обработку информации.

Ограничения исследования заключаются в том, что выборка была ограничена студентами двух вузов, что может не представлять полную картину для всех образовательных учреждений. Также возможно субъективное влияние наблюдателей на процесс сбора данных, несмотря на попытки минимизировать этот фактор.

Тем не менее, такой подход к исследованию обеспечил всесторонний анализ интеграции цифровых технологий в образовательный процесс по физической культуре, что позволило получить надежные и репрезентативные результаты, которые могут служить основой для дальнейших исследований и практических рекомендаций по внедрению технологий в физическое воспитание.

Результаты и обсуждение

Анкетирование показало, что 72% студентов используют цифровые технологии в процессе занятий физической культурой. Наиболее популярные инструменты включают:

- Мобильные приложения (62%): шагомеры, фитнес-трекеры и приложения для создания тренировочных программ.
- Видеоуроки и онлайн-курсы (48%): использование платформ с тренировочными видео для самостоятельных занятий.
- Игровые платформы и симуляции (31%): тренажёры с элементами дополненной реальности.

При этом 28% респондентов заявили, что не используют цифровые технологии в обучении, ссылаясь на отсутствие технической подготовки или интереса к подобным инструментам.

Большинство студентов отметили, что использование цифровых технологий положительно влияет на их мотивацию к занятиям физической культурой. Основные причины:

- Возможность отслеживать прогресс (55%).
- Геймификация: выполнение задач и получение наград в приложениях (48%).
- Индивидуальные тренировочные программы (39%).

Однако 18% студентов заявили, что мотивация снижается из-за сложности использования некоторых технологий или недостаточной поддержки со стороны преподавателей.

Возможности цифровых технологий в образовательном процессе по физической культуре включают несколько ключевых аспектов. Во-первых, это интеграция технологий для адаптивного обучения, что позволяет создавать персонализированные образовательные траектории для студентов с различным уровнем подготовки и физической активности. Использование мобильных приложений и онлайн-платформ дает возможность адаптировать тренировочные программы под индивидуальные потребности каждого студента, обеспечивая более эффективное и персонализированное обучение.

Во-вторых, создание инклюзивных решений для студентов с особыми образовательными потребностями становится важной возможностью. Цифровые технологии могут помочь разработать специализированные инструменты для студентов с ограниченными возможностями, позволяя им участвовать в учебном процессе наравне с другими. Виртуальные тренеры, адаптированные мобильные приложения и тренажеры могут стать частью инклюзивной образовательной среды, обеспечивая равный доступ к занятиям физической культурой.

Еще одной важной возможностью является разработка локальных цифровых платформ для учебного процесса. Создание специализированных платформ, ориентированных на нужды конкретных образовательных учреждений, может улучшить доступ студентов и

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

преподавателей к образовательным ресурсам и повысить взаимодействие в учебном процессе. Такие платформы могут включать материалы для самостоятельной работы, тренировки, мониторинг результатов и виртуальные тренажеры, что сделает обучение более доступным и удобным для студентов.

Однако с внедрением цифровых технологий также связаны определенные угрозы. Одной из них является зависимость студентов от технологий. Чрезмерное использование цифровых инструментов может привести к тому, что студенты будут полагаться исключительно на них, теряя способность работать без цифровой помощи. Это может снизить уровень их самостоятельности и критического мышления, а также уменьшить их вовлеченность в процесс.

Еще одной угрозой является риск снижения уровня физической активности при чрезмерной виртуализации занятий. Если студенты будут слишком часто использовать виртуальные тренажеры и онлайн-курсы, есть риск, что они начнут воспринимать такие занятия как замену реальным физическим тренировкам. Это может привести к недостаточной физической нагрузке и снижению общего уровня физической активности.

Кроме того, устаревание технологий и необходимость их обновления представляет собой еще одну значительную угрозу. Цифровые технологии быстро развиваются, и для того чтобы оставаться эффективными, образовательные платформы и инструменты должны регулярно обновляться. Это требует значительных финансовых и временных затрат, что может стать проблемой для образовательных учреждений с ограниченным бюджетом.

Анализ выявил несколько ключевых барьеров, которые ограничивают успешную интеграцию цифровых технологий в образовательный процесс по физической культуре. Во-первых, недостаточная подготовка преподавателей к использованию цифровых инструментов (42%) является значительным препятствием. Многие преподаватели не имеют достаточно опыта и знаний для эффективного применения технологий в обучении, что затрудняет процесс их внедрения и использования в учебной практике. Во-вторых, отсутствие единой методологии для внедрения цифровых технологий в учебный процесс (37%) также является важной проблемой. Без четких рекомендаций и стандартов преподаватели и учебные заведения не могут эффективно интегрировать новые технологии в учебный процесс, что снижает их эффективность. В-третьих, финансовые ограничения, связанные с приобретением оборудования (29%), ограничивают доступ к современным цифровым инструментам, особенно в вузах с ограниченным бюджетом.

На основе результатов исследования были предложены несколько рекомендаций для решения этих проблем. Во-первых, необходимо разработать и провести образовательные семинары для повышения цифровой грамотности преподавателей, чтобы они могли уверенно и эффективно использовать цифровые инструменты в обучении. Во-вторых, стоит создать методические пособия для преподавателей по использованию цифровых инструментов, что поможет им интегрировать технологии в свою преподавательскую практику и облегчить процесс обучения студентов. В-третьих, важно внедрять игровые элементы в традиционные занятия, что поможет повысить вовлеченность студентов и сделать занятия более интересными и мотивирующими. Также следует разработать национальные программы по доступности технологий для всех вузов, чтобы обеспечить равные возможности для студентов и преподавателей в разных учебных заведениях. Наконец, рекомендуется проводить регулярный мониторинг эффективности применения цифровых технологий в учебном процессе, чтобы отслеживать их воздействие на качество образования и вовлеченность студентов, а также своевременно корректировать подходы в обучении.

Заключение

Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс по физической культуре представляет собой значительный шаг вперед в повышении эффективности и доступности обучения. Исследование показало, что цифровые инструменты, такие как мобильные приложения для мониторинга активности, видеокурсы и игровые симуляции, оказывают

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

положительное влияние на мотивацию студентов, их вовлеченность и результаты в учебном процессе. Большинство студентов отмечают улучшение личных достижений благодаря возможности отслеживать свой прогресс, а также наличие гибкости в составлении тренировочных программ.

Однако несмотря на многочисленные преимущества, внедрение цифровых технологий в физическую культуру сталкивается с рядом вызовов. Проблемы цифровой грамотности преподавателей и студентов, высокая стоимость технологий, а также технические ограничения в некоторых учебных заведениях ограничивают полный потенциал этих инструментов. Кроме того, выявлена угроза снижения физической активности студентов при избыточной виртуализации учебного процесса, что подчеркивает необходимость разумного баланса между цифровыми и традиционными методами.

Анализ позволил выделить сильные стороны, такие как доступность и персонализация обучения, но также выявил слабые стороны, такие как недостаточная подготовка преподавателей и высокий порог входа для некоторых студентов. В качестве возможностей были выделены перспективы создания адаптивных обучающих программ и инклюзивных решений для студентов с особыми образовательными потребностями.

Рекомендации, выработанные в ходе исследования, включают необходимость повышения цифровой грамотности среди преподавателей, развитие методических материалов для использования технологий в физической культуре, а также повышение доступности технологий для всех учебных заведений. Важно также проводить регулярный мониторинг внедрения цифровых технологий для обеспечения их эффективного использования и адаптации к специфике каждого учебного заведения.

Таким образом, цифровые технологии имеют огромный потенциал для улучшения образовательного процесса по физической культуре, но их успешная интеграция требует комплексного подхода, включающего подготовку преподавателей, разработку методических рекомендаций и доступность технических ресурсов. Технологии, будучи важным инструментом, должны поддерживать традиционные формы обучения и не заменять их полностью, создавая гармоничный и эффективный образовательный процесс.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Балуев, А. В. Использование цифровых технологий в образовательном процессе: перспективы и вызовы // Научно-методический электронный журнал "Концепт". – 2020. – № 10. – С. 34–41.

2. Гузенко, Т. В., Иванова, О. И. Роль цифровых технологий в физической культуре и спорте // Современные технологии в спорте. – 2021. – Т. 2, № 1. – С. 15–21.

3. Киселёва, Н. А. Инновационные подходы к обучению физической культуре в условиях цифровизации // Вестник педагогических наук. – 2019. – № 4. – С. 57–64.

4. Лапшин, А. В., Трунов, И. А. Цифровые технологии как средство формирования здорового образа жизни студентов // Физическая культура: наука и практика. – 2022. – Т. 11, № 3. – С. 78–85.

5. Петрова, И. Ю. Влияние мобильных приложений на мотивацию студентов к занятиям физической культурой // Наука и спорт: современные тенденции. – 2020. – № 7. – С. 112–119.

6. Шевченко, М. П., Александров, К. В. Цифровизация образования в контексте физической культуры // Педагогика, психология и медицина здоровья. – 2021. – № 3. – С. 45–52.

7. Cyberleninka. Цифровые технологии в преподавании дисциплины "Спортивно-оздоровительный туризм" в вузе физической культуры // Доступно: https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-tehnologii-v-prepodavanii-distsipliny-sportivno-ozdorovitelnyy-turizm-v-vuze-fizicheskoy-kultury/viewer.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 541.544.18

НАРЫҚТАҒЫ ГАЗДАЛҒАН ЖӘНЕ ГАЗДАЛМАҒАН СУСЫНДАРДЫҢ ҚҰРАМЫНА СЫНАМА АНАЛИЗ

Совет Нұрай Турлыбайқызы
6В05302-Химия ББ 2 курс студенті,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ғылыми жетекшісі: Дузелбаева Самал Дусупкызы
Химия және химиялық технология кафедрасының аға оқытушысы,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Ересектер мен балалардың сұранысына ие газдалған және газдалмаған сусындар. Мен газдалған және газдалмаған сусындардың химиялық құрамын зерттедім**.** Қазіргі уақытта сусындар өндірісі әлемдік азық-түлік нарығының маңызды салаларының бірі болып табылады, алайда олардың құрамындағы кейбір қоспалардың адам денсаулығына ықтимал әсері көпшілікті алаңдатады. Зерттеудің негізгі мақсаты – газдалған және газдалмаған сусындардың құрамындағы негізгі компоненттерді (органикалық қышқылдар, бояғыштар,дәрумендер) анықтау.

Зерттеу нәтижелері сусындар өндірісіндегі негізгі мәселелерді ашып көрсетіп, тұтынушыларға пайдалы әрі зиянсыз өнімді таңдауға арналған ұсыныстар береді. Сондай-ақ газдалмаған сусындардың табиғи құрамына, олардың пайдалылығы мен өндіріс технологиясына ерекше көңіл бөлінеді. Зерттеу барысында химиялық талдау әдістері қолданылып, сусындардағы зиянды қоспалардың концентрациясы мен олардың физиологиялық әсері бағаланды.

Бұл жұмыс тұтынушыларға пайдалы сусындарды таңдауға көмектесуді, сондай-ақ сусын өндірісіндегі сапаны арттыруға бағытталған нақты ұсыныстар беруді мақсат етеді. Мақала нәтижелері халық денсаулығын сақтау және сусындар өндірісінің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: Газдалған және газдалмаған сусындар**,** йод, крахмал, Натрий гидроксиді, бюретка, белсендірілген көмір, фенолфталеин.

Қазіргі уақытта елімізде газдалған және газдалмаған сусындар саны өте көп. Алайда олардың адам ағзасына тигізетін пайдасы мен зияның көптеген адамдар біле білмейді.

Сусындар – адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі әрі күнделікті өмірдің маңызды қажеттілігі. Олар шөлді басып қана қоймай, ағзаға қажетті сұйықтық пен қоректік заттарды жеткізудің көзі болып табылады. Дәмдік ерекшеліктері мен құрамдық қасиеттеріне байланысты сусындар әртүрлі мақсатта тұтынылып, адам қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған.

Газдалған және газдалмаған сусындар адам қажеттіліктеріне қарай әртүрлі мақсаттарда қолданылады. Бірі шөлді тез басу мен сергітуге, екіншісі табиғилық пен денсаулықты сақтауға басымдық береді. Осы жұмыста осы екі түрдің қасиеттері мен ерекшеліктерін талдап, олардың адам ағзасына тигізетін әсерін қарастырамыз.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Газдалған сусындар - құрамында көмірқышқыл газы (CO_2) бар сусындар. Олар табиғи түрде минералды суларда кездесуі немесе өндірістік жолмен қанықтырылуы мүмкін. Газдалған сусындардың танымал түрлері: лимонад, кола, энергетикалық сусындар және кейбір минералды сулар.

Артықшылықтары: Шөлді тез басады. Көмірқышқыл газы тілде жағымды әсер қалдырып, шөлді жылдам басуға көмектеседі[1]. Дәмділігі. Көптеген адамдар газдалған сусындардың ерекше дәмін ұнатады[2]. Ас қорытуға көмектесуі. Газдалған минералды сулар кей жағдайларда ас қорыту жүйесіне оң әсерін тигізеді[3].

Кемшіліктері: Құрамындағы қант. Кейбір газдалған сусындарда қант мөлшері жоғары, бұл семіздік пен қант диабетінің даму қаупін арттырады[1]. Асқазанға зияны. Газдалған сусындар кейде асқазан-ішек ауруларын қоздыруы мүмкін[2]. Тіс эмалін зақымдайды. Газдалған сусындардағы қышқылдар тістердің эмалін бұзады[3].

Газдалмаған сусындар – құрамында көмірқышқыл газы жоқ табиғи немесе өңделген сұйықтықтар. Олар таза су, шай, кофе, шырын, компот сияқты сусындарды қамтиды.

Артықшылықтары: Денсаулыққа қауіпсіз. Газдалмаған сусындар ас қорыту жүйесіне зиян тигізбейді және қант мөлшері төмен болуы мүмкін[1]. Табиғилығы. Көптеген газдалмаған сусындар табиғи өнімдерден дайындалады[2]. Дене шынықтыруға оңтайлы. Таза су мен минералдар дененің жұмысын жақсартуға көмектеседі[3].

Кемшіліктері: Шөлді басу уақыты ұзағырақ. Газдалған сусындарға қарағанда, газдалмаған сусындар кейде шөлді баяу басады[1]. Дәмсіздік (су). Кейбір адамдар таза судың немесе қантсыз сусындардың дәмін ұнатпайды[2].

Зерттеудің негізгі мақсаты нарықтағы тұтынуға шығарылған бірнеше сусын өнімінің құрамын әдістемелік талаптарымен сәйкестігін және құрамындағы С дәруменің, қышқылдығын, табиғи емес бояғыштар нормасын анықтау. Сынама ретінде нарықтағы қолжетімді газдалған және газдалмаған сусындар алынған болатын. Жасалынған зерттеу әдістері арнайы мемлекеттік стандарт бойынша орындалды. Зерттеу нысанына алынған сусын түрлері 1-суретте берілген.

№1-Fuse tea сусыны. Құрамы: Тазартылған су, қант, қышқылдық реттегіштер – лимон қышқылы, натрий цитраты, шабдалы шырынының концентраты, табиғи шабдалы хош иістендіргіші және қара шай сығындысы, антиоксидант аскорбин қышқылы.Нарықтағы бағасы- 350 теңге.

№2-DaDa сусыны. Құрамы: Тазартылған су, қант, концентрленген апельсин шырыны, лемонграсс шырыны, глюкоза-фруктоза сиропы, қышқылдық реттегіш: лимон қышқылы, витаминдер (Е, В1, В2, В3, В5, В6, В7, В9, В12, С).Нарықтағы бағасы- 390 теңге.

№3-Riksamin C Vitamin сусыны. Құрамы: Су,қант,қышқыл реттеуіштер(Аскорбин қышқылы), дәрумендi премикс, хош иістендіргіштер, ас тұзы, консервант(натрий бензоаты).Нарықтағы бағасы- 340 теңге.

№4-7up сусыны. Құрамы: Су, қант, азықтық хош иістендіргіштер, қышқылдық реттегіштер: Е331(i), алма қышқылы, лимон қышқылы, тәттілендіргіштер, сукралоза және ацесульфам калий, консерванттар, калий сорбаты және натрий бензоаты.Нарықтағы бағасы- 450 теңге.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

1-сурет.Талдауға алынған сусындар.

Сусындардың қышқылдылығын анықтау. Зерттеу барысында әр сусынан аз көлемде алып, оны титрлеу үшін колбаға құямыз. Колбаға бірнеше тамшы фенолфталеин индикаторын қосамыз. Бюретканы натрий гидроксиді (NaOH) ерітіндісімен толтырамыз. Титрлау арқылы натрий гидроксидің сусындарға қосып, түсінің өзгеруіне мән береміз. Түсі өзгерген кезде титрлеуді тоқтатамыз.

№1 Fuse tea, 7up, DaDa, riksamin C vitamin сусындарының қышқылдылығы жоғары. Қызыл және қызғылт түстерге боялды (а,б,в,г 2-сурет). Нақты қышқылдылығы басым болған сусындар - 7up, riksamin C vitamin. Себебі қызғылт түске боялды (б,г 2-сурет).

2-сурет. Газдалған, газдалмаған сусындардың қышқылдылығына талдау.
А) Fuse tea; б) 7up; в)DaDa; г)Riksamin C vitamin:

Сусындардың құрамындағы С дәруменің (Аскорбин қышқылы) анықтау. Йодты пайдаланып С дәруменін анықтау – титриметриялық әдістердің бір түрі. Бұл әдіс аскорбин қышқылының (С дәруменінің) тотықсыздандырғыш қасиетіне негізделеді. С дәрумені йодты тотықсыздандырып, өзі тотығады. Зерттеу барысында газдалған сусынды алдымен көмірқышқыл газын шығару үшін шайқап аз мөлшерін колба ыдысқа құйып аламыз. Үстіне аздап крахмал ерітіндісін қосамыз. Бұл индикатор ретінде йодпен реакцияға түсіп, көгілдір түске айналады. Әрі қарай йод ерітіндісін сусынға бюретканың көмегімен баяу қосып, қоспаның түсін бақылап отырады. Егер ерітіндіде аскорбин қышқылы (С дәрумені) болса, йод түссізденеді, себебі ол реакцияға түседі. Барлық аскорбин қышқылы реакцияға түскеннен кейін, йод артық мөлшерде пайда болып, ерітінді сары-қоңыр түске боялады. Осы түс өзгерісі реакцияның аяқталғанын көрсетеді. Өнім құрамындағы С дәруменін анықтау нәтижесі 1-кестеде берілген.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кесте 1. Өнім құрамындағы С дәруменің анықтау

Сусындар	Әдістеме бойынша	Зерттеу нәтижесі
7up	-	+
DaDa	+	+
Fuse tea	+	...
Riksamin C vitamin	+	+

№1 7up, №2 DaDa, №4 riksamin C vitamin (а,б,г 3-сурет)сусындарының құрамында С дәрумені (Аскорбин қышқылы) жеткілікті мөлшерде бар. Құрамындағы С дәрумені (аскорбин қышқылы) күшті тотықсыздандырғыш болғандықтан, ерітіндіге қосылған йодпен (I_2) реакцияға түсіп көкшіл түс пайда болады.

№3 Fuse tea (г 3-сурет)сусынында С дәрумені (Аскорбин қышқылы) бар бірақ оның мөлшері жеткілікті емес немесе С дәрумені өте аз концентрацияда болуы мүмкін. Сондықтан ол йодты толық тотықсыздандырмайды, ал крахмалмен көк түсті комплекс түзілмейді.

3-сурет. Газдалған, газдалмаған сусындардың С дәруменіне (Аскорбин қышқылына) сапалық талдау
А) 7up; б) DaDa; в) Fuse tea; г)Riksamin C vitamin

Сусындардың құрамындағы табиғи емес бояғыштар бар/жоғын тексеру. Зерттеу барысында сусынның аздаған мөлшерін колба ыдысқа құйып үстіне белсендірілген көмірді саламыз. Белсендірілген көмір сусындарда кездесетін түрлі органикалық қосылыстарды, соның ішінде бояғыштарды, өзіне сіңіріп алады. Сусынды жақсылап араластырып бірнеше күнге қалдырып бақылаймыз. Егер сусыннан ешқандай түстің жоғалуы байқалмаса, онда бояғыштың болмауы мүмкін. Егер түс өзгерсе, онда бояғыш бар деп тұжырымдауға болады.

№1 7up, №2 DaDa, №3 Fuse tea сусындарында(а,б,в 4-сурет) бояғыш жоқ. Себебі бастапқы түсін өзгертпеді.

№4 riksamin C vitamin сусынында(г 4-сурет) бояғыш бар бірақ аз мөлшерде. Себебі бастапқы сары түстен түссізденді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

4-сурет.Газдалған газдалмаған сусындардың боғышы бар/жоғын салыстыру.
А) 7up; б) DaDa; в) Fuse tea; г)Riksamin C vitamin

Зерттеу нысандарының нәтижесінде нарықтағы газдалған және газдалмаған сусын өнімдерінің химиялық құрамын зерттедік. Нарықта бәсекелестікте шарықтап тұрған 4 түрлі сусын өнімінің құрамындағы қышқылдылығын, С дәруменің(Аскорбин қышқылын) және табиғи боғыштар бар/жоғын тексердік. Нәтижесінде №2 DaDa сусыны барлық жағынан стандартқа сай. Құрамындағы қышқылдылығы мен С дәрумендерінің мөлшері мемлекеттік стандартқа сай және құрамында тек табиғи боғыштар бар. №1 Fuse tea сусынының қышқылдылығы мен боғыштардың жоқтығы мемлекттік стандартқа сай болғанымен құрамындағы С дәрумені аз мөлшерде. №3 Riksamin C Vitamin газдалған сусыны құрамында С дәрумені мен қышқылдылығы басым, құрамынан табиғи емес боғыштар табылды. №4 7up газдалған сусыны табиғи емес боғыш құрамынан табылмады, қышқылдылығы мен С дәрумені басым. Болашақта денсаулықты сақтау үшін дұрыс таңдау жасау маңызды. Әрбір адам өз денсаулығына жауапты екендігін ұмытпауы керек. Қазіргі таңда дұрыс әрі пайдалы сусындарды таңдау арқылы денсаулығыңызды сақтап, жақсы болашаққа қадам басуға болады. Денсаулығыңыз өз қолыңызда!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Л.А.Оганесянц. А.Л.Панасюк. М.В.Гернет. Р.А.Зайнуллин. Р.В.Кунакова. Технология безалкогольных напитков. Санкт-Петербург 2015г – 344
2. Сарафанова Л.А. Применение пищевых добавок в индустрии напитков- СПб.: Профессия, 2007г - 240
3. Матвеева Н.Ф., Данина М.М. Методы исследования свойств сырья, продуктов брожения и безалкогольных напитков. Санкт-Петербург 2013г - 21
4. Ходнев.А.И. Химическая часть товароведения. Исследование съестных припасов и напитков. Санкт-Петербург 1859г - 276

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘӨЖ: 159.9

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНДАҒЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ысқақ Гүлнұр Тілеубайқызы
Тұран университеті, психология магистрі, сениор-лектор
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада ішкі істер органдары қызметкерлерінің басқару стилі мәселесі қарастырылған. Кез келген басшы өз жұмыстарын орындау кезінде лауазымдық нұсқаулықтың болуына қарамастан, оның басқару стилі әрқашан басшының жеке тұлғалық ерекшелік ізін қалдырады десек болады.

Зерттеудің өзектілігі ІІО басшысының басқару стилінің оның жеке ерекшеліктеріне тәуелділігін зерттеу ІІО басшыларының басқару қызметінің тиімділігін арттыру жолдарын болжауға мүмкіндік беретіндігімен байланысты. К. Левиннің басқару стильдерінің классикалық типологиясына талдау жасалды, бұл ішкі істер органдарында басқарудың ең тиімді стилін жасауға және ұжымды басқаруда қажетті нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты ішкі істер органдары қызметкерлерінің көзқарасы бойынша басшының басқару стилін анықтау. Зерттеу нысаны-ІІО басшыларының басқару стилі.

Теориялық материал полиция қызметкерлерінен басқару стилін анықтау әдісі бойынша алынған эмпирикалық мәліметтермен толықтырылған.

Кілт сөздер: басқару стилі; директивті стиль; алқалы стиль; либералды стиль, ішкі істер органдарының басшылары; жеке ерекшеліктер.

Кіріспе. Қоғамда ІІМ-нің кәсіби қызметі, құқық нормаларын реттеу сипатындағы жұмыстың ерекшелігімен анықталатын маңыздылыққа ие**.** Бұл мәселені зерттеу қажеттілігі біздің елімізде көрінетін кейбір әлеуметтік, сондай-ақ экономикалық мәселелермен байланысты**.**

Ішкі істер органдарының қызметкерлері өздерінің кәсіби міндетін атқару кезінде физикалық және эмоционалдық стресспен күресуге тура келеді, бұл олардың күнделікті жұмыс жағдайының экстремалдылығын сипаттайды. Осы кәсіби қызметте жүргізілген зерттеулер экстремалды жағдайлардың әсерінен өзгеретін тұлғаның психологиялық жағдайларды зерттеп, шартты жағдайлар экстремалды ортадағы жұмыстың тиімділігі мен тұрақтылығына тікелей әсер ететіндігін көрсетті, олардың қатарына бүкіл ІІО штатының жұмысы кіреді. Үнемі агрессивті және қылмыстық ортада болу, жұмыс күн тәртібінің тұрақсыздығы, қаруға қол жеткізу және оны пайдалану құқығына ие болу реакцияның адекваттылығына әсер ете алмайды.

Бүгінгі таңда ІІМ қызметкерлерінің психологиясы саласындағы зерттеулер, әдетте, олардың сенімділігін, агрессивтілігін, қаруды қолдануды бақылау қабілетін зерттеуге қатысты жұмыстар бар. Полиция қызметкерлерінің кәсіби құзыреттілігін дамыту уақытша шектеулермен, қаржылық, зияткерлік-ақпараттық және адамның басқа ресурстарымен өзара байланысты қиындықтармен анықталады (1). Сонымен қатар ұжымдағы басшының да тұлғалық, басқару ерекшелігі қол астындағылардың іс-әрекеттерінің нәтижелеріне тікелей өз әсерін тигізеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Басшының жеке басына қойылатын негізгі талаптарды талдау оларды бірнеше құрамдас бөліктерге бөлуге мүмкіндік береді. Ең алдымен басшыға өзінің лауазымдық міндеттерін жемісті орындауға бағытталған (мысалы, құзыреттілік, құқық қорғау органының жұмысында перспективаны көре білу, жетекшілік ету және т.б.). *функционалды рөлдік талаптарды* көрсететін қасиеттерді атап өткен жөн. Екінші блокқа *көшбасшының коммуникативті-іскерлік* қасиеттері (бағыныштыларды білу, тану, адамдармен жұмыс істей білу, әріптестерімен психологиялық үйлесімділік және т.б.) кіреді. Үшінші блок құқықтық тәртіп органы басшысының жеке басына қойылатын моральдық-этикалық талаптарды құрайды (әдептілік, міндеттілік, еңбекқорлық, адалдық, адалдық, мінез-құлықтағы этика және т.б.).

Құқықтық тәртіп органы басшысының оның қызметінің тиімділігін және басқару функцияларын іске асыруын қамтамасыз ететін .психологиялық әлеуеті туралы айтуға болады. Құрылымдық жағынан көшбасшының мұндай психологиялық әлеуеті мыналардан қалыптасады: 1) жеке басқару тұжырымдамасы; 2) басқарушылық даярлық; 3) моральдық-психологиялық қасиеттер; 4) танымдық және зияткерлік қасиеттері; 5) басқару қабілеттері; 6) эмоционалды-ерікті қасиеттер; 7) коммуникативтік қасиеттер.

Әдебиеттерге шолу. Басқару стилі-бұл құқық қорғау органының басшысына тән ойлау, мінез-құлық және оны шешудегі іс-әрекет, басқару міндеттері, персоналды тиімді басқару. Басшының басқару стилін анықтайтын факторлардың үш тобы бар:

1) басшының басқару субъектісі ретіндегі жеке ерекшеліктері (оның жеке басқару тұжырымдамасы; құндылық бағдарлары; басқару дайындығы; кәсіби-лауазымдық ұстанымы; ол қабылдайтын басқару рөлдері және басқа жеке қасиеттер);

2) басқару объектілерінің сипаттамалары (нақты бағынышты және кәсіби ұжымдар);

3) жүйелік-ұйымдастырушылық немесе басқарушылық факторлар (жоғары тұрған басшының жұмыс стилінің мысалы; басшының өз өкілеттіктерін орындаудағы ұжымдық "еркіндік" дәрежесі; ұжымда қалыптасқан өкілеттіктерді беру жүйесі; басқарушылық нормалар мен мінез-құлық қағидалары; басқару рәсімдері шешімдердің және құжаттардың өтуінің ерекшеліктері; шешілетін міндеттер мен қалыптасқан жағдайдың ерекшеліктері).

"Стиль" және "әдіс" ұғымдары дәстүрлі түрде қатар қойылады. Әдістер де, стиль де басшы мен бағыныштылардың қарым – қатынасын білдіреді-бұл олардың туыстығы. Бірақ егер әдістер, яғни бағыныштыларға әсер ету әдістері белгілі бір есепті шешудің алгоритмі болса, онда стиль осы алгоритмді қолдану сипатына жатады және негізінен жеке, субъективті факторлармен анықталады. Басқаша айтқанда, стиль-бұл менеджердің жеке қасиеттерімен делдал болатын әдістерді (басқару әдістерін) белгілі бір тәртіпте қолдану (2). Әдебиеттерде басқару стилі "көшбасшылықты жүзеге асыру барысында туындайтын типтік міндеттер мен мәселелерді шешудің ең тиімді және тұрақты әдістерінің жиынтығы" ретінде формальды түрде анықталады. Осындай формальды тәсілдің нәтижесінде басшылардың жалпы түрде қол астындағылардың қажеттіліктеріне бағытталған автократтар мен демократтар болып біржақты бөлінуі байқалады.

Автократ басшысы ең алдымен әкімшілік функцияларды орындауға қамқорлық жасайды, тәртіп пен бақылауды ұйымдастырудағы басты міндетін көреді. Ол директивалық стильмен сипатталады, қызметкерлердің өз еркіне бағынуын қалайды, қарсылықтарға жол бермейді және басқа пікірді тыңдамайды.

Демократиялық көшбасшының ұсыныстары жоғарыда айтылғандардан түбегейлі ерекшеленеді. Оның стилі бағыныштылардың басқаруға белсенді қатысуымен сипатталады. Ол әріптестерінің пікірін тыңдайды, ешқашан өзінің артықшылығын баса айтпайды және сынға ақылмен жауап береді, қабылданған шешімдер үшін жауапкершіліктен бас тартпайды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жоғарыда келтірілген пайымдаулардың логикасына сүйене отырып, құқық қорғау органдарының бастығы демократиялық стильді ұстануы керек. Алайда, бәрі оңай емес, іс жүзінде бұл қарапайым схема "жұмыс істемейді".

Демократиялық стиль өзінің барлық тартымдылығымен жиі қарым-қатынасқа көп уақыт кететін жағдайларды тудырады, бірақ жедел және қызметтік міндеттерді орындау сапасы нашарлайды.

Әдебиеттерге шолу жасау бырысында барлық жағдайда бірдей қолдануға болатын оңтайлы көшбасшылық стилі жоқ екенін көрсетті. Қазіргі уақытта басқарушылық ойлау бір өлшемді авторитарлық-демократиялық тәсілден үш өлшемді ойлауға көшті. Бөлімшенің қызметіне, оның міндеттеріне, сондай-ақ жеке құрамға назар аудару көбінесе нақты жағдайға байланысты. Бастықтың ресми жағдайы, оның кәсіби білімі ұжымның жұмысының негізі мен шарты ретінде бағыныштыларды басқару өнеріне біртіндеп жол береді. Басшының басты рөлі - «дирижер» рөлі. Менеджмент саласындағы көрнекті мамандардың пікірінше, шынайы көшбасшылық өнері керемет шешімдер қабылдауда емес, өз қызметкерлерінің қызметін үйлестіруде жатыр.

Ішкі істер органдарының басшыларына тән тез өзгеретін жедел жағдайда бастықтың икемділігі мен жағдайға бейімделу қабілетін біріктіретін стиль ең тиімді болады. Оны дәл бағалау үшін Ішкі Істер Органдары бастығы белгілі бір органның алдында тұрған міндеттердің басымдығын, олардың орындалуын қамтамасыз ететін ақпараттың толықканжыдығы мен сапасын, олардың мүмкіндіктері мен өкілеттіктерін, жеке құрамның қабілеттері мен қажеттіліктерін жақсы түсінуі керек. Сонымен қатар, ол әрқашан өз пікірін қайта бағалауға дайын болуы керек және қажет болған жағдайда басқару стилінің өзгеруіне сәйкес болуы керек.

Тиімді жұмыс істегісі келетін қазіргі заманғы ішкі істер органы бастығы тек белгілі бір стильді ғана қолдана алмайды. Ол белгілі бір жағдайға сәйкес келетін барлық стильдерді, әдістерді, әсер ету түрлерін қолдануды үйренуі керек (3).

Ұжымды басқару процесінде ерте ме, кеш пе басшы белгілі бір көшбасшылық стильге сүйенеді. Оның қалыптасуына көшбасшының типі, қызмет түрі, нақты жағдай, бағыныштылардың жеке ерекшеліктері сияқты факторлар ықпал етеді. Бірақ жоғарыда айтылғандай, тәжірибеде белгілі бір басқару стилінің абсолютті көрінісі іс жүзінде жоқ, сондықтан барлық типтердің ерекшеліктерін қамтитын аралас стиль болады. Ұжымда жұмыс істеудің тиімділігі оның басшысына, дәлірек айтқанда, көшбасшылық стиліне байланысты екені анық.

Басшының іс-әрекет стилінің ұжымға әсер ету тиімділігінің критерийі болып:

- ұжымның жұмыс өнімділгін үнемі арттыруға әсер ету дәрежесі;
- қызметкерлердің шығармашылығы мен іскерлігін шыңдауда бастамашыл болу;
- башы беделінің дәрежесі;
- ұжымда жағымды әлеуметтік-психологиялық жағдай орнату (Hasanova, G. B. (2012).

Басшы міндеттері лауазымдық нұсқаулықпен белгіленгеніне қарамастан, жұмыс стилі басшы тұлғасының қайталанбас ерекшелігіне ие. Сондай ақ көшбасшының ақыл-ойы мен мәдениеті, кәсіби және саяси дайындық деңгейі, мінезі мен темпераментінің ерекшеліктері, көшбасшының адамгершілік құндылықтары, бағыныштыларға, ұжымды жетелеу, жұмысқа деген құштарлық, кемшіліктерге төзбеушілік және немқұрайлылық атмосферасын құру мүмкіндік шеберлігі басқару стильіне қатты әсер етеді. Қазіргі жағдайда бұл мәселе өзекті екені анық. Басшының басқару стиліндегі маңызды элемент-бағыныштыларға тікелей әсер ету. Ғалымдар әрқашан көшбасшылық стилі ұжымның тиімділігіне қалай әсер ететінін анықтауға тырысты (4).

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Осы тұрғыда біздің де зерттеу жұмысымыздың болжамы дәл осы басшының басқару стилі полиция қызметкерлеріндегі кәсіби қажуға әсері бар екенін анықтау болып табылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Полиция қызметкерлері ортасында басшының басқару стилін айқындау мақсатында В. П. Захаров және А. Л. Журавлев бойынша еңбек ұжымын басқару стилін анықтау әдістемесін қолдандық. Бұл әдістеме 27 пікір тобынан тұратын сауалнама негізінде жасаған. Әдістеме басшылық пен ұжымның өзараәрекеттесу аспектісін сипаттайтын 16 пікірден тұрады, еңбек ұжымының басқару стилін анықтауға бағытталған (5). Әдістеме үш өлшеу шкаласы бойынша ұжымды басқарудың басым стилін диагностикалауға арналған:

1. Директивті басқару стилі.
2. Алқалық (коллегиалды) басқарудың стилі.
3. Либералды басқару стилі.

Директивті стиль. Ұжымды өз ықпалына барынша бағындыруға, шешімдерді жеке-дара әзірлеуге, бағыныштылардың қызметін үйлестіруге және бақылауға ұмтылу. Тек өз пікірі мен бағалауына назар аудару. Қол астындағыларға автократиялық қысым жасауға бейімділік, үкімдерде табандылық, сынға шамадан тыс қатаңдық және біржақтылық өз қателіктерін мойындағысы келмеуі тән. Бағыныштылармен тығыз еркін қарым-қатынас жоқ. Орынбасарлармен үйлесімділіктің төмендігі, қоғамдық пікірді елемеу. Басқа адамдарды стратегиялық және тактикалық маңызды мәселелерді шешуге қатыстырғысы келмейді. Міндеттерді нақты бөлу, кез-келген тапсырманың орындалуын қатаң бақылау, жазалауды пайдалану. Басшының беделі мен қадір-қасиетіне ерік-жігер мен қол сұғушылық әрекеті ретінде қабылданатын біреудің бастамасының қатаң жолын кесу. Барлық нұсқаулар бұйрықтар, соңғы талаптар мен бұйрықтар түрінде болады. Басшы берген нұсқаулардан шамалы ауытқулар болса ашулануды тудырады, ашулану және одан кейінгі қатаң әкімшілік санкциялар: сөгістер, жазалар, жеңілдіктерден айыру және т. б. Тәуелсіз яғни өзбетінше жүре алатын адамдарға, деген жағымсыз көзқараспен; оған ешнәрседен бас тартпайтындарға және оның барлық ұсыныстарын қолдайтындарға ғана жанашырлықпен қарайды.

Алқалық стиль (Коллегиалды). Қызметкерлердің бастамасына назар аудару, орындалатын жұмысқа шығармашылық көзқарас, тәртіпті саналы түрде сақтау. Ең қабілетті бағыныштыларға еркіндік, мүмкіндік беруге, өкілеттік беруге және жауапкершілікті бөлісуге ұмтылу. Қызметті үйлестіру және бағыттау қабілеті ұжымның жеке қасиеттерін және ұжымның әлеуметтік психологиялық процестерін зерделеу, моральдық қолдау көрсету және сендіру, кикілжіңдерде әділ және әдепті болу. Өз шешімдерінде оны шынымен қызықтыратын ұжымның пікірі мен тілектеріне назар аудару, сондықтан бағыныштылар онымен еркін сезінеді, қарым-қатынас жасауға дайын, жеке бастарының қамы мен мәселелерін де сеніп айта алады. Ұжымның ішкі өмірі туралы жақсы хабардар болу, қол астындағылардың барлық негізгі мазалайтын нәрселері мен уайымдарын білу. Жұмсақтық, әдептілік және алқалылық - бұл басқару стилінің басшысының басты артықшылығы.

Либералды стиль. Көшбасшының ұжымды басқарудағы енжарлығы, атқарылып жатқан іс әрекетке мүмкіндігінше аз араласуға, бағыныштыларға мінез-құлық еркіндігін беруге ұмтылу. Қызметкерлердің мүдделеріне немқұрайлылықтың пайда болу тенденциясы, жауапкершілікті өз мойнына алғысы келмеу және күрделі шешімдер қабылдамау, талап етпеу және басқарудан өзін-өзі жою. Өз көзқарасын қорғаудың жеткіліксіздігі және қабілетсіздігі, қызмет мақсаттары мен нақты жоспарлардың болмауы. Бағынушыларына тым жұмсақ болуы, либералды болу, бауырмалдық танытпау.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қызметкерлердің қызметін бақылау эпизодтық түрде жүзеге асырылады. Өз талаптарындағы сәйкессіздік. Басшының негізгі функциясы бағыныштыларды ақпарат пен кеңестермен қамтамасыз ету деп санауға бейімділік, бірақ мұны көбінесе олар өздері көмекке және кейбір мәселелермен жүгінген жағдайларда жасайды. Басшының ескертулері, айыптаулары, мақтаулары көп жағдайда ресми болып табылады; ол орындалмаған тапсырмалар немесе тәртіпті бұзу туралы кез-келген түсініктемені оларға сыни көзқарассыз қабылдайды. Көшбасшы басқарудың либералды стилін ұстанатын ұжымда бағыныштылар негізінен өз еріктері өздеріне беріледі. Сондықтан жоғары нәтижелерді тек өте тәуелсіз және ерікті қызметкерлерден күтуге болады.

Нәтижелер

Зерттеуде әдістемеден алынған нәтижелерде үш компоненттің әрқайсысы бойынша ұпайлар саны есептеледі. Максималды балл басқару стилін анықтайды. Зерттеуге Алматы қаласының 90 полиция қызметкерлері қатысты. Нәтижелерді өңдеу барысында 13 қызметкердің пікірі бойынша басшыдан директивті басқару стилі бойынша деректер алынды, ал қалған 13 қызметкер басшының коллегиалды басқару стилі және қалған 11 қызметкер либералды басқару стиліне ие деп санайды. Нәтижелер диаграммада көрсетілді (1-диаграмма).

Диаграмма 1. В. П. Захаров пен А. Л. Журавлев бойынша еңбек ұжымын басқару стилін анықтау әдісінің нәтижесі.

Коллегиалды басқару стилінің басым болуы бұл тәсілмен топ мүшелері өз жұмыстарына қанағаттанудың жоғары деңгейіне және өнімділіктің жоғарылауына ие. Дегенмен, коллегиалдық стиль әрқашан тиімді бола бермейді. Бұл әсіресе шешімдерді қысқа мерзімде қабылдау қажет жағдайларға қатысты. Алынған нәтижеге сүйенер болсақ демек бұл ортада немес ұжымда басшы мен бағыныштылар арасында қарым-қатынас еркін формада, маңызды шешімдер қабылдауда ұжым мүшелерімен ақылдасып ортақ шешім қабылданады деп айтуымызға негіз бар. Басқарудың демократиялық стилі ең тиімді, өйткені қызметкерлердің мотивация деңгейі айтарлықтай артады. Нәтижесінде, мұндай ұжымда командалық өзара әрекеттесу әлдеқайда жоғары.

Сондай-ақ директивті стильдің төмен көрсеткіші негізінен басшы өзінің пікірлері мен бағалауларына назар аудару. Билікке деген ұмтылыс, сенімділік пен шешімділік-бұл қатаң формальды тәртіп, бағыныштылармен қарым қатынасы алшақ. Адамдардың шығармашылық белсенділігін елемеу үрдісі, оларға тәуелсіздік бере алмау. Бағыныштылардың іс-әрекеттерін бақылауды арттыру.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әдетте мұндай ортада атап айтар болсақ құқық қорғау органдры қызметкерлерінде қатаң тәртіпті талап ететін болғандықтан басқарудың авторитарлық яғни директивті стилі басым болуға тиіс. Яғни бұйрық беріледі және ол сөзсіз орындалуы тиіс. Дегенмен зерттеуміздеи алынған нәтижелер басқарудың бұл стилі төмен көрсеткішке ие болғандығын көрсетіп отыр. Бұл, әрине, басқару стильдері жақсы және жаманы жоқ деген қорытындыға келеді. Олар тек белгілі бір ортада, адамдарға, белгілі бір міндеттер мен жағдайларға сәйкес келуі немесе сәйкес келмеуі мүмкін.

Зерттеу нәтижесінен ұжымның әлеуметтік-психологиялық ахуалының жағымды екендігін көруімізге болады. Оған басшының алқалы басқару стилі әсер етеді.

Қорытынды.

Басшының маңызды сипаттамасы ол ең қолайлы әртүрлі басқару стилдерді алмастыра алуы деп санауға болады, ал уақыт өте келе жағдайларға қарай бейімделу мүмкіндігі. Басқару стилі ол әртүрлі басқару әдістерін жиі қолданудан көрінетін тұрақтылықпен сипатталады. Жақсы жобаланған және қазіргі жағдайға бейімделген стиль еңсерілмейтін болып көрінетін кедергілерді жеңуге мүмкіндік береді және бұл жүйені күтпеген жоғары нәтижелерге әкеледі. Басшы өзінің басқару стилі арқылы ұйымды жетістікке жетелейді.

Егер басқарудың барлық үш стилін іс жүзінде қолдана білсе, басшы әрқашан басқаруға икемді және мағыналы көзқарасқа ие болады. Бағыныштыларды басқарудың дұрыс таңдалған стилі ұйымның сәттілігінің кепілі болып табылады. Басшының жағымсыз мінез-құлқы ұйымдағы жағдайды тұрақсыздандыруға, ұжымның кәсіби тұстастылығын құру мүмкін болмайды, кикілжің жағдайына да әкелуі мүмкін.

Ұжымның өркендеуі, оның жетістігі, мейлі ол бірнеше қызметкерден тұратын шағын ұжым болсын немесе өте үлкен кәсіпорын болсын, басшыға, оның қандай басқару стилін ұстанатынына, біліміне, шеберлігі мен дағдыларына байланысты. Оңтайлы стилді таңдау мәселесі бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді. Инновациялық басқару стилдерінің кең таралуына қарамастан, басқарудың классикалық стилдерін қолдану ең тиімді болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Е.Ж.Толыкпаев. Психология в деятельности административной полиции: учебное пособие./сост.Е.Толыкпаев. Костанай: Костанайская академия имени Ш. Кабылбаева, 2022ж

2. Ахтаева Н.С., Әбдіғаппарова А.І., Бекбаева З.Н. Әлеуметтік психология. Оқу құралы. - Алматы, 2010.

3. Дроздовский А. В. Стиль и методы руководства в органах внутренних дел //Наука, технологии и образование в XXI веке: проблемы взаимодействия и интеграции: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 28 февраля 2020г.:Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2020.С.83-89. URL: https://apni.ru/article/485-stil-i-metodi-rukovodstva-v-organakh-vnutr.

4. Рыжова Е.А. Стиль руководства, его влияние на успех работы организации. Научный руководитель: канд. экон. наук, доцент Асташова Е.А. ФГБОУ ВО Омский ГАУ Омск, Россия)

5.http://test-metod.ru/index.php/metodiki-i-testy/3/55-metodika-opredeleniya-stilya-rukovodstva-trudovym-kollektivom-v-p-zakharova-i-a-l-zhuravleva

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ: 159.923.4

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ БАҒДАРЛАНУЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЖӘНЕ ТЕМПЕРАМЕНТ ЕРЕКШЕЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Амангелдиева Баян Нұрсұлтанқызы
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі,
Жантлеева Лунара Мақсотқызы
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Психология білім беру бағдарламасының 2 курс студенті,
Орал, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада жоғары сынып оқушыларының жеке ерекшеліктеріне байланысты кәсіби бағдарлануы және мамандық таңдау мәселесі қарастырылды және оқушылардың кәсіби бағдарлануындағы гендерлік және темперамент ерекшелігін тәжірибелік тұрғыда зерттеу нәтижелері көрсетіліп, ұсыныстар келтірілді.

Кілт сөздер: жасөспірімдік шақ, гендер, темперамент, мамандық таңдау, кәсіби бағдарлану.

Әлемдік білім беру кеңістігіне бағытталған білім берудің негізгі мақсаты білімді меңгеріп қана қоймай, білік пен дағды арқылы дербестік, ізденімпаздық, дені сау, өзгермелі жағдайда білімді де білікті жасөспірімдерді жан-жақты жеке тұлға ретінде даярлау. Осы мақсаттарды іске асыруда бүгінгі мектеп оқушыларына қойылып отырған мәселелер күн сайын талаптануда. Өйткені келешек қоғамыздың басты тұлғасы бүгінгі мектеп оқушылары. Сондықтан мектепте берілетін кәсіби бағдар жұмыстарының бүгінгі күні маңызы зор болып табылады. Жалпы білімнің басты үш міндеті бар олар: баланың өзіндік жалпы дамуын, жан-жақты дүниетанымын қамтамасыз ету, және оны болашақ белгілі бір кәсіпке даярлау. Осы үш міндеттің ішінде қоғамдық даму күрделенгенсайын баланы жастай алдағы кәсіпке бағдарлай әзірлеу – ең көкейкесті мәселеге айналып отырғаны дәлелденді.Қазіргі кезеңде жалпы білімнің міндеті – баланың жалпылама дамуын қамтамасыз ету ғана емес, ең бастысы оларды жастай өз қабілеті мен қызығуына қарай белгілі бір мамандыққа арнайы бағыттай білу. Кәсіпке баулу – бұл әрбір жеке тұлғаның ерекшеліктерін және халық шаруашылығына, жеке салаларға қажетті сұранысы бар мамандықтарды ескере отырып жастарды еркін және өзіндік мамандық таңдауға дайындаудың ғылыми негізделген жүйесі.

Кәсіби бағдар беру — жас ұрпақты өзіне ұнаған тиісті мамандықты саналы талдап алуға дайындауға бағытталған іс-әрекеті. Кәсіби бағдар беру арқылы оқушыларды мамандықтар әлемінде, олардың мазмұны, ерекшеліктері, жеке тұлғаға қоятын талаптарын өз бойындағы қасиеттерімен ұштастырып, өндіріс, шаруашылық салаларының даму міндеттеріне, оның нарықтық экономика жағдайындағы рөліне сай саналы таңдалып алынған мамандыққа мүдделілігін тәрбиелеуді қажет етеді. Мамандықты саналы таңдауда адамның қабілеттілігінің қалыптасуының да үлкен маңызы бар. Ол адамның психологиялық санасының қалыптасуына байланысты.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазіргі қоғамда жоғары сынып оқушыларының кәсіби іс-әрекет пен мамандық таңдауға саналы дайындығының ішкі субъективті факторын зерттеу қажеттілігі психология ғылымы үшін әрқашан маңызды болып табылады.

Жасөспірім шақ пен жастық шақтың арасында ап-айқын көрініп тұрған аралық шек жоқ, ол шартты түрде ғана алынады, тіпті көп жағдайда бірімен – бірі үйлесімді болып келеді.

14-15 жаспен 16-17 жас аралықтары кей жағдайларда ерте жастық шақ болып есептеледі, ал кейбір жағдайларда жасөспірімдік шактың соңы деп атылады. Жас шамасы бойынша кезеңге бөлу схемасында жасөспірімдік шақ бозбалалар үшін 13-16 жас, қыз балалар үшін 12-14 жас, ал жастық шақ жігіттер үшін 17-21 жас, қыздар үшін 16-20 жас болып анықталып жасөспірім кезенде әр адамның өзінің темперамент ерекшеліктері анықталады.

Жасөспірімдік шақ ерекшеліктері:

- барлық нәрсені өз бетімен орындап, үлкендердең қамқорлығы мен ақыл-кеңесінен құтылғысы келуі;
- үйге берілген тапсырмаларды жаттап алмастан өз сөзімен түсінікті етіп айтуға тырысуы;
- үлкендерге сын көзбен қарап, олардың айтқанын сынап-мінеп, кей кезде, өрескіл мінез көрсетуі;жеткіншек істі игеру жағынан әлі бала болса, ал талап қою жағынан ересек, өз мүмкіндігін жоғары бағалап, бәрін өзі істей алатындай сезінуі.

Жасөспірімдік шақ қырсық мінез көрсетуіне, ересектер талабын оңай орындамауына негіз болатын бірнеше себептер бар. Олар:

Балалардың оқудан басқа айналысатын шаруасының болмауы.

- Радио, теледидар, басқа да ақпарат көздерінен ересектерге арналған хабарларды көріп, соған еліктейтіндігі.

Өзінен үлкен балалармен танысып, солардың жарамсыз әрекеттеріне еліктейтіндігі.

Жастық шақ кезіндегі ер балалар мен қыз балалардың қарым-қатынас жағдайларындағы гендерлік ерекшеліктерінен көруге болады [1].

Темперамент жөніндегі ғылымның ірге тасын қалаған ежелгі грек дәрігері – Гиппократ. Оның тұжырымы бойынша, адамдар төрт «дене шырындарының» - қан, шырыш, өт, запыран - өзара қатынасымен ажыратылады. Адамның мінезі кез-келген қасиеттердің кездейсоқ жиынтығы емес. Мінездің жеке көрсеткіштері бір-бірімен тығыз байланыста болып бір тұтастық құрады. Мінездің барлық көрсеткіштері және темперамент ерекшеліктері біріне-бірі тәуелді байланыста. Дегенмен, темпераментті өзгертуге болмайды, ал мінез-құлық көріністері тәрбиеленеді, оны адам өзін-өзі тәрбиелеу барсында жетілдіруге болады. Баланың мінезінің негізгі жағдайында бағытталған психологиялық жынысы қарастырылып ер адамдар мен қыз балалардың гендерлік ерекшеліктері ажыратылады [2] .

Гендер - [gender] - жыныстың әлеуметтік және мәдени аспектілері. Қазіргі әлеуметтік және қоғамдық ғылымдарда "жыныс" (sex) және "гендер" (gender) ұғымдарының ара-жігін ажыратып қарастырады. Дәстүрлі түрде олардың алғашқысы адамдардың биологиялық жынысын анықтау үшін, анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерін белгілеу үшін қолданылды. Оқушылардың мамандық таңдауы дұрыс бағдар алатын болса, болашақта оқушылардың өмірде өз орнын тауып, тұлға ретінде өзін жүзеге асыра алады.

Оқушылардың кәсіби жағынан өзін табу бағдарына әсер ететін ең маңызды факторлар:

- тұлғалық типі;
- мамандық және оның қажеттілігі туралы ақпарат;

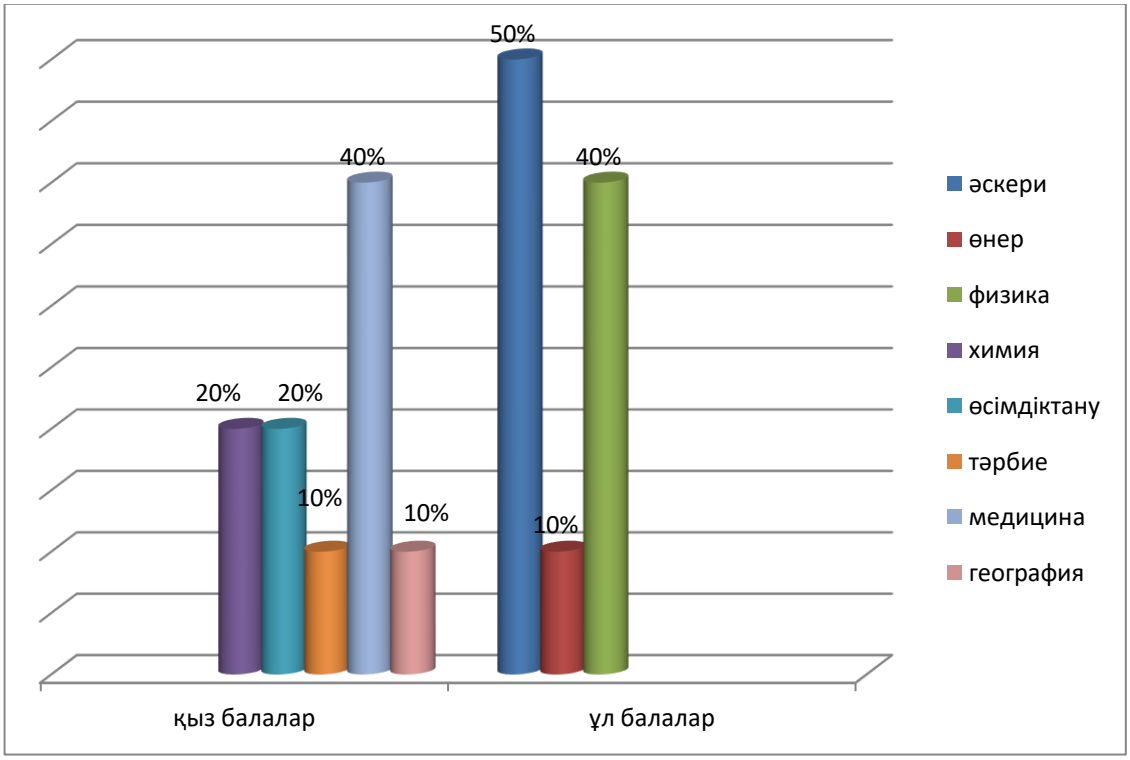
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- қабілеттері мен денсаулығы;
- ықылас деңгейі мен өзін -өзі бағалауы;
- ата-аналар және педагогтер көзқарасы;
- құрбы –құрдастарының пікірі мен көзқарасы;
- жеке кәсіби жоспары [3] .

Кәсіп - proaessio - деген француз мамандығымды тілінде ресми түрде жариялаймын деген мағынаны білдіреді. Кәсіби бағдарлау - әр адамның жекелік қасиеттеріне, қызығушылығына, қабілетіне, қоғамдық қажеттілікке байланысты мамандық таңдап алуына ықпал жасау болашақ кәсіби бағдарын сәйкес дербес дамуына жағдай жасалады. Дегенмен, адамның болашағы мамандықпен тығыз байланысты болғандықтан, кәсіби бағдар беру- адам болашағына көптен-көп пайдасын тигізеді деп ойлаймын. Кәсіби бағдар беру арқылы сол кәсіптің қыр-сырын, мақсатын, мәнін түсіндіріп, көрсетуге болады [4].

Жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағдарлануындағы гендерлік және темперамент ерекшелігін зерттеу мақсатында 11 сынып оқушыларына психологиялық тәжірибе жүргізілді. «Қызығушылық картасы», «Дифференцалдық диагностикалық сауалнама», «Айзенк сауалнамасы» [5]. Психологиялық тәжірибенің математикалық-статистикалық қорытындысы бойынша оқушылардың гендерлік және темперамент ерекшеліктері мамандық таңдауға әсер ететіні анықталды.

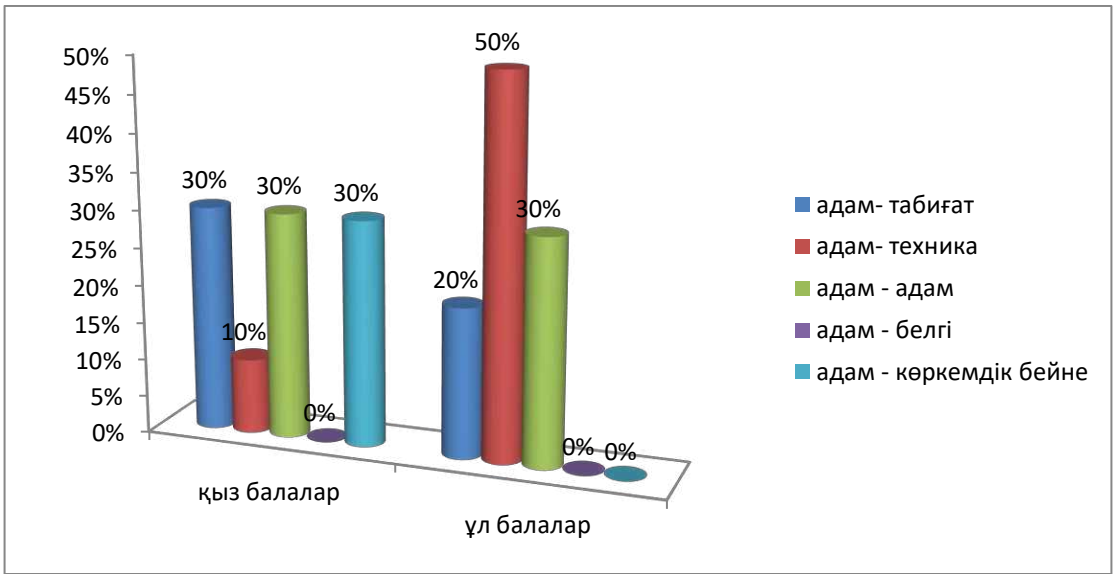
А.Е. Голомштоктың «Қызығушылықтар картасы» әдістемесі бойынша ұл бала мен қыз балалардың мамандық таңдауының қорытындысы бойынша ұл баланың 50% - ы әскери, 40% - ы физика, 10% - ы өнер мамандығын таңдаса, қыз балалардың 20% -ы химия, өсімдіктану мамандықтарын, 10% -ы тәрбие және география, ал 40% медициналық саланы таңдаған (Сурет 1).

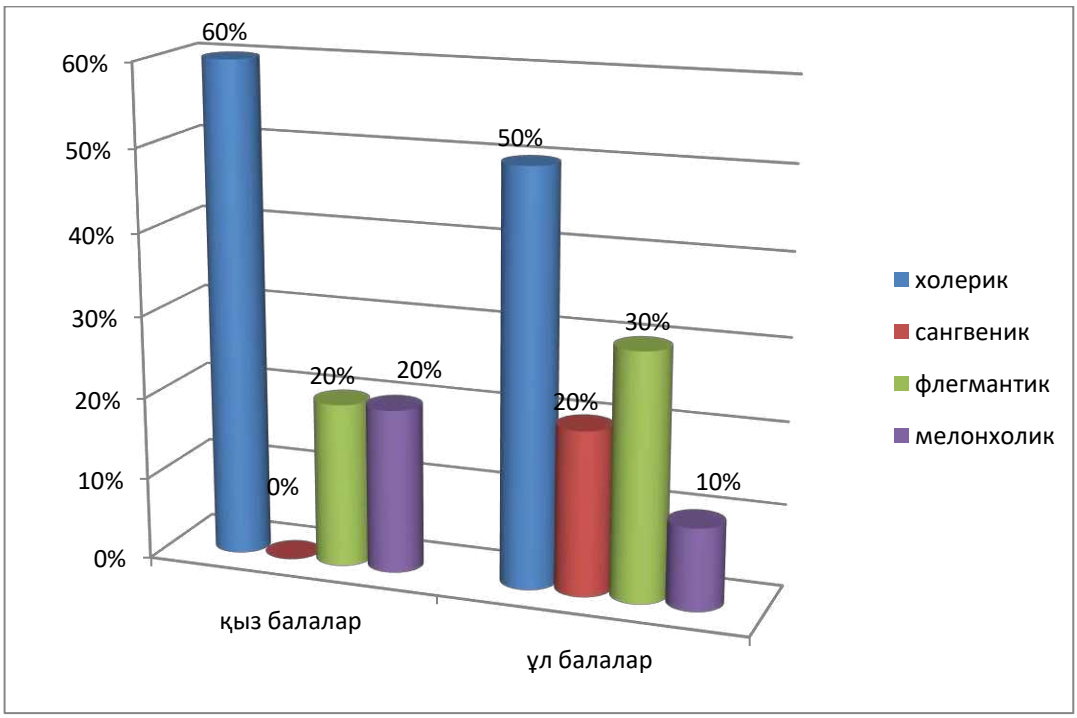
Сурет 1 - «Қызығушылық картасы» мамандық таңдауға байланысты әдістеме

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Мамандық таңдаудағы қатынас жүйесіне байланысты жүргізілген сауалнама бойынша «Адам – адам» қатынас жүйесінде ұл баланың 30% -ы, қыз баланың 30% - ы таңдаса, «Адам – табиғат» жүйесін ұл баланың 20% - ы, қыз баланың 30% - ы, ал «адам - техника» қатынас жүйесін ұл баланың 50% - ы, қыз балаларда 10%-ы болса. Қыз балаларда «адам - көркемдік бейне» қатынасын 30% - ы таңдаған. Ал «адам - белгі» қатынас жүйесін қыз балалар да, ұл балалар да таңдамаған (Сурет 2).

Сурет 2 - « Дифференцалдық - диагностикалық» сауалнасы

Сурет 3 - «Айзенк сауалнамасының» қорытындысы

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Темперамент көрсеткішіне байланысты, ұл балалардың 50% -ы холерик болса, ал қыз балалардың 60%, ұл балалардың 20% -ы сангвиник болса, қыз балалардың 0%, ұл балалардың 30% - ы флегматик болса, қыз балалардың 20%-ы, ұл балалардың 10% және қыз балалардың 20% меланхолик типін көрсетіп тұр (Сурет 3).

Оқушылардың гендерлік ерекшеліктеріне тоқталсақ, ұл балалар әскери және мамандықтарды таңдап, қарым-қатынас жүйесінде адамтехника, адам-адам, адам-табиғат байланысын таңдаса, қыз балалар медицина және жаратылыстану мамандықтарына деген қызығушылығын көрсетіп, қарым-қатынас жүйесінде ұл балалардан айырмашылығы адам-көркемдік бейне байланысын таңдау тенденциясы байқалды.

Жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауы өз темперамент қасиетіне сәйкес емес екені анықталды. Темперамент қасиеттерін экстроверт және интроверт деп бөлсек, оқушылардың басым көпшілігі өзінің қарым-қатынас бағыттылығын мамандық таңдауда ескермей, престижді кәсіптерге қызығушылық білдірген.

Қорыта айтқанда, зерттеу жұмысының болжамы бойынша, жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауында темперамент және гендерлік ерекшеліктері ескерілсе, онда оқушылардың жеке тұлғасына сай мамандық таңдаудағы мүмкіндігі артады, ол болашақта шебер маман иесі болуға кепілдік беретіндігі дәлелденді.

Зерттеу жұмысының қорытындысына сүйене отырып, біз жоғары сынып оқушыларымен жүргізілетін кәсіби бағдар беру жұмысында ескеретін негізгі психологиялық аспектілерді бөліп көрсеттік:

- Оқушылардың жеке ерекшеліктерін бейіндік пән таңдауда ескеру;
- Кәсіби мамандықтардың қызметтік міндеттемелері көрсетілген жүйесін жасақтау;
- Кәсіби бағдар беру жұмысына педагогикалық процеске қатысушылардың барлығын (мектеп басқару ұжымы, мұғалімдер, ата-ана, мектеп психологі, әлеуметтік педагог және т.б.) араластыру.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ж. Ж. Бейсенова. «Тұлғаның кәсіби өзіндік анықтауы» 2008 ж
2. Садықова М.К., Икрамова А.Ш., Юсупова И.Б. ОҚУШЫЛАРҒА КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУДІҢ ЗАМАНАУИ МҮМКІНДІКТЕРІ. *Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің Хабаршысы*. 2018;(2):106-111.
3. Кобазова Ю. В. Гендерный аспект процесса профессионального самоопределения старших школьников // Вестн. Якутск. гос. ун-та им. М. К. Аммосова. 2009. Т. 6, № 2. С. 84-89.
4. П.А.Шавир. «Психология профиссионального самоопределения» 2000 ж.
5. Мүсілімова. «Мектеп оқушыларының кәсіптік бағдар беруінің жолдары» 2000 ж.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ПУТИ РЕФОРМИРОВАНИЯ СРЕДНЕГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Чинепова Алина Владимировна
учитель начальных классов
школа-гимназия имени М.Ломоносова,
Туркестанская область, Казахстан

"Прогресс невозможен без изменений,
а тот, кто не может изменить свою точку зрения,
не может изменить ничего".
Бернард Шоу

Аннотация: В данной статье автор рассуждает об отдельных направлениях в работе по совершенствованию системы среднего образования и предлагает конкретные пути реформирования отдельных сторон ее деятельности.

Ключевые слова: развитие образования, реформирование, средняя школа, педагогические кадры, конструктивность, рациональность, теоретическая база, передовой педагогический опыт

Всем известно, образование – условие прогресса, процветания и технологической независимости страны. Поэтому всегда, а сегодня особенно, проблемы реформирования и совершенствования всей образовательной системы находятся в поле зрения всего общества. Безусловно, повышается значение и роль педагогической теории и практики: исследуются отдельные важные аспекты обучения и воспитания, идет активный процесс поиска эффективных и рациональных методик, предлагаются те или иные новшества.

Желание преодолеть неграмотность и охватить образованием всех – это не единственное направление государственной политики в области среднего общеобязательного образования. Задача соответствия школы современным требованиям, современному развитию гражданского общества поставила многие страны перед необходимостью школьных реформ. И поэтому нельзя не согласиться с авторами школьной реформы в Великобритании, которые утверждают: «Некоторых улучшений в школьном образовании недостаточно. Мы должны повысить качество образования» [2] .

Как и в других странах такие же цели преследуют реформы в Казахстане.

Изучение и анализ тенденций развития образования за рубежом все большую важность приобретает в Республике Казахстан . Одной из движущих сил прогресса в любой области человеческой деятельности и знаний является синтезирование накопленного мирового опыта. Исходя из этого, целесообразно будет обратиться к изучению современных реформ систем образования (на примере Германии, Японии, Великобритании) [4].

В системах образования ведущих стран мира в настоящее время происходят процессы демократизации, существенными признаками которой являются – наряду с доступностью, вариативностью и дифференциацией, децентрализацией управления – открытость, преемственность всех ее ступеней.

Мое пребывание в Германии по частному приглашению позволило познакомиться с функционированием гимназий в этой стране. И хотя проводимые нами наблюдения классифицируются как косвенные, тем не менее, они позволили составить достаточно

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

объективное представление об особенностях обучения в Германии, где система образования представляет собой классическую трехступенчатую структуру, состоящую из начальной, средней и высшей школы. Образовательная система Германии не создает тупиковых ситуаций в смысле продолжения обучения, и окончившие полную народную школу при выполнении ряда условий (дополнительное посещение занятий, сдача экзаменов) могут получить свидетельство реальной школы. Реальная школа характеризуется западногерманскими педагогами как «теоретико-практическая»[4].

В реальной школе, в отличие от полной народной, обязательными предметами являются: физика, химия, биология и английский язык. На более высоком уровне ведется преподавание математики. Хорошо успевающие учащиеся реальных школ могут переходить в гимназии. Мне очень интересно было познакомиться с особенностями образовательной системы Японии – страны, которая уже не одно десятилетие поражает мир своими успехами в различных областях жизни, в том числе и в образовании. Однако сами японцы относятся к ним весьма критично. Главной целью современной японской школы является воспитание «уверенных в своих силах граждан миролюбивого и демократического общества, уважающих права человека, любящих мир и правду»[3].

Третья реформа образования в Японии в качестве ключевых понятий обозначила такие, как: всемерное развитие способностей, разнообразие программ, индивидуализация обучения, ориентир на непрерывное образование. Примечательно, что для реализации поставленных целей создана система экспериментальных учебных заведений, некоторые из них работают при государственных университетах. Интересен опыт новых образовательных учреждений для молодежи: старшие средние школы имеют зачетную систему, позволяющую индивидуализировать программу изучения и режим обучения. Несмотря на реформирование, японская школа остается верна педагогическим традициям.

Например, в Великобритании в последние десятилетия образование стало одним из наиболее приоритетных направлений в государственной политике вне зависимости от того, какие политические силы находятся у власти. Авторы реформы подчеркивают: «Образование – это не только передача знаний, но и наделение силой»[1] – силой моральной, духовной.

Анализ педагогической научной литературы и периодических изданий, знакомство со специальными сайтами Интернета, свидетельствуют: в наши дни мировое сообщество определяет содержание нового образования, разрабатываются и внедряются новейшие технологии обучения, постоянно совершенствуется образовательный процесс. Этому способствуют многие важные факторы: всевозрастающий объем знаний, умений и навыков, необходимых школьникам, результаты исследований природы детства, опыт работы учебных заведений разных стран. Кроме того, мировое образование ориентируется на соответствие новому уровню производства, науки, культуры. А значит, обновление системы образования является актуальным и неизбежным процессом. Обратимся к причинно-следственным характеристикам проводимых реформ.

Мир вошел в новый тип цивилизации – инновационный. Его характерная особенность – постоянная изменяемость, динамизм. Меняются знания, технологии, информация, обстоятельства жизни и т.п., и происходит это значительно быстрее, чем меняются поколения людей. Полученные знания очень быстро устаревают, возникает потребность в их обновлении. Следовательно, необходимо по-новому определить цель обучения и функции учебного процесса. Сегодня, как никогда раньше, актуальны две задачи: выработать у ребенка умения, навыки и желание учиться в течение жизни, чтобы всегда быть конкурентоспособным, а также научить его тому, что станет основой, методологией жизни и деятельности человека в целом.

Появилась настоятельная необходимость изменить сам способ включения личности в учебный процесс. На смену субъектно-объектным отношениям между обучающим и обучаемым приходят субъектно-субъектные. Их отличительная особенность: оба участника учебного процесса (и учитель, и ученик) уважительно относятся к целям друг друга, активны, равноправны во взаимодействии, толерантны и креативны.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Приобрело глобальный характер развитие человечества, что делает конкурентоспособным только такого члена социума, который готов жить и действовать в академичном и мобильном формате, то есть современного человека. В его воспитании – множество составляющих: от соответствующей мировоззренческой подготовки, адекватно отражающей мир и место в нем, до предоставления возможности работать, общаться и взаимодействовать в глобальном пространстве.

Требуют пересмотра все эти изменения системы ценностей, которые мы хотим видеть у детей. В частности, детей необходимо ориентировать на желание быть успешными в жизни. Это должно стать важным стимулом к качественному обучению вместо мотивации методами авторитарной педагогики, и к тому же такие рамки ориентируют человека на максимальную самореализацию. Те традиции в обществе, которые тормозят общественное и индивидуальное развитие, должны остаться в прошлом. Но есть и такие, которые, несмотря на серьезные изменения в современной цивилизации, неподвластны времени. Среди них – патриотизм, чувство национального единства. Казалось бы, глобализация должна ослабить значимость национального. Но глобализация – не только сближение народов, государств, экономик. Это и обострение конкуренции между государствами в разных сферах, это расширение поля конкуренции, обретение ею планетарного характера. В таких условиях только сплоченные нации-государства смогут максимально осознать свой национальный интерес и отстоять, защитить его в процессе сотрудничества (конкуренции) с другими государствами.

Современный мир не только поставил перед образованием новые задачи, но и создал для него новые возможности. Прежде всего, это информационные технологии, обеспечивающие как минимум три функции: компьютерную грамотность, индивидуализацию и интенсификацию образовательного процесса. В целом это – революционная возможность изменения традиционной классно-урочной системы обучения.

Педагогические кадры можно назвать одним из самых обучаемых контингентов: учителя никогда не отказывались от нового положительного опыта, выбирая для себя самое приемлемое, и главное – необходимое для учащихся, чтобы всё это способствовало улучшению образования. Профессиональное развитие сопряжено с личностным развитием, и для деятельности учителя-профессионала характерна тесная взаимосвязь теоретических знаний и практических навыков, стремление к их пополнению и совершенствованию. Мир не стоит на месте, возникают все новые и новые технологии, и наше поколение тесно с ними связано. Для получения новых знаний необходима современная школа. А какая она? По настоящему, современная школа должна быть технически развитой, а современный учитель должен владеть навыками использования компьютерной техники в образовательном процессе.

И я думаю, владение информационными технологиями ставится в современном мире в один ряд с такими качествами, как умение читать и писать. Человек, умело, эффективно владеющий технологиями и информацией, имеет другой, новый стиль мышления, принципиально иначе подходит к оценке возникшей проблемы, к организации своей познавательной и профессиональной деятельности. Сегодня в традиционную схему «учитель – ученик – учебник» вводится новое звено – компьютер, а в школьное сознание – компьютерное обучение. Одной из основных частей информатизации образования является использование информационных технологий в учебных дисциплинах. Информационные технологии все глубже проникают в жизнь человека, а информационная компетентность все более определяет уровень его образованности. Спектр использования возможности ИКТ в образовательном процессе достаточно широк. Однако, работая с детьми, мы должны помнить заповедь «НЕ НАВРЕДИ!». В первую очередь, это касается здоровье сберегающих аспектов и тщательного исследования возрастных и индивидуальных особенностей детей.

Наша новая школа – это институт, соответствующий целям опережающего развития. Новая школа – это новые учителя, хорошо знающие свой предмет, открытые для всего нового и прогрессивного, понимающие детскую психологию и особенности развития школьников. В такой школе изменится роль директора, повысится степень его свободы и уровень

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ответственности. Новая школа – это центр взаимодействия как с родителями и общественными организациями, так и с учреждениями культуры, здравоохранения, спорта, досуга, социальной сферы. Ну и, конечно, новая школа – это современная система оценки качества образования, которая должна обеспечивать общественность достоверной информацией о том, как работают образовательные учреждения и система образования в целом.

Необходимо взять в качестве ведущей идеи современного образования «ребёнкоцентризм», предусматривающий максимальное приближение обучения и воспитания каждого школьника к его индивидуальности. Такой подход позволит ребенку познать себя, развиться на основе собственных способностей, а став взрослым – максимально самореализоваться, что является непременным условием личного счастья и динамического и непротиворечивого общественного прогресса.

И что же надо изменить и почему это актуально для нас, учителей? Ответ на этот вопрос частично уже дан выше. Речь идет об изменениях в содержании обучения – его модернизации, освобождении от второстепенного материала, большей практической направленности. И, хотя здесь надо приложить еще очень много усилий, все очевиднее становится необходимость системных преобразований, поскольку при нынешней организации образовательной системы невозможно обеспечить выполнение задач, стоящих перед современным обществом.

Выше сказанное касается всех уровней образовательной системы, но в первую очередь – среднего общего образования. Как известно, оно состоит из трех степеней – начальной (1-4 классы), базовой средней (5-9) и старшей средней школы (10-11). Так сформировалось на постсоветском пространстве исторически, что разделение на эти степени довольно условно, в любом случае — в восприятии учеников, большинство из которых приходит в первый класс и учится в течение 11 лет в одной и той же школе, в одном помещении и в одном классном коллективе. В такой организации обучения есть свои плюсы и свои минусы. Главный же недостаток – в том, что обучение в течение всех 11 лет является унифицированным для всех детей, независимо от их способностей, талантов и жизненных планов. Думается, что сегодня актуальной становится модель школьного образования, предполагающая разделение по возрастам.

Следует перейти к настоящей профильной старшей школе, ведь только она сможет обеспечить приближение обучения ребенка к его способностям и жизненным планам, что является необходимым условием максимальной самореализации личности. Эти изменения уже введены, но, к сожалению, существенных сдвигов не произошло. И, добавим, не произойдет, если не будет реформирована сеть средних учебных заведений. Специфика обучения в 11-12 классах профильной школы еще недостаточно исследована: нет фундаментальных работ, которые могли бы быть использованы учителями-предметниками и классными руководителями в качестве рекомендаций, призванных помочь адаптироваться к новым условиям детям и их родителям. В обычной школе, например в сельской школе, где есть один или два параллельных старших класса, нельзя осуществлять профилизацию, потому что даже по финансово-экономическим причинам невозможно преподавать разные по объему курсы для нескольких учеников. Провозглашение же всего класса профильным, независимо от способностей детей, может только навредить ученикам. Выход один – по этим и другим причинам обучение в старшей школе (10-11 классы) надо обеспечить в специализированных учебных заведениях другого типа – лицеях, колледжах, техникумах. Школа, как унифицированное общеобразовательное учебное заведение, должна заканчиваться в девятом классе.

Например, ученик заканчивает среднюю базовую школу (9 классов). В зависимости от жизненно важных для него причин он выбирает один из, предположим, двух основных профилей обучения: естественно-математический и общественно-гуманитарный. К ним следует прибавить еще три возможных, но менее распространенных – технологический,

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

художественный и спортивный. Учиться по первым двум профилям ученик сможет в соответствующем профильном лицее, это может быть и единый лицей по всем трем профилям, в котором сосредоточены высокопрофессиональные преподаватели, созданы соответствующие условия для обучения, существует соответствующая учебная атмосфера, и главное – действуют соответствующие учебные планы и программы, предусматривающие углубленное изучение профильных предметов. Такие лицеи можно было бы создать на базе отдельных средних школ. Технологический профиль состоит в обучении в профессиональных лицеях (ПТШ), техникумах и колледжах. Художественный и спортивный профили обеспечили бы соответствующие специализированные учебные заведения.

Представляется, что, кроме других позитивов, такое профильное обучение усилило бы мотивацию учащихся, способствовало бы сознательному выбору траектории освоения жизненно важных предметов, знание которых существенным образом повысилось. При таком подходе, например, прекратились бы сетования по поводу неудовлетворительной математической подготовки учеников (по результатам ЕНТ), потому что те, кто связывает будущее с профессией, предусматривающей серьезные математические знания, получили бы их в соответствующем лицее. Другие по тем же мотивам получили бы такие знания по природоведению, третьи – по гуманитарным дисциплинам. И в таких учебных заведениях с большим желанием учились бы наши дети. Не говоря о том, что такие специализированные заведения имели бы соответствующее учебно-методическое обеспечение. Практически во всех развитых странах мира похожий тип обучения. Я думаю, что и в нашей стране подобного рода преобразования вполне приемлемы. В частности, учащиеся нашей школы смогли бы выбрать себе специальность по душе при условии организации на базе двух колледжей района подобных учебных заведений. Профессиональная подготовка начиналась бы в условиях, когда школьнику после 9 класса не пришлось бы учиться далеко от дома. В таких условиях повысится значимость практических навыков, направленных на применение знаний, на реализацию собственных планов, связанных с перспективами дальнейшего профессионального становления.

Как же надо осуществлять преобразования, требующие внедрения новых методов и средств обучения, использования информационно-коммуникативных технологий? Безусловно, на основе четкой концепции, опирающейся на конструктивную теоретическую платформу и передовой практический опыт. Одно из условий – разработка проектов, их тщательная экспериментальная проверка, анализ и оценка результатов. Четкая организация работы экспериментальных площадок, повышение уровня ответственности не только педагогических коллективов, но и общественности, родителей, систематический контроль и поддержка со стороны Департаментов образования – не менее важные условия грамотного проведения такого рода преобразований.

И конечно же в деле развития глобальной сферы образования велика роль рядового учителя, который достоин доверия и поддержки и готов к работе в новых условиях.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Быкова О.А.(2011).«Основные направления развития содержания образования в средней школе Англии». [онлайн на www.dslib.net].
2. Максимелюк С.П.(2012).«Реформы школьного образования в Великобритании».
3. [онлайн на www. uchebnikionline.ru].
4. Павлова Т.Л.(2011).«Традиции, реформы современной японской школы». [онлайн на www.edukuds.ru].
5. СГУ (Сыктывкарский государственный университет)(2012).«Системы образования в странах мира».[онлайн на www.xreferat.ru]

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БАЛА ҮШІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Арчабаева Сания Жанатовна
Zhansugurov College, арнайы пәндер оқытушысы,
Исмаилова Асель Тлеухановна
Zhansugurov College, арнайы пәндер оқытушысы, п.ғ.магистрі,
Талдықорған, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада дарынды балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау мәселесі мен дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау, сүйемелдеу үрдісін ұйымдастыру мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: дарындылық, қабілет, дарынды балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу.

Дарынды балаларды анықтау, оқыту және дамыту процесі қазіргі заманғы отандық білім берудің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Дарынды балалармен жұмыс істеудің өзектілігі бірнеше жағдайлармен анықталады: қоғамның "адам әлеуетін" оның дамуының маңызды алғышарты және негізгі ресурсы ретінде түсінуі; өмір динамикасын жеделдету, адамға ақпараттық және эмоционалдық жүктемелердің артуы, көптеген проблемалар, оларды шешу үлкен зияткерлік күш-жігерді қажет етеді; қоғамның жеке тұлғаның кәсіби қызметіне қойылатын талаптары, ол шығармашылық, белсенді, әлеуметтік жауапты, дамыған интеллектпен, жоғары білімді және т.б. болуы керек. Мұндай тұлғаны қалыптастыруда дарынды балалармен психологиялық-педагогикалық жұмыс ерекше орын алады. [1, 201 б.] Осы мәселенің өзектілігін түсіне отырып, отандық ғалымдар тобы дарындылықтың жұмыс тұжырымдамасын жасады. Осы тұжырымдамада көрсетілген дарындылық идеясы баланың нақты (ең алдымен ақыл-ой) қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейі ретінде дарындылық туралы әдеттегі идеядан айтарлықтай ерекшеленеді: дарындылық мұнда баланың психикасын сипаттайтын жүйелік сапа ретінде түсіндіріледі. Сонымен қатар, бұл жеке тұлға, оның бағыты, құндылықтар жүйесі қабілеттердің дамуына әкеледі және жеке дарындылықтың қалай жүзеге асырылатындығын анықтайды. Бұл тәсіл дарынды баланы тәрбиелеу ғана емес, тәрбиелеу міндетіне басымдық береді. [2, 46 б.]

Жұмыс тұжырымдамасына сәйкес: дарындылық - бұл адамның басқа адамдармен салыстырғанда жоғары, бір немесе бірнеше іс-әрекетте ерекше нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігін анықтайтын, өмір бойы дамып келе жатқан психиканың жүйелі сапасы. Дарынды бала-бұл белгілі бір қызмет түріндегі жарқын, айқын, кейде ерекше жетістіктерімен ерекшеленетін (немесе осындай жетістіктерге ішкі алғышарттары бар) бала. Балалық шақ-қабілеттер мен тұлғаның қалыптасу кезеңі. Бұл баланың сарапауы аясында оның психикасындағы терең интегративті процестердің уақыты. Интеграцияның ендік деңгейі құбылыстың—дарындылықтың қалыптасу ерекшеліктері мен жетілуін анықтайды. Бұл процестің ілгерілеуі, оның кешігуі немесе регрессиясы дарындылықтың даму динамикасын анықтайды. Дарынды балалар проблемасына қатысты үнемі талқыланатын сұрақтардың бірі-балалардың дарындылығын көрсету жиілігі туралы мәселе. Екі экстремалды көзқарас бар: "барлық балалар дарынды" — "дарынды балалар өте сирек кездеседі". Бірінші жақтаушылар қолайлы жағдай жасау арқылы кез-келген сау

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

баланы дарынды деңгейге дейін дамытуға болады деп санайды. Басқалар үшін дарындылық — бұл ерекше құбылыс; бұл жағдайда дарынды балаларды табуға баса назар аударылады. [3, 47 б.] дарынды балалар − біздің қоғамның өте құнды, бірақ өте нәзік бөлігі. Дарындылықтың өзі жолдан өте алады деген кең таралған сенімге қарамастан, ғылыми зерттеулер кері суретті көрсетеді. Дарынды балалар өз дамуында ерекше тәуекелге ұшырайды. Бұл тәуекелдің бір көзі-әсіресе дарынды балаларға тән құрдастарымен қарым-қатынас қиындықтары. Қосымша проблема-көптеген дарынды балаларға тән дамудың диссинхрониясы деп аталады, оған француз мамандары ерекше назар аударды (F-Sh. Terrassier). Диссинхрония мынада: жекелеген функциялардың озық дамуымен дарынды балалар басқа жағынан құрдастарынан ерекшеленбейді немесе тіпті кейде олардан төмен болады. Нәтижесінде, мектептің төменгі сыныптарында кейбір интеллектуалды дарынды балалар үлгерімі төмен, ал олардың ерекше мүмкіндіктері мен қажеттіліктері талап етілмейді. Олар оқу мотивациясын жоғалтады және мектепке деген тұрақты жиіркеніштi дамыта алады. [2, 5 б.]

Дарынды балалар мен жасөспірімдерді оқытуға және психологиялық дамытуға мамандандырылған Білім беру мекемесінде мектеп психологы жұмысының мүмкін бағыттарын қарастырыңыз. Оқушылармен жұмыс жасауда біздің көзқарасымыз бойынша психологиялық қызметтің келесі бағыттары үлкен маңызға ие:

1.Оқушыларға әлеуметтік-психологиялық бейімделуге көмектесу. Арнайы мекемелерде оқып, өздерінің мәдени микроорталарында қарым-қатынас жасай отырып, дарынды балалар көбінесе қарым-қатынаста, қарым-қатынас орнатуда, осындай ортадан тыс ресми әлеуметтік өзара әрекеттесуді ұйымдастыруда қиындықтарға тап болады. Психологтың міндеттеріне оқушылардың әлеуметтік тәжірибесін кеңейтуге, әлеуметтік байланыстардың әртүрлі формаларының ерекшеліктерін түсінуге, олардың әлеуметтік мінез-құлқының репертуарын кеңейтуге бағытталған жұмыс кіруі керек. Жасөспірімдермен жұмыс жасауда қарама-қарсы жыныспен барабар қарым-қатынасты қалыптастыруға бағытталған жұмыс маңызды болып табылады.

2.Мектепте әр оқушының бірегейлігі идеясын, оның қабілеттері мен мүмкіндіктерінің құндылығы мен маңыздылығын қолдайтын және дамытатын психологиялық ортаны ұйымдастыру. Дәл осындай психологиялық жағдай, бәсекелестікке қарсы, басқалардың есебінен өзін-өзі растау, әр оқушының әлеуетін барынша арттыруға мүмкіндік береді.

3.Оқушылардың жан-жақты, тұтас психологиялық дамуы үшін арнайы жағдайлар ұйымдастыру. Психикалық әлемнің барлық аспектілерін, дарынды оқушылардың жеке басын, оларды бастапқы алаңға айналдырмай, оның даралығының ерекше, бірақ жеке қырын дамыту үшін "материалдық базаға" айналдыру қажет.

4.Оқушыларға әртүрлі психологиялық ерекшеліктер мен қасиеттерді дамытуға, олардың қабілеттерін жетілдіруге әдістемелік, технологиялық көмек көрсету. Психолог оқушыларға өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын дамытуға елеулі көмек көрсете алады. Жасөспірім кезінде барлық дерлік мектеп оқушылары өздерін талдауға және дамытуға қызығушылық танытады, дарынды балаларда мұндай қажеттіліктер жиі байқалады.

5.Психопрофилактикалық жұмыс. Дарынды балаларды оқытуға бағытталған мекемелерде мұғалімдердің, мектеп әкімшілігінің, ата-аналардың кейбір психофизикалық жас нормаларын сақтауын қадағалау, оқушылардың интеллектуалды, ақпараттық, физиологиялық шамадан тыс жүктелуіне жол бермеу өте маңызды. [2, 101-102 Б.] педагогикалық ұжыммен және мектеп әкімшілігімен жұмыста ең маңыздысы:

1. Педагогтерге психологиялық кәсіби және жеке қолдау көрсету, тұрақты өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға, мұғалімнің, шебердің позициясын қалыптастыруға көмектесу.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл, әрине, маңызды, және тек оқушының дарындылығын тек өзіне сенімді, жеке-жеке (психологтар кейде "пысықталған" деп Айтады) мұғалім ғана дамыта алады. Бірақ бұл түрдегі жұмыс басқа себептермен де маңызды-дарынды оқушылармен жұмыс істейтін мұғалімнің жеке дамуы мен кәсіби өсуі тұрғысынан. Мектеп оқушысы оны тәрбиелейтін және тәрбиелейтін ересектердің еркімен өзінің талантының тірі тасымалдаушысына айналмауы керек сияқты, мұғалімді де оны дамыту құралы ретінде қарастыруға болмайды. Мұғалімнің өз жұмысына қанағаттануы, өзіндік маңыздылық сезімі - сөзсіз әлеуметтік құндылық және мектеп психологының кәсіби алаңдаушылығының объектісі.

2. Мектептің педагогикалық ұжымына оқытудың әртүрлі кезеңдерінде дарынды балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамытудың психологиялық барабар бағдарламаларын құруға әдістемелік көмек көрсету. Мектеп психологы мұғалім қолданатын бағдарламаларды (олардың мазмұндық және әдістемелік аспектілерін) олардың оқушылардың жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкестігі тұрғысынан бағалауда сарапшы ретінде де, жаңа педагогикалық тәсілдерді бірлесіп жасаушы ретінде де әрекет ете алады. 3.Білім беру мекемесінде педагогикалық және оқушылар ұжымының өзара құрметіне, ынтымақтастығына, біреулердің дарындылығына және басқалардың бірігуіне құндылық қатынасына, оқу-тәрбие процесіне шығармашылық, жаңашыл көзқарасқа негізделген белгілі бір әлеуметтік-психологиялық ахуалды қалыптастыру. [2, 102-103 б.]

Педагогикалық қолдау-бұл оқушыны (баланы) қорғау немесе мадақтау немесе кішкене жетістікке жету емес. Бұл сондай-ақ орынсыз көмек немесе баланың орнына қандай да бір жұмысты орындау емес. Педагогикалық қолдау-"мұғалім-оқушы" және "тәрбиеші-бала" ынтымақтастығы жағдайында балада (оқушыда) жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру және өмірдің әртүрлі салаларында белгіленген нәтижелерге қол жеткізу және белгілі бір жағдайларды дұрыс шешу жолындағы кедергілерді жою бағытында іске асырылатын ықпал ету процесі. Мұндай қолдауды қажет болған жағдайда, әсіресе балалар алдында бірқатар маңызды проблемалар туындаған кезде, мұғалімдер мен ата-аналар оларды шешуде қиындықтар туындауы мүмкін екенін алдын-ала түсінуі керек, ал егер мұндай қиындықтар туындаса, дұрыс шешім қабылдау керек. Оны дұрыс ұйымдастыру және жүргізу Оқу процесінің маңызды жақтарын қалыптастыруға әкеледі, оны басқа құралдармен алмастыру одан алынған нәтижелермен салыстырғанда өте әлсіз әсер етеді. Сондықтан педагогикалық сүйемелдеу қашан, қандай жағдайда, қандай құралдармен және әдістермен жүзеге асырылады, оның тиімділігі тұрғысынан үлкен маңызға ие. Н. Туси былай деп жазды: "Бала жақсылық жасағанда, оны мадақтап, мадақтау керек, әйтпесе оны әр минут сайын ұрып-соғу жақсы емес:" сіз артық істі жасадыңыз", ол мұны қателесіп, білместен жасағанын айтқан дұрыс шығар, өкінбеу үшін. Егер ол мұны қайталамаса, оны ұруға болмайды, егер ол қайталаса, қатаң сөгіс беруі керек, мұндай әрекеттердің зұлымдығын асыра сілтеп, тыйым салу керек". [4, б. 158]

Педагогикалық қолдау баланың тәуелсіздігін дамытуға бағытталған, бірақ сонымен бірге баланы "созылмалы, тұрақты" өзіне деген сенімсіздік жағдайынан және оның табысты болу мүмкіндіктерінен сақтандырады. Табыс-бұл баланың өзіне деген сенімділігін арттыратын эмоционалды жағдай. [5]. Оқушы өзін психологиялық тұрғыдан жайлы сезінуі керек және жаттығу немесе тәрбиелік әсер болсын, ешқандай шиеленісті сезінбеуі керек. Ол мұғалімнің, тәрбиешінің оған сенетінін және оған кездесетін кедергілерді жеңуге көмектескісі келетінін жақсы түсінуі керек.

Педагогикалық қолдау оқушылардың өзіне деген сенімділігін қалыптастыруда, тәуелсіздікті дамытуда, тәрбиенің мұндай әдісінен айырмашылығы мұғалімнің пайдалы әсерін түсінуде және қабылдауда маңызды рөл атқарады, ол тек кеңес беру арқылы жүзеге асырылады және көбінесе тиімсіз болады. Сондықтан оны әр түрлі формада ұйымдастыру және жүзеге асыру өте маңызды. Осы уақытта мұғалім эмпатикалық дағдыларды дұрыс

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

қолдануы керек, оқушыларға мейірімді болуы керек, балаларға сенуі керек, олардың жетістіктерін бағалауда "сараң" болмауы керек, балаларды тыңдай білуі, ішкі шиеленістерін жеңілдетуі, кеңес беруі және қажет болған жағдайда басшылыққа алуы керек.

Педагогикалық қолдау стихиялық емес, жүйелі, дәйекті түрде ұйымдастырылуы керек. Оқушылар психологиялық тұрғыдан өте ыңғайлы, кедергілерді бірлесіп жеңуге мүдделі, өз проблемаларын тәлімгерлер мен мұғалімдерден жасырмайтын және олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін кеңес сұраудан тартынбайтын мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастықтың оң формасына қол жеткізу керек.

Педагогикалық қолдау көрсету оқушылардың өзекті қажеттіліктерімен тығыз байланысты. Мұғалімдер мен тәрбиешілердің бұл қажеттіліктерді дұрыс бағалауы және оларды қанағаттандыруға бағытталған жұмыс түрлерін пайдалану өте маңызды. Осы тұрғыдан алғанда, мұғалімдер мен тәрбиешілер қандай жағдайларда қажет екенін түсінуі керек. Оларды келесідей тізімдеуге болады:

оқушылар өздерінің"менін" анықтайды,

жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды оқыту және тәрбиелеу;

Әлеуметтік оңалтуды қажет ететін балаларды қоғамға бейімдеу;

білім алушылардың денсаулығын сақтау және салауатты өмір салтын қалыптастыру;

оқушылардың рухани-психологиялық тәрбиесін қалыптастыруда;

оқу процесінде артта қалған балалар;

"оқушы - оқушы", "жеке - ұжым", "ұжым - жеке"қатынастарын қалыптастыру;

балалардың денсаулығының қанағаттанарлықсыз жағдайымен;

отбасылық тәрбиенің белгілі бір кемшіліктері бар балалардың жеке басын әлеуметтендіруде-балаларда өзін-өзі оқшаулау жағдайлары жиі кездеседі және т. б.

Педагогикалық қолдау тек оқушылардың адвокатурасымен шектелмейді. Оның әсерінен оқушылардың белсенділігі кеңейіп, олардың даму тенденциялары артады. Бұл әлеуметтену процесін жеделдететін және оқушылардың белгілі бір дағдылары мен дағдыларын дамытуды қолдайтын процесс. Сондай-ақ оларда өзіне деген сенімділік, өзіне деген талапшылдық, табысқа ұмтылу, мақсаттарға жету сияқты үрдістер нығаяды.

Қорытындылай келе, дарынды балалармен жұмыс істеу үшін бірнеше әмбебап кеңестер бергім келеді. Дарынды баланың мұғалімдеріне қойылатын негізгі талап-оның жеке басын сөзсіз түсіну және құрметтеу. Ересек адамның басты міндеті-баланың байыпты шығармашылық жұмысқа деген талғамын ояту. Сондықтан одан зияткерлік және әдістемелік, жеке, рухани қасиеттер талап етіледі. Тәрбие мен оқыту процесінде ересек пен баланың бірлескен жұмысы болуы керек.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лебедева, в. п. дарынды балалар туралы мұғалімге: мұғалімге арналған нұсқаулық/ В.П. Лебедева, В. И. Панов.- М.: Жас гвардия, 1997.- 354с. - (дарынды балалар).
2. Дарындылық психологиясы: теориядан практикаға. - М.: РҒА психологиясында, 2000. - 96 б. - ISBN 5-9270-0004-5.
3. Дарындылықтың жұмыс тұжырымдамасы. - М.: Магистр, 1998.- 68с.
4. Савенков, А. и. бұқаралық мектептегі дарынды бала / А. и. Савенков.- М.: Қыркүйек, 2001.- 208с.-("мектеп директоры" журналының Б-ка).

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АТОМ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯСЫН САЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТІЛЕРІ

Төлеуов Ж.Қ., Қылышев Ә.М., Сисенов А.А.

Аннотация: Бүгінгі таңда Қазақстан үкіметі елде атом электр станциясын (АЭС) салу туралы маңызды шешім қабылдады. Алайда, АЭС құрылысына қатысты қоғамда үлкен сенімсіздік пен скептицизм орын алып отыр. АЭС-тің қауіпсіздігі, радиациялық қауіптер және апаттардың ықтималдығы халық арасында алаңдаушылық тудырады. Сонымен бірге, атом энергетикасының экономикалық тиімділігі, оның қоршаған ортаға әсері және елдің энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету жолындағы рөлі де маңызды мәселелердің қатарында.

Зерттеу барысында атом энергетикасын дамытудың экономикалық және әлеуметтік аспектілері, сондай-ақ ядролық және радиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолдары талданады. Атап айтқанда, Қазақстанның энергетикалық жүйесіндегі негізгі тәуекелдер мен мүмкіндіктер, сондай-ақ АЭС жобасының экономикалық тиімділігі қарастырылады. АЭС-тің жоғары бастапқы инвестициялық шығындары мен ұзақ мерзімді өтелу кезеңдері бұл жобаны қаржыландыруда қиындықтар тудырса да, оның ұзақ мерзімді перспективадағы артықшылықтары зор.

Зерттеу нәтижелері АЭС салу мен оны дамытудың қоғамға, экономикаға және экологияға әсерін кешенді түрде бағалауға бағытталған ұсыныстарды қамтиды.

Төменде келтірілген мақалаларда атом энергетикасының тиімділігін оның елдің экономикалық және әлеуметтік дамуына , сондай-ақ оның экологиялық әл-ауқаты мен геосаяси жағдайына қосқан үлесі тұрғысынан объективті және кешенді бағалау үшін көрсеткіштер жүйесін әзірлеуге әрекет жасалды.

"Қазақстандағы қоғамдық сенім және энергетика: мемлекеттік органдардың рөлін бағалау" атты мақалада Қазақстандағы энергетикалық саясат пен атом энергетикасына қатысты қоғамдық сенім мәселелері талқыланады. Авторлар мемлекеттік органдардың энергетикалық саясатты жүзеге асырудағы рөлін зерттеп, олардың халықпен өзара байланысын, ашықтық пен ақпараттандыру деңгейін бағалайды.

Бұл еңбекте Қазақстан үкіметінің атом электр станциясын (АЭС) салу және энергетикалық жобаларды іске асыру бойынша қабылдаған шешімдеріне қоғамның қалай қарайтыны зерттеледі. Халық арасында АЭС құрылысына қатысты сенімсіздік пен алаңдаушылық бар екені айтылып, бұл үкіметтің халықпен жеткілікті дәрежеде байланыс орнатпауы және ақпараттың жетіспеушілігінен туындайтыны көрсетіледі. Авторлар мемлекеттік органдардың қоғамды ақпараттандыру және энергетикалық саясатты түсіндіру бойынша жұмысының маңыздылығын атап өтеді.

Зерттеудің негізгі мақсаты — энергетикалық жобаларға қатысты халықтың сенім деңгейін анықтау және мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығын бағалау. Мақалада қоғамдық пікірді зерттеу нәтижелері мен үкіметтің энергетикалық саясатты қолдау шаралары талданған.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сонымен қатар Қазақстандағы энергетикалық саясатты жүзеге асыру барысындағы қиындықтар мен мүмкіндіктер талқыланады. Авторлар мемлекеттік органдардың энергетикалық жобаларға қатысты ашықтығы мен транспаренттілігі туралы сөз қозғайды. Бұл аспект халықтың атом энергетикасы сияқты күрделі және қауіпті жобаларға сенім білдіруі үшін өте маңызды.

Қоғамдық пікірдің әртүрлілігі мен халықтың атом энергетикасын қабылдауы туралы айтылады. Халық арасында бұл жобаның экономикалық тиімділігі, экологиялық қауіпсіздігі және әлеуметтік әсері туралы ақпараттың жеткіліксіз екені байқалады. Сонымен қатар, ядролық қауіпсіздік мәселесі де негізгі тақырыптардың бірі болып табылады, өйткені атом электр станциясының қауіпсіз жұмыс істеуі мен апаттардың алдын алу — басты назарда.

Мемлекеттік органдардың ақпараттық саясатты жақсарту қажеттілігі ерекше атап өтіледі. Мақалада халықты дұрыс ақпараттандыру, олардың алаңдаушылығын азайту және энергетикалық саясатқа қатысты қоғамдық қолдауды арттыру үшін үкіметтің жүйелі түрде түсіндіру жұмыстарын жүргізуі қажеттігі айтылған.

Сондай-ақ, зерттеу барысында SWOT талдау қолданылған, онда Қазақстандағы энергетикалық саясаттың күшті және әлсіз жақтары, сондай-ақ мүмкіндіктер мен қауіптер анықталып, талқыланған.

Қоғамдық сенімді қалыптастыруда мемлекеттік органдардың рөлі жан-жақты талқыланады. Бұл жерде қоғам мен үкімет арасындағы өзара іс-қимылдың маңызы ерекше атап өтіледі, әсіресе атом энергетикасы сияқты маңызды салаларда. Халықтың билік органдарына деген сенімі энергетикалық саясаттың табысты жүзеге асырылуына тікелей әсер ететіндігі көрсетілген.

Авторлар мемлекеттік органдардың ашықтығы мен ақпараттық-түсіндіру жұмыстарының халықтың сенімін арттырудағы маңыздылығын баса айтады. Сонымен қатар, энергетикалық жобаларға қатысты шешімдер қабылдау процесіне халықты тартудың қажеттілігі де қарастырылған. Мақалада халықты тек қана ақпараттандырумен шектелмей, олардың пікірін ескеріп, диалог орнатудың маңыздылығы көрсетіледі.

Зерттеуде халықтың атом энергетикасына қатысты күмәндері мен қауіптері айқындалған. Атап айтқанда, атом электр станцияларының қауіпсіздігі, радиоактивті қалдықтарды басқару, және апаттардың алдын алу мәселелері қоғамда үлкен алаңдаушылық тудыратыны айтылған. Авторлар бұл қауіптерді азайту үшін мемлекеттік органдардың жауапты және ашық түрде әрекет етуі керектігін атап көрсетеді.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері де талқыланады. Сауалнама арқылы Қазақстан халқының энергетикалық саясатқа, соның ішінде атом энергетикасына көзқарасы зерттеліп, ақпараттандыру деңгейінің төмендігі және мемлекеттік органдарға сенімнің жеткіліксіздігі айқындалған.

Бұл нәтижелер мемлекеттік саясатты жетілдіру қажеттігін және халықтың сенімін арттыру үшін үкіметтің атқаруы тиіс іс-шараларын көрсетеді.

Қорытындысында, мақалада алынған нәтижелер Қазақстандағы атом энергетикасын дамытудағы ақпараттық ашықтықты арттыру, қоғаммен тұрақты диалог жүргізу, және халықтың қауіптерін ескеру қажеттілігін айқындайды. Бұл ұсыныстар Қазақстанның энергетикалық саясатының тиімділігі мен халықтың сенімін нығайтуға бағытталған. [1]

Атом электр станцияларының (АЭС) қауіпсіздігіне қатысты әлеуметтік және техникалық аспектілерді талданды. Мұнда авторлар, Щербакова О.И. мен Клячин В.М., АЭС қауіпсіздігіне байланысты негізгі мәселелерді, соның ішінде халықтың қабылдауын, ақпараттандыру деңгейін және мемлекеттік органдардың рөлін зерттейді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Аталмыш еңбекте келтірілген негізгі тақырыптар:

АЭС-тің қауіпсіздігі:

АЭС-тің апатқа ұшырау ықтималдығы, оның салдары мен радиациялық қауіптер талқыланады. Апаттардан кейінгі тәжірибе (мысалы, Чернобыль және Фукусима) АЭС-тің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жаңа стандарттар мен технологияларды енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Халықтың қабылдауы:

Халықтың АЭС-ке деген көзқарастары мен алаңдаушылықтары, сондай-ақ атом энергетикасына қатысты қоғамдық сенім деңгейі зерттеледі. Адамдардың ядролық энергетика туралы ақпарат алу көздері, ақпараттың жетіспеушілігі және мемлекеттік органдардың ашықтығы мәселелері қарастырылады.

Ақпараттандыру мен коммуникация:

АЭС-тің қауіпсіздігі жөніндегі ақпараттың халыққа жеткізілуінің маңызы ерекше атап көрсетіледі. Мемлекеттік органдардың қоғаммен тиімді коммуникация жүргізуі, қоғамдық пікірді ескеру және түсіндіру жұмыстарының қажеттілігі сөз болады.

Мемлекеттік органдардың рөлі:

Мемлекеттік органдардың АЭС-тің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлі, олардың халыққа ақпарат беру және қауіпсіздік шараларын жүзеге асырудағы жауапкершілігі талданады.

Техникалық және әлеуметтік шаралар:

АЭС-тің қауіпсіздігін арттыру үшін техникалық шаралармен қатар, әлеуметтік шараларды да енгізу қажеттілігі айтылады. Халықты ақпараттандыру, білім беру бағдарламаларын жүргізу, пікірлерін тыңдау – бұлар әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін маңызды аспектілер.

Атом электр станцияларының (АЭС) қауіпсіздігімен байланысты бірнеше маңызды аспектілер қарастырылған:

1. Апаттардан сабақ алу:

Мақалада АЭС-тің тарихындағы маңызды апаттар, атап айтқанда Чернобыль және Фукусима апаттары талданады. Бұл апаттар АЭС-тің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді. Авторлар апаттардың себептерін, салдарын және олардан алынған сабақтарды атап өтеді, сонымен қатар осы жағдайлардың әлемдегі ядролық қауіпсіздік стандарттарына қалай әсер еткенін талдайды.

2. Қоғамдық қабылдау:

АЭС-ке қатысты қоғамдағы қорқыныш пен алаңдаушылық, соның ішінде радиациялық қауіп-қатерлер және экологиялық әсерлер талқыланады. Халықтың АЭС-ке деген көзқарасы мен ақпарат алу көздері (медиа, әлеуметтік желілер, ғылыми зерттеулер) зерттеледі.

3. Ақпараттық саясат:

Мемлекеттік органдардың халықты АЭС-тің қауіпсіздігі туралы ақпараттандырудағы рөлі ерекше назарға алынады. Авторлар ақпараттың ашықтығы, қоғамдық түсінік пен сенімділікті арттыру үшін ақпаратты жеткізудің тиімді стратегияларын әзірлеудің маңыздылығын атап өтеді.

4. Мемлекеттік және халықаралық стандарттар:

АЭС-тің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін халықаралық стандарттардың, сондай-ақ ұлттық заңнаманың рөлі зерттеледі. Авторлар атом энергетикасын дамыту барысында Қазақстанның халықаралық стандарттарға сәйкестігін, сонымен қатар қауіпсіздік шараларын қажеттілігін талқылайды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

5. Техникалық қауіпсіздік шаралары:

АЭС-тің техникалық қауіпсіздігіне байланысты шаралар, мысалы, жаңа технологияларды енгізу, қауіпсіздік жүйелерін жаңарту, авариялардан қорғау және радиациядан қорғау технологиялары қарастырылады. Бұл технологиялардың тиімділігі мен қолданылу мүмкіндіктері туралы ақпарат беріледі.

6. Халықаралық ынтымақтастық:

Халықаралық ынтымақтастықтың АЭС-тің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және ақпарат алмасу мәселелері, сонымен қатар ядролық қауіпсіздік саласындағы тәжірибені бөлісу маңыздылығы талданады.

7. Саяси және әлеуметтік контекст:

АЭС-тің қауіпсіздігі әлеуметтік және саяси контекстте қарастырылады, атап айтқанда, қоғамдық саясат пен шешім қабылдау процестеріне халықтың қатысуы, қоғамдық пікірді ескеру және қоғам мен үкімет арасындағы диалогтың маңыздылығы туралы айтылады.

8. Ұсыныстар:

Авторлар, қоғамның сенімін арттыру үшін, АЭС-тің қауіпсіздігі жөніндегі ақпараттың ашықтығын қамтамасыз ету, азаматтық қоғаммен өзара әрекеттесуді нығайту, сондай-ақ қоғамдық пікірді ескере отырып, энергетикалық саясатты дамыту үшін нақты ұсыныстар береді.

Жалпы АЭС-тің қауіпсіздігі мәселесі кешенді түрде қарастырылып, қоғам мен мемлекеттік органдар арасындағы байланыс, ақпараттық ашықтық, техникалық шешімдер мен әлеуметтік ықпалды зерттеуге бағытталды. [2]

Пергаменщик Борис Климентьевич өз еңбегінде әлемдегі атом электр станцияларының (АЭС) дамуы және олардың энергетикадағы рөлі қарастырылады. Қазіргі уақытта 437 энергоблок жұмыс істеп, жалпы қуаты 373 ГВт-тан асады. Авторлар АЭС құрылысын ынталандыратын және тежейтін негізгі факторларды атап өтеді. Ынталандырушы факторлар — органикалық отын қорының шектеулілігі және атмосфераға зиянды заттардың, оның ішінде көмірқышқыл газының шығарындыларының болмауы. Тежейтін факторлар — апат қаупі, радиоактивті қалдықтарды басқару, пайдаланылған ядролық отын және құрылыстың қымбаттығы мен ұзақтығы.

Қазіргі заманғы жобалар, атап айтқанда EPR-1600, AP1000, ABWR, және ВВЭР-ТОИ сияқты АЭС-тердің жетістігі көп жағдайда құрылыстық және технологиялық шешімдерге байланысты екені айтылған. Атом энергетикасының дамуындағы негізгі бағыттар ретінде сыртқы арматуралау, ірі блоктық монтаждау және жабдықтарды жинақтап-блоктық дайындау аталған. Сонымен қатар, білікті инженер-құрылысшыларды даярлау да табыстың маңызды факторы болып саналады.

Әлемде АЭС құрылысының белсенділігі артып келеді, әсіресе Қытай, Ресей, Үндістан және Оңтүстік Корея сияқты елдерде. Көптеген дамушы елдер, мысалы, Түркия, Египет, Марокко, және басқа мемлекеттер АЭС салуды жоспарлап отыр. Авторлар халықаралық деңгейде атом энергетикасының болашағы бар екенін және оның үлесі алдағы онжылдықта арта түсетінін көрсетеді.

Сонымен қатар, ядролық энергетиканың өткен және қазіргі жағдайы талқыланып, құрылыс технологияларын жетілдіру, білікті кадрларды даярлау және жаңа жобалардың қауіпсіздік талаптарына сәйкестігіне баса назар аударылады.

Атом энергетикасының қазіргі жағдайы ғана емес, оның тарихи дамуы да талқыланды. Мысалы, әлемдегі алғашқы атом электр станциясы 1954 жылы Ресейдің Обнинск қаласында іске қосылғаны атап өтіледі, оның қуаты небәрі 5 МВт болған. Кейінірек, басқа елдерде, соның ішінде Ұлыбритания, Франция, АҚШ-та қуатты АЭС-тер іске қосылды. Осылайша, атом энергетикасы жаһандық деңгейде дами бастады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әлемнің әртүрлі елдеріндегі атом энергетикасының үлесіне ерекше назар аударылған. Франция бірнеше жыл бойы электр энергиясының 78%-ын АЭС-тен өндіреді, ал басқа елдерде де атом энергетикасының үлесі айтарлықтай жоғары. Мысалы, Бельгия мен Словакияда — 54%, Украинада — 48%, ал АҚШ-та бұл көрсеткіш шамамен 19%-ды құрайды. Авторлар бұл елдердегі атом энергетикасының дамуының негізгі себептерін түсіндіреді, соның ішінде мемлекеттердің ұзақ мерзімді энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған саясатын атап өтеді.

Атом энергетикасының ренессансы — мақаладағы тағы бір маңызды тақырып. 1990-жылдары атом энергетикасы дамуы біршама баяулағанымен, соңғы онжылдықта бұл сала қайтадан жандана бастады. Қазіргі таңда 72 энергоблоктың құрылысы жүріп жатыр, оның ішінде Қытайда — 28, Ресейде — 8, Үндістанда — 6, Оңтүстік Кореяда — 5 энергоблок салынып жатыр. Көптеген елдер, мысалы, Түркия, Египет, Вьетнам және тағы басқа мемлекеттер атом электр станцияларын салуды жоспарлап отыр.

Атом энергетикасының дамуындағы технологиялық жетістіктер де талқыланды. Заманауи жобалар (мысалы, EPR-1600, AP1000, ABWR) жаңа қауіпсіздік талаптарына сәйкес келеді. Бұл жобалар құрылыс пен технологиялық шешімдердің жетілдірілуіне байланысты табысты болып отыр. Құрылыста ірі блоктарды қолдану, дайын блоктық компоненттерді орнату, және сыртқы арматуралау сияқты инновациялар құрылыс уақытын қысқартып, шығындарды азайтады.

Сонымен қатар, атом энергетикасын дамытуда халықаралық ынтымақтастықтың маңызды рөлі айтылған. Ресейдің қатысуымен Қытай, Үндістан және басқа да елдерде бірнеше АЭС салынды. Tianwan АЭС Қытайда, Kudankulam АЭС Үндістанда табысты жұмыс істеп келеді, және басқа жобалар Түркия, Вьетнам сияқты елдерде жүзеге асырылуда.

Қорытындысында, атом энергетикасының болашағы туралы оптимистік болжамдар жасалып, оның экологиялық тиімділігі, соның ішінде көмірқышқыл газының аз шығарылуы және экономикалық артықшылықтары, атап айтқанда ұзақ мерзімді перспективада тұрақты энергия көзі ретіндегі рөлі талқыланады. [3]

«ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КАЗАХСТАНА: РИСКИ И ВОЗМОЖНОСТИ» атты ғылыми мақалада Қазақстанның қазіргі энергетикалық жүйесінің жағдайы және оның дамуы талқыланады. Негізгі назар электр және жылу энергетикасына аударылған. Мақалада энергетика саласындағы негізгі проблемалар анықталып, үкімет қабылдаған шаралар қарастырылады. Сонымен қатар, Қазақстанның жаңартылатын энергия көздерін дамыту және жасыл экономикаға көшу әрекеттері де талданған.

Қазақстанның энергетика саласы елдің экономикалық дамуы мен халықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратыны айтылады. Электр энергетикасы — энергетикалық жүйенің негізі, және бүгінде әлемде жасыл технологияларды дамыту жаһандық үрдіске айналған. Қазақстан бұл бағытта дамып келеді, елде жасыл экономикаға көшу концепциясы қабылданған. Оның маңызды бөлігі — электр энергетикасын дамыту. Елде күн, жел, гидроэнергетика және жылу энергиясы секілді жаңартылатын энергия көздерін дамыту жүзеге асырылуда. Алайда, қазіргі таңда жылу генерациясы басым орын алуда және бұл ең экологиялық қауіпті аймақ ретінде танылған.

Энергетикалық жүйеде негізгі назар көмір генерациясының үлесін азайтуға бағытталған, өйткені ол қоршаған ортаға ең зиянды болып табылады. 2021 жылы көмір генерациясының үлесі 89% болса, 2030 жылға қарай оны 72%-ға дейін төмендету мақсаты қойылған. Сонымен қатар, жылу энергетикасының инфрақұрылымы тозған және жаңғыртуды қажет етеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазақстанның энергетикалық саласы тәуелсіздік алғаннан бері айтарлықтай алға жылжыды, соңғы 20 жыл ішінде институционалдық және заңнамалық реформалар жүзеге асырылып, нарықтық механизмдер енгізілді. Алайда, бұл реформалар электростанциялар мен электр желілерін тиімді жаңғыртумен әрдайым үйлеспеді, бұл энергетикалық жүйедегі қазіргі проблемаларға алып келді.

Қазақстанның энергетикалық жүйесі үш аймаққа бөлінгені атап өтіледі: солтүстік, батыс және оңтүстік. Солтүстік және батыс аймақтар Ресеймен тікелей байланыста болса, оңтүстік аймақ энергетикалық тапшылықпен сипатталады. Оңтүстік Қазақстан көрші елдермен — Өзбекстан және Қырғызстанмен тығыз байланыста болғанымен, бұл елдердің өздері де электр энергиясының тапшылығын сезінеді.

Жалпы алғанда, Қазақстанның энергетикалық жүйесінің проблемалары, үкімет қабылдаған шаралар және жаңартылатын энергия көздерін дамыту мен атом энергетикасын дамыту мәселелері жан-жақты талқыланған.

Қазақстанның энергетикалық жүйесіне қатысты бірнеше қосымша маңызды аспектілер қарастырылған:

1. Энергетикалық баланс және негізгі көрсеткіштер:

Қазақстанның отын-энергетикалық балансы туралы деректер келтірілген. Мысалы, 2022 жылы елдің энергетикалық балансы салыстырмалы түрде тұрақты болғанымен, 2015 жылдан бастап энергия тұтынудағы дисбаланстар байқалады. Көмірсутекті энергия көздері, атап айтқанда көмір, табиғи газ, мұнай және мұнай өнімдері елдің энергетикалық балансында айтарлықтай рөл атқарады.

Қазақстанның энергияны тұтыну құрылымы да талқыланған. Өнеркәсіптік сектордағы энергия тұтыну көлемі төмендегенімен, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, транспорт және қызмет көрсету салаларының энергияны пайдалану көрсеткіштері өскені байқалады.

2. Энергетикалық аймақтардың өзара байланысы:

Қазақстанның энергетикалық жүйесі үш аймаққа бөлінген (солтүстік, батыс және оңтүстік), және бұл аймақтар арасындағы энергия ағыны біркелкі емес. Солтүстік аймақ, негізінен Ресеймен байланысты болғандықтан, энергияны сырттан алу қабілеті жоғары болса, оңтүстік аймақ энергетикалық тапшылыққа ұшырауда, себебі көрші елдер (Өзбекстан, Қырғызстан) өздері де энергия тапшылығын сезінуде.

Қазақстан үкіметі жүзеге асырған Солтүстік-Оңтүстік энергия транзиті жобалары, олардың мақсаттары мен нәтижелері туралы айтылады. Мысалы, 500 кВ-тық екі негізгі желі салынған, бірақ оңтүстік аймақты қамтамасыз ету үшін қосымша шешімдер қажет екені көрсетілген.

3. Атом энергетикасын дамыту:

Қазақстанның атом энергетикасына көшу бойынша жоспарлары мен оның болашақтағы рөлі талқыланады. Атом энергиясы энергияның тұрақты көзі ретінде қарастырылып, елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде ұсынылған. Атом энергетикасының артықшылықтары, оның ішінде экологиялық таза энергия көзі ретіндегі рөлі атап өтіледі.

Атом энергетикасын дамытудың әлеуетті артықшылықтары мен қауіптері талданады. Сонымен қатар, ядролық қауіпсіздік мәселелеріне ерекше назар аударылған, бұл салада қатаң қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету қажеттілігі айтылған.

4. Жаңартылатын энергия көздерін дамыту:

Қазақстандағы күн, жел және гидроэнергетиканың даму деңгейі талқыланады. Үкіметтің көмірге тәуелділікті азайтып, жаңартылатын энергия көздерінің үлесін арттыру бағытындағы іс-шаралары қарастырылған.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Жасыл экономикаға көшу стратегиясының маңыздылығы мен жаңартылатын энергия көздерінің даму қарқыны айтылған. Мысалы, елдің жасыл экономикаға көшу концепциясы аясында 2030 жылға дейін жаңартылатын энергия көздері арқылы өндірілетін электр энергиясының үлесін айтарлықтай арттыру көзделіп отыр.

5. Энергетикалық инфрақұрылымды жаңғырту мәселелері:

Қазақстандағы энергетикалық инфрақұрылымның, әсіресе электр станциялары мен электр желілерінің тозуы негізгі мәселелердің бірі ретінде көрсетілген. Бұл инфрақұрылымды жаңарту қажеттігі айқын болғанымен, оның қаржы және техникалық қиындықтары бар.

Энергия тапшылығы мен электр энергиясының жеткізудегі іркілістер проблемалары талқыланып, оларды шешу үшін үкімет қабылдап жатқан шаралар баяндалған.

6. Инвестиция және тарифтер:

Энергетикалық сектордағы инвестицияның жетіспеушілігі және тарифтердің тұрақсыздығы мәселелері де айтылған. Электр энергиясына қойылатын тарифтер елдегі энергетикалық инфрақұрылымның жаңартылуына жеткілікті қаражат бөлмей отырғандығы аталып өтеді.

Шетелдік инвестицияларды тарту және энергетикалық жобаларды қаржыландыру мәселелері талқыланған. Сонымен қатар, энергетикалық инфрақұрылымды жаңғыртуға қажетті қаржыны тарту үшін тариф саясатын жақсарту қажеттігі көрсетілген.

Қазақстанның энергетикалық жүйесінің қазіргі жағдайы, оның алдында тұрған негізгі қиындықтар мен оларды шешу жолдары кешенді түрде талданған. Энергетика саласында жасыл технологияларға көшу, энергия тапшылығын жою, инфрақұрылымды жаңғырту, және атом энергетикасын дамыту мәселелері басты назарда тұр. [4]

«Economic efficiency of the nuclear power industry and social aspects of its development» ағылшын тіліндегі еңбекте атом энергетикасының экономикалық және әлеуметтік дамуға қосатын үлесін, сондай-ақ оның экологиялық және геосаяси маңыздылығын жан-жақты бағалау жүйесін құруға талпыныс жасалған. Бүгінгі таңда атом энергетикасы әлемнің дамыған елдерінде маңызды рөл атқарады, бірақ дамушы елдерде, соның ішінде Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде оның рөлі әлі де шектеулі. Соңғы жылдары Қытай атом энергетикасының жаңа нысандарын пайдалануға беру бойынша көшбасшыға айналды, бұл мемлекеттік бағдарламаның сәтті жүзеге асырылуымен байланысты.

Зерттеулер көрсеткендей, жақын арада атом энергетикасының әлемдік қуат өндіру құрылымындағы үлесі тұрақты болып қалады және шамамен 10% деңгейінде сақталады. Ұзақ мерзімді перспективада атом энергетикасын елемеу мүмкін емес, себебі ол экономикалық тиімді, экологиялық таза энергия көзі және халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін маңызды фактор болып табылады.

Атом электр станцияларының экономикалық тиімділігін бағалау критерийлері қарастырылған және оның қоғамдық дамуға қосатын үлесін анықтауға арналған жаңа стандарттар ұсынылған.

Сондай-ақ, әлемде атом энергетикасының одан әрі дамуына кедергі болатын негізгі факторлар көрсетілген.

Зерттеу барысында атом энергетикасының негізгі экономикалық ерекшелігі ретінде оның жоғары бастапқы шығындары анықталды. Атом станциясын салу және оны пайдалануға беру қымбат болғанымен, оның кейінгі пайдалану шығындары салыстырмалы түрде төмен.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл жағдай атом энергетикасы жобаларының өтелу мерзімін ұзақ етеді және ликвидтілік тапшылығына алып келеді, бұл өз кезегінде инвесторлар үшін жобалардың тартымдылығын төмендетеді.

Сондықтан, мемлекеттік органдардың атом энергетикасы нысандарын салу, пайдалану және жаңғыртудағы рөлі аса маңызды. Бұл жобалардың сәтті жүзеге асырылуы көбінесе үкіметтің қолдауына және тиісті саясаттың жүргізілуіне байланысты.

Атом энергетикасының дамуының негізгі ерекшеліктері мен оның жаһандық деңгейдегі рөлі туралы бірнеше маңызды аспектілер айтылған:

1. Атом энергетикасының жаһандық дамуы:

Атом энергетикасы әлемнің дамыған елдерінде энергия өндірісінің елеулі бөлігін құрайды, әсіресе Франция, АҚШ, Жапония және басқа да дамыған мемлекеттерде. Бұл елдерде атом энергетикасы тұрақты энергия көзі ретінде қарастырылып, қоршаған ортаны ластамайтын энергия көзі ретінде ерекшеленеді.

Қытай соңғы жылдары атом энергетикасы саласында көшбасшыға айналды. Қытайдың атом энергетикасына инвестицияларының өсуі мемлекеттік бағдарламалардың сәтті жүзеге асырылуы мен энергияға деген сұраныстың артуына байланысты.

2. Атом энергетикасының болашағы:

Зерттеулерге сәйкес, атом энергетикасының үлесі алдағы онжылдықтарда әлемдік энергетикалық қуат құрылымында шамамен 10% деңгейінде сақталады. Бұл атом энергетикасын ұзақ мерзімді перспективада елемеуге болмайтынын көрсетеді.

Атом энергетикасы тек экономикалық тиімді ғана емес, сонымен бірге экологиялық таза энергия көзі болып табылады, себебі ол атмосфераға зиянды шығарындылар шығармайды және көміртегі ізі төмен.

3. Атом энергетикасының экономикалық тиімділігі:

Мақалада атом электр станцияларының экономикалық тиімділігін бағалаудың бар критерийлері қарастырылып, жаңа стандарттар ұсынылады. Атом энергетикасы ұзақ мерзімді перспективада тиімді болғанымен, оның бастапқы инвестициялары өте жоғары және жобалардың өтелу мерзімі ұзақ. Бұл факторлар ликвидтілік тапшылығына алып келеді және жобалардың қаржылық тартымдылығын төмендетеді.

Атом станцияларын салуға қажетті үлкен бастапқы инвестициялар, әсіресе инвесторлар үшін қиындық тудырады. Инвесторлар үшін атом энергетикасы жобаларының ұзақ мерзімді өтелу уақыты тәуекел болып табылады.

4. Мемлекеттік қолдаудың маңыздылығы:

Атом энергетикасын дамытуда мемлекеттік қолдау шешуші рөл атқарады. Үкіметтің қолдауы мен саясаттық шаралары болмаса, бұл жобалар инвесторлар үшін тартымсыз болуы мүмкін. Сондықтан атом энергетикасы жобаларының жүзеге асырылуы көбінесе мемлекеттік органдардың белсенді қатысуына тәуелді.

Мемлекеттік қолдау атом станцияларының құрылысын, оларды пайдалану және жаңғырту процестерін жеңілдетеді, сондай-ақ атом энергетикасының тұрақты дамуына жағдай жасайды.

5. Атом энергетикасының әлеуметтік және экологиялық аспектілері:

Атом энергетикасы экологиялық қауіпсіз энергия көзі ретінде маңызды рөл атқарады, себебі оның көміртегі шығарындылары төмен және атмосфераны ластамайды. Бұл әсіресе климаттың өзгеруімен күресуге және экологиялық тұрақтылыққа қол жеткізуге маңызды үлес қосады.

Сонымен қатар, атом энергетикасының әлеуметтік әсері де зерттелген. Атом энергетикасы елдің экономикалық дамуына ықпал етіп қана қоймай, халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді, себебі ол тұрақты және сенімді энергиямен қамтамасыз етеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

6. Кедергілер және болашақ перспективалар:

Атом энергетикасының одан әрі дамуына кедергі болатын негізгі факторлар анықталған. Атап айтқанда, апат қаупі, радиоактивті қалдықтарды басқару мәселелері және жоғары құрылыс шығындары маңызды кедергілер болып табылады.

Атом энергетикасының дамуы үшін жаңа технологияларды енгізу, қауіпсіздік стандарттарын күшейту және тиімді қалдықтарды басқару жүйелерін әзірлеу қажет.

Қорытындылай келе, бұл маңызы зор еңбекте атом энергетикасының экономикалық, экологиялық және әлеуметтік маңыздылығы жан-жақты қарастырылып, оның болашақтағы рөлі мен даму перспективалары талданған. Экономикалық тиімділігі мен экологиялық қауіпсіздігіне қарамастан, атом энергетикасының дамуы үшін үкіметтің қолдауы, қауіпсіздік шаралары және жаңа технологияларды енгізу қажет екендігі ерекше атап өтілген. [5]

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл бес мақалада атом электр станцияларының (АЭС) қауіпсіздігі, экономикалық тиімділігі және олардың Қазақстан сияқты елдердегі рөлі талқыланады. Мақалалар бір-бірімен тығыз байланысты және әрқайсысы АЭС саласының түрлі аспектілерін қамтиды: қауіпсіздік, қоғамның сенімі, экономикалық тиімділік, энергетикалық жүйе және Қазақстанға қатысты перспективалар.

Бұл еңбектер бір-бірін толықтырып, атом энергетикасының қауіпсіздігі, экономикалық тиімділігі және оның Қазақстан сияқты елдер үшін рөлі туралы кешенді түсінік береді. Қауіпсіздік мәселелері және қоғамның сенімі АЭС салу тиімділігінің негізгі кедергілері болып табылады. Бірақ АЭС-тің ұзақ мерзімді экономикалық және экологиялық тиімділігі оны энергетикалық саясаттың маңызды бөлігі етеді.

Менің ойымша елімізге АЭС салу тиімді, өйткені АЭС Қазақстанға көмір мен газға тәуелділікті азайтып, тұрақты және экологиялық таза энергия көзіне ие болуға мүмкіндік береді. Бұл елдің энергетикалық қауіпсіздігін арттырып, көмірқышқыл газының шығарылуын азайтады.

Алайды АЭС салудың бірқатар кемшіліктері бар. АЭС құрылысы қымбат және ұзақ уақытты қажет етеді. Сонымен қатар, қоғамның атом энергетикасына деген сенімі төмен. Сондықтан мемлекет ақпараттық саясатты күшейтіп, қоғамның сенімін арттыруы қажет.

Егер Қазақстан АЭС салу жобасын сәтті жүзеге асыра алса, бұл елдің энергетикалық жүйесін әртараптандыруға және экологиялық талаптарға сай болуына мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, Қазақстанға АЭС салу экономикалық және экологиялық тұрғыдан тиімді болуы мүмкін, бірақ бұл жобаның сәттілігі қауіпсіздік шаралары мен қоғамның қолдауына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 - Қазақстандағы қоғамдық сенім және энергетика: мемлекеттік органдардың рөлін бағалау, 2023 жыл 30 маусым, Мусин Б.М., Мусина М.З.

2 - Проблема безопасности АЭС, 2014, Щербакова Ольга Ивановна, Клячин Вячеслав Матвеевич.

3 - Проблемы и перспективы строительства АЭС, 2014, Пергаменщик Борис Климентьевич.

4 - ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КАЗАХСТАНА: РИСКИ И ВОЗМОЖНОСТИ, 2023, Кузьмина Елена Михайловна.

5 - Economic efficiency of the nuclear power industry and social aspects of its development, 2018, Lukyanets Artem S., Nguyen Canh Toan, Moiseeva Evgeniya M.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(ISSUE 13, 2025)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

КАЛИЕВА ЖАНЫЛ АХМЕТОВНА (АСТАНА, КАЗАХСТАН) РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ КОЛЛЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКЕ ФИЗИКИ 4
БАГИСОВ ЖЕНИС ЖАЙЛИЕВИЧ, ҚАЗЕКЕ НҰРБОЛАТ (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ 7
САНДУАҚАС МАДИЯР САҒЫНЫШҰЛЫ, САПАРҒАЛИ БАТЫРЖАН БОЛАТҰЛЫ (АҚТОБЕ, КАЗАХСТАН) ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СНИЖЕНИЯ ЦЕН ДИЗЕЛЬНОГО ТОПЛИВА 11
Ф.Ж.ТУРСУМАНОВА., Г.Ж.ЖАНАЛИЕВА (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ БЕЙНЕСІ 16
КУРБАНОВ АЛ-БУХАРИЙ, ҚҰЛАБАЙ ПЕРИЗАТ (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) ТҰЛҒААРЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР: ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ КОНФЛИКТ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 19
САЛГАРЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА, СУЛТАНБЕК ӘСЕЛ, УРОЛБАЕВА АҚЖІБЕК, ХАШИМ СӘЯРА (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ДЕГЕН МОТИВАЦИЯСЫН ДЕҢГЕЙЛІК ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ 22
АЗИДОЛЛАҚЫЗЫ НҰРАЙНА (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ҒЫЛЫМИ ШОЛУ: ТАҒАМ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ МЕН ҚАУІПСІЗДІГІН БАҒАЛАУДА СЕНСОРЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ 28
ПЕРНЕБАЕВА ҒАЛИЯ БАТЫРБЕККЫЗЫ (ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН) ЗНАЧЕНИЕ И НАЗНАЧЕНИЕ АССОЦИАТИВНЫХ СЛОВАРЕЙ: СИНХРОНИЧЕСКИЕ (МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ) И ДИАХРОНИЧЕСКИЕ (ВНУТРИЭТНИЧЕСКИЕ) АСПЕКТЫ..... 36
АКБЕРДИЕВА ДИНАРА АСКАРОВНА (ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН) THE EFFECTIVENESS OF USING PODCASTS AND VIDEOS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING 38
СҮЛЕЙМЕН МЕРЕЙІМ МҰХАМЕД-ӘЛИҚЫЗЫ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) БИІКТІКТЕ ЖҰМЫС ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ 41
FAYZIEVA LALA TURGUNOVNA, ABDULLINA DARIKHA SADRIEVNA (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) INTEGRATION OF REGULAR AND EXTRACURRICULAR ENGLISH LANGUAGE ACTIVITIES FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS 44
САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА, ТУРАНОВА АЛТЫНАЙ КАЙРАТҚЫЗЫ, ТУРДАЛИ МАДИНА БЕГАЛЫҚЫЗЫ, ТІЛЕПБЕРГЕНОВА ГҮЛНҰР ҚАЙРАТҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ЖАЗУ МЕН ОҚУДЫ ҮЙРЕНУДІҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ 48
МАРЧУК ЕКАТЕРИНА ВЛАДМИРОВНА (АСТАНА, КАЗАХСТАН) ВЛИЯНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПОЧВЕ НА АККУМУЛЯЦИЮ В КОРНЯХ РАСТЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ С. ЕГИНДЫКОЛЬ, АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ 53
ВАЛИЕВА ЗЕМФИРА РИНАТОВНА (ТАРАЗ, КАЗАХСТАН) ФЕНОМЕН ТРИКСТЕРА В РАССКАЗАХ БАХЫТЖАНА КАНАПЬЯНОВА 57
ЕРГАЛИЕВА АСЕЛЬ АСЫЛБЕКОВНА (ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН) ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕДЕГІ КОУЧИНГ ТӘСІЛІНІҢ МАҢЫЗЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 63

ГОЛЕШЕВИЧ БРОНИСЛАВ ОЛЕГОВИЧ (МОЗЫРЬ, РЕСПУБЛИКА БЕЛАРУСЬ) ЛАТЕНТНАЯ ПРАКТИКООРИЕНТИРОВАННОСТЬ МУЗЫКИ 67
УТЕЛБАЕВА АЙГУЛЬ БОЛЫСБЕКОВНА (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАХСТАН) ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВА ЛЮБВИ И УВАЖЕНИЯ К ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ УЧЕНИКОВ ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА 74
САДЫҚОВ СЕЙДУЛЛА (ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН) КЕҢЕСТІК ҚАЙТА ҚҰРУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ ҚАЗАҚСТАН БАСПАСӨЗІНДЕ..... 79
БОНДАРЕНКО НАТАЛЬЯ ЮРЬЕВНА (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ 98
БИТЕБАЙ АРУЖАН ҚАНАТҚЫЗЫ (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) «ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСІ (CLIL) АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ ПӘНДІК ДАҒДЫЛАРЫН БІРУАҚЫТТА ДАМЫТУ ӘДІСІНЕ АНАЛИЗ ЖАСАУ» 101
САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА, АЛДАБЕРГЕН ҰЛЖАЛҒАС, АБДИСАЛИЕВА НАЗЕРКЕ, АБДІРАҚ АРУЖАН (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА МАТЕМАТИКА ПӘНІ АРҚЫЛЫ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ 105
GOLOTSVAN IVAN, SARSENBAEV RUSLAN, ZARIPOV RAMIS (PAVLODAR, KAZAKHSTAN) FEASIBILITY STUDY OF THE METHOD OF RESTORATION OF VEHICLE PARTS 111
КОСИМОВ ТУРАБОЙ КОСИМОВИЧ, КУЛМИРЗАЕВА ГУЛРАБО АБДУГАНИЕВНА (САМАРКАНД, УЗБЕКИСТАН) УПРАВЛЕНИЕ ФОРМОЙ ОБРАЗУЮЩИХ И НАПРАВЛЯЮЩИХ ПОВЕРХНОСТЕЙ АРХИТЕКТУРНЫХ ОБОЛОЧЕК НОМОГРАММОЙ – КЛЮЧЕВЫМ СПОСОБОМ 115
ПРИВАЛОВА ОКСАНА АЛЕКСЕЕВНА (КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН) ЦИФРОВИЗАЦИЯ И КОНТРОЛЛИНГ В ЗАКУПОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ 124
АБИЛТАЕВА ҚАНАПИЯ ЖУМАЖАНҚЫЗЫ (АТЫРАУ, ҚАЗАҚСТАН) ХОР ҰЖЫМДАРЫН БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ 130
ТУРАРБЕК ЖАЙНА ЖАЙСАНОВНА, ОМАРКУЛОВА ЛЯЗЗАТ КЕНЖЕБЕКОВНА (ТАРАЗ, КАЗАХСТАН) ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ ЧТЕНИЯ 135
ТОЙБАЗАРОВА НАҒИМАШ ӘМІРХАНҚЫЗЫ (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҚАЗАҚ ТІЛІН ДАМЫТА ОҚЫТУҒА АРНАЛҒАН ЖАТТЫҒУЛАР ЖҮЙЕСІ 138
БЕЙШЕВА ГУЛЬНУР САМАТОВА, ТЛЕУЛЕСОВА ВЕНЕРА ИСМАИЛОВНА (АКТОБЕ, КАЗАХСТАН) АППАРАТНАЯ ВАКУУМНАЯ ТЕРАПИЯ РАН 141
КУЖАКУЛОВА МЕЙРАМГУЛЬТУРУМОВНА, ДИНАШОВА ЖАДРА БЕРИКОВНА, ЖУМАГАЛИЕВА АЙЫМГУЛЬ САГИТЖАНОВНА (АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН) БАУЫР ЦИРРОЗЫ ЖӘНЕ ГАЗДАЛҒАН СУСЫНДАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ӘСЕРІН МЕДБИКЕЛІК ЗЕРТТЕУ 146
БАЙСОВ ҒАЗИЗ ТІЛЕУМАҒАМБЕТҰЛЫ (АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН) МЕЙІРГЕРЛІК ҚЫЗМЕТТЕ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ МЕН БІЛІМ БЕРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ..... 149
АХМЕТОВА САУЛЕ НИКОЛАЕВНА[1], УМИРОВА ЛЮДМИЛА АЛЕКСАНДРОВНА[2], ГАЙСИНА ЕЛЕНА ГЕННАДЬЕВНА[3] (АСТАНА, КАЗАХСТАН)[1,2], (СЕМЕЙ, КАЗАХСТАН)[3] ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ПЛАНИРОВАНИЯ УРОКА 152

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

АНАСТАСИЯ СЕРГЕЕВНА СИРОТКИНА (ПАВЛОДАР, ҚАЗАХСТАН) УНИКАЛЬНЫЕ ОБРАЗЫ И МЕТАФОРЫ В КАЗАХСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ..... 156
ЖАҚСЫЛЫҚ З.Н., СМАНОВА Ж.М. (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ БАНК ПЕН ИСЛАМДЫҚ БАНКИНГТІК ИПОТЕКАДАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ 159
ЖАЛБУРОВ Е.Т., АСИЛОВА А.Б. (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ МЕН ПОЛИЦИЯ ОРГАНДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛДАРЫНЫҢ МАҚСАТТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ 163
БАЛМАГАМБЕТ ЖАНСАЯ ЖЕКСЕНБАЙҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АДДИКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ӘДІСТЕРІ..... 167
БАЕТОВ КАИРДЕН ХАИРБЕКОВИЧ, МАЙБАЗАРОВА БАХЫТКУЛЬ ДЖАНАТБЕКОВНА (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В КУРСЕ ШКОЛЬНОЙ МАТЕМАТИКИ..... 173
НИЯЗБАЕВА АКНУР НУРБЕКОВНА[1], ЖАКУПОВА ЖАНАР ЗИЯДОВНА[2] (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) ВНЕДРЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН И ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ ДЛЯ АВТОЗАПРАВОЧНЫХ СТАНЦИЙ 180
МУРАТОВА МАДИНА БОЛАТОВНА (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) ӘЛЕМГЕ ӘЙГІЛІ ҚОЯНДЫ ЖӘРМЕҢКЕСІ 184
БӨГЕТБАЕВА АРУЖАН ТЕМІРХАНҚЫЗЫ (АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН) ТІЛДІК ҚАБАТТАРДЫҢ ЖАҢАРУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН КОГНИТИВТІК-СЕМАНТИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАР 188
СЕРИКОВ ДУЛАТ РУСЛАНОВИЧ (АСТАНА, КАЗАХСТАН) ТРЕБОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ УРОКА ЛИТЕРАТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ 194
ТУРЕБЕКОВА ГУЛЬЗАХИРА АНДАСОВНА (ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН) ПРИМЕНЕНИЕ СИТУАЦИОННЫХ ЗАДАЧ ПО НЕОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ВУЗОВ 201
ТАЛҒАТ АМАНГУЛЬ (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) КВАНТТЫҚ КОМПЬЮТЕРЛЕР ЖӘНЕ КВАНТТЫҚ ЕСЕПТЕУЛЕР 204
ИСМАИЛОВА МАХАБАТ ТУРГАНАЛИЕВНА (БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАБОТЕ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ 207
КАРАСАЕВА АЙЖАН ИВАНОВНА, ТУЛЕКОВА АЛИЯ МАРАТОВНА, КОРАБАЕВА МЕРУЕРТ СЕРИКОВНА (ТАЛДЫКОРГАН, КАЗАХСТАН) ИНТЕГРАЦИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ 211
СОВЕТ НҰРАЙ ТУРЛЫБАЙҚЫЗЫ (АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН) НАРЫҚТАҒЫ ГАЗДАЛҒАН ЖӘНЕ ГАЗДАЛМАҒАН СУСЫНДАРДЫҢ ҚҰРАМЫНА СЫНАМА АНАЛИЗ 217
ЫСҚАҚ ГҮЛНҰР ТІЛЕУБАЙҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНДАҒЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ 222
АМАНГЕЛДИЕВА БАЯН НҰРСҰЛТАНҚЫЗЫ, ЖАНТЛЕЕВА ЛУНАРА МАҚСОТҚЫЗЫ (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ БАҒДАРЛАНУЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЖӘНЕ ТЕМПЕРАМЕНТ ЕРЕКШЕЛІГІН ЗЕРТТЕУ..... 228

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЧИНЕПОВА АЛИНА ВЛАДИМИРОВНА (ТУРКЕСТАНСКАЯ ОБЛАСТЬ, КАЗАХСТАН) ПУТИ РЕФОРМИРОВАНИЯ СРЕДНЕГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ. 233
АРЧАБАЕВА САНИЯ ЖАНАТОВНА, ИСМАИЛОВА АСЕЛЬ ТЛЕУХАНОВНА (ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН) БАЛА ҮШІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗЫ 238
ТӨЛЕУОВ Ж.Қ., ҚЫЛЫШЕВ Ә.М., СИСЕНОВ А.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АТОМ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯСЫН САЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТІЛЕРІ 242